

Legum servi esse debemus, ut Liberi esse possimus

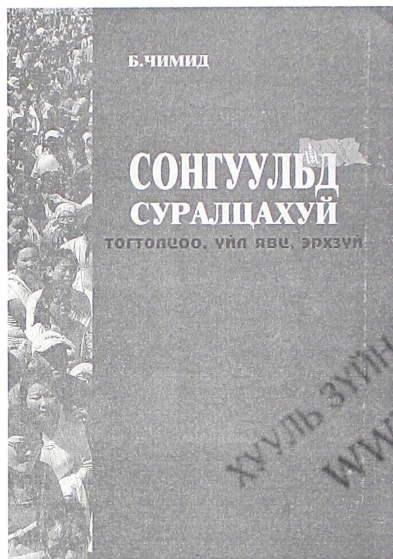
ХУУЛЬ ЗҮЙН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭ, СУДАЛГАА, ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН СЭТГҮ

ХУУЛЬ ЁС ДЭЭДЛЭХ

ЭНЭ ДУГААРТ:

- Монгол Улс дахь хууль тогтоох ажиллагаа ба хууль тогтоомжийн шинэтгэл
- Хууль тогтоох үйл ажиллагаа ба Үндсэн хуулийн хяналт
- Тагнуулын үйл ажиллагаанд тавих хяналт, түүний эрх зүйн зохицуулалт
- Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэлтийг талаар зарим улсын хууль тогтоомжийн харьцуулсан судалгаа
- Компьютер, мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн Криминологийн зарим асуудал
- Гэрээний стандарт нөхцөл
- Худалдааны зохицуулалт ба хүний эрхийн олон улсын эрх зүйд эзлэх байр суурь
- БНСУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн арга ажиллагаа ба процесс

ШИНЭ НОМ

Хууль зүйн үндэсний төвийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, **Монгол Улсын гавьяат хуульч, доктор, профессор Б.Чимидийн “Сонгуульд суралцахуй”** /тогтолцоо, үйл явц, эрх зүй/ ном хэвлэгдэн гарлаа.

Энэхүү бүтээл нь Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн ажлын зохион байгуулалт, тойрог, хэсгийн хороодын эрх, үүрэг, **нам, эвсэл, нэр дэвшигчдийн сонгуульд оролцох эрх зүйн үндсэн журам, арга, хэлбэр, хэмжээ хязгаар, сонгуулийн санхүүжилт** зэрэг үйл явцын зарчим, журмыг хууль тогтоомж, арга зүйн үүднээс тайлбарласан сонгогч, **сонгуулийн болон сонгуулийн цогц ажилд оролцогч засаг захиргаа, нам, эвслийн байгууллагын**

ажилтан нарт зориулсан бөгөөд сонгуулийн үүрэг, ач холбогдол, үүсэл хөгжил, мөн чанар, үр нөлөөг эрх зүйн онол, Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгуур ойлголт, зарчимд үндэслэн амьд ажлын туршлага, жишээг түшиглэн бичжээ.

ХОЛБОО БАРИХ УТАС: 319144

ЭНЭ ДУГААРТ:

Хуульчдын өдөрт зориулсан мэндчилгээ
/ХЗДХ-ийн сайд Ц.Мөнх-Оргил/.....4

Ахмад үеийнхээ алдар гавьяаг мартах учиргүй
/ХЗДХЯ, Мэдээлэл, хяналт шинжилгээ, үнэлгээний газар/.....5-7

Төрийн байгуулалтын хууль тогтоомж

Монгол Улс дахь хууль тогтоох үйл ажиллагаа ба хууль тогтоомжийн шинэтгэл
/ХЗҮТ-ийн эрдэмтэн, нарийн бичгийн дарга доктор, профессор, гавьяат хуульч Б.Чимид/.....8-13

Хууль тогтоох үйл ажиллагаа ба Үндсэн хуулийн хяналт
/МУ-ын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн, ХЗҮТ-ийн захирал, гавьяат хуульч, Академич Ж.Амарсанаа/.....14-18

Үндсэн хуульд Ашигт малтмалын тухай хуулийг нийцүүлэх асуудал

/МУИС-Хууль зүйн сургуулийн Төр, захиргааны эрх зүйн тэнхимийн багш, докторант Д.Батболд/.....19-21

Үндсэн хуулийн эрх зүйн гэрээ Үндсэн хуулийн эрх зүйн эх сурвалж болох нь
/Отгонтэнгэр их сургуулийн хууль зүйн сургуулийн ОУЭЗТ-ийн багш С.Эрдэнэболор, Н.Эрдэнэбаяр/.....22-24

Эрх чөлөө-Эрх зүйн үнэт зүйл болох нь
/МУИС-ийн ХЗС-ийн багш, проф. (Ph.D) Х.Сэлэнгэ/.....25-26

Засаг даргын дэргэдэх агентлагууд болон тамгын газрын хэлтсийн дүрмийн харьцуулсан судалгаа
/МУИС-Хууль зүйн сургуулийн Төр, захиргааны эрх зүйн тэнхимийн багш, докторант Д.Батболд/.....27-33

Шүүх эрх мэдэл

Дүүргийн зарим шүүхийн хэргийн хөдөлгөөнд хийсэн судалгааны үр дүн
/Нийслэлийн шүүхийн Тамгын хэлтсийн дарга Н.Дагва, "Шүүх эрх мэдлийн шинэтгэл" төслийн ажилтан Д.Уран/.....34-35

Криминологи

Компьютер, мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн Криминологийн зарим асуудал
/Авлигатай тэмцэх газрын Мөрдөн шалгах хэлтсийн мөрдөн байцаагч, комиссар, докторант Д.Золжаргал, Хууль зүйн үндэсний төвийн Криминологийн судалгааны секторын эрдэм шинжилгээний ажилтан, Хууль зүйн магистр Г.Оюунболд/.....36-40

Виртуал гэмт хэрэг
/МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн эрх зүй, төрийн онол, түүхийн тэнхимийн ахлах багш Ц.Хүрэл-Очир/.....41-45

Торгох ялын хэрэгжилтэд анхаарах зарим асуудал
/Улсын ерөнхий прокурорын туслах, Ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих хэлтсийн дарга Ц.Ариунболд/.....46-47

Нийгмийн хяналтын онол
/ХЗҮТ-ийн Криминологийн судалгааны секторын Эрдэм шинжилгээний дэд ажилтан Б.Одонгэрэл/.....48-50

Иргэний хууль тогтоомж

/ХЗҮТ-ийн Иргэний хууль тогтоомжийн секторын эрдэм шинжилгээний ажилтан Ш.Хишигсүрэн/.....51-55

Олон улсын эрх зүй, харьцуулсан эрх зүй

БНСУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн арга ажиллагаа ба процесс

/Үндсэн хуулийн шүүхийн судлаач Сон Ин Хёг /Солонгос/.....56-62

Тагнуулын үйл ажиллагаанд тавих хяналт, түүний эрх зүйн зохицуулалт

/Тагнуулын ерөнхий газрын дээд сургуулийн Судалгаа, эрдэм шинжилгээний төвийн ахлах судлаач Л.Батдолгор/.....63-67

Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэлтийн талаар зарим улсын хууль тогтоомжийн харьцуулсан судалгаа

/Хууль зүйн үндэсний төвийн Криминологийн судалгааны секторын эрдэм шинжилгээний ажилтан Т.Жаргалсайхан/.....68-72

Худалдааны зохицуулалт ба хүний эрхийн олон улсын эрх зүйд эзлэх байр суурь

/ХЗҮТ-ийн Олон улсын эрх зүйн секторын эрдэм шинжилгээний ажилтан П.Баяр/.....73-78

Монгол Улс ба ХБНГУ дахь хөршийн нөлөөллийн эсрэг иргэний эрх зүйн хамгаалалт харьцуулсан судалгаа
/МУИС-ын Хууль зүйн сургуулийн Олон улсын эрх зүйн тэнхимийн багш, хууль зүйн магистр З.Байгаль/.....79-83

Эрх зүйн үйлчилгээ

Консулын Нотариатын үйлдэл хийх үүрэг
/МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн Олон улсын эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш В.Оюунаа/.....84

Яагаад зарим хэлцлийг нотариатч гэрчлэх ёстой вэ?
/МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн ахлах багш Д.Янжинхорлоо/.....85

Нотариатын үйлчилгээний хөлс, тариф нь иргэдэд төлбөр, хураамжийн дарамт болоогүй
/Нийслэлийн Баянзүрх дүүргийн нотариатч Е.Гульжан/.....86

Монголын Өмгөөлөгчдийн холбооны 80 жилийн ойд

Өмгөөлөгчдийн Коллеги байгуулагдаж хөгжсөн нь
/Өмгөөлөгчдийн холбооны гишүүн, Хүндэт өмгөөлөгч Д.Тогтохжаргал/.....87-91

ЛЖА

ЖАЙКА-гийн "Эрх зүйн шинэтгэл, тусалцаа төсөл"-ийн товч тайлан92-95

CONTENTS :

Greeting for the Lawyers day
/Ts.Munkh-Orgil Minister of Justice and Home Affairs/.....4

The honour and dignity of our seniors should not be forgotten
/Ministry of Justice and Home Affairs, Department of Information, Monitoring and Evaluation/.....5-7

State organization legislation

Legislation procedure and legal reform In Mongolia
/B.Chimid, Scientific secretary of NLC, ScD, Prof, Merited lawyer/.....8-13

Legislation procedure and control of Constitution
/J.Amarsanaa, member of the Constitutional Court, director of NLC, Merited lawyer, Academician/.....14-18

The issues on the Mineral law conformity with Mongolian Constitution
/D.Batbold, Lecturer of State and administration department, School of Law, National University of Mongolia, Ph.D candidate/.....19-21

The Constitutional contracts are sources of the Constitution
/S.Erdenebolor, N.Erdenebayar Lecturers of International law department of the Otgontenger University/.....22-24

Freedom as legal value
/Kh.Selenge, Professor of Law school, National University of Mongolia, Ph.D/.....25-26

2. Comparative study for self governing agencies and charter of Department of Governor office
/D.Batbold, Lecturer of State and administration department, School of Law, National University of Mongolia, Ph.D candidate/.....27-33

Judicial power

The research result on movement of cases in some Districts
/N.Dagva, Head of Administrative department of Metropolitan Court, D.Uran officer of "Judicial reform program" /.....34-35

Criminology

Some issues on Criminology of crime against Computer and information safety
/D.Zoljargal, Inspector of Independent Authority Against Corruption, Ph.D candidate, G.Oyubbold, Researcher of Criminology section of the NLC, Master of law/.....36-40

Virtual crime
/Ts.Khurel-Ochir, Superior Lecturer of State and administration department, School of law, Mongolian National University/.....41-45

Some issues of Fine implementation
Ts.Ariunbold, Assistant to State general prosecutor, Head of Execution department Controlling Punishment endured procedure.....46-47

Theory of Social control
/B.Odongerel, Deputy researcher of Criminology section of the NLC/.....48-50

Civil legislation

Standard conditions of Contract
/Sh.Khishigsuren, Researcher of Civil legislation section of NLC/.....51-55

International law, comparative law

Methodology and Procedure of the Korean Constitutional Court
/Son In Hyog, Researcher of the Court of Constitution /Korean/.....56-62

Control on Intelligence and its regulation
/L.Batboldor, Superior researcher of Expert and research of The University of Mongolian Intelligence agency/.....63-67

Comparative study on legislations of some countries regarding compensation due to criminal damage
/T.Jargalsaihan, Researcher of Criminology section of the NLC/.....68-72

The role of international trade and human rights in international law
/P.Bayar, Researcher of International legislation section of NLC/.....73-78

Comparative study on Civil law protection against neighbour influence in Mongolia and Germany
/E.Baigal, Lecturer of international legislation department, School of law, Mongolian National University/.....79-83

legal service

Notarial service is obligation of Council
/V.Oyumaa, Senior Lecturer of International law department, School of Law, Mongolian National University/.....84

Why are some transactions verified by notary?
/D.Yanjinkhorloo, Senior Lecturer of law of school, Mongolian National University/.....85

The notarial fee is not pressure on the citizens
/Ye.Gulijan Notary of Bayanzurkh district/.....86

For the Mongolian association of advocates 80th anniversary

The foundation and development of the Collegium of Advocates
/D.Togtokhjargal member of Association of the Advocates, honour Advocate/.....87-91

JICA

A brief report of JICA "Legal reform and assistance" project.....92-95

Сэтгүүлийн зөвлөлийн гишүүд:

Ц.БАТ-ОРШНХ

Сэтгүүлийн зөвлөлийн ерөнхий эрхлэгч

ГИШҮҮД:

Л.Бямбаа	- Улсын дээд шүүхийн шүүгч, доктор
Д.Даваа-Очир	- Хууль зүйн доктор, хурандаа
Н.Дагва	- Нийслэлийн шүүхийн Тамгын хэлтсийн дарга
А.Доржготов	- Улсын дээд шүүхийн шүүгч
Э.Лхагвасүрэн	- Үндсэн хуулийн цэцийн ажилтан
Д.Наранчимэг	- Отгонтэнгэр Их сургуулийн захирал
А.Оюунчимэг	- Монголын нотариатчдын танхимын ерөнхийлөгч
Б.Пүрэвням	- Монголын Өмгөөлөгчдийн холбооны ерөнхийлөгч
Т.Ураницэцэг	- Сонгино хайрхан дүүргийн шүүхийн шүүгч
Ш.Үнэнтогс	- ХЗДХЯ-ны мэргэжилтэн
Б.Цэрэнбалтав	- Улсын ерөнхий прокурорын орлогч
Б.Чимид	- ХЗҮТ-ийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, гавьяат хуульч, доктор, профессор
Н.Чинбат	- Оюуны өмчийн газрын дарга

Дугаарыг эрхэлсэн: Р.Болормаа

*Сэтгүүлийн харцуцлагатай
нарийн бичгийн дарга*

Эрхлэн гаргагч: Хууль зүйн үндэсний төв

Редакцын хаяг: Улаанбаатар-46, Чингэлтэй дүүрэг, Сүхбаатарын талбай-7

Утас: 315736 **Факс:** 315736

Вэб сайт: www.legalcenter.mn

И-мэйл: magazine_info@legalcenter.mn

Улсын бүртгэлийн дугаар: 279

Хуульчдын өдөрт

Мэндцүлээ

Хууль зүйн салбартай ажил, амьдралаа холбосон үе үеийн ахмадууд, тус сэлбарын хамт олон Та бүхэндээ болон танай гэр бүлийнхэнд Монгол Улсын Засгийн газрын нэрийн өмнөөс болон хувиасаа Монголын хуульчдын өдрийн баярын мэнд дэвшүүлж, эрүүл энх, сайн сайхан бүхнийг хүсэн мэндчилеэ.

Монгол Улсын хууль зүйн салбар нь түүхэн хөгжлийнхөө явцад хүний эрх, эрх чөлөөг баталгаатай хангах эрх зүйн болон нийгмийн таатай орчин бүрдүүлэхийн төлөө үе үеийн хуульчдын шаргуу хөдөлмөрийн үрээр үнэтэй хувь нэмрээ оруулж ирсэн бөгөөд өнөөдөр ч ардчилсан, шинэ Үндсэн хуулийн дагуу үндэсний эрх зүйг шинэтгэх, хэрэгжилтийг нь хангах замаар хүн төрөлхтөний ололт амжилтаар өөрийн орны хөгжлийг түргэтгэж нийгмийн өмнө хүлээсэн үүргээ нэр төртэй биелүүлж байгааг онцлон тэмдэглэе.

Шүүгч, прокурор, өмгөөлөгч, нотариатч зэрэг өөрийн онцлог чиг үүрэгтэй хуулийн нарийн мэргэжлүүдийг агуулсан хууль зүйн салбар нь эцсийн дүндээ шударга ёсны баталгаа болдгоороо хуульчдын үйл хэргийн үнэ цэнийг өндөрт өргөдөг.

Монгол Улсад хууль ёсоор оршин суугаа хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байх Үндсэн хуулийн зарчмаар хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, нийгмийн хэв журмыг бэхжүүлэх, хүн амд үзүүлэх эрх зүйн үйлчилгээг зохион байгуулах, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх зэрэг чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, харьяа агентлагууд, шүүх эрх мэдлийн болон хууль хяналтын байгууллагын ажилтан, албан хаагчдын гүйцэтгэх нэр их хөдөлмөр, хамтын ажиллагааг үнэлж баршгүй юм.

Улам бүр даяарчлагдаж буй өдгөө цагт Хууль зүйн салбарын ажил үйлс олон улсын түвшинд өөрийн иргэн, улс орны эрх ашгийг хамгаалах, түүнчлэн нийт нийгмийн эрх ашигт бүрэн нийцсэн бодлого, хэрэгжилтээр дүүрэн байна гэдэгт итгэл төгс байгаагаа илэрхийлэхийн ялдамд Монгол Улсын эрх зүйн бодлогыг тодорхойлон боловсруулах, хэрэгжилтийг нь шинжлэн үнэлэх, иргэдийнхээ амар тайван амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлэх өндөр хариуцлагатай, нэр хүндтэй ажил үйлсдээ улам их амжилт гаргахыг хүсэн ерөөе.

**МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ГИШҮҮН,
ХУУЛЬ ЗҮЙ, ДОТООД ХЭРГИЙН САЙД**

ЦЭНДИЙН МӨНХ-ОРГИЛ

АХМАД ҮЕИЙНХЭЭ АЛДАР ГАВЬЯАГ МАРТАХ УЧИРГУЙ

Монголын нэгдсэн төр 1206 онд тогтсон төвхнөж, эзэн хаан Чингисийн "Их Засаг" хуулийг батлан тогтоож, дагаж мөрдсөн тэр цаг хугацааг эргэн харвал Монголд хууль зүйн алба, хуульчийн мэргэжил үүссэн түүх өнөөдөр даруй 802 гэсэн тоо бүхий он жилийг заана. "Их Засаг" хуулийг эмхтгэн боловсруулж дэвтэрлэн хавтаслах үйлсэд Шихихутуг оюун ухаан, бие сэтгэлээ зориулсан бөгөөд түүнийг Чингис хааны зарлигаар Монголын тулгар төрийн анхны дээд заргачаар томилон ажиллуулсан түүхтэй.

Ардын засгийн анхны 5 яамны нэг Шүүх яам нь 1921 оны 7 дугаар сард байгуулагдаж байжээ. Тухайн үед шүүх, прокурор гэж байгаагүй бөгөөд Шүүх яам нь дотоод, гадаад 2 хэлтэстэй, дотоод хэлтэс нь өөрийн орны харьяат иргэдэд холбогдох хэрэг, заргыг байцаан шүүж, таслан шийдвэрлэдэг байв. Тэр үед бичиг үсэг мэддэг хүн ховор байснаас шалтгаалан Шүүх яаманд хошуу ноён, тайж, зайран явсан хүмүүс түшмэд хийж, хэрэг маргааныг шийдвэрлэдэг байв.

Монгол Улсын Засгийн газрын гишүүдийн 1926 оны 4 дүгээр сарын 16-ны өдрийн 15 дугаар, Улсын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн 21 дүгээр хурлаас "Аливаа шүүн таслах газруудыг шинэчлэн байгуулах тухай дүрэм"-ийг баталж 5 аймаг, 3 хот, 71 хошуунд анхан шатны шүүх байгуулах тухай шийдвэр гарчээ.

Засгийн газрын гишүүдийн 1926 оны 12 дугаар сарын 24-ний өдрийн 48 дугаар хурлаас Улсын дээд шүүхийг байгуулж, 1927 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн ажиллуулахаар тогтоосон бөгөөд Улсын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1927 оны 1 дүгээр сарын 7-ны өдрийн тогтоолоор Улсын дээд шүүх байгуулсныг баталсан юм.

Улсын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1930 оны 8 дугаар сарын 14-ний өдрийн 25 дугаар тогтоолоор Улсын прокурорын газрыг анх Шүүх явдлын яаманд харьяалуулан байгуулж, дагаж мөрдөх эрх үүргийн дүрмийг баталж, прокурорын байгууллагад улсын нэрийн өмнөөс хуулийн биелэлтэд хяналт тавих үүргийг хүлээлгэсэн.

1932 онд 72 хошууны шүүхэд прокурор, мөрдөн байцаагч ажиллаж байв.

Монгол төрийн цагдаа 1865 онд "Арван тавны цагдаа" нэртэй сууриа тавьж, 1921 оны 7 дугаар сарын 19-нд Засгийн газрын шийдвэрээр "Сэргийлэх цэрэг" гэж Цэргийн яамны харьяа байгуулагдсан түүхтэй.

1923 онд Засгийн газраас "Цагдан сэргийлэх эрх хэмжээний дүрэм"-ийг баталж гаргасан нь цагдан сэргийлэх байгууллагаас эрх, үүргээ хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлж өгчээ.

1924 онд Улсын Анхдугаар Их Хурлаас цагдан сэргийлэх байгууллагыг Дотоод хэргийн яамны харьяанд шилжүүлж, аймгуудад байгуулахаар шийдсэн бөгөөд үйл ажиллагааг нь шинээр байгуулагдсан Улсын цагдан сэргийлэх газар удирдаж байв.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь анх 1921 оны 7 дугаар сарын 10-нд Ардын намын Төв хороо, Түр Засгийн газрын хамтарсан хурлаар Засгийн газрын яамдыг шинээр байгуулахад Шүүх яамны ерөнхий хэлтсийн харьяанд "Гяндан салаа" нэртэйгээр үүсэн байгуулагдсан түүхтэй билээ.

1940-өөд онд 3-4 сарын курсээр хууль, дүрэм заалгасан хүнийг хууль мэддэг хүн гэж үздэг байв. Хөдөө нутагт бол бичиг мэддэг, хувийн уналгатай хүнийг улс төрийн ноён нурууг нь харж

шүүгчээр томилдог байжээ. Тэр үеийн шүүгчид хууль зүйн ямар ч мэргэжилгүй атлаа бэрхшээлээс шантрахгүй, өндөр идэвх зүтгэлтэй ажиллаж байсныг ахмад хуульчдын дурсамж, ярианаас харагддаг юм. Зарим үед ч явган явж, хууль сурталчилж, хэрэг гомдлыг шийдвэрлэдэг байжээ.

1924 онд байгуулагдсан Нам ба улсын төв сургууль нь нам, улсын ажилтнууд болон хуулийн байгууллагын ажилтнуудыг бэлтгэх үндсэн 2 ангитайгаар 1940 он хүртэл ажиллаж байсан түүхтэй. 1950-аад оны үеийн шүүх, прокурорын байгууллагын ажилтнууд ихэнхдээ практикийн хүмүүс байсан болохоор 1950-аад оноос хуулийн ажилтнуудыг 1 жилийн курст суралцуулж, жил бүр 7-10 хоногийн семинар хийдэг байжээ. 1956 оноос Хууль цаазны дунд сургууль байгуулах асуудлыг шийдвэрлэснээр 1 жилийн курсыг эерчлөн 2 жилийн, дараа нь 3 жилийн сургалттайгаар уг сургуулийг өргөтгөсөн байна.

Мэргэжилтэй боловсон хүчин бүү хэл, бичиг үсэгтэй хүн цөөн байсан тэр үед хуулийн мэргэжилтэн бэлтгэх зайлшгүй шаардлагаас үндэслэн ЗХУ-д оюутан явуулж суралцуулахын зэрэгцээ тэр үеийн худалдааны сургуулийн дэргэд хууль цаазны курс байгуулсан нь хууль цаазны дунд сургуулийн үндэс болсон юм. Мөн яамны дэргэд курс байгуулж, аймаг, хотын болон хэсгийн шүүхүүдэд шаардагдаж байсан боловсон хүчнийг бэлтгэн гаргаж байсан билээ.

Манайд 1950-аад оны эхээр л хууль зүйн анхны дээд боловсролтой мэргэжилтэн ЗХУ-д бэлтгэгдэн сургууль төгссөн байна. /Д.Михиддорж, Б.Жавзмаа/

МУИС-д 1960 онд хуулийн анги нээн оюутан сургаж эхэлжээ.

Улсын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1970 оны 4 дүгээр сарын 20-ны 69 дүгээр тогтоолоор Гавьяат хуульч цолыг бий болгожээ.

Шүүх яамыг 1959 онд татан буулгаж БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлд Хууль цаазны хороо байгуулж байсан хэдий ч 1972 онд тус яамыг дахин байгуулж байжээ. 1989 онд Шүүх яамыг татан буулгаж, Хууль зүй, арбитрын яамыг байгуулж, зохион байгуулалт, бүтцийг өөрчилсөн байсан ч энэ хоёр салбарыг нэгтгэх нь оновчтой шийдэл биш болох нь харагдаж нэн удалгүй арбитрыг салгаж дахин шүүхэд харьяалуулжээ.

1992 онд Монгол Улсын ардчилсан Үндсэн хууль батлагдаж, нийгмийн харилцаа бүхэлдээ өөрчлөгдсөн тэрхүү цаг үеийн бэрхийг хуульчид нуруундаа үүрч гарсан юм. Мөн онд анхны хувийн хууль зүйн сургууль "Шихихутаг" байгуулагдан үйл ажиллагаагаа эхэлсэн байна.

2003 онд Хуульчдаас сонгон шалгаруулах тухай хууль батлагдан анхны сонгон шалгаруулалт 2004 онд болж, 1023 хүн тэнцэж хуульчийн гэрчилгээ авчээ.

Нийтээр тэмдэглэх баярын болон тэмдэглэлт өдрүүдийн тухай хуулийн 5.2, 7.1-д заасны дагуу Засгийн газрын 2004 оны 163 дугаар тогтоолоор баталсан "Тэмдэглэлт өдрүүдийн жагсаалт"-аар "Хуульчдын өдөр"-ийг 6 дугаар сарын 4 дэх ням гарагт тэмдэглэн өнгөрүүлэхээр заасан билээ.

Монгол Улсын хууль зүйн салбарын хөгжилд өөрсдийн хувь нэмрээ оруулсан гавьяат хуульчдаа "Хуульчдын өдөр"-т зориулан та бүхэнд танилцуулъя.

МОНГОЛ УЛСЫН ГАВЬЯАТ ХУУЛЬЧИД

1. Гэндэнгий ДАМДИНСҮРЭН: Дорноговь аймгийн Мандах сум. Улсын прокурорын шалган зааварлах

хэлтсийн прокурор байхдаа 1970 онд Гавьяат хуульч.

2. Сэвжидийн БАТСҮХ: Сүхбаатар аймгийн Наран сум. 1970 онд Улсын прокурорын ерөнхий хяналтын прокурор байхдаа Гавьяат хуульч.

3. Ролжингийн ЦУУЧИЛ: Өмнөговь аймгийн Баян-Овоо сум. 1971 онд Цэргийн шүүхийн гишүүн байхдаа Гавьяат хуульч.

4. Ойдовын ЛХАМСҮРЭН: Ховд аймгийн Мянгад сум. 1971 онд Төв аймгийн прокурор байхдаа Гавьяат хуульч.

5. Сатишбаны ШАЙЗАДА: Баян-Өлгий аймгийн Дэлүүн сум. 1971 онд Баян-Өлгий аймгийн шүүхийн шүүгч байхдаа Гавьяат хуульч.

6.Цэндийн ЛУВСАНШАРАВ: Дорнод аймгийн Сэргэлэн сум. 1971 онд Улсын дээд шүүхийн орлогч дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

7. С а н ж РЭНЦЭНХОРЛОО: Сэлэнгэ аймгийн Ерөө сум. 1971 онд Улсын цагдан сэргийлэх ерөнхий газрын орлогч, Улаанбаатар хотын Цагдан сэргийлэх газрын дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

8. Равдангийн ӨЛЗИЙБУЯН: Архангай аймгийн Эрдэнэмандал сум. 1971 онд Улсын цагдан сэргийлэх ерөнхий газрын чухал хэргийн ахлах мөрдөн байцаагч байхдаа Гавьяат хуульч.

9.Үржингийн ЖАМБАДАГВА: Дорнод аймгийн Хэрлэн сум. 1971 онд Улаанбаатар хотын Октябрийн районы Цагдан сэргийлэх хэлтсийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

10.Дамдинбучийн СОДНОМЦЭРЭН: Хөвсгөл аймгийн Галт сум. 1972 онд Улсын арбитрын газрын ерөнхий арбитрч байхдаа Гавьяат хуульч.

11.Цэгмидийн ТӨМӨР-ОЧИР: Ховд аймгийн Дарви сум. 1972 онд Нийгмийн аюулаас хамгаалах яаманд хэлтсийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

12.Төмөрийн ЦЭРЭН-ОЧИР: Улаанбаатар хот. 1976 онд Улсын дээд шүүхийн гишүүн байхдаа Гавьяат хуульч.

13. Аюурзанын ЗАГД: Булган аймгийн Бугат сум. 1976 онд Улсын дээд шүүхийн гишүүн байхдаа Гавьяат хуульч.

14.Хөхийн ЛЭГРЭВ: Баян-Өлгий аймгийн Ногооннуур сум.

1976 онд УЦСЕГ-ын мөрдөн байцаагч байхдаа Гавьяат хуульч.

15.Балдангийн БАДАРЧ: Увс аймгийн Завхан сум. 1976 онд Сайд нарын Зөвлөлийн Хэрэг эрхлэх газрын дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

16.Дамбын ЦЭРЭНХҮҮ: Баянхонгор аймгийн Баян-Өндөр сум. 1977 онд НАХЯ-ны мөрдөн байцаах хэлтсийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

17.Цэвэлмаагийн СОДОВ: Сүхбаатар аймгийн Сүхбаатар сум. 1977 онд УЦСЕГ-ын мөрдөн байцаагч байхдаа Гавьяат хуульч.

18.Мабушкагийн БАДРАХ: Хөвсгөл аймгийн Чандмань-Өндөр сум. 1977 онд Хөвсгөл аймгийн прокурор байхдаа Гавьяат хуульч.

19.Д у л а м ж а в ы ОЧИРХУЯГ: Дорнод аймгийн Матад сум. 1977 онд Сэлэнгэ аймгийн туслах прокурор байхдаа Гавьяат хуульч.

20.Б у а н д э л г э р и й н САНЖМЯТАВ: Говь-Алтай аймгийн Чандмань сум. 1978 онд Улсын дээд шүүхийн хэлтсийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

21.Бадарчийн РААПИЛ: Төв аймгийн Баянцогт сум. 1978 онд УБТЗ-ийн тусгай шүүхийн гишүүн байхдаа Гавьяат хуульч.

22.Чимэдийн ДОРЖГОЧОО: Ховд аймгийн Чандмань сум. 1978 онд Ховд аймгийн шүүхийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

23.Базарын ЦЭДЭН-ИШ: Оросын Чита мужид төрсөн. Дорнод аймгийн Баяндун сумын харьяат. 1979 онд НАХЯ-ны орлогч сайд байхдаа Гавьяат хуульч.

24.Пүрэвийн ТУВАНЖАВ: Булган аймгийн Хутаг-Өндөр сум. 1980 онд УЦСЕГ-ын ахлах төлөөлөгч байхдаа Гавьяат хуульч.

25.Хайрагийн ЖАМБАЛ: Дорноговь аймгийн Улаанбадрах сум. 1980 онд Дорноговь аймгийн прокурор байхдаа Гавьяат хуульч.

26.Эрэнцэнгийн АВИРМЭД: Увс аймгийн Чандмань сум. 1980 онд МУИС-д багш байхдаа Гавьяат хуульч.

27.П у н ц а г и й н ДАМДИНДОРЖ: Булган аймгийн Хутаг-Өндөр сум. 1981 онд УЦСЕГ-ын ахлах төлөөлөгч байхдаа Гавьяат хуульч.

28.Лувсандашийн ЗЭВГЭЭ: Дундговь аймгийн Эрдэнэдалай

сум. 1981 онд Өмгөөлөх коллегийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

29. Хажидын ЗАГД: Завхан аймгийн Алдархаан сум. 1982 НАХЯ-ны тасгийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

30. Жамбын ИЧИНХОРОЛОО: Төв аймгийн Баянзүрх сум. 1986 онд Улсын дээд шүүхийн гишүүн байхдаа Гавьяат хуульч.

31. Балчингийн ДАГВАДОРЖ: Ховд аймгийн Дарви сум. 1990 онд Улаанбаатар хотын прокурорын орлогч байхдаа Гавьяат хуульч.

32. Сампилын ДАМДИН: Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сум. 1991 онд Цагдаагийн ерөнхий газрын Мөрдөн байцаах газрын орлогч дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

33. Рагчаагийн ДОРЖПАЛАМ: Завхан аймгийн Нөмрөг сум. 1991 онд Улаанбаатар хотын Сүхбаатар дүүргийн ЦХ-ийн эрүүгийн ахлах төлөөлөгч байхдаа Гавьяат хуульч.

34. Галдангийн СОВД: Увс аймгийн Завхан сум. 1991 онд Төр, эрх зүйн хүрээлэнгийн захирал байхдаа Гавьяат хуульч.

35. Бяраагийн ЧИМИД: Хөвсгөл аймгийн Шинэ-Идэр сум. 1992 онд Улсын Бага Хурлын нарийн бичгийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

36. Даниагийн АЛТАНГЭРЭЛ: Увс аймгийн Өндөрхангай сум. 1996 онд Улсын дээд шүүхийн шүүгч байхдаа Гавьяат хуульч.

37. Роломсүрэнгийн ОЮУНБАДАМ: Завхан аймгийн Түдэвтэй сум. 1996 онд Эмгэгтэйчүүдийн хорих ангийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

38. Ёндонгийн БАДАМДОРЖ: Баянхонгор аймгийн Өлзийт сум. 1996 онд ЦЕГ-ын Мөрдөн байцаах газрын хэлтсийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

39. Дашдоржийн МӨРӨН: Улаанбаатар хот. 1996 онд ЦЕГ-ын Эрүүгийн цагдаагийн тасгийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

40. Жарантайн АВХИА: Говь-Алтай аймгийн Шарга сум. 1998 онд Улсын ерөнхий прокурорын газрын Ахмадын зөвлөлийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

41. Цэрэндоржийн РАШЗЭВЭГ: Өмнөговь аймгийн Мандал-Овоо сум. 1998 онд Төв аймгийн шүүхийн ерөнхий шүүгч байхдаа Гавьяат хуульч.

42. Пунсалын ДАЙРИЖАВ: Архангай аймгийн Цэнхэр сум. 2000 онд Улсын ерөнхий прокурорын газрын хяналтын прокурор байхдаа Гавьяат хуульч.

43. Мятавын МОГНООН: Говь-Алтай аймгийн Бугат сум. 2001 онд Улаанбаатар хотын шүүхийн шүүгч байхдаа Гавьяат хуульч.

44. Даржаагийн ЗУНДУЙ: Дундговь аймгийн Өлзийт сум. 2001 онд "Их засаг" их сургуулийн тэнхимийн эрхлэгч байхдаа Гавьяат хуульч.

45. Шинэнгийн ЭНХБАТ: Булган аймгийн Хутаг-Өндөр сум. 2001 онд Нийслэлийн Баянгол дүүргийн Цагдаагийн хэлтсийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

46. Авирмэдийн ЛХАГВАА: Баянхонгор аймгийн Бөмбөгөр сум. 2001 онд Цагдаагийн академийн тэнхимийн эрхлэгч байхдаа Гавьяат хуульч.

47. Сампилын ЖАЛАН-ААЖАВ: Завхан аймгийн Алдархаан сум. 2001 онд МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн багш байхдаа Гавьяат хуульч.

48. Наваанпэрэлэйн ЖАНЦАН: Сүхбаатар аймгийн Асгат сум. 2002 онд Үндсэн хуулийн цэцийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

49. Бадамын ДАШНЯМ: Говь-Алтай аймгийн Төгрөг сум. 2004 онд Орхон аймгийн прокурор байхдаа Гавьяат хуульч.

50. Балдандоржийн ЭРДЭНЭСАМБУУ: Сэлэнгэ аймгийн Түнхэл хороо. 2004 онд ЦЕГ-ын Эрүүгийн цагдаагийн газрын хэлтсийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

51. Балчингий ЦЭРЭНДОРЖ: Дорнод аймгийн Халх гол сум. 2005 онд Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны Төрийн нарийн бичгийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

52. Соорын АМАРХҮҮ: Увс аймгийн Зүүнхангай сум. 2005 онд "Шихихутаг" хууль зүйн дээд сургуулийн тэнхимийн эрхлэгч байхдаа Гавьяат хуульч.

53. Лувсандоржийн РЭНЧИН: Завхан аймгийн Цагаанхайрхан сум. 2005 онд Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн байхдаа Гавьяат хуульч.

54. Атанги ЧИМЭДЦОГЗОЛ: Архангай аймгийн Чулуут сум. 2006 онд Нийслэлийн шүүхийн шүүгч байхдаа Гавьяат хуульч.

55. Найдангийн ТӨРБАТ: Ховд аймгийн Дарви сум. 2006 онд Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгчийн Ажлын албаны дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

56. Хорлоогийн ДАМДИН: Дорнод аймгийн Матад сум. 2006 онд Гавьяат хуульч.

57. Жамсрангийн БЯМБАДОРЖ: Ховд аймгийн Дарви сум. 2006 онд Үндсэн хуулийн цэцийн дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

58. Цэрэнхүүгийн ШАРАВДОРЖ: 2006 онд Улсын Их Хурлын гишүүн байхдаа Гавьяат хуульч.

59. Данзангийн ЛҮНДЭЭЖАНЦАН: Улаанбаатар хот. 2006 онд Улсын Их Хурлын гишүүн байхдаа Гавьяат хуульч.

60. Жүгнээгийн АМАРСАНАА: Улаанбаатар хот. 2006 онд Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн, ХЗУТ-ийн захирал байхдаа Гавьяат хуульч.

61. Ичинхорлоогийн ЦЭРЭНДУЛАМ: 2006 онд Нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газрын хуулийн зөвлөх байхдаа Гавьяат хуульч.

62. Намжилын ЧИНБАТ: Улаанбаатар хот. 2008 онд Оюуны өмчийн газрын дарга байхдаа Гавьяат хуульч.

ХУУЛЬ ЗҮЙ, ДОТООД ХЭРГИЙН ЯАМ

МЭДЭЭЛЭЛ, ХЯНАЛТ ШИНЖИЛГЭЭ, ҮНЭЛГЭЭНИЙ ГАЗАР

ТОВЧ ОРШИЛ

Хууль тогтоомжийн шинэтгэл бол эрх зүйн шинэтгэлийн гол цөм асуудал юм. Энэ нь бас хуулийн дэд (Ерөнхийлөгчийн болон Засгийн газар, түүний байгууллагууд, нутгийн удирдах газруудын эрх зүйн хэм хэмжээний) актуудыг шинэ хуулиудад нийцүүлэн өөрчлөх нөр их ажлыг дагалдуулдаг. Энэ тухай дор өгүүлье.

ШИНЭТГЭЛИЙН ҮНДСЭН АЛХМУУД, ГОЛ АГУУЛГА

Хууль тогтоомжийн хувьсал, хөгжил нь тохируулж байгаа нийгмийн бодит харилцаанаасаа хамаардаг бөгөөд басхүү "үг харилцаандаа эргэж нөлөөлдөг билээ. Энэхүү шүтэлцээг гол шалгуур болгохоос Монгол дахь ардчилсан хөдөлгөөний анхны шийдвэрлэгч алхмаас буюу 1990 оноос өнөөг хүртэлх үеийн өөрчлөлтийг бүхэлд нь хууль тогтоомжийн шинэтгэлийн **анхдугаар шат** хэмээн үзэж болно. Анхдугаар шат (1990-2007)-ыг дотор нь агуулга, ач холбогдолгоор нь:

1) Үндсэн хуулийн **нэмэлтийн хуулиархи** "анхны алхам" (1990.3-1992.2);

2) Үндсэн хуулийн "**Хавсралт хуулиархи** цогц шинэтгэл" (1992.7-1997.7);

3) Эрх зүйн "**шинэтгэлийн хөтөлбөрийн** дагуу хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгосон үе (1998.1-2007.12) гэсэн гурван алхамд буюу зурвас үед хувааж судалбал асуудал арай илүү нэрийнвчлалтай болох буй заа. Эдгээр нь өөр өөрийн онцлогтой:

1. "**Нэмэлтийн хуулиархи**" анхны алхам. Энэ нь ардчилсан

хувьсгалын эхлэн буюу 1990 оны 3 дугаар сараас шинэ Үндсэн хууль батлагдсан 1992 он 2 дугаар сар хүртлэх хугацааг хамарна. Энэ хуучин дэглэмийг халахын сацуу нийгмийн амьдралыг бүхэлд нь шинэтгэхэд шилжин орох **урьдач нөхцөлийг бүрдүүлсэн** зурвас үе байв.

Ардчилсан хөдөлгөөний түрэлтээр МАХН-ын Төв Хорооны Улс төрийн товчоо огцорч Монгол дахь тоталитари дэглэм унасан нь ардчилсан хувьсгалын анхны алхам болсон юм. Үүнтэй шууд уялдан 1990 оны 3 дугаар сарын 23-нд БНМАУ-ын 1960 оны Үндсэн хуульд нэг намын дангаар ноёрхлыг бэхжүүлсэн заалтыг халж улс төрийн ургалч ёсыг хүлээн зөвшөөрч, иргэдийн улс төрийн эрх, эрх чөлөөг олон нам байгуулах хүртэл өргөмжилсөн өөрчлөлт оруулав. Энэ нь хууль тогтоомжийн шинэтгэлийн гараа, үзэл баримтлалын эш үндэс болов.

1990 оны 3 дугаар сарын 23-нд Ардын Их Хурал "**БНМАУ-ын төрийн байгууллагын шинэ тогтолцооны тухай**" тогтоол гаргаж төрийн дээд байгууллагуудын тогтолцоо, эрх зүйн үндсийг шинэтгэх арга замыг тодорхойлов. Энэ хоёр суурь шийдвэрийн дагуу мөн оны 5 дугаар сарын 10-нд "**БНМАУ-ын Үндсэн хуулийн нэмэлтийн хууль**" гэсэн бие даасан Үндсэн хуульчилсан хууль, мөн "Улс төрийн намын тухай", анхны ардчилсан "Сонгуулийн тухай" зэрэг хууль гаргаж мөрдсөн юм. Эдгээр хуулийн үйлчлэлийн үр дүнд Монголд олон тооны нам үүсч, анхны ардчилсан сонгуулиар АИХ-ыг шинэчлэн бүрдүүлж, түүнтэй нэгэн зэрэг олон намыг хүлээн зөвшөөрөх асуудлаар ард нийтийн санал асуулга явуулав. Түүний үр дүнг үндэслэн АИХ-аас бэлнгын ажиллагаатай (шилжилтийн)

парламент болох **Улсын Бага Хурал** (УБХ), төрийн тэргүүн-Ерөнхийлөгчийн байгуулал (институци), кабинетийн Засгийн газрыг байгуулав. Шинэ парламент захиргаадлын дэглэмийг бэхжүүлсэн хуулиудыг халж ардчилсан шинэ хуулиудыг батлан мөрдүүлсэн нь энэ үеийн хууль тогтоомжийн эхлэн шинэтгэлийн гол агуулга байв.

УБХ улс төрийн салбарт:

- Улсын Бага Хурлын тухай (1991-1-4);
- Улсын Ерөнхийлөгчийн тухай (1991-1-);
- Засгийн газрын тухай (1991-1-4);
- Шүүхийн тухай (1990-9-27 өөрчлөлт).

Эдийн засгийн салбарт:

- Нийтийн ба хувийн өмчийн тухай (1990-12-06);
- Газрын тосны тухай (1991-1-18);
- Өмч хувьчлах тухай (1991-5-22);
- Аж ахуйн нэгжийн тухай (1991-5-17);
- Банкны тухай (1991-4-04);
- Албан татварын тухай (1991-12-03);
- Гаалийн тухай (1991-1-27);
- Аж ахуйн нэгжийн дампуурлын тухай (1991-6-03).

Нийгмийн салбарт:

- Боловсролын тухай (1991-6-21);
- Тэтгэвэрийн тухай (1991-11-12);
- Хөдөлмөрийн тухай (1991-1-24);
- Тэтгэмжийн тухай (1991-4-15);
- Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах тухай (1991-6-22);
- Нийгмийн даатгалын

шинэтгэлийн тухай (1991-4-25);

Үйлдвэрчний эвлэлийн тухай (1991-4-19) зэрэг шинэ хууль гаргасны дээр хуучин хууль тогтоомж дахь ардчилсан зарчимд эрс харшилсан цөөмийг заалтыг халж агуулгыг нь шинэтгэсэн байна.

Эдгээр нь шинэ хууль Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын үндэс тулгуур болсон бөгөөд түүнийг түшиглэн анхны ардчилсан Үндсэн хуулийг боловсруулж АИХ-д өргөн мэдүүлэв.

2. Шинэ Үндсэн хууль ба Хавсралтын хуулийн дагуух шинэтгэл. Хууль тогтоомжийн шинэтгэлийн нэгдүгээр шатны **2 дахь алхам** нь 1992 оны 2 дугаар сараас 1997 оныг дуустал цаг хугацааг хамарна. Энэ үеийг агуулгын хувьд **«Үндсэн хуулийн Хавсралтын хуулиархи шинэтгэл»** гэж нэрлэж болно. Уул хугацаанд хууль тогтоомжийн шинэтгэлийг **«БНМАУ-ын Үндсэн хуулиас Монгол Улсын Үндсэн хуулийг бүрнээ дагаж мөрдөхөд шилжих тухай»** Монгол Улсын Үндсэн хуулийн **Хавсралт хууль**¹ ёсоор хөтлөн явуулсан байна. АИХ-аас 1992 оны 1 дүгээр сарын 16-нд баталсан **Хавсралт хуульд** Үндсэн хуулийн дагуух шинэтгэлийн эрх зүйн үндсийг тодорхойлсон бөгөөд түүнийг **«Үндсэн хуулийнхаа нэгэн адил хүчинтэй»**² гээр мөн оны 2 дугаар сарын 12-ны өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөв. Уг хуульд **«Монгол Улсын Үндсэн хуулийг дагаж мөрдсөн 1992 оны 2 дугаар сарын 12-ны өдрөөс эхлэн БНМАУ-ын Үндсэн хууль (1960 он), түүний Нэмэлтийн тухай хуулийн хамт түүхэн үүргээ гүйцэтгэж халагдажээ тооцно»**³ гэж тунхаглажээ. Энэ бол эрх зүй, хууль тогтоомжийн шинэтгэлийн өмнөх зураас үе (1990.3-1992.2) дуусаж шинэ үе эхэлсний гол нотолгоо болно.

Мөн чанар, үзэл баримтлалын хувьд **эсрэг ялгаатай нэг Үндсэн хуулиас нөгөөд шилжих нь** **«хуучныг хүчингүй болгодог, шинийг баталлаа»** гэх **«нүд ирмэх зуурын»** үйлдэл биш. Харин хуучин нийгмийн байгууллын үндэс тулгуурыг халж шинэ тогтолцоог бүрдүүлэн Үндсэн хуулийн бүрэн хүчийг авахуулах, бүх ард түмний хүнд нүсэр үйл хэрэг мөн. Үүнийг л **шилжилт** гэдэг.

Энэ нь юуг, хэзээ, яаж хийгээд хэдийд дуусгах вэ? гэхчлэн асуултын нийгмийн өмнө тавьдаг. Эдгээр асуултын хариуг Үндсэн хуулийн Хавсралтын хууль (ҮХХХ)-иар хариулж, 1997 он хүртэлх хугацааны ажил хэрэг болгосон байна. Иймд ҮХХХ бол Үндсэн хуулийн үргэлжлэл бөгөөд зохих хугацаанд хэрэгжих **шилжилтийн чанартай** (тур) хууль байв. Энэ нь **«БНМАУ-ын Үндсэн хуулиас Монгол Улсын Үндсэн хуульд бүрнээ шилжих тухай»** 9 зүйлтэй, өөрт нь тодорхойлсноор **«Монгол Улсын Үндсэн хуулийн нэгэн адил хүчинтэй»**⁴ асаархан боловч өргөн агуулгатай хууль юм. Түүнийг АИХ Үндсэн хууль баталснаас 4 хоногийн дараа 1992 оны 1 дүгээр сарын 16-нд эцэс тэн хэлэлцэн санал нэгтгэж баталж, Үндсэн хуультай нэгэн зэрэг дагаж мөрджээ. Энэхүү ҮХХХ-иар **«бүрнээ шилжих»** тухайд гэвэл:

- Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийг 1992 оны 6 дугаар сард багтаан явуулсны үндсэн дээр хууль тогтоох ба гүйцэтгэх дээд байгууллагуудыг Үндсэн хуульд зааснаар шинэчлэн байгуулах. Тэр хүртэл АИХ, Улсын Бага хурал, Засгийн газар Үндсэн хуульд заасан (шинэ) бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэх;

- Төрийн тэргүүнийг 1993 онд шинээр сонгож тангараг өргөтөл шинэ бүрэн эрхийг Анхны Ерөнхийлөгч хэрэгжүүлэх;

- Үндсэн хуульд заасан үндэслэлийн дагуу шүүх, прокурорын байгууллагын тогтолцоог шинэтгэх ажлыг 1993 онд багтаан дуусгах.

- ЗНД-ийн нэгжийн эрх барих ба захиргааны газруудыг 1992 онд багтаан шинэчлэн (баг, хорооны хувьд шинээр) байгуулах, тэр хүртэл өмнөх АДХ, түүний тэргүүлэгчид, гүйцэтгэх захиргаа салбар байгууллагууд бүрэн эрх хэрэгжүүлэх⁵;

- **Хууль тогтоомжийг 1996 онд; Монгол Улсын олон**

улсын гэрээний заалтыг 1993 онд багтаан Үндсэн хуульд нийцүүлэх, тэр хүртэл дагаж мөрдөж ирсэн бүх хууль, гэрээг Үндсэн хуульд харшлахгүй бол хүчин төгөлдөр дагаж мөрдөх;

- Үндсэн хууль хүчин төгөлдөр болох өдөр (1992.2.12) БНМАУ-ын харъяат байсан бүх хүн Монгол Улсын харъяат хэвээр байх, иргэний харъяаллын асуудлыг шинэ хууль гартал хуучин хуулиар шийдвэрлэх;

- Хүний эрхийг дордуулсан заалт бүхий хуулийг Үндсэн хууль хүчин төгөлдөр болсноос хойш хэрэглэхийг хориглох;

- Төрийн бэлгэдэл тэмдгүүдийг хэрхэн хэрэглэх тухай болон «Монгол Улсын Үндсэн хууль хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн **«БНМАУ-ын» гэсэн хаяг бүхий төрийн бүх байгууллага «Монгол Улсын» гэж нэрлэгдэх**»-ийг тус тус заасан байна. Ийнхүү гаднах нэр хаягаа эхлээд дотоод чанар, үйл ажиллагаа хүртэл төрийн байгуулал, түүний эрх зүйн зохицуулалтыг Үндсэн хуульд нийцүүлэн хуульчилсан нь хууль тогтоомжийг нилэнхүйд нь шинэтгэх зохион байгуулалт-ээр зүйн үндсийг бүрдүүлэв.

- **«Хууль тогтоомжийг Үндсэн хуульд нийцүүлэн бүрэн шинэтгэх ажлыг 1996 онд багтаан хийж дуусгах»**⁶, түүний дотор **«Үндсэн хуульд заасан (онол, номонд нэрлэгдгээр Үндсэн хуульчилсан) хуулиудыг УБХ-аас тогтоосон хуваарийн дагуу 1993 онд багтаан батлан гаргах»-аар ҮХХХ-д заасан нь мөн хугацааны хууль тогтоомжийн шинэтгэлийн онцлог утгыг илэрхийлж байна. Энэ ёсоор Улсын Бага Хурал «Монгол Улсын Үндсэн хуулийг бүрнээ дагаж мөрдөх ажлыг зохион байгуулах, Ардын Их Хурлын II хуралдааны шийдвэрийг биелүүлэх талаар нэн тэргүүнд хэрэгжүүлэх хамжээний төлөвлөгөө»-г 1992 оны 2 дугаар сарын 2-ны өдөр**

¹ Монгол Улсын Үндсэн хууль, Ж. Амгалан, О. Батсайхан, УБ, 2004 он, 487 дэх тал

² Мөн хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг.

³ Мөн хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 3 дэх хэсэг.

⁴ Бусад орон нэг Үндсэн хуулиас зарчмын өөр Үндсэн хуульд шилжих тухай заалтыг Шинэ Үндсэн хуулийнхаа «төсвийн бүлэг», «шилжилтийн хэсэг» болгон тунхагласан нь бий. (ХБНГУ, Энэтхэг, Грек, Испани зэрэг бусад орон Үндсэн хуульд). Харин Монгол Улс уг хуулийн тур зуурын шинжийг гаргасан урт удаан мөрдөн Үндсэн хуулиас тусад нь баталж гаргасан онцлогтой аж.

⁵ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хавсралт хууль (1992.2.16) 9 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг.

⁶ Харин Дархан, Эрдэнэт, Чойр хотыг нэг төгссөн эрх зүйн үндсийг хуулиар тогтоог хүртэл аймагтай адилсал зохион байгуулалтай байж заасан (ГХХХ-ийн 4.3), бөгөөд дээр нь аймаг болгожээ.

⁷ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хавсралт хууль, 1992 он Тавдугаар зүйлийн 4. Төрийн мэдээлэл сэтгүүл, 1992, №1

баталж уг ажлыг эхлүүлсэн түүхтэй. Түүний өмнө буюу 1991 оны 1 дүгээр сарын 16-нд «БНМАУ-ын хууль тогтоомжийг 1991-1992 он, 1993 оны эхний хагаст боловсронгуй болгох арга хэмжээний төлөвлөгөө» батлан мөрдөж эхэлсэн юм. Түүнд өмнө дурдсан Нэмэлтийн хууль, ирээдүйн Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалыг тусган шинээр 37 хууль боловсруулж гаргах; 30 хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахаар төлөвлөсөн байна. «1993 оны эхний хагас хүртэл» гэсэн нь УБХ-ын бүрэн эрхийн хугацаа дуусч хийгээд шинээр байгуулагдах УИХ-д уг эрхээ залгамжлуулахыг бодолцсонх юм. УХХХ-д зааснаар УИХ-ыг 1992 оны 6 дугаар сарын 29-нд сонгосон учир УБХ 5 жилийн хугацаатай бүрэн эрхээ 3 жилийн өмнө дуусгасан боловч төлөвлөгөөнд заасан нэлээд хуулийг баталж, үлдсэнийг нь УИХ-д шилжүүлжээ. Ер нь Улсын Бага Хурал 1990 оны 9 дүгээр сараас 1992 оны 7 дугаар сарын 18 хүртэл ажиллахаа Үндсэн хууль боловсруулах ажлыг удирдаж, төслийг өргөн мэдүүлснээс гадна 30 гаруй хууль баталсны зарим нь Үндсэн хууль батлагдсаны дараа тохиожээ. Үндсэн хууль хүчин төгөлдөр болсны дараа УБХ хавсралтын хууль ёсоор:

- УИХ-ын сонгуулийн тухай /1992-4-4/;

- Улсын Их Хурлын тухай /1992-7-6/;

- Үндсэн хуулийн цэцийн тухай /1992-5-8/;

- Улсын аюулгүй байдлыг хангах тухай /1992-5-13/;

- Агаарын зайд нислэг үйлдэх тухай /1992-4-10/;

- Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн тухай /1992-5-29/ хуулидыг батлан гаргажээ. Түүнчлэн сонгуулийг амжилттай явуулж төрийн дээд байгууллагуудын шинэ тогтолцоонд шилжих нөхцлийг хангахтай холбогдсон шийдвэрүүд гаргаж, зохион байгуулсан Үндсэн хуулийг бүрнээ дагаж мөрдөхөд шилжих анхны алхам болсон байна. Түүнийг залгамжилсан Монгол Улсын шинэ Их Хурал 1992 оны 7 дугаар сарын 20-нд анхдугаар чуулганаа нээж УБХ-ын дээрх төлөвлөгөөт арга хэмжээг үргэлжлүүлэхийн сацуу нэмэлт төлөвлөгөө гаргаж ажиллаж 1996 оны VII сар хүртэлх бүрэн

эрхийнхээ хугацаанд хавсралтын хуульд заасан болон өөр бусад нэлээд хууль болгож «хууль тогтоомжийг бүрэн шинэтгэх» ажлаа үндсэнд нь дуусгажээ. Түүний эхний жил хагасын (1996.7-1998.1 сар) дотор 66 хууль баталж, 111 хуульд өөрчлөлт оруулжээ.

3. Хөтөлбөрийн дагуух шинэтгэл. 1996 оны VI сард сонгогдсон 2 дахь хугацааны УИХ 1998 он хүртэл энэ ажлыг хуучнаар нь үргэлжүүлж "дутууг нөхөж дундыг нь дүүргэх"-ийн хамт 1998 оны 1 дүгээр сарын 22-ны өдрийн 18 дугаар тогтоолоор «Монгол Улсын эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөр»⁷ батлан гаргажээ. Тэр цагаас өнөөг хүртэл хууль тогтоомжийг шинэтгэх ажлын 3 дахь үе нь 1998 оноос үргэлжлэв. Хөтөлбөрт уг ажлын зорилго, агуулга, цар хэмжээг шинэ түвшинд тодорхойлсон учир түүгээр энэ үеийн шинэтгэлийг нэрлэж байна. Үүнийг өмнөх 2 зурвас үеийнхтэй нь харьцуулан илэрхийлбэл арай тодорно.

- Хэрэв Үндсэн хуулийн Нэмэлтийн (1992 он) болон Хавсралтын хуулийн дагуу 1992-1997 он хүртэлх хууль тогтоомжийн шинэтгэл нь хуучныг халж, шинийг бүрдүүлэх үндсэн агуулгатай байсан бол;

- 1998 оны «хөтөлбөр»-ийн дагуух шинэтгэл нь **өөрхийнхөө үндсэн дээр анх тутам бүрэлдсэн тогтолцоог боловсронгуй болгож Үндсэн хуульт байгууллыг цаашид бэхжүүлэхэд оршиж байв. Энэ нь** хөтөлбөрийн агуулгаас ойлгогдож байна.

Хөтөлбөрт «Эрх зүйн шинэтгэлийн зорилт нь тус улсад хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэх зорилтыг биелүүлэх үүднээс Үндсэн хуульд тунхагласан зарчим, үзэл санааны дагуу төрийн бүх шатны байгууллага, албан тушаалтнаас хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны үндсэн чиглэлийг тодорхойлж, улс төр, нийгэм, эдийн засгийн хөгжил дэвшлийг хангах эрх зүйн үндэс, таатай орчинг бүрдүүлэхэд

оршино»⁸ гэж заажээ. Энэ зорилтын доор 7 үндсэн чиглэл тодорхойлсны 4 нь хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох ажил байв. Түүнийг **Монгол Улсын хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл** 1 дүгээр хавсралтад шинээр боловсруулах нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулиудын жагсаалтыг баталжээ. Дээрх "Үндсэн чиглэл"-д:

- 1). «Хүний эрх, эрх чөлөө, түүний хууль зүйн баталгааг хангах» (14);

- 2). «Эдийн засгийн харилцааны эрх зүйн үндсийг боловсруулах болгох» (51);

- 3). «Төрийн байгуулалтын эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгох» (35);

- 4). «Нийгмийн салбарын эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгох» (18), бүгд 98 (14+51+35+18) хуулийг шинээр боловсруулах буюу шинэчлэн найруулах эсвэл нэмэлт өөрчлөлт оруулахаар төлөвлөжээ. Бидний тооцооноор 50-иад шинэ хууль гаргахаар бодолцсон аж. Нийт хуулийн (47.3 хувь) бараг тэн хагас нь эдийн засгийн харилцааны эрх зүйн чиглэлтэй байжээ. Энэ бол «нэг маягийн» өмчтэй, засаг төрөөс "трестлэн" төвлөж "заавраар" удирддаг социалист эдийн засгийг олон зөвшилт өөрийн удирдлагатай зах зээлийн харилцаа болгон хувьсгаж хуулиар зохицуулахад шилжин орсны тусгал аргагүй мөн.

1998-2000 онд хэрэгжүүлэх Эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөрийн 1 дүгээр хавсралт болох "Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2000 он хүртэл боловсронгуй болгох Үндсэн чиглэл"-ийн биелэлтийг хууль бүрээр тайлбарлах боломжгүй тул гүйцэтгэлийг тоон үзүүлэлтээр илэрхийлэв.

2001-2004 оны үндсэн чиглэлийн хувьд шинээр гаргахаас 27; өөрчлөхөөс 5 хууль буюу 23.7 хувиар тасалдаж, төлөвлөгөө 76.3 хувиар биелсэн байна.

⁷ "Төрийн мэдээлэл", 1998 №4 дэх тал

⁸ Монгол Улсын эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөр (УИХ-ын 1998 оны 18 дугаар тогтоолын I хавсралт. Нэгдүгээр зүйл)

Гүйцэтгэх ажил	Шинээр батлан гаргах хууль		Нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хууль		Шинэтгэх бүгд	
	Төлөвлөсөн тоо	Гүйцэтгэл тоо, хувь	Төлөвлөгөө тоо	Гүйцэтгэл тоо, хувь	Төлөвлөсөн	Гүйцэтгэл
Хуулийн ангилал						
Хүний эрх, эрх чөлөө, гүнзгий хууль зүйн бэлтгэлээг хамга талээр	11	10	3	2	14	12
Эдийн засгийн зарчлаар эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгох талээр	33	21	18	17	51	38
Төрийн байгуулалтын эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгох талээр	11	11	24	23	35	34
Нийгмийн салбарын эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгох талээр	14	11	4	4	18	15
Бүгд	69	53	49	46	118	99

Үүнээс үзвэл нийтдээ шинээр гаргахаас 17; өөрчлөхөөс 3 бүгд 20 хууль буюу 16.1 хувиар "тасалдаж" төлөвлөгөө 83.9 хувиар биелжээ. Гэхдээ зарим хууль бусад хуульдаа "шингэсэн", заримыг шаардлагагүй гэж тооцсон учир бий аж. Түүнээс гадна энэ хугацаанд Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай (1999-01-22), Архидан согтуурахтай тэмцэх тухай (2000-01-28), Донорын тухай (2000-01-28), Цөмийн зэвсэгээс ангид байх тухай (2000-02-03), Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын тухай (2000-12-07), Дархлаажуулалтын тухай (2000-04-20) зэрэг төлөвлөгдөөгүй зарим хууль, өөрчлөлт гаржээ.

Уг ажлыг УИХ-ын бүрэн эрхийн хугацаагаар төлөвлөн үргэлжлүүлжээ. Үүнд: УИХ "2001-2004", "2005-2008" онд "хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох Үндсэн чиглэл" гэсэн 2 баримт бичгийг батлан дагаж мөрдсөн байна. Түүний гүйцэтгэлийг тоогоор харуулбал:

Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2001-2004 онд боловсронгуй болгох Үндсэн чиглэлчиглэлийн гүйцэтгэл

Гүйцэтгэх ажил	Шинээр батлан гаргах хууль		Нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хууль		Шинэтгэх бүгд	
	Төлөвлөсөн тоо	Гүйцэтгэл тоо, хувь	Төлөвлөгөө тоо	Гүйцэтгэл тоо, хувь	Төлөвлөсөн	Гүйцэтгэл
Хуулийн ангилал						
Эдийн засгийн бодлогын чиглэлээр	15	9	13	13	28	22
Нийгмийн бодлогын чиглэлээр	9	8	14	14	23	22
Бүс нутаг, хөдөөгийн бодлого	12	8	5	5	17	13
Байгаль орчны бодлогын чиглэлээр	3	1	8	6	11	7
Батлан хамгаалах, гадаад бодлогын чиглэлээр	11	3	4	4	15	7
Засгаглалын хямралыг арилгах, дэг журмыг бэхжүүлэх бодлогын чиглэлээр	21	15	20	17	41	32
Бүгд	71	44	64	59	135	103

Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2005-2008 онд боловсронгуй болгох Үндсэн чиглэлийн гүйцэтгэл

Гүйцэтгэх ажил	Шинээр батлан гаргах хууль		Нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хууль		Шинэтгэх бүгд	
	Төлөвлөсөн тоо	Гүйцэтгэл тоо, хувь	Төлөвлөгөө тоо	Гүйцэтгэл тоо, хувь	Төлөвлөсөн	Гүйцэтгэл
Хуулийн ангилал						
Хүний эрх, эрх чөлөө	7	2	11	6	18	8
Эдийн засаг, санхүүгийн бодлогын чиглэлээр	28	9	16	14	44	23
Төрийн байгуулалтын чиглэлээр	-	-	8	8	8	8
Нийгмийн бодлогын чиглэлээр	7	3	16	13	23	16
Хот байгуулалт, бүс нутаг, хөдөөгийн бодлогын чиглэлээр	1	0	10	2	11	2
Байгаль орчны бодлогын чиглэлээр	3	0	10	7	13	7
Ажилгүй байдал, гадаад бодлогын чиглэлээр	-	-	8	5	8	5
Бүгд	46	14	79	55	125	69

2005-2008 оны хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох Үндсэн чиглэл явцын дунд байгаа учир гүйцэтгэлийг бүрэн тооцох боломжгүй байна. Зарим хууль Үндсэн чиглэл дамжин төлөвлөгдсөн нь ч бий. Санхүүгийн түрээсийн тухай хуулийг 1998 оны хөтөлбөрт төлөвлөсөн боловч гараагүй, 2001 оны Үндсэн чиглэлд төлөвлөж мөн гараагүй, харин 2005 оны Үндсэн чиглэлд тусгаснаар 2006 онд батлагдсан байх жишээтэй. Сүүлийн жилүүдийн үр дүнгээс үзвэл хууль тогтоомж боловсронгуй болгох ажил их төлөв нэмэлт өөрчлөлт оруулах, шинэчлэн найруулах хэвшмэл байдалд орсон байна.

ШҮҮМЖЛЭЛТЭЙГЭЭР ЭРГЭН ХАРАХ НЬ

Аливаад зайлшгүй биш, зөвтгөх аргагүй боловч алдаа дутагдал дагалддаг. Хууль тогтоомжийн шинэтгэл үүнээс тойрсонгүй. Юуны өмнө шинжлэх ухааны үндэслэл, арга зүйд үндэслэсэн холч тууштай бодлого дутсанаас хууль тогтоох үйл ажиллагаанд шүүмжлэлтэйгээр эргэж харж, хичээн засмаар эвгүй хандлагууд илрэв. Хуулиудаас эрх дархын заалтууд нь биелээд, дэг журам, үүрэг хариуцлагын тухай нь зөрчигдсөөр байна. Энэ бүхнийг бид хөндлөнгийн байр сууриас бий, улсынхаа иргэний хувьд буюу өөриймсгөөр эргэн харж нэгийг бодмоор.

1. Хууль тогтворжихгүй байна. Шинэтгэх явцад яам, агентлагууд салбар системийнхээ эрх дархыг нэмж, үүргээ хөнгөлж, хангамж нөхцлөө дээшлүүлэх гэсэн явцуу сонирхолд хөтлөгдсөн гэмээр санал, төсөл боловсруулж, УИХ-ын гишүүдийг лоббидох ("урхидах") замаар «өөрийн хуультай болох» гэсэн гаж хандлага газар авчээ. Энгийн (иргэний) болон төрийн тусгай байгууллагуудын албан

хаагчдын албан тушаалын статусыг хэт өргөмжилж юм л бол шүүгч шиг «хараат биш», «УИХ-ын гишүүн шиг халдашгүй байх» (хэрэгт сэжиглэх, мөрдөн шалгах бол дээш нь мэдэгдэж зөвшөөрөл авах) зэргээр дархлаажуулдаг. Хэрэв нөхцөл, хэмжээ ялгаатай ч уялдуулбал агуулга, зарчим адил нийгмийн хамгааллын журам тогтоох зэрэг ганц хоёрхон хууль байж болох давхардсан хуулиуд гарчээ. Хууль бол үзэгдлийг ширхэгчилдэггүй, адил төстэйгээр нь бүлэглэн багцаж журамладаг. Гэтэл Эрүүлийг хамгаалахын төрөлжсөн нэг хуулийн оронд 10 гаруй хууль, албан татвар, байгаль хамгаалахын зэрэг хүрээнд **ерөнхий хуулиас** гадна бараг л татварын төрөл зүйл, баялаг хамгаалах ажлын бичил салбар бүрээр өөр өөр нэртэй боловч бүтэц, агуулга, механизм нэгтэй, бүхэлтгэвэл зохих олон хууль гарч өөрчлөгдсөөр ирэв. Энэ нь «хууль тогтоомж» гэх нэгэн бүхлийн чанар (хэрэгжих хэрэглүүр, зохицуулах чадвар), тогтвортой байдал, сүр хүчийг сулруулж, нэр хэлбэр төдийд хүргэж байна. УИХ-ын гишүүн шинээр сонгогдох, яам, агентлагийн удирдлага солигдох бүрийдээ өөр өөрийн сонирхлоор «мэргэжлийн хууль» гаргах, "хуулиа" өөрчлөх, түүнийгээ хийж бүтээсэн гол ажил мэтээр зарлан саймшрах явдал цөөнгүй үзэгдэх болж. Уул нь хуулийг санасан зоргоор өөрчлөхөд биш, харин тогтвортой мөрдөж олон түмэнд ойлгуулж хэрэгжүүлэхэд төдийгүй, хэвшил дадал болгоход гол хүчээ төвлөрүүлэх шаардлагатай юм. Хууль гаргах нь зөвхөн эхлэл, биелүүлэх гэдэг их ажил хэргийн хүндийн төв нь билээ. Засгийн газар, олон яам, агентлаг, орон нутгийн засаг дарга, албад нь чухамхүү үүний тулд ард түмнээр тэжээлгэн суудаг. Гэтэл гарамгай бейхйг "гарлаа, золголоо, давлаа" гэдэг шиг манай хуулиуд "батлагдлаа, нийтлэгдлээ,

өөрчлөгдлөө» гэх нь холгүй, олон түмэн ойлгож биелүүлэх нь байтугай үзэж мэдэх, барьж хэрэглэх завдал өгөлгүй өөрчилдөг "дон" шүглэжээ. Гүн бүрт, аж ахуйн нэгж, байгууллага бүхэнд амин холбоотой **татварын хуулийг** аваад үзье!

1993-2006 онд буюу **10-13 жилд:**

- Татварын Ерөнхий хуульд—11;
- Аж ахуйн нэгж, байгууллагын орлогын албан татварын хуульд—20;

- Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын хуульд—18;

- Онцгой албан татварын хуульд—23;

- Хүн амын орлогын албан татварын хуульд—13 удаа, эдгээр 5 хуульд бүгд **85 удаа** нэмэлт, өөрчлөлт оржээ. Татвараас чөлөөлсөн нэг удаагийн олон хуулийг оруулаагүй энэ тоо бизнес эрхлэгчдийн тогтвортой ажиллах, харилцагчиддаа найдвартай түнш мөнөө харуулж, итгэл олоход засаг төр хичнээн түвэг учруулж буйг харуулна. **Тогтвортой хуульгүй үед тогтворжсон нийгэм төлөвшихгүй шүү дээ.**

2. "Төсөл боловсруулах" ажлыг "хууль санаачлахтай" хутган онолын үндэс, **мэргэжлийн хүчнээс** нь салгаж эрх зүйн хяналт-зөвшөөрөл (виз)-ийн тогтолцоог халж, улс төрчдийн дур зоргын золиос болгоход хүргэсэн байна. Ночтой баримт цөөнгүй байв. Засгийн газрын тухай 1993 онд батлагдсан хуульд 12 жил орчимд 30 гаруй удаа өөрчлөлт оруулжээ. Түүний дотор ээлжит сонгууль бүрийн дараа, төдийгүй Засгийн газар огцорч шинээр байгуулагдах тутам Засгийн газрын бүтэц, бүрэлдэхүүнийг ёс шиг өөрчилдөг болсноос гадна бүр сүүлдээ танхимын зарчмаар ажиллах хууль зүйн цорын ганц үндсийг нь тасалсан өөрчлөлтийг 2004 онд хоёр намын зөвшилцлийн гэрээний дагуу

оруюулжээ. Энэ нь агуулгын хувьд Үндсэн хуульд ноцтой харшилсныг хэн ч яруу тод ухаарсангүй. Харин «эвслийн», «зв нэгдлийн» гэдэг яруу лоозонгийн дор урьдын Сайд нарын Зөвлөлийг босгон тавьж, Ерөнхий сайдын үүрэг хариуцлагыг сулруулж, сайд нарын «багийг» задлав. Юу гэвэл, уг хуулийн 1993 онд батлагдсан эхэд Засгийн газар асуудлыг хуралдаанаар хэлэлцэх боловч санал зөрвөл Ерөнхий сайд, уг асуудлыг эрхэлсэн сайд хоёр (цөөнх болсон ч) санаа нэгдэн шийдэж үр дүнг хариуцах, харин эрхэлсэн сайд зөрвөл Ерөнхий сайд дураар шийдэхгүй байх зарчим тогтоосон. Энэ бол төрийн удирдлагын хувь заяаг Ерөнхий сайд УИХ-ын өмнө ганцаараа³, салбарыг нэг сайд дангаараа хариуцдаг зарчмыг бататгаж нэг сайдын шуурхай гүйцэтгэх үүрэгт бусад нь хөндлөнгөөс оролцож ажил хэргийг ацдуулж эзэнгүйдүүлдэг «хамтын удирдлагын» зарчмаас татгалзсан шинэтгэл байсан юм. Тодорхой ажлыг тодорхой хүн дангаар хариуцах ёсыг ийнхүү саармагжуулснаас **жишээлбэл**, "Ми-8"-ын нэг ослыг 4 сайдын хэн нь хариуцах эсэхдээ хүрч эдэрсэн. Уг нь нэг л хүнд (хэрэв хэд хэд бол олон сайдаа ажиллуулж чадаагүй Ерөнхий сайдад) зэм халдах ёс бий шүү дээ! Ер нь төрийн байгууллагын тогтолцоо, бүтэц, эрх, үүргийг тогтоосон хуулийг хүссэн зоргоор "тонгочуулах" нь хариуцлагын хил хязгаарыг бүрхэгдүүлж эзэнгүйдүүлэхэд зайлшгүй хүргэдэг. **Хуулиуд иргэдийн эрх, эрх чөлөө, иргэд байгууллагын хэвийн үйл ажиллагааг хамгаалан хангах гол чиглэлээр биш, засаг төрийн байгууллагын тоог нэмж, удирдлага зохион байгуулалтыг өөрчилж, эрх, үүргийг хууль хуульд давхардуулан заасан**

³ Монгол Улсын Үндсэн хууль. 1992 он. Дөчин нэгдүгээр зүйл.

засаг захиргааны шинжтэй заалт голлосон нь илт ажиглагддаг. Засгийн газрын хуулийн олон удаагийн өөрчлөлтөөс гадна:

- Шүүхийн тухай хуульд (1994-2007 буюу 14 жилд) 13 удаа;
- Төрийн албаны хуульд мөн хугацаанд 18 удаа;

- Цагдаагийн байгууллагын тухай хуульд 16 удаа;

- Прокурорын байгууллагын тухай хуульд 8 удаа их, бага өөрчлөлт оржээ. Хамгийн ноцтой нь УИХ-ын гишүүдийн албан тушаалын шохоорхлоос болж, 2000 оны 12 дугаар сард Үндсэн хуульд түүний нэгэн язгуур үзэл баримтлалыг устгасан долоон өөрчлөлтийг парламентад суудалтай хоёр гол намын хуйвалдаанаар ёс бусаар (хууль хэлэлцэх ердийн дэгийг хүртэл илт зөрчиж) оруулж парламент, Засгийн газар хоёрын бүрэлдэхүүнийг холих¹⁰. Энэ бол **иргэдийн тусын тулд тогтоосон төрийн эрх мэдэл хуваарилах зарчмыг бүх эрх нэг гарт төвлөрүүлж** буюу Маркс, Лениний тодорхойлсончлон «нэгэн зэрэг хууль гаргаж, түүнийгээ биелүүлдэг "ажиллагч" нэгдэл»¹¹ болгосон явдал юм. Уг өөрчлөлт нийтийн эрх зүйн чиглэлтэй бусад хуулийн хөгжлийг чөдөрлөсөөр байна. Эдгээр тоо баримт засаг төр хямраад байгаа нь жагсаал цуглаанаас болсон биш, үндэс тулгуур нь болдог хуулийг (эрх баригчид хуулиа биелүүлэхийн оронд) байнга «оролдож» өөрчлөхийн мөн болж байдгаас шалтгаалдаг юм биш үү? Ер нь хууль хямарснаас тэр жагсаал, цуглаан гардаг гэж болох бөгөөд гэж өөрчлөлтийн цаана парламентад суудалтай намууд «нуугдаж» байдаг. Тэгээд л алдаа дутагдлаа "хууль цоорхой байна", "хариуцлагын тогтолцоо

алга байна", "системийн гажиг"-аас болов гэхчлэн амиа аргацааж, албан хариуцлагаа алдсан бүхнийг бараг л хүнд хамаагүй "хуулийн хий үзэгдэл", тэр нь үнэн юм шиг төсөөллийг олны тархинд хонгошуулдаг гэхэд хол зөрөхгүй.

3. Нэр томъёо, хэл найруулга, зохиомж логик уялдаатай бичил бүтэц зэрэг хууль тогтоомжийн техникийн шаардлага ихэд зөрчигдсөнөөс мөнөөхөн давхардал, зөрчил, бас хийдэл, ойлгомжгүй байдал олонтаа гардаг байна. Тухайн салбарын суурь хуульд тодорхойлдог «хууль тогтоомж»-ийн тухай заалтыг бүх хуульд "байр сольж бичдэг", нийтэд хэзээний ойлгомжтой "насанд хүрсэн хүн", "сонгогч", "сонгогдогч" гэхчлэнг төдийгүй байгалийн шинжлэх ухааны тусгай нэр томъёог хуулийн болгох, хуулийнхаа гол үзэл баримтлалд хамаарах (зохицуулах) гол зүйлийг орхигдуулах (*жишээлбэл*, АТТ хуульд АТГ-ын үүрэгт «хээл хахуультай тэмцэх» тухай орхигдуулсан) зэрэг олон баримт хэлж болно. Мөн салбарын удирдлагын шинжтэй хуульд УИХ «хууль гаргана», «бодлого тодорхойлно», ЗГ, яам, засаг дарга «хэрэгжилтийг зохион байгуулна» гэхчлэн тус тусын хууль, тэрч байтугай Үндсэн хуульд байгаа заалтыг дахин давтан бичдэг. Энэ мэтийг нь хасчихвал ер нь юу үлдэх нь вэ? гэмээр хууль ч мэр сэр бий. Үүнийг бид **үгүйсгэхийн тулд** бий, хуулийн номоор нь боловсруулж байхын чухлыг мэдрүүлэх гэсэн юм.

Ер нь хуулийг хуулиас хуулж дууриалган хийгээд зогсохгүй, хууль биелүүлэх дүрэм, зааврууд нь ч 1 дүгээр зүйлээсээ

эхлээд дууриамал болж. Энэ нь «энэ зааврын зорилго нь... харилцааг зохицуулахад оршино» гэж эхэлдэг болсныг уншигч авгай ажиглаарай. «Заавар» чинь ийм «хууль, заалтыг биелүүлэх, хэрэглэхэд баримтлана» гэсэн технологийн горимын адил утгатай байх ёстой шүү дээ! Гэтэл хуульд "нэмэлт оруулсан" мэт байх нь үзэгдэнэ.

4. Хуулийг бутлан жижиглэж, зөрүүлэн цогц шинж, авцалдааг нь алдуулсан олон бэсрэг хууль болгосон нь "хуулийн хямрал гээч"-ийг авчрав. Хууль биелэхгүй, хэрэглэж, наанадаж багш нарын хэлдгээр «хичээл зааж» болохгүй байгаагийн нэг шалтгаан энэ. Иргэний хууль, эрүү, иргэний байцаан шийтгэх төрөлжсөн хууль, боловсрол, эрүүл мэндийн хуулиуд 5-10 гаруй бэсрэг хууль болон салж сарнижээ. Энэ нь хуулийг шинжлэх ухааны ёсоор тогтолцоожуулах (системчлэх) ажил орхигдож цагийн аяс, яам газар, улс төрчдийн өөр өөр мэргэжлийн хүсэл сонирхолыг дагуулан эх адаггүй цувуулан гаргаж байгаагаас ч болдог бололтой. Ийм хандлага нь яван явсаар хууль тогтоомжийн нэгдсэн тогтолцоог алдагдуулж, зөрчилдөх, давхардах, хийдэл ихсэхэд хүргэж байна.

5. Нийгмийн харилцааг дан ганц хуулиар зохицуулдаггүйг бодолцохоо больж уу гэлтэй. Амьдралд буцалж байдаг тоо томшгүй харилцааг ард түмний уламжлалт (дэвшилт) заншил, ёс зүй, хэл зүй, шашны зан үйлийн хэм хэмжээ хийгээд, техник-технологийн зэрэг нийгмийн олон зүйл хэм хэмжээгээр дагнан буюу хамсан зохицуулдаг.

(Үргэлжлэл дараагийн дугаарт)

¹⁰ Монгол Улсын Үндсэн хууль. 1992 он. Харин өсдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг

¹¹ К.Маркс. "Гражданская война во Франции". В.И.Ленин. "Государство и революция" зохиолд үзвэрэй.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн,
Хууль зүйн үндэсний төвийн захирал,
гавьяат хуульч, Академик Ж.Амарсанаа

ХУУЛЬ ТОГТООХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА БА ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ХЯНАЛТ

Дэлхийн улсуудын практикаас үзэхэд Үндсэн хуулийн шүүх нь хуулийг Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэхийг хянадаг болсон цагаас хойш парламентын хязгааргүй ноёрхол үгүй болсон байна. Үйл ажиллагаа нь Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх талаар парламент туйлын анхааралтай хандах болсон байна. Үндсэн хуулийн шүүхийг бий болгосны учир утга нь хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн улс төрийн үйл ажиллагааны хүрээг хязгаарлах зорилготой. Маргааныг хянан шийдвэрлэх хандах болсон гаргах, заавал дагаж мөрдөх шинж бүхий тайлбар гаргах эрхтэй Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийн нэрийн өмнөөс хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн үйл ажиллагааг засаж залруулж байгаа хүлээн зөвшөөрөх ёстой. Үндсэн хуулийн зохицуулалтыг тайлбарлах тутам хэм хэмжээ бүр нь улам нарийвчилсан зохицуулалттай болох нь зайлшгүй. Бас Үндсэн хуулийг тайлбарлах тутам улс төрийн харилцааны хүрээ рүү орж буй мэт сэтгэгдэл төрүүлэх нь зайлшгүй.

Улс төрийн болон Үндсэн хуулийн эрх зүйн үнэлэмжийн хоорондын ялгааг тодорхойлоход бэрхшээл байх нь тодорхой. Хууль батлах эрхийг гагцхүү ардчилсан үндсэн дээр эрх олгогдсон хууль тогтоогч

эдэлдэг. Тухайн хууль нь зайлшгүй шаардлагатай, эсхүл нийтийн зорилгод нийцэх эсэхийг Үндсэн хуулийн шүүх шийдвэрлэхгүй. Шүүх нь гагцхүү хуулийг Үндсэн хуультай нийцэж буйг хянан шийдвэрлэх эрх, үүрэгтэй.

Үндсэн хуулийн шүүх нь хэм хэмжээнд хяналт тавих эрх мэдэл бүхий ардчилсан эрх зүйт төрийн тогтолцоонд хууль тогтоох, Үндсэн хуулийн шүүх эрх мэдлийн хоорондын харилцаа үргэлжийн зөрчилдөөнд оршиж байдаг. Төрийн эрх мэдлийн энэ хоёр хэлбэр төрийн хувьд өөр өөрийн гэсэн бие даасан үүрэгтэй. Парламент нь ардчилсан ёсоор батлагдсан хууль тогтоох бүрэн эрхийг эдэлж байдаг бол Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийн манаач бөгөөд Үндсэн хуулийг баримталж байгаад шүүхийн хяналтыг хэрэгжүүлж байдаг. Төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгчид харилцан тэгш байдалтайгаар, бие биеэ нөхцөлдүүлэн чиг үүргээ гүйцэтгэнэ. Эрх мэдлээ хэрэгжүүлэхдээ төрийн эрх мэдлийн эдгээр байгууллага нь бие биеэ харилцан хүндэтгэн үзэх учиртай. Хууль тогтоох, Үндсэн хуулийн шүүх эрх мэдэл хоорондын харилцаа хэдийгээр амаргүй бэрхшээлтэй боловч хууль тогтоогчийн үйл ажиллагаа Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэхийг эрх зүйн арга замаар

шийдвэрлэх нь цорын ганц зөв зүйтэй зам мөн.

Үндсэн хуулийн шүүх болон парламент хоорондын төвөгтэй харилцааны асуудал Монголд төдийгүй, дэлхийн ардчилсан болон ардчиллыг шинээр тогтоон хөгжүүлж байгаа бусад оронд ч багагүй яригдаж байна. Энэ нь бас эрх зүйн болон ёс зүйн илүү боловсронгуй зохицуулалтыг ямагт шаардаж байдаг асуудал юм. Хууль тогтоох эрх мэдлийг шүүхээр хянах явдал төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх сонгодог утга агуулгад төдийлөн нийцэхгүй боловч Үндсэн хуулийн шүүхийн харьцангуй шинэ энэ институт дээрх уламжлалт хэв загвар буюу үзэл онолыг халан барууны ардчилсан улсуудад үүсч, улмаар дэлхийн бусад улсад улам бүр нэвтрэн хөгжиж байгаа билээ. Хэм хэмжээний шаталсан байдлаас нь үүдэн дүгнэхэд Үндсэн хуулийн шүүх чухал нэгэн институт болох нь тодорхой юм. Үндсэн хууль нь хамгийн дээд хүчин чадалтай тулгуур хууль учир бусад хууль болон Засгийн газрын шийдвэр зэрэг нь түүнд нийцэж байх ёстой. Хэм хэмжээний чухамхүү энэ шатлалыг хамгаалан шийдвэрлэх эрх бүхий шат дамжлага нь Үндсэн хуулийн шүүх мөн. Парламент улс орны амин чухал асуудлаар улс төрийн шийдвэр гаргаж, Засгийн газрын үйл ажиллагааг хянах эрхтэй байдаг.

Гэхдээ парламентын бүгд найрамдах улс бүрт олонхи ба Засгийн газар улс төрийн бодлого болон хүчний хувьд үндсэндээ нэг цүл байдаг. Түүнчилэн ийм төрд цөөнх ямар нэг хамгаалалтгүй байдаг учраас парламенттаас асуудлыг өөрсдийн дур хүслээр шийдвэрлэх тэрхүү боломжид нь хяналт тавих шаардлагатай болдог.

Эс тэгвэл парламентын төр ч бас нийгэмдээ аюултай байхыг үгүйсгэхийн аргагүй гэж үздэг байна.

Парламент болон Үндсэн хуулийн шүүх хоорондоо чухам ямар харилцаанд байх вэ гэдгийг улс бүр Үндсэн хууль, бусад хуулиараа зохицуулсан.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийг төр, нийгмийн амьдралд бодит зүйл болгож хэрэгжүүлэхэд парламент болон Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналт нь шийдвэрлэх үүрэгтэй байна. Тэдгээр нь эрх чөлөөт нийгмийн баталгаа нь болдог эрх мэдлийн хуваарилалтад үндэслэсэн ардчилсан эрх зүйт төрийн бүрэлдэхүүн хэсэг мөн бөгөөд энэхүү төрд байнга хяналт тавих шаардлагатай байдаг.

Парламент нь хууль батлах, хянан шалгах зэрэг Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийг хэрэгжүүлнэ. Үндсэн хуулийн шүүх нь парламентын үйл ажиллагаанд хяналт тавьж ардчилсан эрх зүйт төрийн оршин тогтнох баталгааг бэхжүүлэх үүрэгтэй.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд (1992 он) төрийн дээд байгууллагуудын хооронд эрх мэдлийг хуваарилах зарчим тусгалаа олсон билээ. Энэ зарчмын хоёр чухал шаардлага нь нэгдүгээрт, хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллага харилцан тэнцлийн түвшинд оршин тогтнох буюу адил хүчтэй байх; хоёрдугаарт, харилцан бие биедээ хяналт тавих боломжтой байх явдал мөн билээ.

Хууль тогтоох, гүйцэтгэх,

шүүх эрх мэдлийн субъектүүд нь бие биедээ Үндсэн хуульд зааснаар эрх зүйн өөр өөр арга хэрэгслээр хяналт тавьдаг. Энэ харилцаанд Үндсэн хуулийн цэцийн эрх мэдэл өвөрмөц онцлогтойгоор хэрэгждэг.

Улсын Их Хурал, Үндсэн хуулийн цэцийн харилцааны хууль зүйн үндсийг Үндсэн хууль, Улсын Их Хурлын тухай хууль, Улсын Их Хурлын дэгийн тухай хууль, Цэцийн тухай хууль, Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулиар тодорхойлсон байдаг.

Шинэ Үндсэн хууль бол Монголын төрт ёсны уламжлалыг хадгалж, төрийн бүрэн эрхт, тусгаар тогтносон байдал, түүний улс төр, эдийн засаг, нийгэм, оюун санааны үндэс хийгээд хүний эрх, эрх чөлөө, төр иргэн хоёрын харилцан хүлээх хариуцлагыг баталгаажуулж төрийн ба нутгийн удирдлагын ардчилсан тогтолцоог бэхжүүлсэн нэн чухал бичиг баримт мөн. Үндсэн хуулиар засгийн дээд эрх мэдлийг Монголын ард түмний төлөөлөгчдийн байгууллага болох Улсын Их Хуралд хадгалуулахын зэрэгцээ төрийн эрх мэдлийг "хууль тогтоох", "гүйцэтгэх", "шүүх"-ийн гэсэн гурван төрлийн байгууллагад хуваарилан хариуцуулж, тэдгээрийн хоорондын харилцан хяналт, тэнцлийг хуульчилсан билээ. Энэ нь бүхнийг нэг намын ноёрхогч үзэл суртал, хатуу удирдлагад захируулсан босоо тогтолцоо, улс төрийн тоталитар дэглэмийг зарчмын хувьд халж шинийг амьдралд зөв төлөвшүүлэхийн төлөө хийсэн шургуу тэмцлийн гол үр дүн мөн.

Үндсэн хууль ёсоор хүний эрхийг эрхэмлэж, хүнд үйлчлэх үүргийг төр хүлээж байгаа нь ардчилсан ёсны үндсэн шинж юм.

Шинэ Үндсэн хууль хэрэгжиж эхлээд 16 жил болж байна. Ахиц дэвшил их байгаа боловч анхаарал татахуйц сөрөг үзэгдэл ч гарсаар байна. Үндсэн

хуулийн үзэл санааг гуйвуулан тайлбарлахаас эхлээд эрх мэдэлтнүүд тодорхой заалтыг нь буруу хэрэглэж гажуудуулах, заримдаа улс төрийн тодорхой хүчний явцуу сонирхолд нийцүүлэхийг оролдсоор ирсэн юм. Үндсэн хуульд харш, сөрөг үзэгдэл гарах нь зохисгүй боловч огт гарахгүй гэх магадлал цаашид ч алга байна. Иймд Үндсэн хуулийг батлан гаргахдаа түүнийг хангах нийгэм, эдийн засаг, улс төр, хууль зүйн баталгааг нэгэн зэрэг тогтоодог. Энэ бол Үндсэн хуульт байгуулал бүхий улсуудад нийтлэг тогтсон жишг юм. Монгол Улс Үндсэн хуулиа боловсруулж батлахдаа тэрхүү жишгийг харгалзан түүнийг дээдлэн сахиж байгаад тавих хяналтын тогтолцоог бий болгосон билээ.

Үндсэн хуулийг сахин биелүүлж байгаад тавих хяналтыг улс төрийн, хууль зүйн, олон нийтийн гэхчилэн ангилан үздэг. Парламент, Ерөнхийлөгч, Засгийн газар тус тусын хяналтын объект буюу байгууллага, албан тушаалтан Үндсэн хуулийн заалтыг хэрхэн сахин хэрэглэж байгаад тавих хяналтыг улс төрийн гэж ойлгодог. Тэр нь хууль ёсоор харъяалагдан хянагдаж буй этгээдийн үйл ажиллагаанд олон нам бүхий парламент, сонгуулийн улс төрийн албан тушаалтан болон тодорхой нам эвслээс бүрдсэн Засгийн газар "харилцан" хяналт тавьж шалгах, улмаар Үндсэн хууль зөрчсөн байгууллага, албан тушаалтны шийдвэр, үйл ажиллагааг хүчингүй болгох бүрэн эрхийн үндсэн дээр тавьдаг. Парламентын хяналт нь олонхи, цөөнхийн харилцан хяналт тэнцэл хийгээд чуулган, байнгын хорооны шалгалт, асуулт, асуулга, мөрдөн шалгалт гэх мэт үндсэн хэлбэртэй билээ. Үндсэн хуулийг сахин биелүүлж байгаад шүүх эрх мэдлийн байгууллагаас тавих хяналтыг хууль зүйн хяналт гэж үздэг. Үндсэн хууль бол өөрөө улс төрийн баримт бичиг мөн боловч

улс төрийн шинжтэй бусад баримт бичгийг бодвол нийгмийн амьдралын хууль зүйн үндэс мөн билээ.

Үндсэн хуулийн биелэлтэд зөвхөн улс төр, захиргааны хяналт хангалттай бус, харин хууль зүйн мэргэжлийн үүднээс хяналт шинжилгээ хийн дүгнэж, маргааныг эцэслэн шийдвэрлэдэг баталгаа тогтоосон байх нь зайлшгүй юм. Ийм хяналт гэвэл хэнээс ч хараат бус, зөвхөн Үндсэн хуульд захирагдаж, маргааныг эцэслэн шийдвэрлэдэг Үндсэн хуулийн цэц хяналт юм.

Үндсэн хуулийн биелэлтэд тавих шүүхийн хяналт нь улс тус бүрт онцлогтой ч үндсэн тогтолцооны хувьд ерөнхий шүүхийн (Америк маягийн), дагнасан шүүхийн (эх газрын маягийн) гэсэн хоёр үндсэн хэлбэрээр хэрэгжиж байна.

Монгол Улс шинэ Үндсэн хуулиа боловсруулж батлахдаа уг хоёр хэлбэрийг жишиг болгож “Үндсэн хуулийн цэц” нэртэй төрөлжсөн шүүх байгуулсан билээ. Гэхдээ Үндсэн хуулийн төслийг Улсын Бага Хурал, Ардын Их Хурлын чуулганаар Цэц нь; нэгд, Үндсэн хуулийн дээд хяналтыг хэрэгжүүлэх, хоёрт, Үндсэн хуулийн заалт зөрчсөн эсэх талаар дүгнэлт гаргах (Үндсэн хууль 64.2), гуравт, иргэдийн өргөдөл, мэдээллээр өөрийн санаачилга болон эрх бүхий албан тушаалтны хүсэлтээр Үндсэн хуулийн маргааныг хянан шийдвэрлэх эрх, үүрэгтэй байна. Энэ гурав нь хоорондоо салшгүй холбоотой, бас нэгэнт шүүхийн хяналт учраас удирдлагын хүрээнд дэх улс төрийн хяналт шиг шууд л гүйцэтгэлийг шалгаад эхлэх бус, харин хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хуулиар тусгайлан тогтоосон журам баримтлан маргаан үүсгэж, магадлан шалгаж хянан шийдвэрлэх хуралдаанаар хэлэлцэж, эрх зүйн хувьд заавал биелэх хүчинтэй эцсийн шийдвэр гаргадаг зэргээр түүний шүүх

болох шинжийг тодорхойлж болох юм.

Хэдийгээр Үндсэн хуулийн цэцийн өөрийн нь харъяаллын асуудлаар ч гэсэн гагцхүү бусад субьектийн түүнд хандахаас хяналт эхэлдэг. Өөрөөр хэлбэл Үндсэн хуулийн хувьд тодруулах шаардлагатай буюу маргаантай асуудлыг цэцийн санаачилгаар шийдвэрлэх эрхгүй. Түүнчилэн хяналт хэрэгжүүлэхийг цэц санаачлах буюу эсхүл парламентын үйл ажиллагааг давхар хянах эрхгүй. Үндсэн хуулийн цэц нь гагцхүү нэгэнт баталсан, улс төрийн үндэслэлтэй шийдвэрийг маргаан хянан шийдвэрлэх хуулийг баримтлан өөрт нь тухайлан хандсан үед Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэхийг хянан шийдвэрлэнэ. Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлт гаргах эрх бүхий этгээд хуульд нийцсэн журмаар түүнийгээ гаргаагүй бол Үндсэн хуулийг илт ноцтойгоор зөрчсөн тохиолдолд ч хөндлөнгөөс оролцох эрхгүй. Хэм хэмжээг эрх бүхий этгээдийн зүгээс хянуулахаар шүүхэд хандаагүй бол бодит байдалдаа тухайн хэм хэмжээ хүчин төгөлдөр үйлчилсээр байна гэсэн үг юм.

Үндсэн хуулийн цэцийн хяналтын онцлог нь юуны өмнө хяналтын объект гагцхүү Үндсэн хууль байдаг оршино. Өөрөөр хэлбэл Үндсэн хуулиас бусад аль ч хуулийн биелэлтэд Цэц хяналт тавьдаггүй, харин бусад хуулийн заалт Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх тухай л маргааныг хянан шийдвэрлэдэг.

Түүнчилэн Үндсэн хуулийн цэцийн хяналтад харъяалагдах субьект нь төр, засгийн дээд байгууллага болон тэдгээрийн өндөр албан тушаалтан байдаг. Тухайлбал:

1. Улсын Их Хурал;
2. Засгийн газар;
3. Улсын Ерөнхийлөгч;
4. Улсын Их Хурлын дарга, гишүүн;
5. Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч;

6. Улсын Ерөнхий прокурор;
7. Сонгуулийн Ерөнхий хороо байна.

Эдгээр субьектээс Үндсэн хуулийг хэрхэн сахин биелүүлж байгаад хөндлөнгийн хяналтыг Үндсэн хуулийн цэц хэрэгжүүлнэ.

Мөн Цэцийн хяналтын онцлогийг тодорхойлдог нэг чухал хүчин зүйл бол түүний объект юм. Цэцийн хяналтын объектыг харъяалагдах субьектээс гаргаж байгаа эрх зүйн акт, албан тушаалтны үйл ажиллагаа ба зан төлөв гэж ангилан үздэг.

Цэцэд хяналтын объект болдог агад:

1. Улсын Их Хурлын хууль, бусад шийдвэр;
2. Ерөнхийлөгчийн зарлиг, бусад шийдвэр;
3. Засгийн газрын шийдвэр;
4. Монгол Улсын олон улсын гэрээ;
5. Сонгуулийн ерөнхий хорооноос ард нийтийн санал, асуулга, Улсын Их Хурал, түүний гишүүн, Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн талаар гаргасан шийдвэр хамаарах бөгөөд эдгээр акт нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянадаг.

Үйл ажиллагаа ба зан төлөв нь Цэцийн хяналтын харъяалалд байдаг албан тушаалтанд:

1. Улсын Ерөнхийлөгч;
2. Улсын Их Хурлын дарга, гишүүн;
3. Улсын Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн;
4. Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч;
5. Улсын Ерөнхий прокурор хамаарагдана. Түүнчилэн Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, Ерөнхий сайдыг огцруулах, Улсын Их Хурлын гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэл байгаа эсэх талаар Цэцээс дүгнэлт гаргах асуудал бол Цэцийн хяналтын объект бөгөөд албан тушаалтны үйл ажиллагаа ба зан төлөвийн талаар гавих хяналтын ангилалд багтана.

Ер нь Үндсэн хуулийг зөвхөн төр л зөрчих магадлалтай. Иймд Үндсэн хуулийн цэцийн хяналтын зорилго бол Үндсэн хуулийг төр, түүний өндөр албан тушаалтнаас хамгаалахад оршино.

Үндсэн хуулийн цэцийн хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь "дүгнэлт гаргах", "маргааныг хянан шийдвэрлэх" гэсэн хоёр төрөл зүйл байгааг цааш цаашдаа практикт сайн ялган зааглаж хэрэгжүүлэх шаардлага улам бүр тавигдаж байна. Энд нэг талаар хууль зарлиг, Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгчийн бусад шийдвэр, Засгийн газрын шийдвэр, Монгол Улсын олон улсын гэрээ, сонгуулийн төв байгууллагын санал асуулга, сонгуулийн талаархи шийдвэр Үндсэн хуульд нийцэх байгаа эсэхийг буюу хууль, хуулийн дэд актын Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхтэй холбогдсон маргааныг хянан шийдвэрлэх, нөгөө талаар өөрийн санаачилга хийгээд эрх бүхий субъектийн хүсэлтээр төрийн дээд албан тушаалтныг Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх, тэднийг огцруулах, эгүүлэн татах хууль зүйн үндэслэл байгаа эсэх талаар дүгнэлт гаргах хоёрыг энд дурдаж байгаа юм. Энэ хоёр нь нэг үзэгдэл мэт боловч хууль зүйн үр дагаврын хувьд өөр өөр юм. Үндсэн хууль хэрэглэгч байгууллагын шийдвэр буюу хууль, зарлиг, бусад шийдвэр Үндсэн хуулийн шаардлагад нийцэж байгаа эсэх талаархи маргааныг хянан шийдвэрлээд "Үндсэн хууль зөрчжээ" гэсэн Цэцийн гаргасан шийдвэр гармагц хүчинтэй боловч шууд биелэгдэх шинжтэй биш юм. Харин Улсын Их Хурал тухайн хуулийг батлан гаргасны хувьд буюу холбогдох нэр бүхий бусад байгууллагын эрх зүйн актыг хүчингүй болгох эрхтэй дээд байгууллагын хувьд уг дүгнэлтийн дагуу холбогдох эрх зүйн актыг хянан үзээд хэрвээ тэр нь Үндсэн хууль "зөрчөөгүй",

Үндсэн хуульд нийцэж байна, Улсын Их Хурал алдаа гаргаагүй гэж үзвэл Цэцийн шийдвэрийг нэг удаа эсэргүүцэх буюу хуульд заасан хэллэгээр хүлээн зөвшөөрөхгүй гэдгээ илэрхийлэх бололцоотой.

Зүйрлэж хэлбэл шийдвэрээ хамгаалж давж заалдах боломжийг Улсын Их Хуралд олгосон хэрэг юм. Тэгвэл эрх зүйн актын талаар биш, албан тушаалтны талаар гаргасан Цэцийн дүгнэлт нь нэгэнт болсон үйл баримтыг шүүн тогтоосон шийдвэр учраас гармагц хүчинтэй төдийгүй, биелүүлэх хүчин төгөлдөр болдог байхаар Үндсэн хуульд зохих ялгаа бүхий үндэслэлийг оруулсан байна.

Өөрөөр хэлбэл энэ зүйлийн 2 дахь хэсгийн 1.2-т заасны дагуу оруулсан дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хүлээн зөвшөөрөөгүй бол Үндсэн хуулийн цэц дахин хянаж эцсийн шийдвэр гаргана гэж 64 дүгээр зүйлд заасан. Энэ заалт нь зөвхөн эрх зүйн актын талаархи маргаанд хамааралтай бөгөөд харин мөн хэсгийн 3.4-т заасан асуудлаар гаргасан Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хүлээн зөвшөөрөх эсэх тухай асуудал ерөөсөө байхгүй гэдгийг бас илэрхийлж байгаа хэрэг болно.

Үндсэн хуулийн цэцийн их суудлын хуралдаанаас гарсан тогтоолоос бусад бүх шийдвэрийг Улсын Их Хуралд оруулсны дараа тэнд хэлэлцдэг практик бий болоод байна. Энэ нь Монгол Улсад шүүх эрх мэдлийн байгууллагаас гарсан шийдвэрийн талаар хууль тогтоох байгууллага нь хариуцан эцэслэн хянаж шийдвэрлэдэг мэт гажиг ойлголтыг бий болгох аюултай юм.

Иймд энэ асуудлыг зохицуулж байгаа эрх зүйн акт, нэн ялангуяа Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгээр зохицуулсан Үндсэн хуулийн цэцийн дүгнэлтийг Байнгын хороод, Улсын Их Хурлаар

хэлэлцдэг журмыг улс төрийн үүднээс биш, харин хууль зүйн шинжлэх ухааны үүднээс эргэн харж өөрчлөх шаардлага зүй ёсоор гарч ирж байна. Аль байгууллага илүү эрх мэдэлтэй гэж мэтгэлцэх бус, байгууллага бүр Үндсэн хуулийн суурь зарчим, үзэл баримтлалд нийцсэн эрх, үүрэгтэй байхад л хэргийн мөн чанар оршино. Үндсэн хууль зөрчсөн болох нь тогтоогдсон хууль, тогтоол болон батлан гаргасан бусад шийдвэрийн зөрчлийн талаар хэлэлцэх нь Улсын Их Хурлын үүрэг мөн. Өмнө дурдсанчилан харьяалан шийдвэрлэх албан тушаалтны талаар Цэцийн их суудлын хуралдаанаас гарсан дүгнэлт нь эцсийн шийдвэр байна. Иймд энэ дүгнэлтийг Их Хурал хэлэлцэх хууль зүйн үндэслэл бүр ч байхгүй. Харин Үндсэн хууль зөрчсөн, эгүүлэн татах, огцруулах үндэслэл нь тогтоогдсон албан тушаалтанд огцруулах, эгүүлэн татах зэргээр хариуцлага хүлээлгэх тухай асуудлыг шууд хэлэлцэх үүрэгтэй юм.

Хуулийг Үндсэн хуульд нийцэхгүй гэж үзсэн бол түүнийг Үндсэн хуульд нийцүүлэх хэд хэдэн боломж байна. Нэг дэх арга зам нь тухайн хуулийг анх шийдвэр гарсан цаг үеэс нь эхлүүлэн хэрэглэхийг хориглоно. Улсын Их Хурлын дарга хууль зассан нь буруутай үйлдэл болохыг Үндсэн хуулийн цэцээс шийдвэрлэсэн учир Ашигт малтмалын тухай хууль, Авлигын эсрэг хуулийн талаархи маргааныг ингэж шийдвэрлэх боломжтой. Дараагийн арга зам нь Үндсэн хуульд үл нийцэх хуулийн шинэ зохицуулалтыг парламентаас баталтал мөрдлөг болгох явдал юм. Гэхдээ Цэц энэ талаар хугацаа заах нь зүйтэй юм. Энэ нь ямар ч зохицуулалтгүй байснаас Үндсэн хуульд үл нийцэх хуулийг шилжилтийн байдлаар хэрэглэхийг хүлээн зөвшөөрөх нь

илүү дөхөм гэсэн үг юм. Үндсэн хуулийн цэцийн дунд суудлын хуралдаанаас дүгнэлт гаргахдаа тодорхой хугацаа зааж, тухайн шийдвэрийг түдгэлзүүлж байгаа нь асуудлыг оновчтой шийдвэрлэх гэсэн бас нэг арга зам юм.

Энэ мэтчилэн хууль тогтоох үйл ажиллагаанд Үндсэн хуулийн хяналтыг хэрэгжүүлэхэд анхаарах цөөнгүй асуудал байна. Заримыг нь бас дурдъя. Урьд нь Улсын Их Хурлын чуулганд зөвхөн тухайн маргааныг хянасан илтгэгч гишүүн маргааныг танилцуулдаг байсан. Гэтэл 2006 оны Дэгийн тухай Улсын Их Хурлын тухай тогтоол болон 2007 онд баталсан Дэгийн тухай хуульд Улсын Их Хурал төдийгүй, Байнгын

хорооны хуралд зөвхөн Цэцийн дарга буюу түүний орлогч орж хэсгийг танилцуулж байхаар өөрчилсөн байна. Миний бодлоор Цэц шийдвэрээ шуудангаар илгээж, харин Байнгын хороо, Улсын Их Хурлын чуулганд бол Цэцийн хуралдаанд оролцсон итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч, Улсын Их Хурлын Тамгын газрын ажилтан чуулганы хуралдаанд танилцуулж байх нь Үндсэн хуулийн шаардлагад нийцэх юм.

Эрх зүйн онол, Үндсэн хуулийн эрх зүйд эрүү, иргэн, захиргааны эрх зүйн адил үйлдэл, эс үйлдэхүйн асуудал байдаг. Парламентаас, ялангуяа (хэдийгээр Үндсэн хуулийн хэм хэмжээ шууд үйлчлэх ч) хүний эрхийн талаар тодорхой хууль батлан гаргахгүй бол эс

үйлдэхүйн зөрчил гэж үзэж маргаан үүсгэж хянан шийдвэрлэж байх нь зохистой юм.

Үндсэн хуулийн цэцээс хүчингүй болгосон хуулийн заалтыг Улсын Их Хурал өөр хуульд ил, далд байдлаар оруулах болсныг хяналт журмаар тогтоож илрүүлж хариуцлага тооцож байх хэрэгтэй болж байна. Улсын Их Хуралд Цэцийн дүгнэлтийг хуульд заасан 15 хоногийн хугацаанд хэлэлцэхгүй бол шууд зөвшөөрсөн гэж тооцож байх талаар хуульд өөрчлөлт оруулж болох юм. Энэ мэтчилэн Үндсэн хуулийн цэцийн хяналтын механизмыг боловсронгуй болгох шаардлага тавигдаж байна.

Та хорин хоёр бүлэгтэй энэ номыг уншихын өмнө бүлгийн гарчгийг бүхэлд нь нэг сайн хараарай. Тэгвэл та Үндсэн хууль, Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, Үндсэн хуулийн эрх зүй, Үндсэн хуулийн тухай цогц мэдлэг гэж юу болох талаар эхний ойлголт, баримжааг авах болно.

Соён гэгээрүүлэх утга агуулгаар хялбаршуулан бичсэн энэ номыг энгийн ухамсрын түвшинд ерөнхий, суурь ойлголт авахыг хүссэн ард олон төдийгүй, төрийн зүтгэлтэн, төрийн жинхэнэ албан хаагчид, хуульчид, оюутан, сурагчид, зөвхөн эрх зүйн салбарын гэлтгүй улс төр, түүх, философи, эдийн засаг зэрэг өөр бусад чиглэлийн онолчид, судлаачид уншиж судлууштай.

Оршил

Бид ашигт малтмалын хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох гэж сүүлийн хэдэн жил оролдлоо. Гэвч хийсэн ажил олон түмэнд хүлээн зөвшөөрөгдөхгүй, дорвитой үр дүнд хүрэхгүй байна. Миний бие ашигт малтмалын тухай хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох ажлыг юуны өмнө Монгол Улсын Үндсэн хуульд бүрнээ нийцүүлэхээс эхэлнэ гэж үзэж байна.¹

Энэхүү ажлыг **нэгдүгээрт**, Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлд нийцүүлэх **хоёрдугаарт**, Үндсэн хуулийн холбогдох бусад хэм хэмжээнд нийцүүлэх гэсэн 2 хэсэгт хуваан авч үзэх нь зүйтэй болов уу.

Нэгдүгээрт, Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлд:

-Эрдэс баялаг зөвхөн Монголын ард түмний мэдэлд буюу эзгнэлд байх;²

-Ард түмний нэрийн өмнөөс түүний төлөөлөл болсон төр нь эрдэс баялгийг хамгаалах ба өмчлөх гэсэн өөр хоорондоо холбоо бүхий 3 томоохон эрх зүйн ойлголт багтаж байна.

Хоёрдугаарт, Үндсэн хуулийн холбогдох бусад хэм хэмжээнд дараах заалт (эрх зүйн ойлголт) багтаж байна. Үүнд:

-Тусгаар тогтнолоо бататган бэхжүүлэх (Үндсэн хуулийн оршил, 1 дүгээр зүйлийн 1);

-Нутаг дэвсгэрийн бүрэн байдлыг хангах (Үндсэн хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 1);

-Монгол Улсын эдийн

МУИС-Хууль зүйн сургуулийн Төр, захиргааны эрх зүйн тэнхимийн багш, докторант Д.Батболд

ҮНДСЭН ХУУЛЬД АШИГТ МАЛТМАЛЫН ТУХАЙ ХУУЛИЙГ НИЙЦҮҮЛЭХ АСУУДАЛД

засгийн харилцааны үндсэн зарчим (Үндсэн хуулийн 5 дугаар зүйлийн 1-4, 6 дугаар зүйлийн 1-5);

-Түүх, соёлын дурсгалт зүйл төрийн хамгаалалтад байх (Үндсэн хуулийн 7 дугаар зүйлийн 1);

-Үндэсний аюулгүй байдлыг хамгаалах (Үндсэн хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 1);

-Хүний эрхийн холбогдох хэм хэмжээ (Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 1-3, 6, 7);

-Байгалийн нөөц баялаг ашиглалтын талаарх төрийн удирдлага (Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлийн 2);

-Санхүүгийн нөөц бүрдүүлэх, хуваарилах төрийн удирдлага (Үндсэн хуулийн 11 дүгээр зүйл, 25 дугаар зүйлийн 1-ийн 7);

-Албан татварын талаарх УИХ-ын бүрэн эрх (Үндсэн хуулийн 25 дугаар зүйлийн 1-ийн 7);

-Байгаль орчныг хамгаалах, эрдэс баялгийг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх талаар арга хэмжээ авах Засгийн газрын бүрэн эрх (Үндсэн хуулийн 35 дугаар зүйлийн 2-ын 4);

-Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж (ЗЗНДН)-ийн нутаг дэвсгэрийн үндэс (58 дугаар зүйлийн 1);

-ЗЗНДН-ийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол (58 дугаар зүйлийн 1);

-ЗЗНДН-ийн хүн амын хууль ёсны ашиг сонирхол (58 дугаар зүйлийн 1);

-Хот, тосгоны эрх зүйн байдал (57 дугаар зүйлийн 2);

-Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих Үндсэн хуулийн цэцийн чиг үүрэг (64 дүгээр зүйлийн 1).

Дээр жагсаасан 2 хэсэгт зүйлээс та бүхэн Ашигт малтмалын тухай хууль тогтоомжийг Үндсэн хуульдаа нийцүүлэн боловсронгуй болгоно гэдэг нь нүсэр ажил болохыг, энэ нь зөвхөн Ашигт малтмалын тухай хуулиар хязгаарлагдахгүй болохыг тус тус ойлгож байгаа байх.

"Үндсэн хуулийн холбогдох бусад хэм хэмжээ" гэх жагсаалтад хууль зүйн нарийн утга бүхий ухагдахуун олон орж байгаа тул энэ удаа тэд ашигт малтмалын тухай хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгоход **маш чухал болохыг** онцлон тэмдэглээд зөвхөн Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлийн тухай доор өгүүлье.

Ашигт малтмалын тухай хууль тогтоомжийг Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлд нийцүүлэх асуудалд

1. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлийн нэг, хоёр дахь хэсгийг уг хуулийг баталсан Ардын Их Хурал (АИХ)

¹ Хууль Үндсэн хуульдаа илт харшилж байгаа нь илэрхий бус, зорчилгүй мэт харагдах бүрэн нийцээгүй байх нь маш хортой үр дагавартай байх юм. Жишээлбэл, Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн тухай хуулиас Үндсэн хуульд харшилсан заалтыг ольё гэвэл тийм ч амархан олдохгүй. Гэвч сайн хууль Үндсэн хуульд бүрнээ нийцсэн байна уу гэвэл тийм биш. Үндсэн хуульд аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг бүр хуулиар тодорхойлогдсон чиг үүрэгтэй байх талаар заасан. Гэтэл энэ тухай тус хуульд тодорхой заалт байхгүй. Үүнээс шалтгаалж нийгэм дэх төр, орон нутгийн тэр дундаа аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн чиг үүрэг хуваарилалтгүй болж улс орон зүггүй айл мэт харагдах болов. -Д.Б.

² "Эзгнэлт" гэдэг нь эзэмшлээс өөр утгатай.

олон хоног тал бүрээс нь хэлэлцэж, ширүүхэн маргаан мэтгэлцээн, дахин дахин явгдсан санал хураалтын үр дүнд баталжээ.

"Байгалийн баялаг нь гагцхүү ард түмний мэдэл төрийн хамгаалалтад байх" тухай Үндсэн хуулийн томъёоллын үзэл баримтлалыг уг хуулийн төсөл боловсруулагчид танхимд олон дахин тайлбарласан байх бөгөөд нэгтгэвэл:

Нэгдүгээрт, "Ард түмний бүрэн эрхт байдлыг баталгаажуулахын тулд байгалийн баялаг тэдний мэдэлд байх";

Хоёрдугаарт, "Тусгаар тогтносон улсынхаа хувьд, дэвсгэр нутгийнх нь хувьд байгалийн баялгийг төр хамгаалах" гэж дурдсан байв.³

Дээрхээс Монголын ард түмэн байгалийн баялаг дээрээ бүрэн эзэнлээс тогтоож, эн тэргүүнд өөрсдөө ашиглах, улмаар өөрсдийн ашиг сонирхлын дагуу гадаадын иргэн, хуулийн этгээдэд зохих "шан" өгч олборлуулах, тэрхүү баялгийг нь ард түмний өмнөөс төр хамгаалах тухай санаа хоёргүй утгаар ойлгогдож байна.⁴ Гэтэл Монгол Улсын нийт газар нутгийн дөрөвний нэгийг гадныхан баялагтай нь эзэмших болсныг бид бүхэн мэднэ.⁵

"Геологи, уул уурхайн салбарын талаар ойрын жилүүдэд баримтлах чиглэл хэмээх" 2010 он хүртэл хэрэгжүүлэх Засгийн газрын 2002 оны 103 дугаар тогтоолд дурдсанаар хайгуулын лицензийн 80 гаруй хувийг гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуй нэгж, иргэн эзэмшиж байна.⁶ Энэ 2 тооноос та бүхэн Монголын ард түмэн ашиглаж, үр шимийг нь хүртэх Үндсэн хуулийн заалттай эрдэс баялгийг гадаадын этгээдүүд биднээс давамгайлсан ашиглаж байгаа харуусмаар зураглалыг харж болно. Энэ нь Ашигт малтмалын хууль Үндсэн хуульдаа нийцэхгүй байгаагийн нэгэн нотолгоо мөн. Иймд:

Нэгдүгээрт, Монголчууд өөрсдөө ашиглаж чадахаар ордоо гадаадын этгээдэд ашиглуулахыг хориглох бодит нөхцөл үүрүүлсэн байна.

Хоёрдугаарт, өөрсдөө ашиглаж чадахааргүй, үлэмж их хөрөнгө оруулалт өндөр техник, технологи шаардсан улс орнуудад ард түмэн эрдэс баялгийнхаа эзэн байх тэр сонгодог үзэл санааг тогтоосон гэрээг гадаад этгээдтэй байгуулан ашиглуулж болно. Талууд гэрээ байгуулах талаар тохиролцоонд хүрэхгүй бол ордоо заавал ашиглах шаардлагагүй. Учир нь өмчлөгчид ашиггүй эд хөрөнгө ашиглах гэрээг байгуулах шаардлагагүй. Ашиггүй олборлосноо үүцлэн үлдээсэн нь дээр. Тэр гэрээ нь УИХ-аар батлагддаг, Үндсэн хуулийн цэцийн хяналтад байдаг зур зүйн дэглэмд байх хэрэгтэй. Эдгээр гэрээ нь концессын, бүтээгдэхүүн хуваах зэргийн гэрээ байх болно.⁷

Ингэж Монголын баялгийг Монголын ард түмэн нь ашигладаг болмоор байна. Манай баялгийг хэдэн зуунаар зөвхөн гадныхан ашигласан баримт архивт дүүрэн байна, одоо больё!

2. Эрдэс баялаг төрийн өмч болох тухай Үндсэн хуулийн заалтын үзэл баримтлалыг түүнийг боловсруулагчид Ардын Их Хуралд танилцуулахдаа

"төрөөс өөр ямар ч субъект өмчилж болохгүй онцгой өмч"⁸ гэж дурджээ. Үүнийг Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуульд "Үндсэн хууль, бусад хуулиар нийтийн зориулалтаар ашиглахаар бүх ард түмний өмч болгон заасан зүйлсийг төрийн нийтийн зориулалттай өмч гэнэ", "Төрийн нийтийн зориулалттай өмчид ... газрын хэвлий, түүний баялаг хамаарна", "Улсын Их Хурал бүх ард түмнийг төлөөлөн төрийн өмчийн өмчлөгч байна" гэж тодотгон заажээ.⁹

"Өмч" гэдгийг хуульч бид "эцгийг хур хөрөнгө" гэж хэзээ ч ойлгож байгаагүй, харин эд хөрөнгийн олон талт харилцаа гэж номлож ирсэн. Ашигт малтмалын тухай хууль энэ ойлголтыг нэг л сайн хангахгүй байна. Томоохон ашигт малтмалын орд дээр төр хувьцаат компанийг дангаар болон хамтран байгуулж, хувьцаагаараа дамжуулж ард түмэнд баялгийг хуваарилах нь өмчийн харилцааны үүднээсээ зөв билээ. Эх дэлхийн баялгийн эзэн нь тухайн улсын ард түмэн. Иймд эцсийн бүлэгт баялаг ард түмэндээ эргэн хүрэх ёстой. Эл харилцааны системийг "өмч", "өмчийн харилцаа" гэж ойлгож болно.¹⁰ Үндэс хөрөнгийн биржийн тус гарах учиртай.

Тодорхой төрлийн ашигт малтмалын орд ашиглах улмаар түүний үр дүнд бий болсон орлого буюу ашиг хуваахад Засгийн газар хувь хөрөнгө нийлүүлж

³ БНМАУ-ын АИХ-ын 12 дахь удаагийн сонгуулийн II хуралдааны дэлгэрэнгүй тэмдэглэл. (соронзон бичлэгийн хуулбар). 46 дугаар боть. 1992 оны 1 дүгээр сарын 2-ны өдөр, 75-76 дахь тал. УИХ-ын архив, х.н 46.

⁴ Байгалийн баялгаа эцсийн эцэст Монголчууд өөрсдөө ашиглах ёстой гэсэн санаа.

⁵ Энэ мэдээлэл анх 2005 оны Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн үеэр олон нийтэд хүрсэн. 2005 оны Ерөнхийлөгчийн сонгуульд нэр дэвшигч Б.Эрдэнэбатын сурталчилгааны сонин /Монгол Улсын дөрөвний нэг хувь нь байгалийн баялагтайгаа харийнхны гарт оржээ/ гэх мэт.

⁶ Геологи, уул уурхайн салбарын талаар ойрын жилүүдэд баримтлах чиглэл, Төрийн мэдээлэл 2002. №30.

⁷ Монгол Улсын Засгийн газар Канадын 100 хувийн хөрөнгө оруулалттай "Бороо гуулд" компанийг тогтвортой байдлын гэрээ байгуулж уурхай ашигласан чинь 2004 оны гүйцэтгэлээр НБАТ-ын чөлөөлөлтөөр манай улс 2.7 тэрбум төгрөгийн нөхөн олговортой гарсан байна. Алтаа ашиглуулсан биш улс нь өөрөө өрөнд орох нь энэ.

⁸ БНМАУ-ын АИХ-ын 12 дахь удаагийн сонгуулийн II хуралдааны дэлгэрэнгүй тэмдэглэл. (соронзон бичлэгийн хуулбар). 44 дүгээр боть. 1991 оны 12 дугаар сарын 30-ны өдөр 92-93 дахь тал. УИХ-ын архив. х.н 46.

⁹ Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хууль. 4. 8 дугаар зүйл.

¹⁰ Ашигт малтмалын хуульд өмчлөгчийн хүсэл зориг, ашиг сонирхлыг тод томруун тодорхойлохын зэцүү бас олон түмний оролцоо, хяналтыг хамтад нь тогтоох нь зүйн хэрэг биз ээ.

оролцох сонирхолтой бол энэ тухайгаа хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгохоос өмнө нийтэд буюу сонирхогчдод албан ёсоор зарлан мэдээлж хайгуулын ажил гүйцэтгэгчээ сонгон хамтран ажилладаг байсан хууль зүйн практикаа дахин сэргээх хэрэгтэй мэт.¹¹

Хайгуулын ажил хийж, ордыг олж тогтоосон этгээд энэхүү төрийн өмчийн ордыг өмчлөгчийн хүсэл зоригийг үл харгалзан ашиглалтын лиценз авсан нэр зүүж **шууд** олборлолт явуулах эрхтэй байхаар хуульчилсан нь өмчлөгчийн эрхийг ноцтой зөрчсөн хэм хэмжээ болсон юм.¹² Төр газрын хэвлийд нуугдмал байгаа баялгаа өөрөө зөвшөөрөл өгч хайж тогтоолгуулсныхаа эцэст **тухайн этгээдэд өчиггүй шууд** ашиглуулж, өөрөө ямар ч эд хөрөнгийн эрхгүй үлдэж байгаа нь өмчлөгчийн хувьд шударга эрх зүйн орчин байж чадахгүй. Бид иймэрхүү хууль зүйн буруу шийдлээс болж Эрдэнэтээс 3 дахин их нөөцтэй "Оюу толгой" тэргүүтэй орд газруудаа бүгдийг нь гадны гийчдэд алдчихаад, "тогтвортой байдлын гэрээ"

байгуулья гээд аргадаад сууж байна. **Иймд хайгуул болон ашиглалтын зөв харьцааг тогтоосон журамд шилжих нь тулгамдсан асуудал болоод байна.** Хайгаад нөөцийг нь тогтоох нь нэг хэрэг. Олборлох буюу ашиглах гэдэг нь бас нэг тусдаа хэрэг. Эхнийх нь геологи, дараагийнх нь уул уурхайн асуудал.

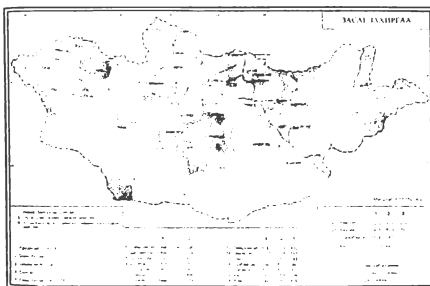
Геологичдын тогтоосон ордыг эрх бүхий этгээд (ард түмэн, төр) ашиглах гэж үзвэл түүнээс шанг нь авч олборлоод эзэнд нь (ард түмэн, төр) бүрэн тушаасныхаа үр шимээр их ашиг хүртэх боломж уул уурхайн бизнес эрхлэгчдэд бий. Учир нь ордыг илрүүлсэн этгээдэд тухайн **ордоо ашиглах давуу эрх үүсдэг.**

Өнөөгийн Ашигт малтмалын хуульд ирээдүй үеийнхний ашиг сонирхолд нийцүүлэн эрдэс баялгийг ашиглах талаарх хэм хэмжээ олигтой тусгагдаагүй байгааг анхаарууштай. Үндсэн хуулиар "байгалийн баялаг ард түмний мэдэл, төрийн хамгаалалтанд байна" гэсэн нь зөвхөн биднийг хэлээгүй, ирээдүйд мэндлэх иргэнийг бас

хэлсэн алс хэтийн баримжаатайг ойлгууштай. Газрын хэвлийн нөхөн сэргээгдэхгүй баялгийг хойч үеийнхэндээ хэрхэн өвлүүлэх, ариг гамтай, зөв зохистой ашиглах зарчмыг тууштай баримталбал зохино. Ирэх 5 жилд юу ашиглах юм, дараагийн 20 жил юугаа ашиглах юм, 100 жилийн дараа бид ямар төрлийн, ямар хэмжээний баялагтай суух юм бэ? **Үүнд хариу өгсөн заалт Ашигт малтмалын тухай хуульд байхгүй.** Уг нь "жил тутам олборлох стратегийн ашигт малтмалын дээд хэмжээг УИХ-аас тогтоодог, энэ хязгаартаа багтаан ээлж дараатай, учир утгатай ашигла" гэсэн сайн хууль бидэнд байсан.¹³

Эцэст нь "Эцэг өвгөдөөс заяасан ард түмний эрдэс баялгийг түүний ашиг сонирхол, төрийн өмчлөлийн дагуу зах зээлийн шударга зарчмыг баримтлан ашиглахаас биш чөлөөт зах зээлийн хүрээнд ард түмэн байгалийн баялгаа эзэгнэж, төр өмчлөхгүй" гэдгийг тэмдэглэе.

Улаанбаатар-Баруун-Урт.

¹¹ 1994 оны Ашигт малтмалын тухай хууль, 12 дугаар зүйл.

¹² 1997 оны Ашигт малтмалын тухай хууль, 17, 18 дугаар зүйл; 2006 оны Ашигт малтмалын тухай хууль, 21, 23, 24 дүгээр зүйл.

¹³ 1994 оны Ашигт малтмалын тухай хуулийн 6 дугаар зүйл.

Отгонтэнгэр их сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн ОУЭЗТ-ийн багш
С.ЭРДЭНЭБОЛОР, Н.ЭРДЭНЭБАЯР

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЭРХ ЗҮЙН ГЭРЭЭ ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЭХ СУРВАЛЖ БОЛОХ НЬ

Хууль тогтоомжийг малгайлан орших ардчилсан Үндсэн хууль маань батлагдан мөрдөгдөж эхлээд даруй 16 жил өнгөрчээ. Энэхүү илтгэлдээ нийгмийн суурь харилцааг зохицуулж байдаг Үндсэн хуулийн эрх зүйн эх сурвалжууд тэр дундаа Үндсэн хуулийн эрх зүйн гэрээний талаар авч үзсэн билээ.

Эрх зүйн эх сурвалж бол тухайн улс оронд дагаж мөрдөж буй эрх зүйн хэм хэмжээний илрэх болон бэхжүүлэх /мөн өөрчлөх буюу хүчингүй болгох албан ёсны хэлбэр мөн.¹ Энэ тодорхойлолтоос үзвэл Үндсэн хуулийн эрх зүйн эх сурвалж нь Үндсэн хуулийн хэм хэмжээний илрэн гарах гадаад хэлбэр юм.

Үндсэн хуулийн эрх зүйн хэм хэмжээг зохих шалгуурыг үндэслэн ангилж үздэг бөгөөд энэ талаар судлаачид янз бүрийн үзэл бодолтой байдаг байна. Тухайлбал, Оросын профессор И.П.Ильинский ерөнхий эрх зүйн хэм хэмжээг:

- Мөрийн хөтөлбөрийн шинжтэй заалт;
- Ерөнхийлөн зохицуулсан хэм хэмжээ;
- Үйлдэл, эс үйлдэхгүйг шууд зохицуулсан хэм хэмжээ² гэж ангилсан байдаг.

Монголын эрдэмтдийн хувьд В.С.Основин, Е.И.Козлова, В.С.Шевцов, Н.А.Михайлева нарын дэвшүүлсэн ангилалтай санал нэгтэй байдаг байна.

Нийгмийн олон талт харилцааг дан ганц хуулиар зохицуулах боломжгүй юм. Тиймээс ч нэг салбар эрх зүйн харилцааг эрх зүйн олон эх сурвалжаар зохицуулдаг билээ. (Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эрх зүйн эх сурвалжийг хавсаргав)

Гадаад орнуудын жишгээс харахад Үндсэн хуулийн эрх зүйн дараах эх сурвалж байдаг байна.Үүнд:

- Үндсэн хууль;

- Үндсэн хуулийн шинжтэй хууль;
- Олон улсын гэрээ, хэлэлцээрүүд;
- Ердийн хуулиуд (Органик хуулиуд, Онцгой хууль);
- Үндсэн хуулийн хяналтыг хэрэгжүүлдэг байгууллагууд;
- Үндсэн хуулийн заншил;
- Үндсэн хуулийн эрх зүйн хэлэлцээр;
- Үндсэн хуулийн эрх зүйн гэрээ;
- Бусад эх сурвалж байна.

Эдгээрийн заримыг нь товч тайлбарлавал:

1. Үндсэн хуулийн шинжтэй хууль (конституционный закон, constitutional law)³

- Үндсэн хуульд нэмэлт оруулах хууль Румын, болон Франц хэлтэй улс орнууд;
- Тухайн улсын Үндсэн хуулийн нийлбэр цогцыг бүрдүүлдэг хуулиуд;

Тухайлбал: Шведэд хаан ширээг залгамжлах тухай 1810 оны акт, Засаглалын хэлбэрийн тухай 1974 оны хууль зэрэг.

2. Үндсэн хуулийн эрх зүйн заншил (конституционные обычаи, constitutional customs, conventions)⁴

- Урт удаан хугацаанд олон удаа давтагдсаар аажмаар тогтож, төрөөс шууд болон шууд бусаар хүлээн зөвшөөрсөн бичмэл ба бичимэл бус эх сурвалж юм. Их Британид ийм заншил буюу нэрлэж хэвшсэнээр Үндсэн хуулийн зөвшилцөл нь Үндсэн хуулийн эрх зүйн салбарт чухал ач холбогдолтой эх сурвалж болсон байна.

3. Үндсэн хуулийн хэлэлцээр, конституционный соглашние, constitutional agreement.⁵

- Гадаадын зарим нэг улсад (тухайлбал Их Британи, Шинэ Зеланд зэрэг) Үндсэн хуулийн эрх зүйн эх сурвалж нэг, эрх зүйн заншлын төрөл юм. Уг хэлэлцээр нь хамааралтай энх бүнхий хувьд үүрэг болгосон, хэлбэрэлтгүй сахин биелүүлэх ёстой улс төрийн практикын журам юм. Энэхүү хэлэлцээрээр тогтоосон заалтыг шүүхийн журмаар албадан хэрэгжүүлж болдоггүй онцлогтой.

• Үүнд мөн МАХН, МОАН, МСДН болон төрийн төлөөлөгчдийн 1990 оны 5 дугаар сарын 5-ны өдрийн "Дугуй ширээний ярилцлага-хэлэлцээ"⁶-г дурдаж болно.

4. Бусад эх сурвалж:

- Намын үндсэн баримт бичгүүд: 1970-1980 оны үед Африкийн зарим оронд намын үндсэн баримт бичгүүд нь бүх нийтийн санал хураалтаар батлагдаж Үндсэн хуультай зэрэгцэн хуулийн дээд хүчин чадалтайгаар үйлчилж байсан байна.⁷

• Коран судар. Саудын Арабын Үндсэн Низам нь шариатын эх сурвалж болж байсан.⁸

5. Үндсэн хуулийн эрх зүйн гэрээ.⁹

Үндсэн хуулийн гэрээ

В.Е.Чиркинй тодорхойлсноор: Үндсэн хуулийн эрх зүйн зарчмын асуудлуудыг зохицуулахад талуудын зөвшилцлийн үр дүнд гарсан албан болон албан бус

¹ С.Нарангэрэл, Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо, УБ., 2001 он, 110 дахь тал.

² Ильинский И.П. К вопросу о правовой природе и механизме действия советских конституционных норм. В кн.: Конституционная система развитого социализма. М. 1980. С.12

³ Доохүү, Ч.Энхбаатар. Гадаад орнуудын Үндсэн хуулийн эрх зүй. УБ., 2007 он.

⁴ Мөн тэнд.

⁵ С.Нарангэрэл, Эрх зүйн эх төлбөгч, 2007 он, 479 дэх тал

⁶ Эмхитгэгч Д.Батаа. Монгол Улсын Үндсэн хуулиуд, тэдгээрт орсон нэмэлт, өөрчлөлтүүд, холбогдоод бусад бичиг баримтууд (1921-2000) Улаанбаатар, 2004 он, 166 дахь тал.

⁷ Доохүү, Ч.Энхбаатар. Гадаад орнуудын Үндсэн хуулийн эрх зүй. УБ., 2007 он.

⁸ Мөн тэнд.

⁹ Д.Солонго, Төрийн эрх зүйн тайлбар толь, УБ., 2004 он.

¹⁰ Юридическая энциклопедия. С.448

баримт бичгийг үндсэн хуулийн гэрээ гэнэ¹⁰.

Үндсэн хуулийн гэрээ нь Үндсэн хуулийн эрх зүйн хэм хэмжээний акт болдог. Жишээ дурдвал: 1922 онд ЗСБНУЛсыг үүсгэн байгуулах тухай гэрээ, 1964 онд Танканы болон Занзибара хоёр улс нэгдэхдээ хийсэн гэрээ нь 1965 онд нэгдсэн Танзани улсын Үндсэн хуулийн үндэс суурь нь болсон. 1995 онд Украйнд шинэ Үндсэн хуулийг хэлэлцэх үед хууль тогтоох, хэрэгжүүлэх эрх мэдлийн зөрөлдөөнийг даван гарахад үндсэн хуулийн гэрээг хэрэглэсэн. Энэ нь 1996 онд Үндсэн хуулиар батлагдсан.

Түүнчлэн Үндсэн хуулийн гэрээ нь ирээдүйн Үндсэн хуулийн зарчмын журмын үндэс болдог.

Үндсэн хуулийг хэрэглэхэд гэрээний журам нь түүний заалт болох ба харин тусгай зүйл болдоггүй. Үндсэн хуулийн эрх зүйн үндэслэлүүд нь тухайлбал, Үндсэн хуулийн төрөл бүрийн гэрээний эрх зүйн нөхцөл болдог ба харин сүүлд батлагдсан Үндсэн хуулиар түүнийг тохируулан хэрэглэхээр заасан. 1922 онд Орост Холбооны гэрээ нэртэйгээр батлагдсан ба өөртөө гурван төрлийн гэрээг багтаасан холбооны улсуудын эрх зүйн чадамжийг ялгаатай тогтоож өгсөн. Холбооны улсуудын эрх зүйн байдлууд нь 1993 оны ОХУ-ын Үндсэн хуульд орж өгсөн. Үндсэн хуулийн гэрээний шинж нь ОХУ-ын тусгай субъектүүдийн /Татар, Свердловскийн муж гэх мэт/ гэрээ болон орсон ба түүний төлөөлөн оролцох, хоорондын харилцааг тодорхойлох эрх зүйн үндэслэлийг заасан.

Энэ гэрээг дараах байдлаар ангилж болохоор байна.

- Үндсэн хуулийн "шинжтэй" гэрээ;
- Үндсэн хуулийн эрх зүйн гэрээ;
- Үндсэн хуулийн эрх зүйн гэрээ <конституционно-правовой контракт, договор, constitutional law contract>
- Үндсэн хуулийн эрх зүйн институтын асуудлыг гэрээгээр зохицуулах ойлголт юм. Тухайлбал: Холбооны улсаас түүний бүрэлдэхүүнд нь муж улсуудтайгаа байгуулсан гэрээ, түүнчлэн муж улсууд нь өөр хоорондоо байгуулсан гэрээ, төрийн дээд байгууллага, субъектүүдээс өөр

хоорондоо байгуулсан гэрээ зэрэг багтдаг. Жишээ нь: Дээр дурдсанчлан 1995 онд Украин улсын ерөнхийлөгч Украин улсын парламенттай ийм гэрээ байгуулжээ.

Үндсэн хуулийн гэрээ <конституционные кантракт, constitutional contract>

- Товчоор энэ төрлийн гэрээг Үндсэн хуулийг орлохуйц гэрээ гэж тодорхойлж болох юм. Тухайлбал, Европын холбооны Үндсэн хуулийн гэрээг нэрлэж болно.

Тангаргийн гэрээ Үндсэн хуулийн эрх зүйн түүхэн эх сурвалж юм.

1921 оны 11 дүгээр сарын 1-нд Ардын Засгийн газраас баталсан Богд хааны эрхийг хязгаарлаж, Ардын Засгийн бүрэн эрхийг хязгаарласан агуулга бүхий уг "Тангаргийн гэрээ" нь Үндсэн хуулийн эрх зүйн гэрээ байсан юм. Учир нь уг гэрээ нь Ардын Засгийн газар, Богд хаан хоёрын хоорондын харилцааг зохицуулсан төдийгүй Ардын Засгийн байгууллагын үйл ажиллагааны зарчим, эрх хэмжээг бататгаснаараа Үндсэн хуулийн чанартай акт болсон юм.

Тухайлбал, уг гэрээний оршил хэсэгт "Одоо цаг хэдийгээр Монгол Улсад хэмжээт эрхт засаг байгуулсан боловч, эдүгээ хүртэл улсын хаан ба Засгийн газрын хоорондын барилдлагаа, эрх мэдлийн хэмжээг тогтоосон хууль, дүрэм гаргаж тунхагласангүй бөгөөд энэхүү хэргийг Ардын Засгийн газраас хэмжээт засагтай ард улсуудын Үндсэн хуулийн гол утгыг харгалзан явуулж бүхий тул хэрэв үүнээс урагш энэ хэвээр тус улсын хэргийг явуулбал улсын хаан ба Засгийн газрын хооронд үл тохирох явдал гарч улсын байдал амаргүй болж болзошгүй тул, Монгол Ардын Засгийн газраас хэмжээт засагт ард улсуудын Үндсэн хуулийн гол утгыг баримтлан тогтоосон дүрэм хэмжээ"¹¹ хэмээсэн байна.

Мөн уг гэрээний 9 дүгээр зүйлд "Энэхүү дүрмийг Монгол ард улсын төр бат, шашин дэлгэрч дотооддоо эвтэй гадаадад сүртэй,

олон түмэн жаргалтай байхыг эрхэмлэн зохиосон тул Богд хаан, Засгийн газар хоёр энэхүү дүрмийг эвдэлгүй ёсчлон явуулахыг ариун тангараг болгон батлав" гэсэн байдаг. Үүнээс харвал төрийн хоёр өндөрлөг нийтийн эрх ашгийн үүднээс энэ гэрээ байгуулсан нь харагдаж байна.

Үндсэн хуулийн эрх зүйн гэрээтэй холбогдох одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуулиудаас судалж үзвэл энэ гэрээнд холбогдох хүчин төгөлдөр үйлчилж буй 2 хууль байна.

1. УИХ-ын сонгуулийн тухай хууль (Сонгуулийн зөвслийн гэрээ)¹² Энэ гэрээний талууд нь зөвхөн улс төрийн намууд байхаар хуульчлагдсан.

2. Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (нийтийн эрх зүйн гэрээ)

Нийтийн эрх зүйн гэрээнд Олон улсын эрх зүйн гэрээ, захиргааны эрх зүйн гэрээ, Үндсэн хуулийн эрх зүйн гэрээ багтана.

Өнөө үйлчилж байгаа практикт энэ гэрээ хийгдэж байна. Тухайлбал:

- Үндэсний эв нэгдлийн Засгийн газар байгуулан ажиллуулах тухай гэрээ¹³

Уг гэрээний дөрөвдүгээр бүлгийн 4.1-д "үндэсний эв нэгдлийн Засгийн газар байгуулахыг хүлээн зөвшөөрч эвсэж ажиллах хүсэл эрмэлзэлтэй Улсын Их Хурал суудалтай нам, улс төрийн нам гишүүд энэхүү гэрээнд нэгдэн орох боломж нээлттэй байна. Энэхүү гэрээ хүчин төгөлдөр болсны дараа түүнд нэгдэн орж болох бөгөөд энэ нь гэрээг өөрчлөх үндэслэл болохгүй" гэсэн нь энэ гэрээний онцлогийг харуулж байна. Мөн 4.2-т "энэхүү гэрээ нь байгууллагдсан өдрөөс хүчин төгөлдөр болох бөгөөд Үндэсний эв нэгдлийн Засгийн газрын бүрэн эрхийн хугацаанд хүчин төгөлдөр мөрдөгдөнө."

- С.Баярын Засгийн газрын ёс зүйн гэрээ (Албан ёсоор батлагдаагүй)

¹¹Эмхтгэгч Д.Батаа, Монгол Улсын Үндсэн хуульд, тэдгээрт орсон нэмэлт, оорчлолтууд, холбогдох бусад бичиг баримтууд (1921-2000), УБ., 2004 он, 17 дахь тал давхарг шиллэв.

¹²Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль, 2005 оны 12 сарын 29-ний өдөр, 25 дугаар зүйл.

¹³2004 оны УИХ-ын сонгуулийн үр дүнд байгуулагдсан хамтарсан Засгийн газар огцорсонтой холбогдон УИХ-д хамгийн олон суудалтай МАХН-аас УИХ-д суудалтай бусад намын гишүүдтэй хамтран Үндэсний эв нэгдлийн Засгийн газрыг байгуулан ажиллуулах гэрээ. Уг гэрээ нь 70 орчим зүйлтэй.

Дүгнэлт

ҮХЭЗ-н гэрээ бусад эрх зүйн гэрээнээс ялгагдах онцлог:

- Уг гэрээ нь нийтийн эрх зүйн гэрээний нэг төрөл байна.
- Гэрээний талууд нь ҮХЭЗ-н субъектүүд байх ёстой (улс төрийн албан тушаалтнууд, намууд) 2 буюу түүнээс дээш субъектын хооронд хийгдэх гэрээ байна.
- Гэрээний объект нь ҮХЭЗ-н харилцаа байна.
- Ихэвчлэн хугацаатай гэрээ байна. Жишээ нь: Сонгуулийн эвслийн гэрээ нь тухайн сонгууль, түүний үр

дүнд байгуулагдсан Улсын Их Хурлын бүрэн эрхийн хугацаанд хүчин төгөлдөр байна¹⁴.

- Нийтийн эрх ашгийн үүднээс хийгдэх ёстой.
- Энэ гэрээ нь эрх зүйн баримт бичиг болохоос гадна улс төрийн баримт бичиг болдог.

Санал

Дээрх сэдвийг судлан үзээд дараах зарчмын гурван санал дэвшүүлж байна. Үүнд:

- Энэ гэрээ нь практик болон онол, эрх зүйн хэм хэмжээнд байна гэдгийг үндэслэн Үндсэн хуулийн эрх зүйн

харилцааны хүрээнд хийгдэж байгаа уг гэрээг тухайн эрхзүйн эх сурвалж болохыг хүлээн зөвшөөрөх.

- Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээнд хийгдэж буй гэрээнүүдийг Үндсэн хуулийн эрх зүйн гэрээ гэдэг нэр томъёогоор нэрлэж байх.
- Үндсэн хуулийн эрхзүйн гэрээтэй холбоотой маргааныг Үндсэн хуулийн цэцээр хянагддаг байх. Өнөөгийн байдлаар захиргааны журмаар шийдвэрлэх бололцоотой хэдий ч онолын хувьд Үндсэн хуулийн цэцэд хянагдвал зохих маргаан юм.

¹⁴ Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2005 оны 12 дугаар сарын 29-ний өдөр. 25 дугаар зүйлийн 8 дахь хэсэг.

Хавсралт

МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЭХ СУРВАЛЖ

Үндсэн эх сурвалж**Бусад эх сурвалж****Үндсэн хууль****Хууль****Олон улсын гэрээ****Хуульчилсан акт**

Хууль зүйн хамгийн дээд хүчин чадалтай, улс орны бүх нутаг дэвсгэрт шууд дээдлэгдэн үйлчилдэг эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон акт. Түүнд хууль, зарлиг, төрийн байгууллагын бусад шийдвэр, нийт байгууллага, иргэний үйл ажиллагаа нийцсэн байх ёстой.

Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ.

Үндсэн хуулийн эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон. УИХ-ын тогтоол, Засгийн газрын тогтоол гэх мэт актууд хамаарагдана.

→ Үндсэн хуулийн шинж бүхий акт

→ Ердийн хууль

→ Органик хууль

→ Онцгой хууль / онц байдлын/

Төр солигдох үед үйлчилж буй хууль юм. Зарим судлаач Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан хуулийг хэлнэ гэж тодорхойлсон байна. Энд 360 орчим хуулийг нэрлэж болно. Жишээ нь: Хилийн тухай хууль, Хувийн нууцын тухай хууль гэх мэт.

Үндсэн хуулийн тодорхой нэг институтыг дэлгэрүүлэн хөгжүүлсэн заалт бүхий, тухайлбал Улсын Их Хурлын тухай хууль. Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль гэх зэрэг.

Улсын нийт нутаг дэвсгэрийн буюу түүний зарим хэсэгт онцгой нөхцөл бий болсон үед онцгой дэглэм тогтоох тухай болон онц байдал зарлах тухай заалт агуулсан хуулиуд. Жишээ нь 1995 онд батлагдсан Онц байдлын тухай хууль.

МУИС-ийн ХЗС-ийн багш,
профессор (Ph.D) Х.СЭЛЭНГЭ

ЭРХ ЧӨЛӨӨ-ЭРХ ЗҮЙН ҮНЭТ ЗҮЙЛ БОЛОХ НЬ

Эрх зүйн сэтгэлгээний хөгжлийн явцад эрх зүйн мөн чанар, агуулгын тухай эрэгцүүлэл, бясалгалын үр дүнд эрх зүйн үнэт зүйлийн философи бий болсон билээ.

Эрх зүй яагаад үнэт зүйлтэй холбогдох болов?

Юуны өмнө үнэт зүйлийн арга зүйг хэрэглэхгүйгээр эрх зүйн мөн чанар, агуулга, зорилгыг бүрэн тодорхойлох боломжгүй юм. Нөгөө талаар эрх зүйн хэм хэмжээ үнэлэмжийн объект бөгөөд үнэт зүйлийг агуулснаар эрх зүйн шинжтэй болдог. Иймд эрх зүй – эрх зүйн үнэт зүйлийн тодорхой хэлбэр бөгөөд эрх зүйн хэм хэмжээ үнэт зүйлийн ач холбогдолтой юм.

Эрх зүйн үнэт зүйлийг тодорхойлж хэлэх нь амар байж болох ч тэдгээрийг үндэслэх нь тийм ч амар зүйл биш юм. Ялангуяа үнэт зүйл өөрчлөгдөн шинэчлэгдэх хандлагатай болж байгаа үед энэхүү асуудал нэлээд хөндөгдөх болжээ. Үнэт зүйлийн чөлөөт сонголт хийхийн тулд тэдгээрийн үндэслэлийг тодорхойлох шаардлагатай.

Үнэт зүйлийг үндэслэх нь нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зарчмуудтай холбоотой. Нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зарчмууд нь нийгмийн хүрээнд хүлээн зөвшөөрсөн нийгэм-соёлын бодитой үндэс суурьтайгаас гадна нийгмийн харилцааны болон амьдралын хэв маягийг тогтворжуулан хөгжүүлдэг.

Нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн үнэт зүйлийн шалгуур хэрхэн бий болов?

Нийгмийн харилцааны явцад тодорхой субъектууд хоорондоо амьдралынхаа чиг баримжааны тухай санал зөрөлдсөн, эсвэл ямар

нэгэн шийдвэр гаргах нөхцөлд юуны түрүүнд нийгмийн нийтлэг чиг баримжаа, оршихуйн үндсийг тодорхойлж, мөн бодит амьдралд нийцэж байхаар тийм нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн үнэт зүйлийг тодорхойлон гаргадаг байна. Иймд хүн ямар нэгэн үйлдэл хийх юм уу, эсвэл шийдвэр гаргах үед нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зарчим, нөхцлүүдэд нийцүүлэх шаардлага зайлшгүй гардаг. Хэрвээ нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зарчим, үнэт зүйлийг баримтлахгүй бол тодорхой бие хүний болон нийгмийн ашиг сонирхлыг шууд хөндөж, өөрсдийнхөөрөө амьдрах оршихуйд сөрөг нөлөө үзүүлдэг байна. Ийм үнэт зүйл бол эрх зүйн үнэт зүйл болно.

Орчин үед эрх зүйн үнэт зүйлийг үндэслэхэд танин мэдэхүйн, үйл ажиллагааны /процессын/, хувь хүний буюу тусгай гэсэн арга зүйн хандлагуудыг хэрэглэж байна¹.

Эрх зүйн үнэт зүйлийн үндэслэл нь эрх зүйн үзэгдлийн ертөнцөд үнэний (байх ёстой) болон эмпирик (байгаа бодит) хэмээн хоёр ангилалддаг².

Үнэт зүйлсийг шүүмжлэх дээд шалгуур бол бодит байдал болон ухаалаг зохистой шийдвэрийг шаардах явдал юм. Эрх зүйн талаас нь ойлговол өөрийгөө танин мэдэх боломж бүхий эрх зүйн ухамсар нь эрх зүйн үнэт зүйлийн үндэслэл болдог. Иймд эрх зүйн үнэт зүйлийг бие хүний ойлголтоос үүдэлтэй хэмээн үздэг бөгөөд эрх зүйн үнэт зүйлийн шалгуур нь өөрөө хөгжих бие хүн юм.

Аливаа хүнд хамгийн анхдагч үндсэн шаардагдах зүйл

бол эрх чөлөөний шаардлага байдаг. Гэхдээ энэ нь тодорхой үнэт зүйлийг сонгоогүй нөхцөлд ч байж болдог. Үүнийг үнэмлэхүй (абсолютный) үнэт зүйл гэж үздэг.

Эрх чөлөөг яагаад үнэт зүйл хэмээн үзэх болов?

Эрх чөлөө бие хүнийг тодорхойлох, оршихуйн үндэс бөгөөд хүний эрхийн үндэс юм.

Бид хүний эрхийн талаар амьд явах эрхтэй, өмч эзэмших эрхтэй, эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрхтэй гэх мэтчилэн ярьж, тунхаглан бичиж болох боловч эдгээр хүний эрх нь эрх чөлөөгүйгээр хэрэгжих боломжгүй. Өнгөрсөн түүх рүү эргэн харвал, боолын нийгмийн үед боол ямар ч эрх чөлөөг эдэлдэггүй байсан учраас хүн биш, ярьдаг адгуус хэмээн нэрлэгдэж, эд юмсын нэгэн адил эрх зүйн харилцааны субъект бус, объект хэмээн тооцогдох ирсэн. Иймд эртнээс өнөөг хүртэл нэрт сэтгэгчид хүний эрхийн үндсийг "эрх чөлөө" хэмээн нэгэн дуугаар хүлээн зөвшөөрч ирсэн билээ. Өөрөөр хэлбэл эрх чөлөө нь хүний оршихуйн үндэс, объектив ахуйн шаардлагын илрэл юм.

Нөгөө талаар хүнээс эрх чөлөөг салгаж ойлгох боломжгүй. Чухамдаа яагаад эрх чөлөөг хүний төрөлхийн эрх буюу жам ёсны эрх хэмээн үздэг вэ?

Хүний амьтнаас ялгадагх нэг гол шинж бол хүсэл зоригтой байгаа явдал. Энэхүү хүсэл зоригийн шинж нь эрх чөлөө юм. Хүсэл зоригоос эрх чөлөөг салгаж, чөлөөт бус хүсэл зоригийн тухай ярих гэдэг утаггүй зүйл. Иймд эрх чөлөөг хүний мөн чанараас үүдэн гарсан, төрөлхийн эрх буюу жам ёсны эрх хэмээн үздэг байна. Тийм ч учраас Германы нэрт сэтгэгч Гегелийн эрхийн философи нь чөлөөт хүсэл зоригийг томъёолохоос

¹ А.Н.Еабенко, Проблемы обоснования ценностных критериев в праве, Государство и право, М.2002, № 12. С. 93

² Мөн тэнд

эхэлсэн байдаг.

Эрх чөлөө гэж юу вэ?

Францын соён гэгээрүүлэгч Монтескьегийн хэлсэнчлэн: "Эрх чөлөө гэдэг үгнээс өөр олон утгатай үг ертөнцөд үгүй мэт. Үзэл санааг нь үүн шиг олон талаар татсан үг өөр байдаггүй"³ аж. Иймд эрх чөлөөний талаар дурьдаагүй сэтгэгч бараг нэг ч үгүй юм.

Эрх чөлөөний тухай үзэл, санаануудаас авч үзвэл: Английн сэтгэгч Жон Локк: эрх чөлөөг "жам ёсны эрх чөлөө ба нийгэм дэх эрх чөлөө" хэмээн хоёр ангилан, "Жам ёсны эрх чөлөө гэдэг нь хүн бусдын дур зорго, эрх чөлөөнөөс хараат бус, гагцхүү байгалийн хуульд захирагдах явдал юм", харин "Нийгэм дэх эрх чөлөө нь хүн өөрийн хүлээн зөвшөөрч итгэл хүлээлгэсэн хууль тогтоох засаглалаас өөр засаглалд үл захирагдахыг хэлнэ" гэж үзсэн бол Германы сэтгэгч Гегель "Эрх чөлөө бол дур зорго бус. Хүн эрх чөлөөтэй байна гэдэг нь хийж байгаа зүйлийнхээ хүрээ хязгаар, зайлшгүй шинжийг ухамсарлах явдал"⁴ гэсэн байна. Харин Монтескье: "...эрх чөлөө гэдэг нь хүсэлтэнд хийж болно гэсэн үг биш. Эрх зүйт нийгэмд эрх чөлөө нь хүсэх ёстой зүйлийг хийх, хүсэх ёстой зүйлийг албадан хийлгэхгүй байлгахад оршино... Эрх чөлөө гэдэг нь хуулиар зөвшөөрөгдсөн зүйлийг хийх эрх" гэжээ. Ийнхүү эрх чөлөөний тухай сэтгэлгээний хөгжлийн үр дүнд сэтгэгчид эрх чөлөөний философи агуулгыг тодорхойлон гаргаж өгсөн билээ.

Мөн урьд нь эрх чөлөөг төрийн үйл ажиллагаанд оролцох эрх хэмээн ойлгож байсан. Энэ талаар Бенжамин Констант: "Эртний Грекчүүдийн хувьд эрх чөлөө нь нийтэд хамааралтай асуудлаар шийдвэр гаргахад оролцох явдал байсан хэмээн үзэж байсан" гэжээ. Харин орчин үед эрх чөлөө гэдэгт Жон Локкийн: "төр засгаас эрх чөлөөтэй, өөрсдийн хүсэл, төлөвлөгөөний талаар заавал зөвшөөрөл авдаггүй байх, өөрсдийн дугаар ирж, очдог" байхыг ойлгох болсон юм.

Энэ үндсэн эрх чөлөө бол өөрөө сонголт хийх, сонгосон зорилгоо мөрдөх эрх⁵

Орчин үед хууль зүйн шинжлэх ухаанд эрх чөлөөг:

1.Бодит эрх чөлөө - Эрхийн боломж /юу хүссэнээ хийх боломж/

2.Эрх зүйн эрх чөлөө - Бодит

эрх /тодорхой үйлдэл хийх эрх/ сонгох эрх чөлөө хэмээн авч үзэх болсон. Жон Локкийн дээрх үзэл санааг баяжуулж, Н.Бердяев: "Эрх чөлөөний тодорхойлолт нь сонголт болохын хувьд эрх чөлөөний формаль тодорхойлолт мөн. жишээ эрх чөлөө нь хүн сонголт хийх ёстой үед бус, харин хүн сонголт хийсэн үед байна. Эндээс эрх чөлөөний шинэ тодорхойлолт бодит эрх чөлөөний ойлголт руу илалжж байна. Эрх чөлөө хүний дотоод бүтээлч энерги. Хүн эрх чөлөөгөөр дамжуулан нийгмийн шинэ амьдрал, амьдралын шинэ хэлбэрийг бүтээн хэрэгжүүлэх боломжтой"⁶ гэжээ. Мөн Ханс Петер Ренник: "эрх чөлөө нэг талаар бие даан шийдвэр гаргах боломж, нөгөө талаар бие даан үйл ажиллагаа явуулах болон гаргасан шийдвэрийнхээ хариуцлагыг хүлээх үүргийг агуулна" гэжээ.

Дээрхээс үндэслэн орчин үед эрх чөлөөний талаар үзэл баримтлал эрх зүйн сэтгэлгээнд давамгайлах боллоо. Үүнд:

1.Хүний боломж, сэтгэхүй танин мэдэхүйн үндэс, танигдсан зайлшгүй байдал:

2.Түүхэн дэх хувь хүний өөрийн хөгжлийн амь амьсгал, пульс буюу эрх чөлөөний өөрчлөлтийн процесс.⁷

Эрх чөлөө, эрхийн ойлголтыг хэрхэн авч үзэх вэ?

Эрх чөлөө - эрхийн хэмжүүр.

Эрх, эрх чөлөөний ойлголт нь хоорондоо төсөөтэй /синоним/ байхаас гадна нөгөө талаас хүний субъектив эрх юм. Мөн энэ хоёр ойлголтыг ялгаж ч авч үзэх ёстой. "Эрх гэдэг нь засаг төр болон бусад хүмүүсээс ямар нэгэн зүйлийг шаардах хууль зүйн боломж" байдаг бол харин "эрх чөлөө нь төрийн оролцоогүйгээр үйлдэл хийх боломж" юм. Нөгөө талаар энэ нь эрхийг эрх чөлөөнөөс хэт ялгаж

байна. "Эрх чөлөө", "эрх" хоёр нь хоорондоо холбоотой бөгөөд "Эрх чөлөө" гэсэн нэр томъёо нь тодорхой үр дүнг заахгүйгээр бие даасан сонголт хийх өргөн боломжийг илэрхийлэх бөгөөд энэ нь эрхийг олгож буй хэрэг юм. Өөрөөр хэлбэл, эрхийг илэрхийлж байна.

Германы сэтгэгч Гегель: "Хэрвээ хүн бусад хүмүүстэй харилцах нийгмийн харилцаа, бусдын эрх чөлөөний санааг агуулахгүйгээр өөрийн эрх чөлөөний санааг агуулдаггүй. Мөн ямар ч хүн өөрийн эрх чөлөөний тодорхой санааг агуулахгүйгээр эрх чөлөөний харилцан холбоо хамаарал, бусдын эрх чөлөөний тодорхой санааг агуулж чадахгүй" гэжээ. Энэ үндсэн аливаа хүн чөлөөт хүсэл зоригтой субъект болохын хувьд эрх, эрх чөлөөг эдлэх боловч энэхүү эрх, эрх чөлөө нь гагцхүү нийгмийн харилцааны явцад илрэн хэрэгждэг. Иймд хүний эрх чөлөө нь дур зорго бус, ухамсарласан зайлшгүй байдал болохын хувьд гагцхүү эрх зүйн хэм хэмжээгээр илрэн гарч, эрх зүйн хэм хэмжээний хүрээнд хэрэгжиж байдаг.

Дээрхээс үндэслэн эрх чөлөө нь эрх зүйн хэм хэмжээний агуулгыг тодорхойлж байдаг байна. Иймд Жон Локк "Эрх чөлөө хаана байна, тэнд хууль байна. Хууль хаана байна, тэнд эрх чөлөө байна. Хууль үгүй бол эрх чөлөө үгүй...Хуулийн зорилго нь эрх чөлөөг үгүйсгэх буюу хязгаарлахад бус, харин эрх чөлөөг хадгалах, өргөтгөхөд оршино"⁸ гэжээ. Ийнхүү эрх чөлөө нь эрх зүйн агуулгыг илэрхийлдэг тул эрх чөлөөг эрх зүйн үнэт зүйл хэмээн үздэг бөгөөд үнэт зүйлийн арга зүйг хэрэглэхгүйгээр эрх зүйн мөн чанар, агуулга, зорилгыг бүрэн тодорхойлох боломжгүй байна.

³ Монтескье Ш. Избранные произведения. М. 1955. С. 288

⁴ Гегель Г.В. Философия права. М. 1990. С. 44-48.

⁵ Орчин Үед хууль зүйн шинжлэх ухаанд эрх чөлөөг:

1. Бодит эрх чөлөө - Эрхийн боломж /юу хүссэнээ хийх боломж/

2. Эрх зүйн эрх чөлөө - Бодит эрх /тодорхой үйлдэл хийх эрх/ сонгох эрх чөлөө хэмээн авч үзэх болсон.

Эрх зүйн эрх чөлөөний талууд нь:

-Дотоод эрх чөлөө - жам ёсны нийгмийн харилцаа /хүний өөрөөс нь субъектив байдлаас чөлөөлөх эрх чөлөө/

-Гадаад эрх чөлөө - тогтоогдсон нийгмийн харилцаа /хязгаарлалтын хэлбэр, арга, хэлбэр - үүрэг, хариуцлага, хэм хэмжээ, хууль/

-Позитив эрх чөлөө - сонголт, хариуцлага буюу хүсэл зориг, нөхцөлөөр дамжин биеллээ

-Негатив эрх чөлөө - дур зорго буюу нөхцөл байдлаас, хүсэлээр дамжин илэрдэг байна.

⁶ Бердяев. Н.А. Царство духа и царство кесаря. М.1995. стр. 325

⁷ Под ред. О.Г. Данильяна. Философия права. М.2005. стр. 266-267

⁸ Гегель. Г.В. Энциклопедия философии наук. Т.3. М. 1997. стр. 241

⁹ Локк Ж. Сочинения в трех томах. М.1988. т.3 Два трактата о правлении стр.293

МУИС-Хууль зүйн сургуулийн Төр, захиргааны эрх зүйн тэнхимийн багш, докторант Д.Батболд

ЗАСАГ ДАРГЫН ДЭРГЭДЭХ АГЕНТЛАГУУД БОЛОН ТАМГЫН ГАЗРЫН ХЭЛТСИЙН ДҮРМИЙН ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА¹

Монголчууд бид улсаа удирдаж олон төрөл зүйлийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлоо хамгаалахын тулд засаг төрийн болон орон нутгийн байгууллагын тогтоолцооны эрх зүйн үндсийг Үндсэн хуулиараа бэхжүүлсэн билээ.

Ард олны эл зорилтын дор нийгмийн амьдралын асуудлыг удирдан зохицуулахаар хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдэл, нутгийн өөрөө удирдах ёсны байгууллагууд нь зохион байгуулагдана. Тэдний эрх хэмжээ, эрх зүйн байдлын хувьд огт өөр өөр боловч амьд бие цогцос мэт бие биедээ нарийн зохион байгуулалттайгаар уялдан зохицсон байдаг.

Бие эрхтний тогтолцоо лугаа тодорхой чиг үүрэгтэйгээр

зохион байгуулалтад орсон засгийн байгууллагуудыг ерөнхий эрх хэмжээгээр нь төвийн, орон нутгийн гэж хоёр хуваадаг. Төв засгийн байгууллага нь хууль тогтоох, хэрэглэх эрх хэмжээтэй. Мөн түүнчлэн хууль биелүүлэх замаар аж ахуй (эдийн засгийн) нийгэм, соёл, захиргаа-улс төрийн байгуулалтыг (хүрээ) удирдах нийтлэг чиг үүрэгтэй. Харин нутгийн засгийн байгууллага нь нутаг дэвсгэрийн хэмжээний асуудлыг шийдвэрлэх хуваарьтай².

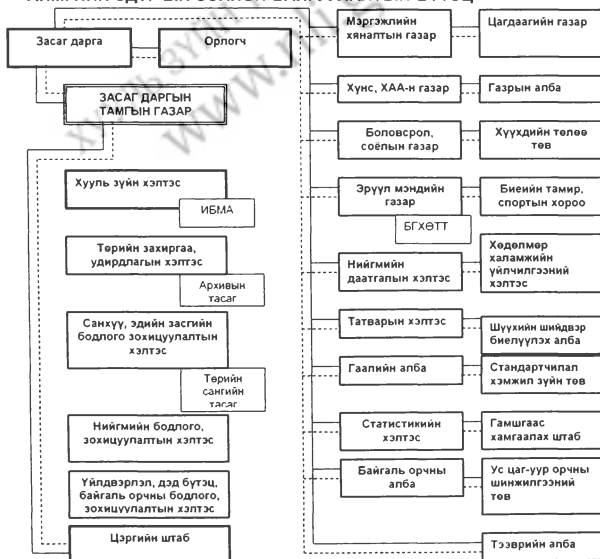
Ийнхүү ерөнхий хуваагдсан дээрх хоёр хэсэгт тодорхой чиг үүргээрээ ялгарах үй олон байгууллага бий. Тэдний дунд "хурлын шийдвэрийг хэрэгжүүлэх, хууль тогтоомж, харьяалах дээд шатны байгууллагынхаа шийдвэрийн

гүйцэтгэлийг хангах" гэсэн төв, орон нутгийн 2 тусдаа чиг үүрэг гүйцэтгэдэг Засаг дарга, түүний дэргэдэх агентлаг, тамгын газар зохих байраа эзлэн оршино.

Засаг даргын чиг үүрэг нь олон талт үйл ажиллагаанд нөхцөлдсөн байдаг тул түүний дэргэдэх агентлаг болон тамгын газар нь ч мөн л тийм хэмжээнд зохион байгуулагдана. Үүнийг доорхи схемээс харвал илүү тодрох буй заа.

"Аймгийн Засаг даргын Тамгын газрын ерөнхий бүтэц, орон тоо, удирдлагын бүдүүвчийг шинэчлэн тогтоох тухай" Монгол Улсын Засгийн газрын 2000 оны 181 дүгээр тогтоолоор батлагдаж, 2005 оны 12 дугаар тогтоолоор нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан.

АЙМГИЙН ЗДТГ-ЫН ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН БҮТЭЦ

өндөр мэргэжлийн цаг үеэ олсон зөвлөгөө, дэмжлэгээр хангах

бодлогын удирдамжаар хангах, зохицуулах, хяналт-шинжилгээ хийх, үнэлгээ өгөх

¹Цаашид Аймгийн Засаг даргын дэргэдэх агентлагийг "агентлаг", Тамгын газрын хэлтсийг "хэлтэс" гэж товчлов.

² Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 25, 33, 38, 47, 58, 62, 64 дүгээр зүйлийг тус тус үзнэ үү.

Дараах схемээс та бүхэн аймгийн ЗДТГ¹, агентлагийн зохион байгуулалтын бүтцийг хялбархан ойлгож болох ч түүний дотоод эд эсүүд болох эдгээр байгууллагын чиг үүрэг, эрх хэмжээ, эрх, үүрэг тэргүүтнийг танин мэдэх нь тийм ч амар хялбар зүйл бишээ. Ямар нэгэн захиргааны байгууллагын тухайд түүний бүтэц гэхээсээ ямар ажил хийдэг юм бэ?, захиргааны байгууллагын тогтолцоонд ямар үүрэг гүйцэтгэдэг юм бэ?, эрх зүйн харилцаанд оролцох хязгаар нь ямар хэмжээнд байдаг юм бэ гэх зэргийн чиг үүрэг, эрх хэмжээ, эрх зүйн байдалтай холбоотой асуудал илүү эрхэм билээ. Учир нь эдгээр асуудал тухайн захиргааны байгууллагын орших байгаагийг үндсийг тодорхойлдог. Үүнийг танин мэдэх, судлах үндсэн объект нь холбогдох хууль тогтоомжийн болон дэд акт (тус тусын дүрмүүд) болно.

Дүрмийн талаархи судалгааг агуулсан миний өгүүлэл дараах 4 хэсэгт хуваагдаж байна.

Үүнд:

1. Агентлаг болон тамгын газрын хэмжээнд үйлчилж байгаа дүрмүүдийн талаархи ерөнхий дүр зураг

2. Хэлтсийн дүрмийн агуулга

3. Агентлагийн дүрмийн агуулга

4. Харьцуулан үзвэл юу ажиглагдав?

Нэг. Агентлаг болон тамгын газрын хэмжээнд үйлчилж байгаа дүрмүүдийн талаархи ерөнхий дүр зураг

Манай судалгааны багийнхан Засгийн газрын шугамаар нийслэлийн хамт бүх аймгийн Засаг даргын дэргэдэх агентлаг болон Тамгын газрын хэлтсийн дүрмийг орон нутгаас авчруулсан юм. Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газраас судалгааны баг материаллаа хүлээж авсан тооцооноос үзвэл аймаг, нийслэлээс:

- дүрэм (Боловсрол, соёлын газрын дүрэм, Хууль зүйн хэлтсийн дүрэм гэх мэт);

- үлгэрчилсэн дүрэм (Байгаль орчны албаны үлгэрчилсэн дүрэм гэх мэт);

- нийтлэг дүрэм (Аймгийн цэрэг иргэний штабын нийтлэг дүрэм гэх мэт);

- журам (Боловсрол, соёлын газрын журам гэх мэт);

- үлгэрчилсэн журам (Боловсрол, соёлын газрын үлгэрчилсэн журам гэх мэт);

- дотоод журам (Газрын албаны

дотоод журам гэх мэт);

- ажиллах журам (Боловсрол, соёлын газрын ажиллах журам гэх мэт);

- хөдөлмөрийн дотоод журам (Татварын хэлтсийн хөдөлмөрийн дотоод журам гэх мэт)

- бусад буюу дэг, үнэлгээ гэх мэт өөр өөр нэр дээр батлагдсан 152 нэр төрлийн нийт 430 актыг ирүүлжээ.

Эдгээр 430 актаас

- дүрэм 242 ширхэг буюу 56.3%

- үлгэрчилсэн дүрэм 9 ширхэг буюу 2.1%

- нийтлэг дүрэм 17 ширхэг буюу 3.95%

- журам 20 ширхэг буюу 4.65%

- үлгэрчилсэн журам 6 ширхэг буюу 16.4%

- дотоод журам 50 ширхэг буюу 11.6%

- ажиллах журам 18 ширхэг буюу 4.2%

- хөдөлмөрийн дотоод журам 41 ширхэг буюу 9.59%

- бусад буюу дэг, үнэлгээ гэх мэт акт 27 ширхэг буюу 6.3%-ийг тус тус эзэлж байв.

Эдгээр акт нь ерөнхий агуулгын хувьд захиргааны эрх зүйн хүрээнд хамаарагдах, хөдөлмөрийн эрх зүйн хүрээнд хамаарагдах, дээрх хоёрын хоёулаанд хамаарагдаж болох хоёрдмол шинжтэй акт гэсэн 3 төрөлд хуваагдаж болохоор байна.

Захиргааны эрх зүйн хүрээнд хамаарагдах актуудад дүрэм, үлгэрчилсэн дүрэм, нийтлэг дүрэм, журам, ажиллах журам, үлгэрчилсэн журам, дэг, үнэлгээ гэх мэт актууд орох бөгөөд энэ нийт актын 93.9 хувийг эзэлж байна.

Хөдөлмөрийн болон захиргааны эрх зүйн хүрээнд хамаарагдах болох хоёрдмол шинжтэй актад дотоод журам орж байна.

Хөдөлмөрийн эрх зүйн хүрээнд хамаарагдах актад хөдөлмөрийн дотоод журам орно.

Хөдөлмөрийн дотоод журмыг хамт олон баталдаг бөгөөд ажил хэргийг оновчтой зохион байгуулах, ажлын цагийг үр бүтээлтэй ашиглах, ажил,

үйлдвэрлэл, үйлчилгээний чанар, бүтээмжийг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн, ажил олгогчоос өөрийн дотоод үйл ажиллагааг зохион байгуулахтай холбогдож үүсэх хөдөлмөрийн харилцааг зохицуулдаг баримт бичиг юм². Эрүүл мэнд, нийгмийн хамгааллын сайдын 2000 оны 213 дугаар тушаалд (Хөдөлмөрийн дотоод журам боловсруулах загвар). Энэ загвар дурдснаар хөдөлмөрийн дотоод журам нь

- нийтлэг үндэслэл;

- хөдөлмөрийн удирдлага, зохион байгуулалт;

- аж ахуйн нэгж, байгууллагын дотоод үйл ажиллагаа, төлөвлөгөө тайлан, түүнд тавих хяналтын тогтолцоо;

- дотоод ажлын зохион байгуулалт;

- тамга, тэмдэг хэвчлэл хуудас хэрэглэх, хадгалах, хамгаалах баримт бичиг хувилах, олшруулах, албан хэрэг хөтлөх, архивийн нэгж болох;

- хоёр ба гурван талт харилцаа, гадаад харилцаа, хамтын ажиллагаа;

- иргэнийг ажилд авах, ажилтныг ажлаас чөлөөлөх;

- ажил, амралтын цагийн горим;

- цалин хөлс, шагнал урамшуулал, тэтгэмж түр чөлөө;

- хөдөлмөрийн сахилга, эд хөрөнгийн хариуцлага;

- ажилтны эрх, үүрэг;

Иймд энэ төрлийн акт бидний судлагдахуун билээ.

Тоо баримт агуулсан дээр дурдсан мэдээлэл нь танилцуулгын шинжтэй боловч аймгийн захиргааны байгууллагууд хэр хэмжээний актын дагуу ажил хэрэг явуулж байгаа өнөөгийн байдлыг илтгэн харуулж чадахаараа судалгааны ач холбогдолтой билээ.

Дээр дурдсан актуудаас судалгааны объект болсон агентлаг, хэлтсийн дүрмийг Хөвсгөл, Архангай аймгийн жишээг голлон харьцуулан үзье.

¹ Өгүүлэлд товчлон үсгийг дараах байдлаар тайлна.

ААН-Аж ахуйн нэгж, БОА-Байгаль орчны алба, БОЯ-Байгаль орчны яам, ЗБ-Захиргааны байгууллага, ЗДТГ-Засаг даргын тамгын газар, ЗДЗ-Засаг даргын дэргэдэх зөвлөл, ЗХХШТХ-Захиргааны хэрэг яаман шийдвэрлэх тухай хууль, ЗХУША-Захиргааны хэрэг үрчилсэн шийдвэрлэх ажиллагаа, ЗГХЭГ-Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газар, ИХТХ-Иргэдийн төлөөлөгчийн хурлын тэргүүлэгчид, НБХЗ-Нийгмийн бодлого зохицуулалтын хэлтэс, НӨВЭ-Нутгийн өөрөө удирдах эс, НЗ-Нутгийн захиргаа, ОН-Орон нутаг, СЗБЭХЗ-санхүү удирдлын хэлтэс, Бодлого зохицуулалтын хэлтэс, СХЗ-Стандарчлал хэмжээ зүй, ЦГ-Цэргийн газар, ТХЗ-Төрийн албан хаагч, ТББ-Төрийн бус байгууллага, ТХХ-Төрийн захиргаа удирдлагын хэлтэс, УДБӨБӨХЗ-Үйлдвэрлэл, дэд бүтэц, байгаль орчны бодлого зохицуулалтын хэлтэс, УСГ-Удсангийн статистикийн газар, ХХХ-Хууль зүйн хэлтэс, ХХДСХ-Хууль зүй дотоод хэргийн сайд, ШУ-Шинжлэх ухаан, ШНЗ-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх алба, ЗБШХ-Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, ЗМ-эрүүл мэнд -ажил олгогчийн эрх, үүрэг гэсэн 13 үйлдвэр бүрдэнэ

Хоёр. Хэлтсийн дүрмийн агуулга

Хөвсгөл аймгийн ЗДТГ-ын хэлтсүүдийн дүрмийн агуулгыг зэрэгцүүлсэн нь

Хэлт- гийн нэр	Төрийн захиргаа (ТЗ) удирдлагын хэлтэс						Нийгмийн, бодлого, зохицуулалтын хэлтэс	Үйлдвэр, дэд байгаль, бодлого, зохицуулалтын хэлтэс	Хууль зүйн хэлтэс	Санхүү бодлого, хэлтэс	Засгийн зохицуулалтын хэлтэс
	Үүнүлэлт										
1.	ЗДТГ-ын дарга						ЗДТГ-ын дарга	ЗДТГ-ын дарга	ЗДТГ-ын дарга	ЗДТГ-ын дарга	ЗДТГ-ын дарга
2	Нэг. Нийтлэг үндэслэл Хоёр. Хэлтсийн эрх үүрэг						Нэг. Нийтлэг үндэслэл Хоёр. Эрх Гурав. Үүрэг	Нэг. Нийтлэг үндэслэл Хоёр. Эрх Гурав. Үүрэг	Нэг. Нийтлэг үндэслэл Хоёр. Хэлтсийн удирдлага, зомхон байгуулалт Гурав. Эрх Дөрөв. Үүрэг	Нэг. Нийтлэг үндэслэл Хоёр. Хэлтсийн удирдлага, зомхон байгуулалт Гурав. Эрх Дөрөв. Үүрэг	Нэг. Нийтлэг үндэслэл Хоёр. Хэлтсийн удирдлага, зохмон байгуулалт Гурав. Эрх Дөрөв. Үүрэг
3.	Чиг үүрэг: ¹ ТЗУХ-ийн үйл ажиллагаа нь ЗДТГ-ын цомхон бүтэц, төрийн чадварлаг албан хаагч бүхий НЗ-ны мэргэжлэн албаны хүчээр аймгийн ЗДТГ-ыг тасралтгүй, хэвийн мжд ажиллагааг хангахад чиглэгдэнэ. (Д-ийн 1-ийн 3)						Чиг үүрэг: Нийгмийн бодлого, зохицуулалтын хэлтэс нь оёёл урлаг, боловсрол, ШУ, эрүүл мэнд, нийгмийн халамж үйлчилгээ, хөдөлмөр эрхлэлт, адуурулгыг бууруулах, хүүхэд залуучууд, эмэгтэжүүд, ахмадууд, хүн ам зүй зэрэг чиглэлээр бодлого хөгжлөөр, төсөл боловсруулах зөвлөгөө дэмжлэгээр хэрэгжилтийг зохион байгуулах, зохицуулах үнэлэлт шинжилгээ, үнэлгээ хийх зэрэг	Чиг үүрэг: Аймгийн ЗДТГ-ын УДБЕОЗХ нь аймгийн хэмжээний үйлдвэрлэл, худалдаа үйлчилгээ, хүнсний хангамж, хүнсний аюулгүй байдлыг эрүүл мэнд, үржил шлэм, бэлчээр ашиглалт, усан хангамж, газар тариалан, байгаль хамгаалах, орчныг түүний	Чиг үүрэг: ² Аймгийн ЗДТГ-ын ХЗХ нь ХЗДХС-адын эрхлэх асуудлыг хүрээний ЗГ-ын тохируулагч агентлагуудын хэрэв аймаг дахь хэлтэс, албадын үйл ажиллагааг мэргэжил арга зүйн удирдлагаар хангах үндэслэл зохицуулах, иргэдэд үйлчлэх ЗД, ЗДТГ-ын хуулийн зөвлөхийн үүрэг бүхий хэлтэс юм. (ХЗХ-ийн дүрэм 1-ийн нэг.)	Зорилго, тодорхойлолгоо. Чиг үүрэг: Хэлтэс нь аймгийн төсвийн төлөвлөлт, бүрдүүлэлт, зарлага хуваарилалт, санхүүжилтийг гүйцэтгэх, төсөв санхүүгийн байдалд эдийн засгийн үнэлгээ, шинжилгээ хийх ажлыг зохион байгуулж татварын орлогын төлөвлөлт, хөрөнгө оруулалт, засгийн бодлого зохицуулалт, төсвийн байгууллага болон аж ахуй нэгж байгууллагын нягтлан бодох	

¹ Зорилго:

• Төр засгийн бодлого шийдвэрийг сэрлүүлэх,

• Аймгийн захиргаа, нийгмийн хөгжлүүлэх,

• ТЗ-ны удирдлагын үр нөлөө, үр ашгийг дээшлүүлэх зэрэг.

² ТЗ-ны удирдлагын үр нөлөө, үр ашгийг дээшлүүлэх зэрэг.

• Аймгийн захиргаа, нийгмийн хөгжлүүлэх зэрэг.

• ТЗ-ны удирдлагын үр нөлөө, үр ашгийг дээшлүүлэх зэрэг.

• Аймгийн захиргаа, нийгмийн хөгжлүүлэх зэрэг.

• ТЗ-ны удирдлагын үр нөлөө, үр ашгийг дээшлүүлэх зэрэг.

• Аймгийн захиргаа, нийгмийн хөгжлүүлэх зэрэг.

• ТЗ-ны удирдлагын үр нөлөө, үр ашгийг дээшлүүлэх зэрэг.

• Аймгийн захиргаа, нийгмийн хөгжлүүлэх зэрэг.

• ТЗ-ны удирдлагын үр нөлөө, үр ашгийг дээшлүүлэх зэрэг.

• Аймгийн захиргаа, нийгмийн хөгжлүүлэх зэрэг.

• ТЗ-ны удирдлагын үр нөлөө, үр ашгийг дээшлүүлэх зэрэг.

• Аймгийн захиргаа, нийгмийн хөгжлүүлэх зэрэг.

• ТЗ-ны удирдлагын үр нөлөө, үр ашгийг дээшлүүлэх зэрэг.

• Аймгийн захиргаа, нийгмийн хөгжлүүлэх зэрэг.

• ТЗ-ны удирдлагын үр нөлөө, үр ашгийг дээшлүүлэх зэрэг.

• Аймгийн захиргаа, нийгмийн хөгжлүүлэх зэрэг.

• ТЗ-ны удирдлагын үр нөлөө, үр ашгийг дээшлүүлэх зэрэг.

• Аймгийн захиргаа, нийгмийн хөгжлүүлэх зэрэг.

		чиг үүргийг хэрэгжүүлж 3Г, аймгийн ЗД-ын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон ажиглалд, ядуурлах бодлогыг оновчтой төлөвлөх хэрэгжүүлэхэд үйл ажиллагаа чиглэгдэнэ. (НБЗХ-ийн дүрэм 1.1.1.)	зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх хот байгуулах, архитектур, барилга, зам газрын төлөвлөлт, харилцаа, техник жуулчлал, бодлого боловсруулах, зохицуулах, хэрэгжилтийг зохион байгуулах, хяналт тавих үнэмлэх дүнгээс үйлчлэх, аймгийн ЗД-ын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх чиг үүрэг бүхий хэлтэс юм. (УДБСӨХЗ-ийн дүрэм 1.1.)	Хэлтэс дор дурдсан үүрэг хүлээнэ: 1. Эрх зүй хөтөлбөрийн биелэлт, гэмт хэргээс урьдчилсан сэргийлэх нийгмийн дэг журмыг хангах, гэмт хэргэ зөрчлийн шалтгаан нөхцлийг арилгах талаар АИТХ, ЗД-аас хэрэгжүүлэх арга хэмжээг боловсруулахад биелэлтийг тооцон дүнхэх; 2. Нийгмийн дэг журм сахиулах, гэмт хэргэтэй тэмцэх урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах үүрэг бүхий аймгийн ЦГ, хилийн хороо ШБЕА болон мэргэжлийн хамгаалах аллага, мэргэжлийн мэдлэг, арга зүйн удирдлагаар хянаж, ажлыг нь уялдуулан зохицуулах; 3. Аймгийн ЗД-ын захирамж эрх зүйн шинжтэй бусад баримт бичгийн төсөл боловсруулахад бичгийн төсөл боловсруулсан төсөл оролцох, боловсруулсан хууль, тогтоомжид нийцж байгаа	Энэ хэлтсийн эрх, үүрэг дүрэмээ байгаагүй болно. Харин оронд нь ХЗХ-ийн дүрмийн зарим хэсгийг оруулсан байв.
4.	Эрх, үүрэг	Хэлтэс дор дурдсан үүрэг хүлээнэ: 1. Аймгийн хэмжээнд төвлөргийг сааруулж, НЗ-ны удирдлагын манлайллыг хангах; 2. Хүний нөөцийн манлайллыг хангах; 3. Аймгийн эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн бодлогын хэрэгжилтийн явц байдалд хяналт шинжилгээ хийх, үр дүнд нь үнэлгээ өгөх; 4. Аймгийн ЗДТГ-ын үйл ажиллагааг зогсонг чиглүүлж зохион байгуулах, гол зорилгоо удирдах замаар ЗД-ыг хэрэгжүүлэх, хэрэгжилтийн үр дүнд нэгтгэн дүнжээ ажлаа зүйн зөвлөгөө үйлчилгээгээр хангах;	Хэлтэс дор дурдсан үүрэг хүлээнэ: 1. Нийгмийн бодлого, зохицуулалтын хэлтэс нь хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, тэдэнд тасралтгүй боловсрол олгох, ОН-т соёл, урлагийн хөгжүүлэх талаар аймгийн бодлого, хөтөлбөр боловсруулж хэрэгжүүлэх, үр дүнг тооцож дүнхэх, хяналт шинжилгээ хийх; 2. Анхан шатны нэгж байгууллагуудын бүтэц, хэв шинж, байршлыг оновчтой тогтоож ажиллуулах; 3. Мэргэжлийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны түвшин, ажиллагааны мэдлэг чадварыг шалгах, үнэлж дүгнэх, зөвлөн туслал; 4. Мэргэжлийн байгууллагууд болговсон хүчээр хангах үүргийг хүлээж боловсон хүчин мэдлэгтэй, давшан сургаж, мэргэжил дээшлүүлэх ажлыг гүйцэтгэх;	Хэлтэс дор дурдсан үүрэг хүлээнэ: 1. Эрх зүй хөтөлбөрийн биелэлт, гэмт хэргээс урьдчилсан сэргийлэх нийгмийн дэг журмыг хангах, гэмт хэргэ зөрчлийн шалтгаан нөхцлийг арилгах талаар АИТХ, ЗД-аас хэрэгжүүлэх арга хэмжээг боловсруулахад биелэлтийг тооцон дүнхэх; 2. Нийгмийн дэг журм сахиулах, гэмт хэргэтэй тэмцэх урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах үүрэг бүхий аймгийн ЦГ, хилийн хороо ШБЕА болон мэргэжлийн хамгаалах аллага, мэргэжлийн мэдлэг, арга зүйн удирдлагаар хянаж, ажлыг нь уялдуулан зохицуулах; 3. Аймгийн ЗД-ын захирамж эрх зүйн шинжтэй бусад баримт бичгийн төсөл боловсруулахад бичгийн төсөл боловсруулсан төсөл оролцох, боловсруулсан хууль, тогтоомжид нийцж байгаа	Энэ хэлтсийн эрх, үүрэг дүрэмээ байгаагүй болно. Харин оронд нь ХЗХ-ийн дүрмийн зарим хэсгийг оруулсан байв.

[illegible]

Нийслэлийн шүүхийн Тамгын хэлтсийн дарга Н.ДАГВА
 “Шүүх эрх мэдлийн шинэтгэл” төслийн ажилтан Д.УРАН

ДҮҮРГИЙН ЗАРИМ ШҮҮХИЙН ХЭРГИЙН ХӨДӨЛГӨӨНД ХИЙСЭН СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

Шүүхийн Ерөнхий зөвлөлөөс баталсан “Шүүхийн менежментийг боловсронгуй болгох үзэл баримтлал”-ын хүрээнд хэргийн хөдөлгөөний судалгааг олон улсын түвшинд хэрэглэдэг орчин үеийн шүүхийн үйл ажиллагааны зарим хэмжүүрийг ашиглан хийсэн ба энэхүү судалгааны үр дүн шүүхэд хэрэглэснээр хэргийн бүртгэлийн программаас мэдээллийг авч клирингийн түвшинг тодорхойлон сар, улирлаар хэргийн хугацаа хэрэлтийг хянаж, 90 дэх хувийн үзүүлэлтийг тодорхойлж болох ба ингэснээр хугацаа хэрэхэд хүргээд байгаа хэргийн шийдвэрлэх ажиллагааг хэрхэн зохицуулахаа тооцож, өөрийн шүүхийн онцлог тохирсон зөв менежментийг хэрэгжүүлэх боломжтой юм.

Уг судалгааг хийхдээ шийдвэрлэсэн хэргийн болон ажиллагсдын тоо, ачааллыг харгалзан их, дунд, бага гэж ангилан Нийслэлийн Баянзүрх, Баянгол, Хан-Уул дүүргийн шүүхийг сонгон авсан бөгөөд эдгээр шүүхийн 2005-2006 онд шийдвэрлэсэн хэргийн бүртгэлийн программаас эрүү болон иргэний хэргийн холбогдолтой бүх мэдээллийг цуглуулсан. хэргийн хугацааны статистик үзүүлэлтэд үндэслэн шийдвэрлэгдсэн нийт 2708 эрүүгийн хэрэг, 12393 иргэний хэргийг хамруулан судаллаа.

Манай шүүхүүдэд уламжлал

болон хэрэглэдэг ачааллын, чанарын, хугацаа хэрэлтийн, хагас болон бүтэн жилийн шүүн таслах ажлын мэдээ, судалгааг гаргахын зэрэгцээ шүүхийн үйл ажиллагааг судлах олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн

–хэрэг хянан шийдвэрлэлтийн хугацаа;

–клирингийн түвшин гэсэн хэмжүүрийг ашиглан, хэрэг хянан шийдвэрлэлтийн хугацааны медиан дундаж, 90 дэх хувийг тодорхойлох нь шүүхийн практикт чухал ач холбогдолтой юм.

Судалгааг 5 хувийн эргэлзээтэй, 95 хувийн магадлалтай гэгддэг “Т”-тестийг клирингийн түвшингийн судалгаанд, “З”-тестийг хэрэг хянан шийдвэрлэлтийн хугацааны талаарх судалгаанд тус тус ашигласан бөгөөд энэхүү судалгааны аргачлал хэмжүүрүүд нь дүүргүүдийн шүүхийн хэргийн хугацааг харьцуулдаг АНОВА-гийн аргачлалын нэг төрөл ба “Хэмжиж л болж байвал үр дүнг тооцож болно. Ингэж чадвал нийтийн дэмжлэгийг хүлээж чадна” гэсэн ишлэлийг судалгааны үзүүлэлтийг сонгоход баримталсан юм.

Хэрэг шийдвэрлэсэн хугацааг эрүү, иргэний хэргийг шийдвэрлэх хуулиар тогтоосон хугацаатай харьцуулснаар тухайн дүүргийн шүүх хүртээмжтэй, бүтээмжтэй байх зарчмыг хэрхэн хангаж буйг илэрхийлдэг хэмжүүр юм.

Мөн хэрэг хянан шийдвэрлэлтийн хугацааг цуглуулж, ангилж, бас хураангуйлан гаргасан статистик таамаг нь дүүрүүдийн шүүхийн ажлын гүйцэтгэлийг хооронд нь харьцуулж болох сайн талтай.

“Хэрэг хянан шийдвэрлэлтийн хугацаа” нь аливаа нэгэн хэрэг шүүхээр хянан шийдвэрлэхэд хэдий хэмжээний цаг хугацаа орсныг үнэлэн тогтоодог бөгөөд тухайн шүүх хэрэг хянан шийдвэрлэлтийн хугацааны стандартыг болон хэргийн ачааллаа амжилттай давж чадаж байна уу гэдгийг тодорхойлдог шүүхийн менежментийн үндсэн арга хэрэглүүр болдог байна.

“Клирингийн түвшин” нь шийдвэрлүүлэхээр хүлээн авсан, буцаж ирсэн эцэслэн шийдвэрлэсэн хэрэгүүдийг шүүх хэлэлцэж шийдвэрлэж чадаж байгаа эсэхийг харуулдаг үзүүлэлт юм. Клирингийн түвшинг тогтоох нь ерөнхий шүүгчид жилийн 12 сард хэргийн ачааллыг тэнцүү байлгаж, хяналтаа сайжруулах боломжтой бөгөөд нэг шүүхийн ажлыг нөгөө шүүхтэй нь, мөн шүүх дотроо шүүгчдийн ажлын ачааллыг тодорхойлж, ажлаа жигдрүүлж ажиллахад ач холбогдолтой юм. Хэрэв хэрэгүүдийг цаг тухайд нь хэлэлцэн шийдвэрлэж чадахгүй байгаа бол шийдвэрлэлт нь хүлээгдэж, хэрэгүүдийн тоо ба шүүхийн ачаалал нэмэгдэхэд хүргэнэ.

Хэрэг хянан шийдвэрлэлтийн түвшиний судалгаа Эрүүгийн хэрэг 2005 он

Аль дүүргийн шүүх	Үргэлжилсэн хугацаа	Медиан дундаж	90 дэх хувь	70 дахь хувь
Баянзүрх	635 хоног	18 хоног	43 хоног	23 хоног
Баянгол	681 хоног	22 хоног	64 хоног	34 хоног
Хан-Уул	1172 хоног	20 хоног	38 хоног	23 хоног

Дээрх хүснэгтээс харахад эрүүгийн хэрэг шийдвэрлэлтийн байдал медиан дундаж¹ үзүүлэлтийн хувьд хуулиар тогтоосон 25 хоногийн дотор байгаа нь харагдаж байна. Харин 90 дэх хувийн² үзүүлэлтийг харахад хуулийн хугацаанаас хэтэрсэн байхад 70 дахь хувийн³ үзүүлэлт нь хуулийн 25 хоногт их дөхөж очсон болох нь харагдаж байна.

¹ Медиан дундаж - хамгийн бодит дундаж тоон үзүүлэлт бөгөөд тоон утгуудыг эрэмбэлж дээд ба доод тооноос голлох тоог сонгох, голлох тоо байхгүй эл бүрэлдэхүүн хэсгийн голд байрлалтай хоёр тооны арифметик дундаж үзүүлэлт юм. Медиан дундаж үзүүлэлтийг судалгаанд ашиглахын гол ач холбогдол нь ганц нэг өндөр тооны нөөцлөлөөс голч байдал алдагдах ач нэг туял руу шилжихээс хамгаалдаг үзүүлэлт юм.

² 90 дахь хувь - бусад бүх тоон үзүүлэлтээс илүү боловч нийт тоонуудын нийлбэрээс 10 хувиар бага тоог хэлнэ.

³ 70 дахь хувь - бусад бүх тоон үзүүлэлтээс илүү боловч нийт тоонуудын нийлбэрээс 30 хувиар бага тоог хэлнэ.

2005 оны байдлаар 90 дэх хувь нь Баянзүрх дүүргийн шүүхэд 43 өдөр ба түүнээс доош хоногийн дотор, Баянгол дүүргийн шүүхэд 64 хоног ба түүнээс доош, Хан-Уул дүүргийн шүүхэд 38 ба түүнээс доош хоногийн дотор хянан шийдвэрлэгдсэн байх ба дүүргийн шүүхүүдийн хэрэг хянан шийдвэрлэлтийн хугацааны дээд хязгаар нь 635-1172 хоног байна.

Иргэний хэрэг 2005 он

Аль дүүргийн шүүх	Үргэлжилсэн хугацаа	Медиа дундаж	90 дэх хувь	70 дахь хувь
Баянзүрх	1389 хоног	40 хоног	114 хоног	63 хоног
Баянгол	819 хоног	37 хоног	110 хоног	61 хоног
Хан-Уул	371 хоног	33 хоног	80 хоног	53 хоног

3 дүүргийн шүүхийн иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэлтийн байдал нь ижил үр дүнг үзүүлж байна. Мөн л шүүхүүдийн медиа дундаж хуулийн хугацаандаа байхад 90 дэх хувийн үзүүлэлт хуулийн хугацаанаас хэтэрсэн, 70 дахь хувийн үзүүлэлт хуулиар тогтоосон 60 хоногийн хугацаанд ойртсон харагдаж байна. 3 дүүргийн шүүхээр хянан шийдвэрлэгдсэн иргэний хэргийн 90 дэх хувь нь 80-114 хоногийн дотор байхад 70 дахь хувь нь 53-63 хоногийн дотор байгаа харагдаж байна.

Эрүүгийн хэрэг 2006 он

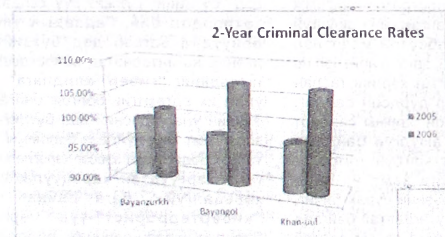
Аль дүүргийн шүүх	Үргэлжилсэн хугацаа	Медиа дундаж	90 дэх хувь	70 дахь хувь
Баянзүрх	469 хоног	15 хоног	38 хоног	22 хоног
Баянгол	468 хоног	23 хоног	72 хоног	37 хоног
Хан-Уул	1563 хоног	19 хоног	39 хоног	23 хоног

Дээрх хүснэгтээс дүгнэхэд медиа дундаж хуулийн хугацаанд, 90 дэх хувийн үзүүлэлт хуулийн 25 хоногийн хугацаанаас хэтэрсэн, 70 дахь хувийн үзүүлэлт хуулийн хугацаанд ойртсон харагдаж байна. Эрүүгийн хэргийн 90 дэх хувь нь 38-72 хоногийн дотор 70 дахь хувь нь 22-37 хоногийн дотор шүүхээр шийдвэрлэгдсэн байна.

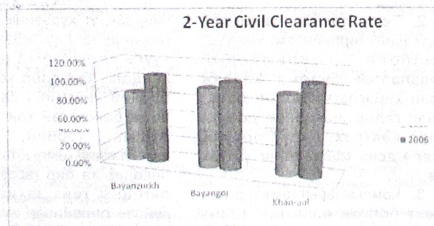
Иргэний хэрэг 2006 он

Аль дүүргийн шүүх	Үргэлжилсэн хугацаа	Медиа дундаж	90 дэх хувь	70 дахь хувь
Баянзүрх	1389 хоног	35 хоног	124 хоног	63 хоног
Баянгол	2601 хоног	29 хоног	100 хоног	55 хоног
Хан-Уул	421 хоног	25 хоног	82 хоног	48 хоног

Клирингийн түвшний График Эрүүгийн хэрэг 2005-2006

Клирингийн түвшний График Иргэний хэрэг 2005-2006

Авлигатай тэмцэх газрын
Мөрдөн шалгах хэлтсийн
мөрдөн байцаагч, комиссар
докторант Д.ЗОЛЖАРГАЛ

1. Компьютер, мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг үүдэн гарч байгаа шалтгаан, нөхцөл

Компьютер, мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг орон нутгийн болоод олон улсын хэмжээнд өсөн нэмэгдсээр байна. Энэ өгүүлэлээрээ бид компьютерийн мэдээллийн болон технологийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг үйлдэгдэж байгаа шалтгаан нөхцөл, түүнээс урьдчилан сэргийлэх тухай өгүүлэх болно.

Компьютер, мэдээлэл, технологийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг үйлдэх үндсэн дөрвөн арга байна. Үүнд:

1. Зарим хувийн нууцлалтай холбоотой зүйлийг хууль бусаар хуулбарлах мөн бусдын и-мэйлийг ашиглан хувийн нууцад нэвтрэх, вэб сайтууд руу орж залилан мэхлэх хэрэг;

2. Технологийг ашиглан үйлдэх шинэ төрлийн гэмт хэргүүд; тухайлбал, компьютерын хамгаалалтын системд халдаж хүссэн хэрэглэгч болон орох. Үүнээс гадна зөвшөөрөгдөөгүй аргаар нэвтрэх, вирус оруулж хадгалагдсан мэдээллийг устгах хэрэг;

3. Компьютерыг гэмт хэргийн объект болгож ашиглах: Шинэ

КОМПЬЮТЕР, МЭДЭЭЛЛИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ЭСРЭГ ГЭМТ ХЭРГИЙН КРИМИНОЛОГИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

ХЗУТ-ийн КСС-ийн эрдэм
шинжилгээний ажилтан.
Хууль зүйн ухааны магистр
Г.ОЮНБОЛД

төрлийн эд ангийг солих, наймаалах, хуурамч эд анги хийх, өөр компьютерт угсрах, хатуу диск хулгайлах, эвдэх сүйтгэх, худалдааны нууц, санхүүгийн мэдээлэл, хувийн харилцаа бусад байгууллагын нууцлалын тоо мэдээллийг өрсөлдөгчид нь зарах гэх мэт

4. Компьютер ашиглан гэмт хэрэг үйлдэх. Компьютерын дэвшилттэй хурдан хөгжиж, өөрчлөгдөж байгаа чанарууд нь гэмт хэрэг үйлдэхэд таатай нөхцөл бүрдүүлж энэ нь гүйлгээг замаас нь саатуулах, хуурамчаар гүйлгээ хийх зэргээр гэмт хэрэг үйлдэгдэж байна.

Хэвлэл мэдээлэлд компьютерын программ хангамж болон техник хангамжийн аюулгүй байдалтай холбоотой мэдээлэл тийм ч бага биш, эдгээр нийтлэл нь гол төлөв ийм гэмт хэргийг таслан зогсоох талаар дурдсан байдаг. Бизнесийн болон банкны салбарт компьютерын аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг гарч буйг тогтоодог ч цаашдын арга замд нь саад учирдаг, уг хүрээний сурах бичиг, гарын авлага дутагдалтай байгаад хууль сахиулагчид шүүжмэлтэй халддаг. Өнөөдөр компьютер та бидний нийгмийн салшгүй хэсэг болж байгаатай хэн ч маргахгүй. Ажлын, гэрийн, сургуулийн хэрэглээний компьютерууд гээд л ... өнөөдөр та бид гэрээсээ гарахгүй онгоцны тийз захиалж, дуртай зүйлээ онлайн аар худалдан авах

хэмжээнд хүртлээ хөгжжээ. Үүнээс улбаалаад зарим үйлчилгээний байгууллага мөнгө шилжүүлэх, зээл хүсэх өргөдөл, сүлжээгээр төлбөр төлөх зэрэг банкны үйлчилгээг тогтмол ашиглах боломжтой болсон.

Зарим кибер гэмт халдлага тусгай зорилгогүй байдаг. Гэвч тусгай компьютер болон хэсэг бүлэг компьютер руу халдах халдлагын тоо өсөн нэмэгдсээр байна. Өрх гэрийн компьютерууд, албан байгууллагын томоохон сүлжээнүүд, бүхэл бүтэн улс орны дэд бүтцийн сүлжээ рүү халдсаар байна. Яаралтай тусламж, онцгой алба, цахилгаан холбоо, эрчим хүч түгээлт, санхүү зэрэг улс орны чухал дэд бүтцийн сүлжээ рүү халдах тохиолдол бий. Гадаадын улс орнуудад эдгээр дэд бүтцийн ихэнхи нь интернэтэд холбогдсон нь тэднийг "кибер халдлага"-д улам их өртөмтгий болгож байна. Тухайн улс үндэсний дэд бүтцийн эсрэг гэмт хэрэг үйлдэх боломжийг тэсрэх бодис, галт зэвсэг хэрэглэдэг гэмт хэргүүдтэй харьцуулахад харьцангуй бага байдаг ч "кибертеррорист"-ууд арга барилаа хурдан өөрчилж болохыг ийм төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцдэг албадаас сануулж байна.

Компьютер мэдээлэл аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг:

Зах зээл улам хурдтай өргөжин түүнд хандсан гэмт хэрэг ч бас улам нарийсч байна.¹ Дэлхийн хэмжээнд 2007 оны эхний 6 сарын байдлаар 212,101 вирусны программ шинээр бүртгэгдсэн нь урьд оны 6 сарынхаас 185 хувиар өссөн үзүүлэлт юм.

2002 оны 3 дугаар сард Их Британи Умард Ирландын нэгдсэн вант улсад хийсэн гэмт хэргийн судалгаанаас харахад интернэт хэрэглэдэг гар бүлийн 18 хувийнх нь компьютерт вирус халдварласан байна. Энэ тоо баримт 2003 оны 4 дүгээр сар гэхэд 27 хувь болон өсөн нэмэгджээ. Гуравны нэг нь тэдний компьютер вирусас болж эвдэрч гэмтсэн гэж хариулжээ. "Худалдаа аж үйлдвэрийн аюулгүй байдлын хэлтэс"-ээс хийсэн судалгаагаар 2006 онд бизнесийн салбарын бараг 62 хувьд нь компьютерын аюулгүй байдалтай холбоотой хэрэг гарчээ. Эдгээр судалгаанаас үзэхэд олон байгууллага, хувь хүн тэдний компьютерын аюулгүй байдал баталгаагүй гэдгийг мэддэггүй бололтой. Энэ төрлийн хэрэг өсөн нэмэгдэж байгаа олон шалтгаан бий.

Компьютерын аюулгүй байдлын 1200 гаруй мэргэжилтний² дунд хийсэн судалгаагаар дараах зүйл тогтоогджээ. Үүнд:

- Ажилчиндаа хэрэгтэй зүйлээ хадгалах боломж бүрдүүлдэггүй
- Дотоод сүлжээний аюулгүй байдлын бодлого, стандартын хомсдолд байгаа
- Мэдээллийн нууцлалтай холбоотой аюул өртөн хохирол эмссэн
- Компаниас гадаргуу санаатай үйлдлээс болж хохирсон
- Цагдаа, хуулийн байгууллагад мэдэгдсэн

Эдгээр шалтгаан нь өөрөө компьютер мэдээлэл, технологийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг гарах үндсэн нөхцөл болж байгааг анзаарахгүй байна. Интернэт өрх бүрт хүрч байгаа өнөө үед худалдааны нэг чухал арга хэрэгсэл болж байгаагийн зэрэгцээ вэб сайтуудыг устгадаг хэрэгсэл болгоод байна. Түүнчлэн төр засагса соёлын өв, бүтээлийг алдахгүй байх тал дээр анхаарч тийм үйлчилгээ үзүүлдэг сайтуудыг санхүүжүүлдэг юм байна.³

Их Британид 1990 оны Компьютерыг хууль бусаар ашиглахтай холбоотой хууль /Computer Misuse Act 1990/-иар заасан компьютертэй холбоотой гэмт хэрэг бүртгэгдээгүй нь компьютерын гэмт хэргийг бүртгэх Засгийн газар болон цагдаагийн статистиик тоо бүртгэлд төвөг учруулж, нийт цагдаагийн байгууллагаас хорин тав ч хүрэхгүй хувь нь компьютерын гэмт хэргийн шинжтэй дуудлагыг бүртгэсэн байдаг нь цагдаагийн ажлыг дүнгнэх үзүүлэлт болж чадахгүй байгаа юм байна. Бизнесменүүд болон зарим байгууллага өөрсдийн нэр хүндийг сэтгэхээс болгоомжлон аюулгүй байдлын тохиолдлыг илчлэхээс

дургүйцдэг. Гэсэн ч мэдээллийн аюулгүйн байдлыг хариуцсан мэргэжилтнүүдийн үзэж байгаагаар компьютерын нууцлал алдагдах талаархи мэдээллийг хуваалцах нь компьютерын гэмт хэрэгээс урьдчилан сэргийлэхэд чухал бөгөөд олонх гэртээ компьютер хэрэглэгч нь цагдаа болон Интернэтийн үйлчилгээний байгууллага ISP /internet service provider/, вэб сайтыг удирдлагуудын /administrator/ хэнд нь ч гэмт хэргийн тохиолдлыг мэдээлдэггүй гэдгийг онцлон тэмдэглэсэн байна.

Манай улсад 2006, 2007 онд компьютер, мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг тус бүр нэг удаа гарч бүртгэгдсэн нь⁴ тухайн гэмт хэрэг тогтвортой байгааг харуулж байна. Гэвч техник хөгжсөн өнөө үед манай улсын албан байгууллага болгон интернэтэд холбогдож тэр хэрээр байгууллага, иргэд кибер гэмт хэрэгт ихээр өртөж,

хохирч байна. Ялангуяа байгууллагын сүлжээнд байгаа мэдээллүүдийг устгах, худалдаа үйлчилгээ хэлбэрээр, эсвэл аялал жуулчлалын салбар, банк санхүүгийн салбарт хуурамч гүйлгээ хийх, гадаадын орны хуурамч байгууллага, гэмт хэрэгтнүүд хуурамч захиалга өгч хохироох, хууран мэхлэх эд зүйл, бэлэн бус мөнгө шилжүүлэн авах гэмт хэрэг гарсаар байгаа нь ярилцлагын судалгаагаар тогтоогдож байна. Шинжээчдийн үзэж байгаагаар компьютерын гэмт хэрэг үйлдэх сонирхол нь өөрчлөгдөөд байна. Урьд нь тэд өөрсдийн техникийн ур чадвараа үзүүлэхийг хүсдэг байсан бол одоо санхүүгийн хөшүүрэг бий болжээ. Интернэт хэрэглэгчдийн 45 хувь нь интернэтээр худалдаа үйлчилгээ худалдан авч зарж борлуулдаг болсон нь энэ сонирхлыг нэмэгдүүлдэг байна.

Компьютерын гэмт хэргийн жишээнүүд:

◆ Интернэтэд "цахим сүрдүүлэг"⁵ гэсэн шинэ төрлийн гэмт хэрэг гарах болсон байна. Компьютерын төрөл бүрийн вирусгүй хэрхэн тэмцэх арга олсон хэрэглэгчид одоо дахин "шинэ толгойны өвчтэй" болжээ. Хакерууд хэрэглэгчдийн чухал электрон баримтуудыг түгжиж уг тэдгээ нь тайлахын тулд мөнгө нэхдэг аргыг олсон байна. Тусгай вирусын тусламжтай гэмт этгээд бичиг баримт, фото зураг, хүснэгт бүхий файлыг түгжих аргаар мөнгө нэхэх, компанийн нэр дээр, хүүхдэд зориулсан порно сайт гаргахаар дарамтлах болсон байна.

◆ Харин банкатй холбоотой гэмт хэрэг 2007 онд эрс нэмэгдэн Америкт л гэхэд 45.7 сая кредит картны мэдээлэл хулгайлагдсан байна. Ялангуяа сүлжээгээр дамжуулан худалдаа хийхийн тулд бусдын кредит картны дугаарыг хулгайлан ашиглах нь ихэссэн ажээ.

¹ Cyber Crime, 2007., USA., handbook p. 26.

² 2002 онд "Infosecurity News" компанийн мэргэжилтнүүдийн дунд хийсэн судалгаа.

³ Билл Неттервилл, "Компьютерын эрин үе дэх гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл", 2002 он, /Интернэт эх сурвалжаас орчуулсан/.

⁴ ЦЕГ-ын Мэдээлэл, дүн шинжилгээний төвөөс 2007 онд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн мэдээ.

⁵ Интернэт эх сурвалжаас.

Тэгвэл манай улсад байдал ямар байна вэ? Энэ төрлийн гэмт хэрэг хэд гарч байгааг тогтоох боломжгүй, цагдаагийн байгууллагаас шалгаж шийдэх туршлага, ур чадвар, мэргэшсэн боловсон хүчин байхгүйгээс иргэд хуулийн байгууллагад хандахаас төвөгшөөдөг нь харагдаж байлаа. Энэ төрлийн гэмт хэрэгт ял шийтгүүлсэн нэг л тохиолдол 2007 онд гарсан ба энэ нь хүн ам-хээр төвлөрсөн Улаанбаатар хотод биш алс хязгаар Увс аймагт гарсан нь сонирхол татаж байгаа юм.

Увс аймаг дахь Сум дундын шүүхээс⁶ ЭХ-ийн 150, 226 дугаар зүйлийн 150.3, 226.2 дахь хэсэгт зааснаар ял сонссон иргэн Ц. О. Н. Э холбогдох эрүүгийн тоот хэрэг: 2002-2003 онд Хадгаламж банкны ...-р салбарт няравгаар ажиллаж байсан Ц. ерөнхий нягтлан бодогчоор ажиллаж байсан Э, эдийн засагч, нягтлан бодогчоор ажиллаж байсан О нар нь Хадгаламжийн төв банк болон салбар хоорондын тооцооны гүйлгээний /авиз/ файлуудыг Хадгаламж банкны салбар дээр санаатайгаар устгаж, онц их хэмжээний хохирол учруулсан гэмт хэрэг үйлджээ. Шинжээчийн: "...банкны гүйлгээ, касс, онц бүхий зүйлээс бэлэн мөнгө, валют, бусад үнэт металл шамшигдуулж, ажиллаж байсан ажилтнуудаас ажлын файлын архив, гүйлгээг устгах чадвартай ажилтан бол Э л байсан. О, Ц нарын тухайд тийм ажлын чадвар байхгүй. Э файл устгаж байсан нь шалгалтаар тогтоогдсон" гэж дүгнэлт гарсан ба эрүүгийн хэргийн бүрдэл хангагдсан, үйлдсэн хэргийг нь зүйлчилсэн хуулийн зүйл, хэсэг тохирсон, шүүхээс тэдэнд хуулинд заасан хорих ял ногдуулах үндэслэлтэй байна гэж үзээд гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцож Эрүүгийн хуулийн 226 дугаар зүйлийн 226.2 дахь хэсэгт зааснаар шүүгдэгч Ц, Э, О-д тус бүр 3 жил 6 сарын хорих ял ногдуулсан байна. Ийм төрлийн гэмт хэрэгт манай улсын залуучууд их өртөж байгаа талаар санамсаргүй түвүүрийн аргаар интернэт тогтмол хэрэгшдэг 120 залуугийн дунд явуулсан судалгаа явуулсан юм.⁷

◆ Мөн өөрсдийн буруугаас вирус тараасан үйлдэл болон "кибер гэмт халдлага"-ын тухай зөрүүтэй ойлголтой байгаа нь судалгаанаас харагдсан.

◆ 2008 оны 2 дугаар сард "Энэ" сэтгүүлийн байранд шунахайн бус зорилгоор нэвтэрч хатуу дискэнд байсан сэтгүүлийн бүх мэдээллийг хулгайлжээ. Энэ нь тухайн үедээ сэтгүүлийн ажилчнуудын бүтэн жилийн турш цуглуулсан хөдөлмөрийн үр шим, үнэлж баршгүй мэдээ, мэдээлэл байсан хийгээд тухайн сэтгүүлийн удирдлагын зүгээс энэ бүхнийг зохион байгуулалттай, захиалгат үйлдэл байсан гэж үзээд байгаа юм байна.

◆ Мөн гадаадын иргэдээс хуурамч захиалга өгөх явдал нилээдгүй гарч болсон байна. Энэ нь тухайн залилан мэхлэгч этгээд хулгайлагдсан картыг ашиглаж манай улсын нэгэн аль нэгэн компанитай интернэтээр дамжуулан холбоо тогтоогоод элдэв үйлчилгээ авах захиалга өгдөг байна. Үүнийхээ дараа нь тэндээс худалдан авах боломжгүй, үнэтэй гэсэн шалтгаанаар өөрсөд рүүгээ зарим зүйл худалдаж авч явуулах тухай хүсэлт гаргаад авангуутаа сураггүй алга болдог байна. Тухайн банкны олон улсын сүлжээнд элссэн манай улсын аль нэг банк энэ тухай цаад улсын харилцагч банкаас лавлахад "хулгайлагдсан карт ашигласан үйлдэл байсан байна" гэсэн хариу өгдөг бөгөөд үүнээс шалтгаалж нилээд олон хувь иргэн, аж ахуйн нэгж хохирч байжээ.

◆ Манай улсад кибер гэмт хэрэгт иргэд хохирч байгаа бас нэг жишээ бол лото буюу online-lottery. Ямар нэг сүржин нэртэй гадаадын хуурамч байгууллагаас "та сугалаанд хожлоо" гэсэн утга бүхий захиаг

- Ажилчдад хэрэгтэй зүйлээ хадгалах боломж бүрдүүлдэггүй
- дотоод сүлжээний аюулгүй байдлын бодлого, стандартын хэмсгдэл байгаа
- Мэдээллийн нууцлалт холбоотой аюул өртөн хохирол амссан
- Компаняс гадуур санаатай үйлдлээс болж хохирсон
- Цагдаа, хуулийн байгууллагад мэдэгдсэн

и-мэйл хаяг руу нь илгээдэг ажээ. Эхний удаад итгэл төрүүлэн гүйлгээ хийж тухайн улсдаа сугалааны тохиролд ирэхийг үнэмшилтэйгээр санал болгоод замын зардал бусад зүйлийг амлан урьдчилгаа авч хохироодог байна. Судалгаанд хамрагдсан 4 хүн ийм гэмт хэргийн шууд хохирогч болсон бөгөөд цагдаагийн байгууллагад хандахаас татгалзсан байна. Түүнчлэн сүлжээний бизнесийн гишүүнээр элсэх, /888 гэсэн нэртэй нэгнийгээ гишүүнээр элсүүлэх "интернэтээр зүгээр сууж байгаад мөнгө олно" гэсэн утга бүхий тар тарж олон хүн өөрийн картны дугаарыг хийж элссэн байна. /улмаар энэ гэмт хэргийн золиос болох явдал ч гарах болжээ/.⁸

◆ Хамгийн сүүлд энэ оны 5 сарын 15-ны шөнө Ардчилсан намын www.uildverijlt.mn гэсэн өвөрмөц шийдэл бүхий шинэхэн нээгдсэн сайт руу олон хакер нэгэн зэрэг дөрвөн хэсгээс зэрэг довтолсон бөгөөд инженерүүд тэднийг ямар ч байсан дотоодоос, тэр дундаа Улаанбаатар хот орчмын сүлжээгээр довтолж байгааг тогтоожээ. Хакеруудын энэ довтолгооноос болж тус сайт руу орсон хүмүүсийн компьютер гэмтэх, вирустэх, эсвэл сайт дээрх мэдээлэл устах болон хэрэглэгчдэд уншигдахгүй гэмтэх аюултай болжээ. Тиймээс "www.uildverijlt.mn" сайтынхан хакеруудын довтолгооноос сэргийлэх хамгаалалтын шинэ программ суулгаж эхэлсэн байна.⁹

Хэрэглэгчид өөрсдөө бусдын компьютерт зөөврийн дискээр вирус халдааж байх үедээ хууль бус үйлдэл хийж буйгаа ухамсрагдахгүй нь энэ гэмт хэрэг гарахад шууд бусаар нөлөөлж байна. Сүүлийн үед Монгол Улсын

⁶ Улсын дээд шүүхийн 2007 оны эрүүгийн хэргийн шийдвэрүүдээс.

⁷ Санамсаргүй түвүүрийн аргаар хийсэн судалгаа /2008 оны 3 сард интернэтийн үйлчилгээ үзүүлдэг 12 нэгжид хийсэн/.

⁸ Ярилцаж судалгаанаас.

⁹ "Ардын сонин", 2008 оны 5 дугаар сарын 16-ны өдрийн дугаар №118/ 5 дэх нүүр.

Засгийн газраас явуулсан бодлогын хүрээнд Улаанбаатар хотын дийлэнх айл, өрх, албан байгуулага компьютертэй, түүнд холбосон сүлжээнд холбогдсон бөгөөд үүнтэй холбоотойгоор хүүхэд залуучууд, алба хаагчдын мэдлэг боловсрол дээшилж, кибер халдлагаас хамгаалах наад захын энгийн мэдлэгийг эзэмшсэн байгаа нь сайшаалтай юм.

II. Компьютерын гэмт хэргийн талаархи бусад орны хууль тогтоомж

"Компьютерын зүй бус хэрэглээний тухай акт" /1990 оны/ компьютерын гэмт хэргийг ганцаарчлан нарийвчлан авч үздэг ИБУИНБ улсын цорын ганц хууль юм. Энэ хууль компьютерын гэмт хэргийг компьютерт зөвшөөрөлгүй нэвтрэх, компьютерын системд зөвшөөрөлгүй гэмт хэрэг үйлдэхээр болон цаашид хийх зорилгоор нэвтрэх, компьютерын дэд ангийг зөвшөөрөлгүйгээр өөрчлөх гэсэн 3 төрөлд хуваадаг.

"Мэдээлэл хамгаалах тухай акт" /1998/ хувь хүн албан байгууллагын мэдээллийг аюулгүйгээр хадгалагдсан байхыг шаардаг. 55 дугаар зүйлд хувь хүний мэдээллийг ялангуяа компьютерт хадгалагдсан мэдээллийг хууль бусаар цуглуулах нь гэмт хэрэг хэмээн заажээ. Цагдаагийн ба хууль зүйн хуулийн төсөлд компьютерын зүй бус хэрэглээний тухай актад оруулсан нэмэлт өөрчлөлтүүдийг багтаадаг. Эдгээр нэмэлт, өөрчлөлт нь Нэгдсэн Вант улсын хуулиудыг Европын Зөвлөлийн "Кибер гэмт хэргийн тухай конвенц", "Мэдээллийн системийн халдлагаас хамгаалах тухай" Европын Зөвлөлийн шийдвэр зэрэгтэй ижил үзэл баримтлалтай байлгах зорилготой юм. 2008 он гэхэд Нэгдсэн Вант улсын хуулиуд 2005 оны Европын Зөвлөлийн шийдвэрт нийцүүлэн хууль тогтоомжоо өөрчлөх ёстой юм. Нэмэлт, өөрчлөлтүүдэд:

- Компьютерт зөвшөөрөлгүй нэвтрэн ашиг олохыг оролдох гэмт хэрэгт ногдуулах ял шийтгэлийг 6 сараас 2 жил байхаар;

- Компьютерын үйл ажиллагааг сүйтгэх хууль бус оролдлого 5-10 жилийн ял ногдуулах;

- Үйлчилгээ рүү халдахыг гэмт хэрэг гэж үзэх;

- Компьютерын гэмт хэрэг үйлдэх багаж хэрэгслийг нийлүүлэх, засаж тохируулах, үйлдвэрлэхийг гэмт хэрэг гэж үзэх зэрэг оржээ.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 25 дугаар бүлэгт "Компьютер мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг" гэсэн бие даасан бүлэгт хууль тогтоогчийн зүгээс дараах гэмт хэргийг гэмт хэрэг гэж үзэхээр тусгажээ.

226 дугаар зүйл. "Компьютерын мэдээлэл, программыг өөрчлөх, эвдэх, сүйтгэх", 227 дугаар зүйл. "Компьютерын мэдээллийг хууль бусаар олж авах", 228 дугаар зүйл. "Компьютерын мэдээллийн сүлжээнд хууль бусаар нэвтрэх тусгай хэрэгсэл бэлтгэх, борлуулах", 229 дүгээр зүйл. "Нянтат программ зохион бүтээх, ашиглах, тараах" зэрэг болно.

Компьютерын гэмт хэрэгтэй тэмцэх Их Британи, Умард Ирландын Нэгдсэн Вант улсын туршлага: Цагдаагийн бүх л хүчин компьютерын гэмт хэргийн зарим хэлбэрийг шүүх болон мөрдөн байцаах чадвартай. Дотоод хэргийн Яам нь иргэдийг компьютерын гэмт хэрэгт өртлөө гэж үзвэл цагдаад хандах ёстой гэж үзэж, хэрвээ шаардлагатай гэж үзвэл бусад тусгай мэргэжлийн байгууллагууд оролцдог юм байна.

- Онц хүнд болон зохион байгуулалттай гэмт хэрэгтэй тэмцэх агаентлаг /SOCA/;

- Хүүхдийн бэлгийн мөлжлөг болон түүнээс хамгаалах төв. /CEOP/;

- Харилцаа холбоо ба Электроникийн Аюулгүй байдлын групп /CESG/;

- Үндэсний дэд бүтцийн аюулгүй байдлыг зохицуулах төв. /NISCC/

III. Компьютерын мэдээллийн болон технологийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэгээс урьдчилан сэргийлэх арга зам

Компьютерын тоо их хэмжээгээр нэмэгдэж, үнэ буурах хэрээр түүний хэрэглээ ялангуяа хувийн болон зөврийн компьютер улам ихээр нэмэгдэж байна. Ихэнхи гэрийн хэрэглэгчид компьютерын

хэргийн талаар тодорхой мэдлэггүй тэдний аюулгүй байдлыг хангах техникийн мэдлэг дутмаг байдаг.

Мэдээллээс үзэхэд манай улсад дунд хэмжээний хурдтай шилэн кабель, эсвэл гэрийн утсан дээр суурилсан ADSL холболтоор нийт өрх гэр, байгууллагын 30 орчим хувь нь үүний хэрэглэгч байна. Эдгээр нь хэдийгээр сүлжээнд аялах боломж олгодог хэдий ч муухан хамгаалалттай компьютерыг халдлагад өртөх боломжийг нэмэгдүүлдэг. Цаашдаа өндөр хурдны интернэтэд холбогдох эрсдэл илүү их гарах нь тодорхой байна.

- Гэмт хэрэгтнүүд компьютерыг урьд өмнө нь гарч байсан болон шинэ гэмт хэргийг үйлдэх арга хэрэгсэл болгох, гэмт хэргийн "бай" болгох явдал улам ихсэсчээ.

- Компьютерын гэмт хэргийн тоо, төрөл өсөн нэмэгдэж байгааг шийдэхтэй холбоотой хууль тогтоомжийн өөрчлөлт хийж, компьютерын мэдээллийн болон технологийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд олон байгууллагын дэмжлэг тусалцаа бүхий цогц нэгдмэл үйл ажиллагаа шаардаж байна. Гэвч энэ гэмт хэргийн эсрэг компьютерын аюулгүй ажиллагааг хангах хариуцлага нь хэрэглэгчид /хувь хүн болон албан байгууллага/-ээс ихээр шалтгаалдаг нь тодорхой.

Компьютерын мэдээллийн болон технологийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэгээс урьдчилан сэргийлэх арга зам дараах байж болох юм.

А. Компьютер, интернэт хэрэглэгчдэд анхааруулга, зөвлөмж хүргэх.

Компьютер хэрэглэгчдийн дунд компьютерын аюулгүй ажиллагааны тодорхой анхааруулга байдаг ба зохих ёсоор хамгаалагдаагүй компьютер нь хууль бусаар хэрэглэгчдийн хялбар объект болдог. Тэдэнд аюулгүй сүлжээг хэрэглэх талаар төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын хамтарсан сургалт явуулах, компьютерын аюулгүй ажиллагааны талаархи зөвлөгөө гаргах хэрэгтэй байна. Энэ зөвлөгөөг судалгаагаар тогтоогдсон байдлыг үндэслэн гаргах бөгөөд хэрэглэгчид аюулгүй сүлжээг хэрээн ашиглахаа мэддэг

боловч зохих ёсны ур чадвараа харуулдаггүй нь ажиглагдсан. Компьютерын аюулгүй байдлыг нэн чухалд үздэг, асуулгад оролцогчдын талаас илүү хувь нь аюулгүй ажиллагааны талаар тун бага эсвэл ямар ч мэдлэггүй гэдгээ хүлээн зөвшөөрсөн байна. Бизнесийнхэн болон албан байгууллагууд нь компьютерын мэдээллийн болон технологийн аюулгүй байдлын эсрэг арга хэмжээг авсан боловч хэрэглэгчийн болгоомжгүйгээс болж эрсдэлд ордог, компьютерын аюулгүй программ хангамжийг шинэчлэх заавар зөвлөгөөг дагадаггүй зэрэг нь энэ гэмт хэрэгт өртөхөд хүргэдэг. Тухайн байгууллагын мэдээллийн бүрэн бүтэн байдал нь албан хаагчдын боловсрол болон аюулгүй ажиллагааны нэг хэсэг байх ёстой гэдгийг зөвлөж, өөрсдийн компьютерыг хамгаалахын тулд та зохих ёсоор нь суурилуулсан бол дараах зүйл дайралтаас хамгаалж чадна. Үүнд:

- Аюулгүй ажиллагааны дагуу тодорхой сүлжээний хөдөлгөөнөөс хаах программ болон техник хангамжийн наад захын энгийн арга хэрэглэгчдийг олон нийтэд сурталчилах;
- Нууц үг хэрэглэх энгийн аргаас биометрийн технологи ашиглах гэх мэт нарийн аргуудыг хэрэглэж дадах;
- Техник хангамжийн заналхийллээс хамгаалах энгийн арга зам, мэдлэгийг залууст түгээх
- Программ хангамжийн аюулгүй ажиллагааны сул талыг засах зорилгоор үйлдвэрлэгчдээс зохион бүтээсэн программыг түгээх,

хэрэглэх юм.

Найдвартай эх сурвалжаас гаргасан зааврыг дагах болон эдгээр шийдлүүдийг олж авах, суурилуулах нь гэртээ компьютер хэрэглэгчдийн үүрэг нь юм. Хэрэглэгчид өөрсдийн компьютерээ хамгаалах талаар анхаарч байгаа ч технологи нь хэрэглэгчдэд ойр дөхөм биш зарим программ хангамж нь тэдний системийг илүү аюултай болгох хувилбартай хэрэглэгчдийг бий болгодог. Хэрэглэгчдийн найдвар, бүтээгдэхүүний чанар болон ашиглалтыг дээшлүүлэхийн тулд компьютерын зарим арга хэрэгслээр чанарын тэмдгийн тогтолцоо бий болон норм, хэм хэмжээг боловсронгуй болгох түүнчлэн компьютерын аюулгүй ажиллагааг сайжруулах хэд хэдэн технологи байдаг. Гэхдээ эдгээр технологийн үрдүн нь хэрэглэгчийн анхаарал, боловсролоос ихээхэн шалтгаална.

Б. Бусгайлан мэргэжлийн алба байгуулах:

Өнөөгийн байдлаар манай улсад компьютерын мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэгтэй тэмцэх Цагдаагийн байгууллагын тусгайлан бэлтгэсэн хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч байдаг эсэх талаар холбогдох байгуулагуудаас асууж лавлахад одоогоор тийм мэргэшсэн албан хаагч байхгүй байна. Энэ чиглэлээр хууль, цагдаагийн байгууллага ажиллаж байгаа боловч дараахь бэрхшээлтэй тулгарч байна. Үүнд:

- Компьютерын мэдээллийн

болон технологийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг олон улсын шинж чанартай байгаа нь эрүүгийн хариуцлагыг тодорхойлоход төвөгтэй болгодог. Жишээлбэл: гадаадын гэмт хэрэгтнүүд онлайн аар манай улсын иргэдийн эсрэг гэмт хэрэг үйлдсэн тохиолдолд хэрхэх вэ гэдэг нь тодорхойгүй байна.

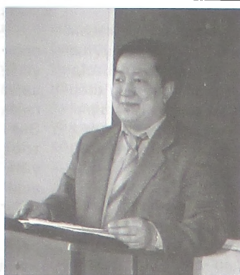
Компьютерын гэмт хэрэгтэй тэмцэх сургалтыг бүх офицерийн дунд явуулах боломжтой зардал өндөртэй байдаг. Технологийн хөгжлийн асар хурдацтай өрсөлдөөнөөс шалтгаалан тэдэнд сүүлийн үеийн тоног төхөөрөмж, байнгын сургалт дутагдалтай, энэ төрлийн гэмт хэргийг шалгах аргачлал, туршлага байхгүй байна. Цаашдаа компьютерын мэдээлэл, технологийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийг зонхилох бодлогын нэг хэсэг болгон авч үзэх, техникийн бус албан хаагчдыг электрон нотолгоог таних болон ашиглах ур чадвартай болгох тал дээр анхаарах, программ хангамж, техник хангамжийн тал дээр мэргэшсэн алба хаагчдыг хуулийн байгууллагад авч ажиллуулах хэрэгтэй.

Энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг мэргэжлийн хүмүүсийн зүгээс дэвшилтэт өндөр технологийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх, интернэтийн хэрэглэгчдийн ажиглалтын сан бий болгох боломж манай улсад байгаа гэж үздэг. Учир нь манай улсын интернэт хэрэглээ хот суурин газар төвлөрч хэрэглэгчдийн ажиглалт, тандалт явуулах боломжтой юм. Өөрөөр хэлбэл энэ төрлийн гэмт хэргийг цөөн тоотойгоор үйлдэгдэж байгаа дээр нь хяналтад авч чадвал цаашид урьдчилан сэргийлэх нэг алхам болно гэж үзэж байна.

МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн
эрх зүй, төрийн онол, түүхийн тэнхмийн
ахлах багш Ц.ХҮРЭЛ-ОЧИР

ВИРТУАЛ ГЭМТ ХЭРЭГ¹

Susan W. Brenner²

I. Виртуал гэмт хэрэг: Үндсэн асуудал

1. Ихэнх гэмт хэрэг ямар нэгэн байдлаар компьютертэй холбогдож кибер гэмт хэрэг болох тохиолдол цөөнгүй гарна. Тиймээс Кибер гэмт хэргийн тухай хууль гаргах шаардлага бий болно.

2. Кибер гэмт хэрэг гэж юу вэ? Кибер гэмт хэрэг гэж ойлголт байна уу? байдаг бол "кибер гэмт хэрэг", "гэмт хэрэг" хоёр ямар ялгаатай вэ?

3. Кибер гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг илрүүлэх, түүнд аял ногдуулах хууль зүйн асуудлыг жичлэн авч үзсэн зүйл сүүлийн үед нилээд гарах болов. Тухайлбал, компьютерийн гэмт хэрэг, компьютерийн арга хэрэгсэл ашиглан үйлдсэн гэмт хэрэг зэргийг нэрлэж болно. Гэвч энэ талаархи үзэл бодлын ихэнх нь манай нийгэмд гардаг дийлэнх шинэ үзэгдлийг ойлгож мэдэхийн нэгэн адил эхлэл төдий л байна. Тухайлбал, кибер гэмт хэрэг гэж байдаг, тэдгээр нь эрх зүйн шинэ зохицуулалт болон мөрдөн байцаалтын шинэ арга, техник бий болгож хөгжүүлэхийг шаарддаг, уламжлалт гэмт хэргээс ялгаатай гэж таамаглаж байна.

4. Тэрхүү таамаглалыг эргэлзээн оруулахад хүргэж буй кибер гэмт хэрэг бодитой байдаг эсэхэд анализ хийх нь нэн чухал. Кибер гэмт хэрэг нь өөр үзэгдэл мөн бол "уламжлалт" гэмт хэргээс материаллаг агуулгаараа ялгарах ёстой. Тиймээс кибер гэмт хэрэг "уламжлалт" гэмт хэргээс хэрхэн ялгагдах вэ гэдгийг тогтоох нь түүнийг бодитой оршдог эсэхийг тодорхойлох эхний алхам яах аргагүй мөн. Хэрэв кибер гэмт хэрэг болон бүсэд гэмт

хэргийн хооронд материаллаг ялгаа байдгийг баталж чадвал кибер гэмт хэрэг үйлдэгдэх үед (ядахдаа өнөөг хүртэл тулгарч ирсэн кибер гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд) тийм ялгаа ажиглагдав уу, үгүй юу гэдгийг тодорхойлох явдал анализ хийх дараагийн алхам байх болно. Эс бөгөөс кибер гэмт хэрэг болон гэмт хэргийн хооронд ялгаа байдгийг нотолж чадахгүй бол энэхүү ойлголтууд хоёр өөр категори биш, харин кибер гэмт хэрэг нь өнөөг хүртэл оршиж ирсэн гэмт хэргүүдийн нэгэн хувилбар гэж үзэхэд хүрнэ.

5. Кибер гэмт хэрэг болон "ердийн" гэмт хэргийн хоорондын ялгааг тогтоох гэж оролдохоос өмнө эхлээд тэдний төсөөтэй талыг тогтоох нь чухал. Энэ нь тэдний хооронд байж болох ялгааг тодорхойлоход тусална. Тэдний төсөөтэй талыг гаргаж ирэх замаар чухамхүү ялгааг илэрхийлдэг асуудлаас "хөндийрч", шууд нотолж чадахгүй байгаа төсөөтэй зүйлүүдтэй холбогдсон асуудлыг судлахад анхаарал хандуулж байна.

6. Кибер болон "ердийн" гэмт хэрэгт эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үр дагавар дагалддаг учраас аль аль нь (тухайлбал, "кибер гэмт хэрэг" гэсэн ерөнхий категори болон "гэмт хэрэг" гэсэн ерөнхий категори) эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндсэн шинжийг баримтлах зарчмыг дагаж таарна. Уламжлалт гэмт хэрэгт хүлээлгэдэг зарчмаас ялгаатай,

кибер гэмт хэрэгт зориулсан эрүүгийн хариуцлагын тусгай категори бий болоогүй байсан ч энэ зарчмыг мөрдөх нь зайлшгүй. Тийм зарчмыг бий болгох боломжтой эсэх талаар энэ өгүүллийн III хэсэгт өгүүлнэ.

7. Англи-Америкийн нийтлэг эрх зүйн уламжлалаар гэмт хэрэг нь зан үйл, оюун санааны байдал, туслах нөхцөл байдал, хориглосон үр дагавар буюу хор хохирол гэсэн дөрвөн шинж (элемент)-ийг агуулсан байх ёстой. Эдгээр шинжийг энэ өгүүллийн дараагийн хэсэгт нарийвчлан авч үзэх болно.

8. Хэрэв кибер болон "ердийн" гэмт хэргийн аль аль нь эдгээр гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинжээс бүрддэг юм бол тэдэнд байж болох ялгаа нь тодорхой гэмт хэрэг болон кибер гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд эдгээр шинж бүгд эсвэл зарим нь байна уу гэдгээр тодорхойлогдох учиртай. II, III хэсэгт тайлбарласнаар оюун санааны байдал гэсэн хоёр дахь шинжийг хамаарах материаллаг ялгааг таамаглах боломжгүй юм. Аль ч гэмт хэргийг нэг, түүнээс дээш тооны этгээд үйлдэх нь тодорхой. Энэ хоёр категори д гэм буруугийн ялгаатай байдлыг тогтоох үндэслэл харагдахгүй байгаа учраас тэдний хоорондын чухал ялгаанаас энэ шинжийг хасч болно.

9. Гэмт хэргийн дээрх категори тус бүрт хамаарах зөрчил хэрэглэсэн зан үйл, үйлдэхтэй холбогдсон нөхцөл байдал, үйлдснээс гарах үр дагавар буюу хор хохирол нь энэ хоёр гэмт

¹ <http://www.boalt.org/CCLR/v4/v4brenner.htm>

² Associate Dean and Professor of Law, University of Dayton School of Law. J.D. – Indiana University, 1981. Professor at the University of Dayton School of Law since 1988.

хэргийн ялгаатай шинж гэсэн эхний таамаглал дэвшүүлж болох юм. Энэ таамаглалд үндэслэсэн ялгааг эрүүгийн хоёр категориин хоорондын эмпирик зөрөлдөөнөөс гаргаж болох бөгөөд тэдгээрийг үйлдэх газрууд өөр өөр байдаг.

10. Уламжлалт гэж нэрлэж заншсан гэж хэргийг бодит ертөнцөд бууу "физик бодит байдал"-д үйлддэг. Эдгээр гэж хэргийн үйлдэл, үйлдэхтэй холбогдсон нөхцөл байдал, үйлдсэнээс учрах хор хохирол нийтийн эзэмшил болох гудамж, хувийн орон байр зэрэг бодит газарт гардаг. Гэмт хэргийн тухай одоо үйлчилж байгаа хууль нь бусдын эд хөрөнгөд хохирол учруулах, бусдын өмчийг зөвшөөрөлгүй авах зэрэг бодит хохирол бүхий зан үйлд хариуцлага, санхүү (торгууль, хорих ял, цаазаар авах г.м) ногдуулахад чиглэдэг. Үндсэндээ орчин үеийн эрүүгийн эрх зүй гадаад физик ертөнцөд үйлдсэн зарим зан үйл (үйлдэл буюу үйлдэх үүргээ биелүүлээгүй эс үйлдэхүй)-д хариуцлага хүлээлгэнэ гэдгийг хүлээн зөвшөөрсөн, зохисгүй бодол санаа зүрэг бодит бус зан үйлд хариуцлага хүлээлгэх үзлээс татгалзсан билээ.

11. Кибер орон зай нь физик ертөнцийн хажууд байдаг боловч түүнээс тусдаа орших үйл ажиллагааны талбар юм. Энэ нь физик ертөнц биш, харин үзэл бодлын бодит байдал, "хийсвэр ертөнц" юм. Энэ нь үйл ажиллагааны физик талбар биш учраас эрүүгийн эрх зүйн одоогийн зарчмууд кибер орон зайн өвөрмөц давуу талыг ашиглан үйлддэг гэж хэрэгт хэрэглэхэд тохирох үү гэсэн асуулт гарч ирнэ. Энэ хоёр категори тус бүрт хамаарах гэмт хэргүүдийг үйлдэх хэрэглэсэн зан үйл, үйлдэхтэй холбогдсон нөхцөл байдал, үйлдсэнээс учрах хор хохиролтой холбоотой кибер гэмт хэрэг болон гэмт хэргийн хооронд материаллаг ялгаа байхгүйгээр ийм үл тохирох байдал оршиж чадахгүй. Цаашид эдгээр чухал ялгаа бодитой оршдог эсэхэд анализ хийнэ.

12. Үүнийг хийхдээ кибер орон зайг ашигладаг криминал зан үйл нь "кибер гэмт хэрэг" гэсэн цоо шинэ үзэгдлийг гаргаж ирдэг гэсэн гэнэн таамаглалд хууртах хэрэггүй. Энэ нь он удаан жил хууль гэж тооцогдож ирсэн зан үйлийг үйлдэхдээ кибер орон зайг ашиглаж буй гэмт хэрэгтнээс өөр зүйлийг илэрхийлэхгүй байж мэднэ. Тухайлбал, телефон утас, радио, телевизийн хөгжил нь залилан мэхлэх гэмт хэргийг шинэ, уламжлалаас ялгаатай аргаар үйлдэх боломжийг бий болгосон. Гэвч залиланг олон зууны туршид хууль бус гэж тооцооор ирсэн. Хэрэв кибер орон зай нь уламжлалт гэмт хэргийг үйлдэхэд хэрэглэдэг ердийн орон зай буюу арга хэрэгсэл мөн бол кибер гэмт хэрэг гэсэн тусгайлан нэр томъёо гаргах, түүнийг зохицуулахын тулд тусгай хууль тогтоомж гаргах биш, одоо мөрдөгдөж буй хууль тогтоомжоор түүнийг зохицуулахад хангалттай. Тухайлбал, бусдын амь насыг санаатай хөнөөсөн үйлдлийг ноцтой гэмт хэрэгт тооцооор ирсэн. Орчин үеийн Америкийн хуулиар хүн амины гэмт хэргийг үхэлд хүргэхэд ашигласан аргаас шалтгаалж олон төрөлд яллахаас илүүтэйгээр "homicide" буюу "хүн амины гэмт хэрэг" гэж ерөнхийлөн тодорхойлдог. Өөрөөр хэлбэл, аргад нь үндэслэн гэмт хэргийн тусгай төрлийг бий болгодоггүй. Тухайлбал, "галт зэвсгээр үйлдсэн аллага", "хордуулсан аллага", "зодож алсан аллага", "хутгалж үйлдсэн аллага" гэх мэт. Бид бусдыг алахаар төлөвлөсөн зан үйлнээс учирсан хор хохиролд анхаарлаа хандуулдаг бөгөөд тэрхүү хор хохирлыг агуулсан гэмт хэргийг тодорхойлдог. "Кибер гэмт хэрэг" гэж нэрлэж байгаа компьютер болон кибер орон зайгаар үйлддэг гэмт хэрэг нь удаан жил оршиж ирсэн тодорхой арга хэрэглэдэг гэмт хэрэгээс тийм ч өөр зүйлийг илэрхийлэхгүй байж ч болох юм.

13. Энэ өгүүллийн үлдэж буй хэсэгт дараах асуудлыг авч үзнэ. II хэсэгт физик ертөнц дэх гэмт зан үйлийг зохицуулахын тулд баримталж ирсэн зарчмуудыг авч үзнэ. III хэсэгт физик ертөнц дэх гэмт хэргийг зохицуулахын тулд бий болгосон зарчмуудаас давсан ялгагдахуйц гэмт хэрэг байгаа

эсэхэд анхаарал хандуулна. IV хэсэгт өмнөх хэсгүүдэд хийсэн анализыг нягтлан дүгнэж, кибер гэмт хэргийн хууль тогтоомжид зориулсан зарим дүгнэлтийн талаар санал дэвшүүлнэ.

II. Эрүүгийн хариуцлага: Бодит ертөнц

14. Дээр тайлбарласнаар хоёр төрлийн гэмт хэрэг байдаг тухай шууд бусаар төсөөлсөн. Энэ нь бодит ертөнцөд гардаг гэмт хэрэг, кибер орон зайн хийсвэр ертөнцөд гардаг гэмт хэрэг. Энэ хэсэгт физик ертөнцөд үйлдсэн "уламжлалт" гэмт хэрэгт эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхэд хэрэглэдэг эрх зүйн зарчмуудыг авч үзэж тодорхойлно. Дараагийн хэсэгт эдгээр зарчмыг кибер орон зайд тохируулан хэрэглэж болох эсэхэд анхаарал хандуулна.

15. Нэг талаас авч үзвэл, хийсвэр гэмт хэргийн тухай санаа кибер орон зай бий болохоос хамаагүй өмнө байсан гэж хэлбэл зарим хүн гайхаж магадгүй. Тухайлбал, 1351 оны Английн Эх орноосоо урвах гэмт хэргийн тухай Актад "бидний лорд Хаан, бидний хатагтай Хатан, тэдний ууган хүү болон угсаа залгамжлагчийн үхлийн тухай бодох буюу төсөөлөх"-ийг гэмт хэрэгт тооцож байжээ. Энэ нь "үзэл санааны гэмт хэрэг"-ийн жишээ бөгөөд хэн нэгэнд буюу ямар нэг эд юмсад хохирол учруулсан, үйлдэхийг завдсан, заналхийлсэн зэрэг үйлдлийг гэмт хэрэгтэн заавал гадаад бодит ертөнцөд үйлдсэн байхыг шаарддаггүй. 1351 оны Английн Эх орноосоо урвах гэмт хэргийн тухай Актаар зөвхөн бодол санааных нь төлөө хүмүүсийг шийтгэхийг оролдож байсан. Энэ бол түүхийн гаж үзэгдэл бөгөөд Англи-Америкийн эрх зүй нилээд хэдэн үндэслэлээр үзэл санааны гэмт хэрэгээс дээр үед татгалзсан.

16. Англи-Америкийн эрх зүй дөрвөн шинжийн давхцал дээр эрүүгийн хариуцлагыг үндэслэдэг. Энэ нь оюун санааны гэм буруутай байдал (the mens rea), үйлдэл эсвэл хийх үүрэгтэй байсан ч хийгээгүй эс үйлдэхүй (the actus reus), зайлшгүй тодорхой нөхцөл буюу "туслах нөхцөл байдал"-ын оршихуй, үрдгавар (хориглолсон) буюу хор хохирол юм. Бигами буюу давхар гэрлэлтэд хариуцлага хүлээлгэхэд эдгээр шинж нэгдэх ёстой гэдгийг харуулж байна. Давхар гэрлэлт үйлдэхийн тулд хэн нэгэн өөрөө аль хэдийн гэрлэсэн, эсвэл гэрлэж байгаа хүн нь аль хэдийн гэрлэсэн гэдгийг

мэдэж буй мөртлөө гэрлэсэн байх ёстой. Давхар гэрлэлт нь хориглосон үйлдэл, гэмт хэрэгтэн давхар гэрлэж буйгаа мэдэж байгаа нь оюун санааны гэм буруутай байдал, урьдаас оршиж байгаа хүчин төгөлдөр гэрлэлт нь туслах нөхцөл байдал, давхар гэрлэлтээс гэр бүлийн тогтвортой байдалд заналхийлж буй аюул нь хор хохирол болно.

17. Давхар гэрлэлт кибер гэмт хэрэг болж чадахгүй. Давхар гэрлэлтийг кибер орон зайд үйлдэх боломжгүй. Олон шалтгааны улмаас, тухайлбал өнөөг хүртэл мөрдөж ирсэн уламжлал ёсоор гэрлэлт бол угаасаа бодит ертөнцийн үйл хэрэг тул давхар гэрлэлт физик ертөнцөөр хязгаарлагдах нь тодорхой. Гэхдээ бусад гэмт хэргийг хийсвэр ертөнц рүү шилжүүлэн үйлдэх замаар кибер гэмт хэрэг болж болох талтай. Дараагийн хэсэгт тодорхой гэмт хэрэг болон кибер гэмт хэргийн хоорондын бүтцийн болоод чиг үүргийн төсөөтэй талуудыг нь судлах замаар энэ боломжийг судална. Энэ хэлэлцүүлгийг авч үзэхдээ кибер орон зайн хийсвэр ертөнц рүү шилжиж болох зарим гэмт хэргийн үндсэн шинжийг товч авч үзье.

(1) Орон байрны хулгай ба бусдын эзэмшилд зөвшөөрөлгүй нэвтрэх (Burglary and Criminal Trespass)

18. Гэмт хэрэг үйлдэх зорилгоор байшин, барилга байгууламж, тусгаарлан хамгаалсан буюу эзэмшсэн хэсэгт нэвтрэхийг орон байрны хулгай гэх бөгөөд энэ үед тухайн нөхцөл байдал олон нийтэд нээлттэй бус байсан, эсвэл нэвтрэгчид нэвтрэх эрх олгоогүй буюу тийм давуу эрх олгоогүй байх ёстой. Нэвтрэгч тухайн орон зайд хулгайн гэмт хэрэг үйлдэх зорилгоор хууль бусаар нэвтрэн орж буй нь гэмт хэргийн мөн чанар юм. Энэ гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж нь: барилга буюу эзэмшилд байгаа байгууламж руу нэвтрэх буй гэмт хэрэгтний үйлдэл нь зан үйл, гэмт хэрэг үйлдэх зорилгоор үг үйлдлийг хийж байгаа нь оюун санааны байдал, гэмт хэрэгтэнд тухайн орон зайд нэвтрэх хууль ёсны эрх олгоогүй нь туслах нөхцөл байдал, гэмт хэрэг

үйлдэх зорилгоор тухайн орон зайд хууль бусаар нэвтрэх буй нь хориглосон үр дагавар буюу хор хохирол болж байна. Эрх олгоогүй гэдгийг мэдсээр байж хэн нэг этгээд байшин, барилга байгууламж, тусгаарлан хамгаалсан буюу эзэмшсэн хэсэгт нэвтрэх буюу үлдэхийг бусдын эзэмшилд хууль бусаар нэвтрэх гэнэ. Гэмт этгээд хууль ёсны нэвтрэх эрх өөрт нь олгогдоогүй орон зайд үлдсэн буюу нэвтрэснээр бусдын эзэмшилд хууль бусаар нэвтрэх гэмт хэрэг төгсгөд. Энэ нь гэмт этгээд тухайн орон зайд нэвтрэх гэмт хэрэг үйлдэнэ гэсэн зорилго агуулсан байхыг шаарддаггүй.

(2) Баримт бичиг хуурамчаар үйлдэх (Forgery)

19. Хэн нэгнийг хуурах буюу хохирол учруулах зорилготой, эсвэл өөр хэн нэгэн этгээдийн бусдад хохирол учруулах буюу хуурч мэхлэх үйл ажиллагаанд тусалж байгааг мэдэж буй этгээд дараах үйлдлийн аль нэгийг хийсэн бол түүнийг баримт бичиг хуурамчаар үйлдсэн гэж үзнэ: (а) өмчлөгчийн зөвшөөрөлгүйгээр бусдын бичилтийг өөрчилсөн; (б) үйл ажиллагаа явуулах эрх олгогдоогүй этгээдийн үйл ажиллагааг үүсгэн бий болгох, тухайн үйл ажиллагааг явуулсан газар, хугацаа, дарааллыг өөрөөр тогтоох, эх хувь нь байхгүй байхад эх хувийн хуулбарыг бий болгох зорилгоор ямар нэг бичилт хийсэн, бүрэн төгс болгосон, бичвэр хийсэн, үнэн зөвийг нотолсон, хэвлэн нийтэлсэн, шилжүүлсэн; (в) тухайн этгээд "а", "б"-д тодорхойлсон хэлбэрийн дагуу хуурамчаар үйлдсэн гэдгийг нь мэдсээр байж бичилтийг бусдад хүргэсэн буюу ярьсан. Бичилт нь мэдээлэл, мөнгө, зоосон мөнгө, тамга, тэмдэг, лац, төлбөрийн карт, үнэмлэх, худалдааны тэмдэг болон үнэлэмж, эрх, давуу байдал, тодорхойлолтыг илэрхийлсэн бусад бэлгэ тэмдгийг хэвлэх, бусад хэлбэрээр илэрхийлэх аргаас бүрдэнэ. Энэ гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж нь: хуурамчаар үйлдсэн бичилтийг өөрчилж, хийж, бүрэн төгс болгож, үнэн зөвийг баталж, хэвлэж, шилжүүлж буй гэмт хэрэгтний үйл ажиллагаа нь зан үйл, гэмт хэрэгтэн хэн нэгнийг хууран мэхлэх буюу өөр хэн нэгний хийж буй хуурч мэхлэх үйл ажиллагаанд тусалж буйгаа

мэдэж байгаа нь оюун санааны байдал, бичилт өөрчлөгдөж байгаа нь туслах нөхцөл байдал, хэн нэгнийг хуурах буюу хуурахад нь туслах зорилгоор хуурамчаар үйлдсэн бичилтийг ашиглаж буй нь хориглосон үр дагавар буюу хор хохирол болно.

(3) Залилан мэхлэх (Fraud)

20. Залилан мэхлэх буюу хуурамчаар дүр эсгэх гэмт хэрэг нь хохирогчийг хууран мэхлэх зорилгоор хохирогчид одоогийн болон өнгөрсөн материаллаг фактыг хуурамчаар танилцуулж буй гэмт хэрэгтний санаатай үйлдэл бөгөөд ингэснээр хохирогч өмч буюу үнэ цэнэ бүхий бусад зүйлийг гэмт хэрэгтэнд шилжүүлсэн байдаг. Залилан мэхлэх гэмт хэргийн хохирогч өөрийн өмчийг сайн дураар хамруулдаг бөгөөд гэмт хэрэгтний хийсэн хуурамч материаллаг танилцуулгад хууртатгдсаны улмаас тухайн үйлдэл сайн дураар үйлдэгддэг. Энэ шинжээрээ залилан мэхлэх нь хулгайн гэмт хэргээс ялгаатай. Энэ гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж нь: хохирогчид хуурамч танилцуулга хийж буй гэмт этгээдийн үйлдэл нь зан үйл, хохирогчийг хууран мэхлэх зорилгоор хуурамч танилцуулга гэдгийг мэдсээр байж түүнийг хийж байгаа нь оюун санааны байдал, танилцуулга хуурамч байгаа нь туслах нөхцөл байдал, хохирогчийг хуурч байгаа нь хориглосон үр дагавар буюу хор хохирол болно.

(4) Порнограф болон садар самуун (Pornography and Obscenity)

21. Ихэнх муж улс болон Холбооны Засгийн газар порнограф, ялангуяа хүүхдийн порнографид хөрөнгө оруулах буюу өмчлөхийг хууль бус гэж үздэг. Хууль тогтоомжоор тодорхойлсон стандартыг зөрчсөн порнограф материалыг санаатайгаар үзүүлэх үйлдлийг хуулийн дагуу гэмт хэрэгт тооцдог. Энэ гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж нь: тогтоосон стандартыг зөрчсөн материалыг үзүүлж байгаа үйлдэл нь зан үйл, мэдсээр байж буюу санаатайгаар энэ үйлдлийг хийж байгаа нь оюун санааны байдал, тодорхой стандартыг зөрчсөн материал нь туслах нөхцөл байдал, тогтоосон стандартыг зөрчсөн материалыг

өргөн хүрээнд тараасан нь хориглосон үр дагавар буюу хор хохирол юм. Хүүхдийн порнографын тухай хуулиар 18-аас доош насны хүүхдийг сексийн үйл ажиллагаанд оролцуулж буйг сонгох, харах хэлбэрээр дүрслэн үзүүлсэн материалыг "санаатай эзэмшсэн", тийм материалыг муж улсад авч ирсэн, авч ирэхэд тусалсан, нийлүүлсэн буюу нийлүүлэх зорилгоор хэвлэсэн, тараасан үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцдог. Энэ гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж нь: хүүхдийн порнографыг эзэмших, импортлох, нийлүүлэх, хэвлэх, тарааж буй үйлдэл нь зан үйл; хүүхдийн порнографыг санаатайгаар (мэдсээр байж буюу зорилготойгоор) эзэмших, импортлох, нийлүүлэх, хэвлэх, болон тарааж буй нь оюун санааны байдал; материал нь хүүхдийн порнограф байгаа нь туслах нөхцөл байдал; хүүхдийн порнографыг бүтээхэд хүүхдийг ашиглаж байгаа болон сонирхож буй хүмүүст хүүхдийн порнографыг тарааж буй нь хориглосон үр дагавар буюу хор хохирол болно.

(5) Мөрдөн мөшгих (Stalking)

22. Мөрдөн мөшгих бол харьцангуй шинэ гэмт хэрэг. Ерөнхийдөө үүнийг үхэлд хүргэх, бие махбодид нь гэмтэл учруулах буюу гэмтэл учруулах үндэслэл бүхий айдасг автуулах замаар сэтгэл санааны тайван бус байдалд оруулах зорилгоор хууль бусаар бусдын дэргэд нэг бус удаа байх буюу дагах тухай ойлголт юм. Ихэнх хууль хохирогч, эсвэл түүний гэр бүлийн нэг, түүнээс дээш тооны гишүүдийг үхэлд хүргэх, бие махбодид нь гэмтэл учруулах замаар айдсыг хүнд төрүүлсэн байхыг гэмт хэрэгтний зан үйлийн шалтгаан нөхцөл шаарддаг. Үүнийг "итгэлтэй сүрдүүлэг"-ийн шаардлага гэж нэрлэдэг. Энэ гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж нь: хууль бус шалтгаанаар нэг бус удаа хохирогчийг дагаж байгаа буюу хажууд нь байгаа гэмт хэрэгтний үйлдэл нь зан үйл, үүний хамт хохирогч эсвэл түүний гэр бүлд гэм хор учруулах тухай итгэл үнэмшилтэй сүрдүүлэг хохирогчийг алах, бие махбодид нь гэмтэл учруулах, бие махбодид нь гэмтэл учруулах тэр айдсыг хохирогчид төрүүлж сэтгэл санааны хэвийн бус

байдалд оруулах гэсэн гэмт хэрэгтний зорилго нь оюун санааны байдал, гэмт хэрэгтний хийсэн зүйлийг зөвтгөх хууль зүйн үндэслэл байхгүй нь туслах нөхцөл байдал, хохирогчийн мэдэрч буй айдас, шаналал хориглосон үр дагавар буюу хор хохирол болно.

(6) Хулгай болон эд хөрөнгө завших (Theft and Embezzlement)

23. Ерөнхийд нь бусдын хөдлөх хөрөнгийг хууль бусаар авсан, эсвэл түүнд хууль бусаар хяналт тогтоосон этгээдийг хулгайн гэмт хэрэгтэн гэнэ. Энэ гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж нь: бусдын хөрөнгийг хууль бусаар авч байгаа, эсвэл түүнд хууль бус хяналт тавьж байгаа гэмт хэрэгтний үйлдэл нь зан үйл, хууль ёсны өмчлөгчөөс эд хөрөнгийг нь авах гэсэн зорилго нь оюун санааны байдал, гэмт хэрэгтэн эд хөрөнгийг авах эсвэл хяналт тогтоох ямар нэг хууль зүйн эрхгүй байдал нь туслах нөхцөл байдал, хохирогч эд хөрөнгөө алдаж буй нь хориглосон үр дагавар буюу хор хохирол болно.

24. Эд хөрөнгө завших гэмт хэрэг нь бусдын хөрөнгийг хууль бусаар авахдаа өмчлөгч эзэнтэй нь тогтоосон харилцаагаа ашигладаг онцлогтой. Завших гэмт хэргийг нотлохын тулд прокурор гэмт хэрэгтэн хохирогчийн үүрэг гүйцэтгэгч (зуучлагч) буюу хохирогчид харьяалагдах хөрөнгийг хүлээн авах эрх олгогдсон эсэхийг, гэмт хэрэгтэн ажил үүргийн, эсвэл хохирогчтой тогтоосон бусад харилцааныхаа дагуу хөрөнгийг хүлээн авсан, гэмт хэрэгтэн тухайн хөрөнгө өөрийн өмчлөлийн биш гэдгийг мэдэж буй мөртлөө тухайн хөрөнгийг ашигласан буюу хууран мэхэлж ашигласан гэдгийг нотлох ёстой. Энэ гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж нь: хохирогчийн хөрөнгийг ашигласан буюу хууран мэхэлж буруугаар хэрэглэсэн гэмт хэрэгтний үйлдэл нь зан үйл, гэмт хэрэгтэн тухайн эд хөрөнгө хууль ёсоор өөрийнх нь биш гэдгийг мэдэж буй нь оюун санааны байдал, гэмт хэрэгтэн хохирогчийн үүрэг гүйцэтгэгч (зуучлагч) буюу хохирогчид харьяалагдах хөрөнгийг хүлээн

авах эрх олгогдсон нь туслах нөхцөл байдал, гэмт хэрэгтэн хохирогчийг хөрөнгөөс нь салгасан явдал хориглосон үр дагавар буюу хор хохирол болно.

(7) Соёлын эд зүйлсийг санаатай гэмтээх, устгах (Vandalism)

25. Вандализм гэдэг нь өмчлөгчийн зөвшөөрөлгүйгээр бусдын хувийн өмч, үл хөдлөх эд хөрөнгийг санаатай гэмтээх, устгах үйлдэл гэж ерөнхий байдлаар тодорхойлж болно. Энэ гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж нь: гэмт этгээдийн бусдын эд хөрөнгийг гэмтээж эсвэл устгаж байгаа үйлдэл нь зан үйл, гэмт этгээд мэдсээр байж тухайн үйлдлийг хийж буй нь оюун санааны байдал, тухайн эд хөрөнгийг гэмт хэрэгтнээс өөр хэн нэгэн харьяалдаг бөгөөд гэмт хэрэгтэн тухайн эд хөрөнгийг гэмтээх, устгах зөвшөөрөл аваагүй нь туслах нөхцөл байдал, гэм буруугүй этгээдийн эд хөрөнгө гэмтсэн буюу устсан нь хориглосон үр дагавар буюу хор хохирол болно.

(8) Төгсөөгүй гэмт хэрэг (Inchoate Offenses)

26. Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж нь төгсөөгүй гэмт хэрэг хэмээх гэмт хэргийн тусгай категориог тодорхойлдог. Гэмт хэрэг үйлдэхийг завдах, гэмт хэрэг үйлдэх талаар үгсэж тохиролцох, гэмт хэрэг үйлдэхэд хатгахыг төгсөөгүй гэмт хэрэг гэдэг. Эдгээр нь хүнийг алах, бусдын эд хөрөнгийг дээрэмдэх зэрэг гэмт хэрэг үйлдэхэд шууд чиглэсэн үйлдэл, эс үйлдэхгүйг санаатай хийсэн боловч зарим шалтгааны улмаас туйлдаа хүрээгүй зан үйл байдаг. Тухайн этгээдийг хийхээр төлөвлөсөн гэмт хэрэг (ихэвчлэн урьдаас "товлосон гэмт хэрэг" гэж нэрлэдэг) үйлдэхээс нь өмнө илчилж баривчилсан, эсвэл саад болохуйц нөхцөл байдал "товлосон гэмт хэргийг" үйлдэх боломжгүй болгосоны улмаас тухайн гэмт хэрэг туйлдаа хүрээгүй байдаг. Хууль эдгээр бүрэн төгс бус, бэлтгэлийн шинжтэй гэмт хэрэгт хариуцаагч ногдуулдаг. Яагаад гэвэл аль аль нь оюун санааны шардлагыг хангасан гэмт хэрэгтэн төгссөн гэмт хэрэг үйлдэхэд чиглэсэн зан үйлийг хийдэг. Завдалтын үед гэмт хэрэгтэн "товлосон гэмт хэрэг" үйлдэхэд бэлтгэх зорилгоор аллага

үйлдэх, зэвсэг худалдан авах зэрэг алхам хийдэг, гэмт хэрэг үйлдэхээр үгсэж тохирсон тохиолдолд аллага зэрэг урьдаас "товлосон гэмт хэргийг" үйлдэнэ гэдгээ бусад этгээдтэй тохирсон байдаг, гэмт хэрэг үйлдэхэд хатгасан тохиолдолд гэмт хэрэгтэн хэн нэгнийг эрж олоод "товлосон гэмт хэрэг" үйлдэх эсэхийг нь асуусан байдаг. Хэдийгээр урьдаас "товлосон гэмт хэргийг" үйлдэж чадаагүй байдаг ч төгсөөгүй гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн зан үйл санхүү хүлээлгэх хангалттай аюул бий болсныг нотолно гэсэн үндэслэлээр хуулиар түүнд хариуцлага хүлээлгэдэг.

(9) Вижилантизм ба терроризм (Vigilantism and Terrorism)

27. Эрүүгийн шүүх ажиллагаанд олонтаа илэрдэг боловч гэмт хэрэгт тооцдоггүй хоёр үйл ажиллагааны тухай энд авч үзье. Эдгээр нь шинэ кибер гэмт хэргийг ойлгох үндэслэл болдог.

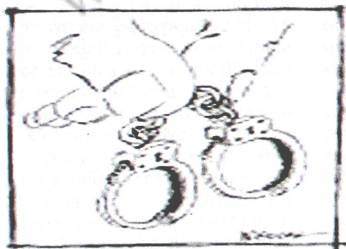
28. Эхний үйл ажиллагаа бол вижилантизм бөгөөд өөрийгөө вижилэнтэ хэмээн явуулж буй үйл ажиллагаа юм. Вижилэнтэ гэдэг нь хууль зүйн эрх олгогдоогүй мөртлөө хуулийг дагаж мөрдөхийг албадах, албадахыг оролдож буй этгээд. Хууль "вижилантизм"-ийг тусгай гэмт хэрэг гэж хүлээн зөвшөөрдөггүй, харин хуулийг дагаж мөрдүүлэхийг албадах оролдлого хийх явцад үйлдсэн гэмт хэргийнх нь төлөө вижилэнтэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэдэг. Тухайлбал, хүч хэрэглэн довтлох, бусдын бие махбодид гэмтэл учруулах зэрэг гэмт хэрэг үйлдсэн тохиолдолд.

29. Дараагийнх нь терроризм. Энэ нь тусгай гэмт хэрэг биш, яагаад гэвэл вижилантизмын нэгэн адил улс төрийн тодорхой төлөвлөгөөг дэмжих зорилгоор урьдчилан тодорхойлсон гэмт үйл ажиллагаанд оролцохтой холбоотой үйлдэл. Тухайлбал, тэрхүү гэмт ажиллагаа нь хүнийг алах, хүч хэрэглэн довтлох, бусдын

эд хөрөнгийг устгах зэрэг түгээмэл хэлбэртэй байдаг. Холбооны хуулийн тайлбарлаж байгаагаар терроризм нь АНУ-ын болон муж улсын эрүүгийн хуулиудыг зөрчсөн хүний амьдралд аюултай үйлдэл буюу хүч хэрэглэсэн үйлдэлтэй холбогдсон үйл ажиллагаа, эсвэл АНУ-ын болон аливаа муж улсын харьяалалд үйлдэгдвэл эрүүгийн гэмт хэрэг гэж үзэх үйл ажиллагаа юм. Түүнийг дараахь байдлаар төлөвлөдөг: (а) энгийн иргэдийг айлган сүрдүүлэх, аливаа үйлдэл хийхийг албадах, (б) айлган сүрдүүлэх, албадах замаар Засгийн газрын бодлогод нөлөөлөх, (в) аллага үйлдэх, хүн хулгайлах замаар Засгийн газрын үйл ажиллагаанд нөлөө үзүүлэх

30. Вижилэнтэтэй адилаар террористуудад улс төрийн төлөвлөгөөгөө дэмжүүлэхийг чармайх явцад үйлдсэн гэмт хэрэгтэй нь холбогдуулж шүүх таслах үйл ажиллагаа явуулдаг.

(Үргэлжлэл бий)

Улсын ерөнхий прокурорын ерөнхий прокурорын туслах,
ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих хэлтсийн дарга Ц.АРИУНБОЛД

ТОРГОХ ЯЛЫН ХЭРЭГЖИЛТЭД АНХААРАХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан тохиолдолд шүүхээс мөнгөн төлөөс ногдуулахыг торгуул гэнэ. Торгох ялыг хэмжээг гэмт хэрэг үйлдэх үед мөрдөгдөж байгаа хууль тогтоомжид заасан нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг таваас таван зуу дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр тогтооно. Торгох ялаас ноцтойгоор зайлсхийвэл уг ялын хэмжээнээс хамааруулан шүүх торгох ялыг гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ялаар сольж болохоор заажээ. Сүүлийн гурван жил дунджаар шүүхээс 2.6 тэрбум төгрөгийн торгох ялыг 688 хүнд ногдуулж, үүнээс 245 хүний 45.3 сая төгрөгийн торгох ял бодитоор биелэгджээ. Эндээс үзэхэд торгох ялын хэрэгжилт доогуур байгаа нь харагдаж байна. Тэгвэл торгох ял хэрэгжихгүй байгаа хэд хэдэн хүчин зүйл байна. Торгох ялын хэрэгжилтэд шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын ажилтны хариуцлагаас үл хамаарах асуудлууд ч байна.

Эрүүгийн хуульд торгох ялын хэмжээг хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээгээр ногдуулахаар хуульчилснаас торгох ялын хэмжээ эрч өсч, улмаар уг ялыг биелүүлэхэд хүндрэл учирдаг байна. Торгох ялаар шийтгүүлэгчдийн ихэнх нь хөрөнгө орлогогүй, төлбөрийн чадваргүй, эрхэлсэн тодорхой ажилгүйгээс торгуул төлж чадахгүйд хүрч эрүүгийн хариуцлага гарцаагүй байх, шүүхийн шийтгэх тогтоолыг биелүүлэх явцад ял шийтгэгдсэн этгээд болон түүний гэр бүлийн гишүүдийн эд хөрөнгийн ба эд хөрөнгийн бус эрх байнга давхар хөндөгдөж байдаг. Гэмт

этгээдээс төлбөрийг гаргуулахаар байцаан шийтгэх ажиллагааны явцад хураагдаж байгаа хөдлөх болон үл хөдлөх хөрөнгийн хувьд байнга хөндөгдөж байдаг ба мөн насанд хүрээгүй этгээд торгох ялаар шийтгэгдсэн нөхцөлд түүний торгуулийн мөнгийг хэн төлөх вэ гэдэг асуудал гарч, насанд хүрээгүй этгээд нь ямар нэгэн орлогын эх үүсвэргүй тул эцэг эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч нар нь төлөхөөс аргагүй байдалд хүрч байгаа нь гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай этгээд зөвхөн өөрөө хариуцлага хүлээх зарчим зөрчигдөж байдаг.

Жишээ нь: Цэвээндорж овогтой Шижирийг Сүхбаатар дүүргийн шүүхийн 2007 оны 10 дугаар сарын 19-ний 252 тоот шийтгэх тогтоолоор Эрүүгийн хуулийн 215 дугаар зүйлийн 215.3 дахь хэсгээр тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 2 жилийн хугацаагаар хасч, 17.319.000 төгрөгөөр торгох ял шийтгэгдсэн бөгөөд Шижирийн одоо 18 настай, өөрийн гэх эд хөрөнгөгүй, эрхэлсэн тодорхой ажилгүй, тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийн үнэмлэхгүй, 1990 онд төрсөн 17 настай, ЕБС-ийн 10 дугаар ангийн сурагч Батсүрэнгийн Баттулгыг Чингэлтэй дүүргийн шүүхийн 2007 оны 10 дугаар сарын 1-ний 259 дүгээр шийтгэх тогтоолоор Эрүүгийн хуулийн 99 дүгээр зүйлийн 99.1 дэх хэсгээр 3.450.000 төгрөгөөр торгох ял шийтгэжээ. Б.Баттулга нь өөрийн гэсэн гэр оронгүй, хөрөнгөгүй, эзэчинхээ хамт айлд амьдардаг бөгөөд ээж нь эрхэлсэн ажилгүй, орлогогүй, нэн ядуу өрх байна. Ийм баримтууд цөөнгүй байгаа нь торгуулийн ял бодитой хэрэгжихгүй байх нөхцлийг

бүрдүүлж байна.

Зөвхөн Нийслэлийн хэмжээнд торгох ялаар шийтгэгдэгсдийн 90 гаруй хувь нь ажилгүй, нэн ядуу, амьжиргааны баталгаажих түвшингээс доогуур амьдралтай иргэдийн бүртгэлд бүртгэгдсэн байна.

Нөгөө нэг тулгарч байгаа бэрхшээл нь хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, шүүхийн шатанд оршин суугаа хаяг, эд хөрөнгийг үнэн зөв тогтоодоггүй, батлан даагч нарын талаарх мэдээллийг шийдвэр гүйцэтгэгч нарт өгдөггүйгээс ялтныг эрэн сурвалжлах, нуугдмал эд хөрөнгийг илрүүлэхэд хүндрэл учруулдаг, тэгээд ч тогтоогдсон хөрөнгийг бусдад шилжүүлэх боломж олгодог байна. Жишээ нь Баасанхүүгийн Уржинхан, Багаагийн Болдмор /эхнэр, нөхөр/ нарт Баянзүрх дүүргийн шүүхийн 2007 оны 1 дүгээр сарын 23-ны өдрийн 160 дугаар шийтгэх тогтоолоор хорих ял ногдуулж, эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаагаар битүүмжлэгдсэн эд хөрөнгийг худалдан борлуулахаар шийдвэрлэснийг Улсын дээд шүүхийн хяналтын шатны шүүхийн 2007 оны 9 дүгээр сарын 26-ны 369 дүгээр тогтоолоор тус бүрт 7530.000 төгрөгийн торгох ял ногдуулахаар өөрчилж, анхан шатны шүүхийн шийдвэрт заагдсан битүүмжилсэн үл хөдлөх эд хөрөнгийг чөлөөлөхөөр шийдвэрлэснээр үл хөдлөх хөрөнгөө эзэлийн барьцаанд тавьсан байжээ.

Шүүх торгуулийн ял ногдуулахдаа гэмт хэргийн нийгмийн аюулын шинж чанар, хэр хэмжээ, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн хувийн байдал,

учруулсан хор уршгийн шинж чанар, хохирлын хэр хэмжээнд тохирсон нийтлэг зарчмыг тэр бүр хэрэгжүүлдэггүйгээс ялын хэрэгжилтэд сөрөг нөлөө үзүүлж байна. Жишээ нь: Төмөрболдын Амарсанаад Баянгол дүүргийн шүүхээс 2007 оны 2 дугаар сарын 8-ны өдрийн 44 дүгээр тогтоолоор Эрүүгийн хуулийн 215 дугаар зүйлийн 215.3 дахь хэсгээр тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийг 3 жилийн хугацаагаар хасч, 13.303.000 төгрөгөөр торгох ял ногдуулжээ. Амарсанаа нь хэлгүй, дүлий, хөдөлмөрийн чадваргүй, группт байдаг, тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийн үнэмлэхгүй, амьжиргааны баталгаажих түвшингээс доогуур амьдралтай, эд хөрөнгө, орлогогүй нь шийдвэр гүйцэтгэлийн ажиллагаагаар тогтоогдсон байна. Эрүүгийн хуульд "Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд эрүүгийн хариуцлага

заавал хүлээлгэх"-ээр заасан байдаг нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг цээрлүүлэхээс гадна бусад хүмүүсийг гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилгыг агуулдаг.

Ял шийтгэл хатуу чангадаа бус харин гарцаагүй биелэгдэх боломжтой байх нь түүний бодитой хэрэгжих мөн чанарыг агуулдаг юм.

Хөрөнгийн чадваргүй этгээдэд торгуулийн ял ногдуулснаас насан туршдаа ялтай явах, нөгөө талаас нь харвал шүүхийн шийдвэр хоосон цаас /Эрүүгийн хуулийн 76 дугаар зүйлд хорихоос өөр төрлийн ял шийтгүүлсэн боловч 3 жил өнгөрсөн бол шийтгэх тогтоол биелүүлэх хугацаа өнгөрсөн тохиолдолд ялаас чөлөөлөхөөр заасан/ болж хувирдаг байдал ажиглагдаж байна. Тухайлбал: Баянзүрх

дүүргийн шүүхийн 2007 оны 3 дугаар сарын 13-ны 98 тоот шийтгэх тогтоолоор Өлзийбадрахын Цэрэнханд нь Эрүүгийн хуулийн 155 дугаар зүйлийн 155.2 дахь хэсгээр 3519.0 төгрөгөөр торгох ял шийтгэгдсэн бөгөөд эрхэлсэн тодорхой ажилгүй, бага насны 4 хүүхэдтэй, хөрөнгө орлогогүй нь тогтоогдсон, гэр нь 2007 оны 7 дугаар сард шатаж, үүний улмаас нөхөр нь түлэгдэж хөдөлмөрийн чадваргүй болсон. Цэрэнхандын энэ байдлыг харгалзан хэсэгчлэн төлүүлэхээр шийдвэрлэсэн ба сар бүр 5000 төгрөг төлдөг бөгөөд энэ байдлаар тооцож үзвэл гэрээр уг ялыг 50 гаруй жил эдэлж дуусах болоод байна.

Иймд торгох ялыг хуульд заасан агуулгаар нь бүрэн хэрэгжүүлэх арга замыг нарийн тодорхойлж гаргаж ирэх шаардлага амьдралаас харагдаж байна.

ТАНЫ ХӨТӨЧ

**Хууль зүйн
1982
ЛАВЛАХ**

**Хууль зүйн лавлах 1982 дугаар дараах
чиглэлээр лавлагаа өгнө**

1. Иргэд төрийн байгууллага, албан тушаалтанд өргөдөл, гомдол хэрхэн гаргах талаар;
2. Хэргийн харьяаллын талаар;
3. Монгол Улсад хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа эрх зүйн актын талаар;
4. Газар болон бусад үл хөдлөх хөрөнгөтэй холбоотой эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн талаар;
5. Гэр бүл, хөдөлмөр эрхлэлтэй холбоотой асуудлаар;
6. Нийгмийн халамж, тэтгэвэр, тэтгэмжтэй холбоотой асуудлаар;
7. Компани, нөхөрлөл, хоршоо байгуулах, өөрчлөн байгуулах чиглэлээр;
8. Банк болон банк бус санхүүгийн байгууллага, хадгаламж, зээлийн хоршоо талаар;
9. Гэрээний эрх зүйн чиглэлээр;
10. Иргэний бүртгэл, мэдээлэлтэй холбоотой асуудлаар;
11. Эрүүгийн хууль, Иргэний хууль, Захиргааны хариуцлагын тухай хуультай холбоотой асуудлаар;
12. Гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны талаар;
13. Гадаадын иргэдийн эрх зүйн байдлын асуудлаар;
14. Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн талаар;
15. Татвар болон гаалийн хууль тогтоомжтой холбоотой асуудлаар;
16. Төрийн байгууллагуудын утас, хаяг, байршлын талаар;
17. Шүүхийн утас, хаяг, байршлын талаар;
18. Хууль зүйн үндэсний төвийн үйл ажиллагаа, зохион байгуулалтын талаар;
19. Биеэвлэлийн тусалцаа хэрхэн аач болох талаар болон МӨХ-ны өмгөөлөгчдийн утас, хаяг, байршлын талаар;
20. Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт хүчин төгөлдөр үйл ажиллагаа явуулж байгаа нотариатчдын талаар лавлагаа өгөх гэх мэт.

Криминологийн онолуудыг Англо-Саксоны эрх зүйн системтэй орнуудад үндсэн 3 ангилалд авч үздэг.

1.Эрт үеийн, сонгодог болон позитивист онол

2.Социологийн гол урсгалын онол

3.Социологийн шүүмжлэлт онол

Нэгдэх хэсгийн онолуудад эрт үеийн, сонгодог, экологийн, эдийн засгийн болон позитивист онолууд (биологийн болон сэтгэл судлалын) багтдаг.

Социологийн онолын гол урсгал нь "аномие" онол, нийгмийн үйл явцын онол болон нийгмийн хяналтын онол гэсэн 3 үндсэн онолыг багтаадаг. Социологи-криминологийн онолын гол урсгалын нэг болох нийгмийн хяналтын онол нь Валтер Реклесс болон Травис Хирсчи болон бусад эрдэмтний бүтээлүүдэд тусгалаа олсон томоохон онол юм. Нийгмийн хяналтын онол нь нийгмийн зан төлвийг хэрхэн тогтвортой байлгах, тэрхүү зан төлөв нь ямар түвшинд байгааг олж илрүүлэх зэрэг асуудлыг судалдаг. Зан үйлийг дагаж мөрдөж байна уу, эсвэл тэгж чадаагүйгээс болоод ямар нэгэн гажуудал гарч байна уу гэдгийг мөн хянадаг байна. Гиббонс "нийгмийн хяналт нь социологийн судалгааны нэг гол үндэс нь байсаар байх болно" гэжээ. Хэдийгээр энэхүү онолыг

ХЗҮТ-ийн Криминологийн судалгааны секторын
Эрдэм шинжилгээний дэд ажилтан
Б.ОДОНГЭРЭЛ

НИЙГМИЙН ХЯНАЛТЫН ОНОЛ

баримтлагчид нийгмийн хяналтын онолд хувь нэмрээ оруулсан олон үзэл баримтлалыг дэвшүүлдэг боловч тэдний дотроос Валтер Реклесс, Ж. Рейсс, Ф.Ная болон Травис Хирсчи нарын бүтээл энэхүү онолын утга санааг тэргүүн ээлжинд тодорхойлж байна.

1."Хяналт"-ын онол (Реклесс)

Нийгмийн хяналтын онолын нилээд эртний бөгөөд алдартай жишээ болсон онолын нэг төрөл бол Валтер Реклессийн "хяналтын" онол юм. Түүний нэгэн үеийн чацуутан болох "нийгмийн үйл явцын онол"-ын гол төлөөлөгч Садерландын нэгэн адилаар Реклесс Чикагогийн социологийн сургуулийг төгссөн бөгөөд АНУ-ын криминологийн "онолын гол урсгал"-ыг үндэслэгчдийн нэг билээ. Түүний хамгийн анхны бүтээл 1940 онд хэвлэгдсэн "Гэмт хэргийн асуудал" гэсэн ном бөгөөд тэрээр өөрийнхөө нилээд сүүлийн бүтээлүүдээ энэхүү онолынхоо талаар өгүүлсэн байдаг юм.

Хяналтын онол нь "хувь хүмүүст янз бүрийн нийгмийн хяналтууд нөлөөлдөг бөгөөд тэрхүү хяналт нь тэднийг нийгэмд амьдрахад нь тусалж дэмжихийн сацуугаар мөн гэмт хэрэгтэн болоход нь ч нөлөөлдөг" гэж үздэг.

"Энэхүү онол нь хүмүүсийг цаашдын гэмт хэрэгтэн болоход хөтөлдөг эсвэл гэмт хэрэгтэн болохоос зайлуулдаг тэрхүү нийгмийн хүчин зүйлүүд нь хувь хүний зан чанарт нөлөөлдөг

ингэснээр тухайн хувь хүнийг гэмт хэрэгтэн болгодог гэж нотлохыг хичээдэг. Янз бүрийн нийгмийн дарамт буюу сөрөг хүчин зүйлүүд нь дээрх онолын авч үзсэнээр хувь хүнийг гэмт хэрэг рүү түлхэж, мөн тэдний өөрсдийгөө хамгаалах "хаалт" болсон дотоод хяналтыг эвддэг байна. Тиймээс энэ онолын үзэж байгаагаар хүнийг гэмт хэрэгтэн болоход нөлөөлж буй хүчин зүйл нь нийгмийн хяналт буюу нийгмийн дарамт шахалтууд цаашлаад, хувь хүний дотоод хяналт буюу өөрийн хамгаалалт нь энэхүү нийгмийн хүчин зүйлүүдээс болж эвдрэх байдал гэж үздэг байна. Мөн хувь хүний гадаад болон дотоод шинжүүдэд ч нийгмийн хяналт нөлөөлдөг юм.

Тэгэхлээр энэ онолын гол үзэл санаагаар бол нийгэмд янз бүрийн дарамт шахалт болон хүчин зүйлүүд байгаа эсэх нь гэмт хэрэгтэн хувь хүнийг бий болгох уу, үгүй юу гэдэгт нөлөөлдөг гэсэн үг. Реклессийн хяналтын онолын үндсэн элементүүдийг нь дараах байдлаар нэгтгэн дүгнэж болох юм.

Нийгэмд үүсч байдаг дарамт шахалтууд

Хувь хүнийг гадаад дарамт, шахалтууд гэмт хэрэгтэн болгоход түлхдэг. Хувь хүнд муугаар нөлөөлдөг янз бүрийн дарамт шахалтууд нь: ядуу амьдралын нөхцөл байдал, эдийн засгийн сөрөг нөхцөл байдал, цөөнхийн бүлгийн гишүүн байх болон хууль ёсоор сайхан амьдрах боломж олгогдохгүй

байх гэх мэт.

Мөн зарим гадаад нөлөөлөл нь хувь хүнийг нийгмийн сахиу ёстой хэм хэмжээнээс зайлсхийхэд түлхдэг бөгөөд муу найз нөхөд, гажуудсан соёлын хэв маяг болон мэдээллийн хэрэгслийн нөлөө ч бас байж болно.

Дотоод дарамт, шахалт нь хувь хүнийг гэмт хэрэгтэн болоход мөн нөлөөлдөг байна.

Дотоод дарамт, шахалт гэдэгт хувь хүний өөрийнх нь дотоод сэтгэлийн дарамт буюу стресс болон ямар нэгэн зүйлд дургүй байх сэтгэгдэл гэх мэт зүйл багтдаг. Тухайлбал, оюуны зөрчил, бие организмын гажиг болон янз бүрийн хүсэл сонирхол гэх мэт.

Хувь хүний хяналт буюу хамгаалалт

Дотоод хамгаалалт нь хувь хүний хэвшсэн зан чанарынх нь үнэт зүйл болон хувь хүний онцлог байдлын хөгжилтэй нь хамааралтай байдаг бөгөөд тэр нь элдэв дарамт шахалтаас хамгаалах нэг чухал зүйл байдаг юм.

Тухайлбал, өөрийн гэсэн хүчтэй үнэлэмж, үзэл баримтлал, мөн тухайлбал цөхрөлд орохгүй гэсэн өөрийн тууштай эсэргүүцэх чадвар гэх мэт байж болно.

Гадаад хамгаалалт гэдэгт гэр бүлийн болон ойр дотны хүмүүсийнх нь нөлөө тэдгээр нийгмийн дарамт шахалтуудыг даван гарахад тусалдаг байна.

Реклесс болон түүний онолыг баримтлагчид энэхүү хяналтын онолоороо гэмт хэрэг үйлдэх болон гэмт хэрэг үйлдэхгүй байх гэдгийн ялгааг гаргаж түүнийгээ ихээхэн ач холбогдолтой авч үзэж тайлбарладаг. "Гэмт хэрэг ихээр үйлдэгддэг газар сайн хүүхэд байх нь" гэсэн номныхоо нэгэн зүйлд мөн л энэ талаар дурдсан байдаг юм. Энэхүү номонд "ер нь хүн сул дорой дотоод болон гадаад хамгаалалттай байдгаас

шалтгаалж, гадны хүчтэй дарамт, шахалтад бууж өгдөг төдийгүй гэмт хэрэгтэн болдог гээд харин зарим хүмүүс бат бөх гэр бүл, болон өөрийн гэсэн хатуу үзэл баримтлал, үнэлэмжтэй байдаг учраас ижилхэн тийм дарамт, шахалтыг эсэргүүцэн зогсож чаддаг" гэсэн байдаг. Тэд цааш нь тэгэхлээр сул дорой дотоод хяналт болон хүчтэй гадны дарамт болон хуар нэгдэж байх л хувь хүнийг гэмт хэрэгтэн болох нөхцөл байдлыг бүрдүүлдэг гэж үзэж болох юм гэсэн байна.

Хяналтын онолын шүүмжлэл

Реклесс болон түүний онолыг баримтлагчид болох Динитз, Маррей, Кей болон Скарлитти нар нь энэ онолыг өөрсдийн үзэл баримтлал болон олон жишээ баримтаар батлахыг хичээдэг. Тэд судалгаандаа гэмт хэрэг ихээр үйлддэгдэг газар байсан хэдий ч сайн хүүхдүүд 4 жилийн дараа ч өөрийн хэвшсэн зан араншин болон хатуу байр суурь, үнэлэмжээ хэвээр хадгалж чадсан ба гэмт хэрэг үйлдээгүй" гэж үзсэн байдаг.

Гэвч шүүмжлэгчид үүнийг тийм сайн судалгаа байгаагүй гээд цаг хугацаа их шаардагдсан, мөн задлан шинжилгээ, дүгнэлт дулимаг хийгдсэн төдийгүй судалгаандаа хэрэглэсэн арга барил нь муу байсан гэж үздэг байна.

Хяналтын онол нь гэмт хэргийн шалтгаан нөхцлийг тодорхойлж байгаа арга хандлагын хувьд нилээд чухал ач холбогдолтой онол гэж үзэж болох боловч, тодорхой асуудалтай байсаар байгаа онолын нэг билээ.

2. "Нийгмийн холбоо"-ны онол (Травис Хирсчи)

Травис Хирсчи өөрийн нийгмийн холбооны энэхүү онолд гэмт хэргийн учир шалтгааны талаар өгүүлсэн байдаг.

Тэрээр 1969 онд бичсэн

"Гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл" хэмээх номдоо гэмт хэрэг нь тухайн хүний нийгэмтэй харилцах холбоо нь суларч буюу алдагдсанаас гардаг гээд цааш нь ийнхүү холбоо суларснаас мөн хувь хүний дагаж мөрддөг хэм хэмжээ нь алдагддаг гэж өгүүлсэн байдаг. Мөн тэрээр нийгмийн олон талт хяналтуудыг үзүүлэхдээ хувь хүн нь нийгэмтэйгээ нягт холбоотой байснаар тухайлбал гэр бүл, сургууль, болон найз нөхөдтэйгээ бат хэлхээ холбоотой байснаар гэмт үйлдлүүдийг үйлдэх нь хамаагүй бага байдаг гэж үздэг байна.

Түүний гол үзэл нь тухайн этгээдийн нийгэмтэй харилцах холбоо нь суларч доголдох үед хүний ноён нуруу нь хазайж түүнчлэн гэмт хэрэг үйлдэх байдал нь ихсэдэг гэсэн үг юм. Хувь хүн ямар нэгэн нийгмийн зүгээс бий болж байгаа хүчирхийлэл нь тэдний гэр бүл, найз нөхөд, хөршүүд, ажил, сургуультайгаа харилцах харилцааг таслах вий гэсэн айдастай байдаг гэж тэрээр үзсэн. Өөрөөр хэлбэл, хувь хүн Эрүүгийн хуульд заасан ял шийтгэлээс айсандаа гэхээсээ илүү тэд ёс суртахуун болон хувийн үзэл баримтлалаа зөрчихгүй гэсэндээ хуулийг болон янз бүрийн нийгмийн хэм хэмжээг сахидаг гэсэн байна.

Хирсчи өөрийн онолдоо нийгэмтэй харилцах хүмүүсийн холбоо харилцаанууд нь дөрвөн ухагдахууныг агуулдаг гээд эдгээр нь:

- Хамаарал;
- Хандлага;
- Оролцоо;
- Итгэл зэрэг юм гэжээ.

Тэрээр цааш нь энэ 4 ойлголтоо дараах байдлаар тайлбарласан байдаг.

Хамаарал гэдэг нь гэр бүл, үе тэнгийнхэн болон сүм хийд, сургууль гэх мэт чухал байгууллагуудтай дотно хамааралтай буюу тэдний

нөлөөнд байх явдал юм. Эцэг эх болон гэр бүлтэйгээ сул харилцаатай байх нь магадгүй хувь хүний сайн чанарыг багасгадаг, мөн сургуулийн удирдлага, багш нартайгаа таагүй харилцаанд байх нь ч адилхан ийм сөрөг үр нөлөөг үзүүлж, гэмт хэрэг үйлдэхэд нь нөлөөлдөг.

Хандлага гэж хувь хүний нийгмийн болон эдийн засгийн системд эрх мэдэлтэй байх сонирхлын түвшинтэй холбоотой ойлголт юм. Хэрвээ хувь хүн өөрийн статус, ажил болон нийгэмд эзлэх байр суурь нь өндөр бөгөөд түүнийгээ алдах магадлал ихтэй байх тусмаа хууль зөрчих нь бага байдаг. Учир нь тэд өөрсдийн хүрсэн байр сууриа алдахаас айдаг ба нийгэмдээ илүү хүндэтгэлтэй ханддаг. Тухайлбал, насанд хүрэгчид насанд хүрээгүйчүүдээс илүүтэйгээр ийм хандлагатай байдаг гэж үздэг.

Оролцоо гэдэг нь эрх зүйн орчинд байх болон бүтээлч үйл ажиллагаанд оролцох байдлыг хэлдэг. Эрх зүйн орчинд оролцож өөрийн хийх ажил нь их байдаг учраас хэрэг түвэгт ороод байх хугацаа тэдэнд байдаггүй. Бүтээлч үйл ажиллагаанд байнга оролцож байдаг тул өөрийн гэсэн статустай, үзэл бодлоороо нэгдсэн ямар нэгэн нийгэмлэгийн гишүүн ч юм уу байдаг байна. Тэдэнд зүй ёсоор амьдрах боломж, оролцоо их байдаг учраас гэмт хэрэг үйлдэх цаг зав ч байдаггүй гэж үздэг байна.

Эцэст нь, **итгэл гэж** хуулийн акт бол заавал сахин биелүүлэх ёстой үнэт зүйлийн систем, мөн түүнийг хэвшсэн хэм хэмжээ гэж үздэг. Тиймээс хүмүүс хуульд ухамсартайгаар итгэж түүнийг даган мөрддөг байна гэж тайлбарласан байдаг.

Нийгмийн холбооны онолын талаарх шүүмжлэл

Нийгмийн хяналтын онолыг ерөнхийд нь судлаачид харьцангуй сайн хүлээн авсан. Учир нь энэ онол нь хувь хүний тодорхой өөрчлөлт, түүнд нөлөөлөх нөлөөлөлүүд тэдгээртэй гэмт хэргийн шалтгаан нөхцлийн холбогдох байдал зэргийг илүү онцлон үзсэн байдаг.

Нийгмийн хэм хэмжээ зөрчигчдийн сургуульд суралцдаг эсэх, гэр бүл болон үетэнгийнхэнтэйгээ харилцах харилцаа, нийгэмд эзлэх байр суурь зэрэг нь криминологийн судалгааны үнэтэй зүйл байсаар байна. Хирсчигийн судалгаа төдийгүй мөн Хиндиланг, Бернард зэрэг эрдэмтний судалгаанууд нь энэхүү онолд үнэтэй хувь нэмрийг оруулсан билээ. Эцэг эхтэйгээ харилцах дотно харилцаа холбоо, үнэт зүйлийн талаархи хэвшмэл байр суурь, үеийнхэнтэйгээ байнгын үйл ажиллагаанд холбоотой байх зэрэг нь тухайн насанд хүрээгүйчүүдийг гэмт хэрэгтэн болохоос сэргийлж байдаг талтай.

Тэгвэл энэ онолын талаар Агну (1985) "нийгмийн хяналтын өөрчлөлтүүд нь ирээдүйн гэмт хэрэгтнүүдийн 1-2 хувьд нь нөлөөлж болох юм, тэрнээс нийгмийн хүчин зүйл нь гэмт хэрэгтнийг бий болгох үндэслэл гэж үзэх боломжгүй гэж шүүмжлэн үзсэн байдаг.

Мөн Росенбаум (1987) энэ онолыг бусад криминологийн онолоос илүүтэйгээр онцгойлон үзэхдээ насанд хүрээгүй гэмт хэрэгтнүүдийн гэмт хэргийн шалтгаан нөхцлийг тодорхойлж, зарим хэв шинжийг учир шалтгааны үүднээс тайлбарлаж өгсөн нь ололттой байна гэжээ. Нийгмийн хяналтын онолын янз бүрийн өөр хувилбарт, Брайр болон Пилиавин нарын онолууд багтах бөгөөд тэд Хирсчигийн "нийгмийн холбоо"-ны онолын нэгэн адилаар хувь хүмүүс нийгэмтэй харилцах холбоо нь сулрах үед гэмт хэрэг үйлдэж шийтгэгдэх эрсдэл нь ихэсдэг гэж үзсэн байдаг. Хирсчигийн нийгмийн хяналтын онол нь насанд хүрээгүйчүүдийн гэмт хэрэг үйлдэх, эс үйлдэх талаар тайлбарлаж өгснөөрөө ихээхэн ач холбогдолтой онол боловч басхүү энэ онолыг нилээд тодорхой болгон дэлгэрүүлэх, сайжруулах судалгаа шаардсан онол юм гэж дээрх онолыг шүүмжлэгчид өгүүлсэн байна.

ХЗҮТ-ийн Иргэний хууль тогтоомжийн секторын Эрдэм шинжилгээний ажилтан Ш.Хишигсүрэн

ГЭРЭЭНИЙ СТАНДАРТ НӨХЦӨЛ

Оршил

Гэрээний агуулгыг талууд гэрээ байгуулах үед харилцан нэгдмэл хүсэл зоригор бий болгодог. Гэрээний агуулгыг урьдчилан тогтоох нь гэрээг тусгайлан харилцан тохирсон гэрээ болгох бус, харин гэрээний тогтсон төрөл бүхий тодорхой бус тооны, гэрээний нэг тал нь хэн болох нь тодорхой бус шинжтэй мэргэжлийн холбоо, нэг байгууллага эсвэл аж ахуйн нэгж боловсруулалт бэлтгэсэн гэрээ юм¹. Гэрээг урьдчилан боловсруулалт бэлтгэх олон нөхцөл, шалтгаан байдаг. Жишээ нь, Тодорхой төрийн гэрээг тодорхой бус тооны үйлчлүүлэгчтэй байгуулдаг тул гэрээний санал гаргагч тал үйлчлүүлэгч буюу нөгөө талтай байнга нэг бүрчлэн гэрээний нөхцлүүдийг тохирох нь цаг хугацаа, эдийн засаг, хүн хүч зэрэг олон нөөцийг шаарддаг билээ. Иймд гэрээний санал гаргагч тал эдгээр олон асуудлыг нэг мөр болгон өөрийн ашиг сонирхол, түргэн шуурхай үйлчилгээг бий болгох үүднээс гэрээний нөхцлийг урьдчилан бэлтгэдэг.

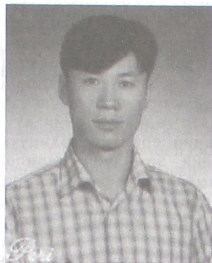
Гэрээний нөхцлийг урьдчилан нэг талаас тогтоох асуудлын эрх зүйн зохицуулалт, түүний үр дагавар болон бодит байдал дээр гарч байгаа тулгамдаж буй асуудал зэргийг тогтоох нь ач холбогдолтой асуудал юм. Манай улсад гэрээний стандарт нөхцөл 2002 оны Иргэний хуулиар шинээр зохицуулагдсанаар түүний эрх зүйн зохицуулалтын үндэс нь тавигдсан.

1. Гэрээний стандарт нөхцлийн эрх зүйн зохицуулалтын байдал

Гэрээний стандарт нөхцлийн сөрөг үр дагавраас зайлсхийх, худалдааны салбарын үйл ажиллагааг зөв, шударга явуулах, худалдааны шударга өрсөлдөөнийг хангах, үйлчлүүлэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах зэрэг зорилгоор анх 1976 оны 12 дугаар сард ХБНГУ-д "Гэрээний стандарт нөхцлийн эрх зүйн

зохицуулалтын тухай" хууль батлан гаргаж, 1977 оны 4 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс өнөөг хүртэл мөрдөж байна. Манай улс ХБНГУ-тай адил гэрээний нөхцлийн талаар тусгайлан хуулиар бус, 2002 оны Иргэний хуульд гэрээний стандарт нөхцлийг зохицуулж өгсөн.

Үүнээс гадна НҮБ-ын Олон улсын хувийн эрх зүйг нэгтгэн уялдуулах хорооноос (ЮНИДРОЙТ) 1994 онд гаргасан Олон улсын худалдааны гэрээний Юнидройтын зарчмууд²-ын 2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 19 дэх заалтад стандарт нөхцлийн дагуу гэрээ байгуулах, 2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 20 дахь заалтад гайхшруулсан нөхцөл, 2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 21 дэх заалтад стандарт нөхцөл ба стандарт бус нөхцөл хоорондоо зөрчилдөх, 2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 22 дахь заалтад өөр хоорондоо зөрчилдсөн нөхцлүүдийг тус тус зохицуулсан байдаг. Олон улсын худалдааны гэрээний Юнидройтын эдгээр зарчмыг олон улсын шинжтэй худалдаа, арилжааны гэрээ байгуулах тохиолдолд хэрэглэдэг бөгөөд энэ нь гэрээний стандарт нөхцлийг зохицуулсан олон улсын шинж бүхий эрх зүйн зохицуулалт юм. Юнидройтын зарчмууд нь заавал дагаж мөрдөх албагүй ба талууд гэрээндээ хэрэглэхээр заасан эсвэл гэрээндээ хэрэглэх эрх зүйгээ сонгоогүй тохиолдолд тус зарчмыг хэрэглэж болохоор Юнидройтын зарчмуудын оршил хэлээг зохицуулсан байдаг. Нөгөө талаас Юнидройтын зарчмууд нь гэрээний эрх зүйн хэм хэмжээний акт гаргах олон улсын болон дотоодын хууль тогтоох ажиллагаанд загвар болгон ашигласан байна³. ОХУ, Чех, Индонез, Литва, Хятад, Тунис,

Аргентин зэрэг олон улс орон Юнидройтын зарчмуудыг баримталж Иргэний болон гэрээний эрх зүйтэй холбоотой хууль тогтоомжоо өөрчлөн шинэчилсэн байна⁴.

Гэрээний стандарт нөхцлийн эрх зүйн зохицуулалт нь гэрээний стандарт нөхцлийг бэлтгэн хэрэглэдэг аж ахуйн нэгж, байгууллагаас үйлчлүүлэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалахад чиглэгдсэн байдаг. Эдгээр байгууллага үйлчлүүлэгчээс эдийн засаг болон мэдээлэл, мэдлэгийн хувьд давуу байдалтай байдаг ба үүнийгээ өөрийн ашиг сонирхолд хэт нийцүүлэн ашиглах боломжийг хаахын тул гэрээний стандарт нөхцлийн эрх зүйн зохицуулалт шаардагддаг. Гэрээний стандарт нөхцлийн талаар тусгайлан эрх зүйн зохицуулалт хийгээгүй тохиолдолд үүргийн эрх зүйн ерөнхий ангийн хүрээнд тухайн асуудлыг онол, шүүхийн практикаар шийдвэрлэх боломжтой. Жишээ нь, БНТУ-ын Үүргийн хууль болон гэрээний стандарт нөхцлийн талаар тусгайлан зохицуулсан аливаа нэг эрх зүйн зохицуулалт байхгүй бөгөөд гэрээний стандарт нөхцлийг хянах асуудал зөвхөн нэхэмжлэл шүүхэд гаргасан тохиолдолд тус нөхцлийг тайлбарлах, өөрчлөх, хүчин төгөлдөр бусад тооцох зэргээр шийдвэрлэдэг⁵.

¹ Kaplan, I, Banka sozlesmeleri hukuku Cilt. I, Ankara 1996, p.75.

² Олон улсын худалдааны гэрээний Юнидройтын зарчмууд нь олон улсын гэрээ хэлэлцээрээс гадна худалдаа, арилжааны салбар, практикт түгээмэл хэрэглэгддэг. Үндэсний хууль тогтоомж олон улсын худалдаа, арилжаанд тэр болгон тохироод байдаггүй учир нь үндэсний хууль тогтоомж өөрийн орны аж ахуйн нэгж зэргийн ашиг сонирхлыг хамгаалсан шинжийг агуулсан байдаг.

³ Д.Маралтоо, Олон улсын арилжааны гэрээний зарчим, Үндэсний арбитр сэтгүүл, УБ, 03/05/2004 он, 32 дахь тал.

⁴ Мөн тэнд.

⁵ Kaplan, I, Banka sozlesmeleri hukuku Cilt. I, Ankara., 1996, p.81-115.

Манай улсын хувьд Иргэний хуулийн 200 дугаар зүйлд гэрээний стандарт нөхцлийн тодорхойлолт болон ямар тохиолдолд уг нөхцөл гэрээний салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг болох эсэхийг, 201 дүгээр зүйлд стандарт нөхцлийг тайлбарлах тухай, 202 дугаар зүйлд стандарт нөхцлийн хүчин төгөлдөр бус байх тохиолдлыг тус тус зохицуулсан байдаг. Эдгээр зүйлээс гадна Иргэний хуулийн гэрээний ерөнхий зохицуулалт, иргэний эрх зүйн харилцаанд баримталдаг зарчмууд гэрээний стандарт нөхцөлд нэгэн адил үйлчилнэ. Иргэний эрх зүйн харилцаанд баримталдаг зарчмуудаас гэрээний нэг тал хэт өөрийн ашиг сонирхлыг баримтлахгүй байх, итгэлцэл, шударга харилцах зэрэг нь гэрээний стандарт нөхцлийг тайлбарлах болон хүчин төгөлдөр бус гэж тооцоход өргөн хэрэглэгддэг байх учиртай.

2. Гэрээний стандарт нөхцөлийн агуулга

2.1. Гэрээний стандарт нөхцлийн тухай тодорхойлолт

Гэрээний стандарт нөхцлийг Иргэний хуулийн 200 дугаар зүйлийн 200.1 дэх хэсэгт "Гэрээний нэг тал нь нөгөөдөө санал болгож байгаа, хуулиар тодорхойлоогүй буюу хуулийн заалтыг тодотгосон журам тогтоосон, байнга хэрэглэгдэх, урьдчилан тогтоосон нөхцлийг гэрээний стандарт нөхцөл гэнэ" гэж тодорхойлсон бол "Олон Улсын худалдааны гэрээний Юнйдройтын зарчмууд"-ын 2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 2.1.19.2 дахь заалтад "Аль нэг талын нийтлэг тохиолдолд зориулан урьдчилан бэлтгэсэн, байнга хэрэглэгдэх бөгөөд нөгөө талтай хэлэлцээр хийлгүйгээр шууд хэрэглэхээр санал болгосон нөхцлийг стандарт нөхцөл гэж үзнэ" гэжээ.

Гэрээний стандарт нөхцлийг эхрэн тодорхойлсныг тоймлон үзвэл:

Стандарт нөхцөл гэдэг нь эхний ээлжинд урьдчилан тогтоосон гэрээний нөхцөл байх ёстой бөгөөд энэ нь гэрээний агуулгыг хэлцлийн үндсэн дээр тодорхойлохыг зорьсон зохицуулалт байна⁶.

Гэрээний стандарт нөхцөл нь зөвхөн тохиролцооны үндсэн дээр хүчин төгөлдөр мөрдөгддөг тул ямар нэгэн хууль, журам, эсхүл дүрэм гэх мэт хуулийн хэм хэмжээ биш бөгөөд мөн харилцан хэлэлцэж тохирох бус

талуудад тулгах замаар тогтоогддог тул гэрээний энгийн хэвшмэл тохиролцооноос ялгагддаг. Харин хуульд тодорхойлж, заагаагүй, эсхүл түүнийг тодотгон тогтоож буй зохицуулалтыг гэрээний стандарт нөхцөл гэж үзнэ⁷.

Гэрээний нэг талаас нөгөө талд хандан олон тооны гэрээнд зориулан урьдчилан тогтоосон нөхцлийг стандарт нөхцөл гэнэ⁸. Гэрээний стандарт нөхцөл нь дараах шинжийг агуулсан байна⁹. Үүнд:

1. гэрээний нөхцөл болох;
2. байнга хэрэглэгдэх;
3. гэрээнд зориулан урьдчилан тогтоосон байх;
4. гэрээний нэг тал нь нөгөөдөө санал болгох.

Иргэний хуулиар зохицуулсан стандарт нөхцөл нь энэхүү нөхцлийг хэрэглэгч этгээдээс өөрийн байнгын, олон давтагддаг үйл ажиллагаандаа хэрэглэх зорилгоор аливаа харилцагч буюу үйлчлүүлэгч этгээдтэй гэрээ байгуулахад санал болгодог, урьдчилан бэлтгэсэн үлгэрчилсэн нэг маягийн нөхцөл юм¹⁰.

Гэрээний стандарт нөхцөл нь ирээдүйд хийх тодорхой бус тооны ижил төрлийн гэрээнд зориулан гэрээний нэг талын (стандарт нөхцлийг хэрэглэгч) боловсруулан хэрэглэхээр бэлтгэсэн бөгөөд хэрэглэгч талаас гэрээний дотоод агуулга болгохоор хүссэн гэрээний нөхцөл юм¹¹ гэх зэргээр тодорхойлсон байна.

Олон нийт болон иргэдэд түргэн шуурхай үйлчлэх зэрэг асуудлыг бодолцон бэлтгэсэн гэрээний стандарт нөхцөлд ихэвчлэн тогтсон төрөл бүхий гэрээтэй холбоотой эрх зүйн асуудлыг зохицуулах журам, өөрөөр хэлбэл гэрээний талуудын үндсэн эрх, үүрэг, хариуцлага, эдгээр эрх, үүргийг зөрчсөн тохиолдолд гэрээний нөхцөл байдлын өөрчлөлт зэрэг үндсэн гол цөм агуулагддаг. Иргэдтэй зарим нэг төрлийн харилцаанд үргэлж оролцож байдаг аж ахуйн

нэгж, байгууллага нь тус харилцааны явцад харилцагчтайгаа тодорхой төрлийн гэрээ байгуулдаг. Эдгээр гэрээг хэдийд, хэнтэй байгуулах нь тодорхой бус байдаг учир аж ахуйн нэгж, байгууллага гэрээний агуулгыг урьдчилан боловсруулан хэвлэн бэлтгэсэн байдаг. Харилцаанд оролцогч тал хэвлэн бэлтгэсэн гэрээнд гарын үсэг зурснаар гэрээ байгуулагдсанд тооцогдох ба гэрээнд гэрээг бэлтгэсэн талын эрх бүхий этгээд, үйлчлүүлэгчтэй нэгэн зэрэг гарын үсэг зурсан байх албагүй. Гэвч гэрээгээс үүсч болох маргаанаас зайлсхийх, үйлчлүүлэгч гарын үсгээ үгүйсгэхээс сэргийлж талууд гэрээнд нэгэн зэрэг гарын үсгээ зуран нотаритаар гэрчилүүлбэл илүү үр дүнтэй байдаг нь практикаас тодорхой харагдаж байна.

Мөн гэрээний талуудын чөлөөт байдал гэдэгт гэрээг талууд хэлэлцэн тохиролцож гэрээний агуулгыг чөлөөтэй тодорхойлохыг ойлгож байгаа ч худалдааны салбарт олон удаа байгуулах гэрээний нөхцлийг гэрээний талуудын аль нэг нь урьдчилан тогтоосон байдаг ба нөгөө тал зөвхөн тус гэрээг байгуулах, байгуулахгүй нь чөлөөтэй байх явдлаар илэрхийлэгдэнэ¹². Гэрээний нөхцлийг урьдчилан тогтоох явдал нь эрх зүйн хэд хэдэн үр дагавартай байхын зэрэгцээ иргэний эрх зүйн харилцааг түргэн шуурхай болгох зорилтыг агуулдаг билээ.

Олон улсын гэрээний зарчим, Иргэний хуулийн зохицуулалт болон судлаачдын гэрээний стандарт нөхцлийн талаарх тодорхойлолт зэрэгээс үзэхэд "гэрээний стандарт нөхцлийг гэрээний аль нэг тал нийтлэг үйл ажиллагаандаа зориулан байнга хэрэглэхээр урьдчилан бэлтгэсэн, аливаа харилцагч этгээдтэй гэрээ байгуулах санал болгодог, тус нөхцлийг хэрэглэж тал зэрээний агуулга болгох хүсэл зорилгыг илэрхийлсэн гэрээний нөхцөл" гэж тодорхойлж болно.

⁶ Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар (Ерөнхий анги), УБ., 2005 он, 810 дахь тал.

⁷ Мөн тэнд.

⁸ Д. Энхзул, Иргэний хууль: Шинэлэг зохицуулалт, УБ., 2003 он, ХЗҮТ, 132 дахь тал.

⁹ Мөн тэнд, 133 дахь тал.

¹⁰ Т. Мэндсайхан, Иргэний хууль: Шинэлэг зохицуулалт, УБ., 2003, ХЗҮТ, 142 дахь тал.

¹¹ Musabaili, A. Tuketici Sozlesmelerinde Genel Islem Sartlan, <http://www.turkhukuklari.com/makale/270.htm>, 2006, Aralik/

¹² OGUZMAN, K, Borclar Hukuku, Genel Hukimler, Istanbul 1998, p. 20.

2.2. Гэрээний стандарт

нөхцөлийн бүрэлдэхүүн хэсэг

Иргэний хуулийн гэрээний стандарт нөхцөлийн эрх зүйн зохицуулалт, агуулгаас үзэхэд гэрээний стандарт нөхцөл нь хэд хэдэн үндсэн бүрэлдэхүүн хэсэг (элемент)-тэй болохыг тогтоож болно. Үүнээс анхных нь буюу хамгийн чухал хэсэг нь гэрээний стандарт нөхцөлийг гэрээ байгуулах явцад бус, гэрээг байгуулахаас өмнө нэг талаас урьдчилан тодорхойлон тогтоосон байх. Гэрээний стандарт нөхцөл нь хэрэглэгч талаас ирээдүйд хийхээр төлөвлөсөн төстэй эрх зүйн үр дагавар үүсгэх олон тооны нэг төрлийн гэрээнд үүсч болох ялгааг анхнаас нь үүсгэхгүй байхыг хичээсэн зүйл юм. Түүнчлэн энэ нөхцлүүдийг хэн боловсруулсан нь чухал биш¹³. Үндсэн асуудал бол тус стандарт нөхцөлийг хэн хэрэглэх, хэний ашиг сонирхлын тулд хэрэглэдэг вэ? Хэний ашиг сонирхлын тулд гэрээний стандарт нөхцөлийг хэрэглэж байгаагаас түүнд хийх тайлбар болон хяналт тавих асуудал өөр өөрөөр хөндөгдөнө. Гэрээний стандарт нөхцөлийг гэрээний нэг тал буюу хэрэглэгч тал харилцагч этгээдээ санал болгохоор бэлтгэсэн гэрээний нөхцлүүдийг урьдчилан тогтоох нь тус нөхцөлийг олон удаа байнга, давтамжтай хэрэглэхээр боловсруулан үйлдсэн байхыг илэрхийлнэ¹⁴. Гэрээний стандарт нөхцөлийг ихэнх тохиолдолд урьдчилан тогтоож, бичгээр үйлдсэн байдаг ч аливаа нэг хэлбэрт заавал байх албагүй. Иймд гэрээний стандарт нөхцөл нь амаар болон цахим гэх зэрэг хэлбэрээр илэрхийлэгдэх болох ба үүнийг худалдаа арилжааны салбарт гэрээний стандарт нөхцөл болохыг баталж чадах нь чухал юм.

Гэрээний стандарт нөхцөлийн дараагийн бүрэлдэхүүн хэсэг (элемент) нь тодорхой бус этгээдэд хандсан, нэг төрлийн гэрээнд олон удаа хэрэглэхийн тулд боловсруулан бэлтгэсэн байх. Гэрээний стандарт нөхцөлийг гуравдагч этгээд урьдчилан боловсруулж бэлтгэсэн нь чухал бус, харин гуравдагч этгээд нэг төрлийн олон удаа хэрэглэх гэрээ боловсруулан бэлтгэсэн байх нь чухал. Иргэний хуулийн зохицуулалтаас үзэхэд цор ганц, тодорхой хэлцлийг бэлтгэж боловсруулахад зориулагдсан

аливаа зохицуулалт нь гэрээний "нэг хэм маяг" буюу стандарт нөхцөлд үл тооцогдох бөгөөд гэрээний зөвхөн төсөл төдий байна¹⁵. Тодорхой бус /олон/ тооны гэдэгт гэрээг хэдэн харилцагчтай байгуулах нь чухал шаардлагагүйг ойлгоно. Тухайлбал, түрээсийн байрны хязгаарлагдмал тоотой орон сууцыг хөлслөх гэрээ байгуулахад тусгахаар боловсруулсан гэрээний нөхцөл нь гэрээний стандарт нөхцөлд тооцогддог¹⁶. "Олон тооны" гэдгийг ХБНГУ-ын Дээд шүүхээс¹⁷ багаар бодоход гурван удаа хэрэглэхээр урьдчилан тогтоосон байх ёстой гэж тайлбарласан байдаг¹⁸. Энд гэрээний стандарт нөхцөлийг хэрэглэгч тал гэрээг тодорхой бус тооны харилцагчтай хийхээр зорьсон байдаг тул нэг төрлийн гэрээнд зориулан бэлтгэсэн байх хэрэгтэй. Тухайлбал, Арилжааны банкууд банкны карт эзэмших гэрээ, үйлчлүүлэгчийн мөнгө болон үнэт зүйлсийг хадгалах гэрээ, бага зээлийн гэрээ зэрэг олон төрлийн гэрээнд стандарт нөхцлүүдийг урьдчилан бэлтгэсэн байдаг. Энэ нь нэг талаасаа банкны үйлчилгээг түргэн шуурхай болгох зорилготой.

Дараагийн бүрэлдэхүүн хэсэг бол гэрээ байгуулахаас өмнө талуудын аль нэг нь гэрээг боловсруулсан байх ба хэрэглэгч тал тус нөхцлүүдийг гэрээний агуулга болгохоор хүссэн байх. Гэрээний стандарт нөхцөл нь аман болон бичгийн хэлбэртэй байхаас гадна гэрээний агуулгад шууд эсхүл дагалдах хэлбэрээр тусгагдсан байх боломжтой. Тухайлбал, Дэлгүүрийн хүнсний хэсэгт ороход самбар дээр цүнхээ хадгалуулах тухай бичиг байхгүй хэрнээ дэлгүүрийн нэг ажилтан сейфний хажууд зогсоод "Та цүнх болон тортой зүйлээ сейфэнд хадгалуулна уу" гэдэг ба түүнийг хэрэгжүүлэх эсэх үйлчлүүлэгчийн сайн дурын асуудал юм. Энэ нь амаар хийсэн

хадгалалтын гэрээний стандарт нөхцөл болно. Иймд гэрээний стандарт нөхцөлийн тухай авч үзэхийн тулд гэрээний урьдчилан тогтоосон нөхцлүүд байх хэрэгтэй.

Гэрээний стандарт нөхцлийг хэрэглэгч тал гэрээний үндсэн агуулга болгох хүсэл зоригтой байх шаардлагагүй. Иймд гэрээний стандарт нөхцлийг гэрээний агуулга болсон нөхцөл, гэрээний агуулгад хамаарагдсан нөхцөл гэж ангилж болно¹⁹. Стандарт нөхцөл гэрээний агуулга болсон эсэхээс шалтгаалан эрх зүйн үр дагавар нь харилцан адилгүй байна. Хэрэглэгч талын хувьд тус нөхцлүүд аливаа нэг хэлбэрээр гэрээний агуулгад хамаарах нь чухал. Гэрээний стандарт нөхцөл гэрээний агуулгад хамаарч байж эрх зүйн үр дагавар бий болгох боломжтой юм. Нөгөө талаас гэрээний стандарт нөхцөл хүчин төгөлдөр болохын тулд хэлцэл байх ёстой²⁰. Иймд гэрээний стандарт нөхцөл нь ямар нэгэн хэлбэрээр гэрээнд тусгалаа олсон байх шаардлагатай.

Гэрээний стандарт нөхцөлийн хүчин төгөлдөр байх нь талууд хууль зүйн фактыг хүлээн зөвшөөрөхтэй холбоотой. Өөрөөр хэлбэл гэрээний стандарт нөхцөлийн хүчин төгөлдөр байх үндэслэлийг гэрээний эрх чөлөөт байх зарчим бий болгодог. Гэрээнд гарын үсэг зуран баталгаажуулсан байх эсэхээс үл хамааран, талууд нээлттэй эсхүл нуугдмал хүсэл зоригийн илэрхийллээр гэрээний стандарт нөхцлийг гэрээний агуулгад хамааруулаагүй тохиолдолд талуудын хооронд эрх, үүрэг бий болохгүй²¹.

Иргэний эрх зүй судлаачид гэрээний стандарт нөхцөл дараах шинжийг агуулна²² гэж үздэг байна. Үүнд:

1. Гэрээ байгуулахаар эхэлж санал гаргаж байгаа талын санаа зоригийг илэрхийлэгч хэрэгсэл буюу загвар маягт байдаг.

¹³ Musaballi, A. Tuketici Sozlesmelerinde Genel Islem Sartiari, http://www.turkhukukisitesi.com/makale_270.htm (2006, Aralik), Гэрээний стандарт нөхцлийг тодорхой мэргэжлийн холбоо, -отгари, өмгөвлөгч, хуульч хэн ч боловсруулсан байж болно.

¹⁴ Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар (Ерөнхий анги), УБ., 2005 он, 812 дахь тал.

¹⁵ Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар (Ерөнхий анги), УБ., 2005 он, 815 дахь тал.

¹⁶ Мөн тэнд.

¹⁷ BGHZ NJW 81, 2344; BGH Dnot Z 85, 288.

¹⁸ Д.Энхзүл, Иргэний хууль: Шинэлэг зохицуулалт, УБ., 2003 он, 135 дахь тал.

¹⁹ Д.Мандаахайн, Иргэний хууль: Шинэлэг зохицуулалт, УБ., 2003, 142 дахь талд: Нөхцөлийг гол ба бусад нөхцөл гэж ангилвал стандарт нөхцлийг гэрээний гол нөхцөлийг агуулдаггүй байж болно. Тухайлбал, лангуун дээр "Зарагдсан барааг буцаахгүй" гэсэн зарлал байрлах бичгэнийг хэрэв хуулиар ийм утгатай гэрээ байгуулахыг хорлогддог бол гэрээний нэмэлт нөхцөл санал болгосон стандарт нөхцөл гэж үзэж болно", гэжээ.

²⁰ Д.Энхзүл, Иргэний хууль: Шинэлэг зохицуулалт, УБ., 2003 он, 136 дахь тал.

²¹ Kaplan, I. Banka sozlesmeleri hukuku Cil. I, Ankara, 1996, s.78.

²² Т. Мөнхжаргал, Монгол Улсын Иргэний эрх зүй (Ерөнхий анги), УБ., 2003 он, 162 дахь тал.

2. Гэрээ-эрх зүйн эх сурвалж болох хууль болон хууль тогтоомжид заагаагүй, гэрээнд бичигдээгүй нөхцөлийг стандарт нөхцөлд нарийвчлан заадаг.

3. Байнга, олон дахин давтан хэрэглэж болох шинжийг агуулна.

4. Стандарт нөхцөлийг хэрэглэгч тал өөрийн болон зах зээл, үйлчлүүлэгчийн эрх ашгийг харгалзан урьдчилан тогтоох бөгөөд хэрэв талууд нэг бүрчлэн тохиролцож тогтоосон нөхцөл гэрээний стандарт нөхцөл болохгүй /ИХ-ийн 200.2 зүйл/.

5. Стандарт нөхцөл империагив бус диспозитив шинжийг агуулсан байдаг.

3. Гэрээний стандарт нөхцөлийг тайлбарлах агуулал

Иргэний хуулийн 201 дүгээр зүйлийн 201.1 дэх хэсэгт "Стандарт нөхцөлийг илэрхийлсэн үг хэллэгийн утга санаа ойлгомжгүй бол түүнийг санал хүлээн авагч талд ашигтайгаар тайлбарлана" гэж заасан байдаг. Стандарт нөхцөлийг хэрэглэгч тал нь ихэвчлэн өөрийн ашиг сонирхлыг хамгаалан түүнд нийцүүлэн бэлтгэсэн байдгаас гадна эдийн засаг, мэдээлэл зэрэг давуу талтай байх боломжийг харгалзан Иргэний хуульд стандарт нөхцөлийг хэрэглэсэн гэрээний сул тал болох харилцагч этгээд буюу үйлчлүүлэгчийн хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалсан тайлбар хийх зарчмыг баримталсан байна. Энэхүү Иргэний хуулийн зохицуулалт нь үйлчлүүлэгчийг хамгаалсан сайн талтай боловч гэрээний стандарт нөхцөлд үүсэх зөвхөн нэг төрлийн буюу үг хэллэгийн утга санаа ойлгомжгүй байх тохиолдлыг зохицуулсан байгаа учир нилээд явцуу зохицуулалт гэж үзэж байна.

Иймд стандарт нөхцөл гэрээний салшгүй нэг хэсэг болсон эсхүл гэрээний агуулгад хамаарагдаж байгаа үед гэрээ, хэлцэл тайлбарлах хуулийн ерөнхий зохицуулалт, зарчим нэгэн адил үйлчилнэ. Өөрөөр хэлбэл гэрээг тайлбарлах хуулийн ерөнхий зохицуулалт, зарчим нь гэрээний стандарт нөхцөлийг тайлбарлахад нэгэн адил хамаарах юм.

Практик ач холбогдол болон гэрээний стандарт нөхцөлийн

худалдаа арилжааны салбарт үзүүлэх ач холбогдлыг харгалзан гэрээг тайлбарлахад дараах зарчмыг баримталдаг. Үүнд:

1. Итгэлцэл, зөв, шударга ёсны журмаар тайлбарлах зарчим;

2. Гэрээний стандарт нөхцөлийг өргөн утгаар нь бус явцуу утгаар тайлбарлах зарчим;

3. Гэрээний стандарт нөхцөлд агуулагдсан үг хэллэгийг үйлчлүүлэгчийн мэргэжлийн бус гэдгийг анхааран өдөр тутмын амьдрал дахь хэрэглээний зорилгоор тайлбарлах зарчим;

4. Гэрээний стандарт нөхцөл орсон тодорхой бус болон олон утга бүхий нөхцөлийг үйлчлүүлэгчийн ашиг сонирхолд нийцүүлэн буюу тус нөхцөлийг хэрэглэгчийн ашиг сонирхлын эсрэг тайлбарлах зарчим;

5. Гэрээний стандарт нөхцөл дэх хугацааг өргөн утгаар тайлбарлах зарчим;

6. Үйлчлүүлэгч буюу харилцагч этгээдийн эрхийг хязгаарласан нөхцөлийг явцуу утгаар тайлбарлах зарчим.

Гэрээний стандарт нөхцөлийг тайлбарлахдаа дээрх зарчмыг шүүгч анхаарах нь чухал.

4. Шүүхээс гэрээний стандарт нөхцөлийн агуулгад дүн шинжилгээ хийх ба стандарт нөхцөлийг хүчин төгөлдөр бусад тооцох асуудал

Гэрээний стандарт нөхцөлийг тайлбарлах, өөрчлөх эсхүл хүчин төгөлдөр бусад тооцох зэрэг асуудлаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргасан тохиолдолд шүүх гэрээний стандарт нөхцөлд хөндлөнгөөс оролцдог. Иргэний хуулийн 13 дугаар зүйлийн 13.1 дэх хэсэгт "Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч хууль буюу гэрээнд заасан эрх, үүргээ үнэнч шударгаар хэрэгжүүлнэ", 13.3 дахь хэсэгт "Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч эрх, үүргээ хэрэгжүүлэхдээ бусдад гэм хор учруулсан, зах зээлийн харилцааны чөлөөт байдлыг үндэслэлгүйгээр хязгаарласан, хууль ёсны давуу байдлаа хууль бусаар ашигласан

үйл ажиллагаа явуулж болохгүй бөгөөд хэрэв зөрчвөл хууль тогтоомжид заасан хариуцлага хүлээнэ", 56 дугаар зүйлийн 56.1.1 дэх хэсэгт "хууль зөрчсөн буюу нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд харилцсан хэлцэл" байхаар хуульчилсан ба аливаа гэрээнд эрх, үүргээ үнэнч шударгаар хэрэгжүүлэх, хууль ёсны давуу байдлаа хууль бусаар ашиглахгүй байх, нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд харшлахгүй байх зэрэг зарчмыг үндэслэн үйлчлүүлэгч гэрээний стандарт нөхцөлийг шүүхээр шийдвэрлүүлэх боломжтой. Шүүх стандарт нөхцөл бүхий гэрээтэй холбоотой маргаан гарсан тохиолдолд гэрээний стандарт нөхцөлийг хүчин төгөлдөр бусад тооцох талаар өөрийн үзэмжээр хянах уу, аль эсхүл талуудын нэхэмжлэлд дурдсан асуудлаар хянах уу гэдэг асуудлыг шийдвэрлэх нь чухал юм. Шүүх нь гэрээний стандарт нөхцөл хүчин төгөлдөр бус байх эрх зүйн зохицуулалт болох Иргэний хуулийн 202 дугаар зүйл болон Иргэний хуулийн нийтлэг зарчмыг зөрчсөн гэрээний стандарт нөхцөлийг маргаан гарсан тохиолдолд хянах хэрэгтэй гэж үзэж байна. Учир нь Иргэний хуульд зааснаар гэрээний стандарт нөхцөл хэрэглэгдсэн тохиолдолд гэрээний сул тал болох үйлчлүүлэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалахад чиглэгдсэн байдаг.

Нөгөө талаас гэрээний стандарт нөхцөлийг хянахад Иргэний хуулийн гэрээнд үйлчлэх нийтлэг зарчмыг баримтлахаас гадна Иргэний хуулийн 202 дугаар зүйлд заасан эрх зүйн зохицуулалт нэгэн адил үйлчилнэ. Мөн Иргэний хуульд аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлдэггүй иргэнтэй гэрээ байгуулахаар санал гаргасан тал нь стандарт нөхцөл нь нөгөө талын эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг илт хохироох, өөртөө ашигтай илүү эрх эдлэхээр тогтоож болохгүй Иргэний хуулийн 202 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан²¹. Иргэний хуульд тухайн тохиолдлыг авч үзсэн байдаг тул асуудлыг зөвхөн дээрх зүйлийн зохицуулалтаар хязгаарлаагүй, иргэний эрх зүйн нийтлэг зарчмыг хэрэгдэн авч үзэх болно.

Гэрээнд²⁴ харш гэрээний

²¹ Т. Мөнхжаргал, Монгол Улсын Иргэний эрх зүй (Ерөнхий анги), УБ., 2003 он, 163 дахь тал

²⁴ Гэрээ гэж талууд хооронд харилцан хэлэлцэж нэг бүрлэн тохирч байгуулсан гэрээг ойлгоно.

стандарт нөхцөлийг хэрэгжүүлэхгүй байх зарчмын хүрээнд хэрэглэгч талын боловсруулсан гэрээний стандарт нөхцөл болон зарим нөхцлийг нь хэрэгжүүлэхгүй байхаар талууд иргэний гэрээнд тодорхой тусгаж болохоос гадна тус нөхцөлийг гэрээ байгуулахдаа хүчин төгөлдөр бус гэж тооцож болно.²⁵ Гэрээний стандарт нөхцөл болон гэрээний заалт хоорондоо харшилбал гэрээний заалтыг баримтална гэж үзнэ. Учир нь гэрээг талууд хэлэлцэн тохирсон бөгөөд энд талуудын тэгш эрх хангагдсан байдаг. Нөгөө талаас Иргэний хуулийн зарчим нь гэрээний стандарт нөхцөлийн сул тал болох үйлчлүүлэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалахын тулд гэрээний заалтыг стандарт нөхцөлөөс өмнө хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Үүнийг Олон улсын худалдааны гэрээний Юнидройтын зарчмуудын 2.1.21 дүгээр зүйлд: Стандарт нөхцөл ба стандарт бус нөхцөл хоорондоо зөрчилдөөл стандарт бус нөхцөлийг баримтална гэж заасан байдаг.

Гэрээний ер бусын болон гайхашруулсан заалт хүчингүй тооцох үндэслэл нь талууд иргэний харилцаанд орохдоо шударга байх зарчим юм. Үйлчлүүлэгчийн хувьд ер бусын болон түүнийг гайхашруулсан гэрээний заалтыг шударга байх зарчмын хүрээнд үйлчлүүлэгч стандарт нөхцөлд тусгахыг хүсдэггүй²⁶. Тухайлбал, Банкны зээлийн гэрээнд нууцалсан батлан даалтын заалт, зээлийн гэрээнд оршин суугаа газрын шүүхийн харьяаллыг үгүйсгэсэн заалт.

Ихэвчлэн уншилгүйгээр хүлээн зөвшөөрсөн гэрээний стандарт нөхцөлд оршин заалт нь ер бусын болон гайхашруулсан шинжийг агуулж байгаа бол түүнийг харилцан итгэлцлийн зарчмын хүрээнд хүчин төгөлдөр бус гэж тооцох боломжтой юм. Ер бусын болон гайхашруулсан заалт гэдэгт нөгөө талын тооцоолох боломжгүй заалтыг хэлнэ. Өөрөөр хэлбэл, үйл ажиллагаанд хөндлөнгийн эсхүл

үйл ажиллагаанаас тусдаа ямар нэг холбогдолгүй байдаг заалтыг ер бусын гайхашруулсан заалт гэж нэрлэж болохоор байна.

Чингэлтэй дүүргийн шүүхээр²⁷ зээлийн гэрээнд "зээлдэгч зээлийн гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд зээлдэгчийн бизнесийн нэр хүндэд халдах, ..." гэсэн заалтыг талууд тэгш эрхийн зарчимд үндэслэн, гэрээг чөлөөтэй байгуулах, талууд дээрх заалтыг тохиролцож зөвшөөрсөн гэж үзээд гэрээний стандарт нөхцөл гэж үзээгүй тул гэрээний заалтыг хүчингүй болгож, шүүхэд гаргасан нэхэмжлэлийг хэрэгсэхгүй болгосон байна. Шүүхээс гаргасан шийдвэрт дүн шинжилгээ хийж үзэхэд тухайн гэрээ нь стандарт нөхцөл агуулсан гэрээ эсэхийг тогтоогоогүй тул буруу шийдвэр гаргасан гэж үзэж болох юм.

Дүгнэлт

2002 оны Иргэний хуулиар гэрээний стандарт нөхцөлийг хуульчилсан нь стандарт нөхцөл хэрэглэгчийн давуу байдлаас үйлчлүүлэгчийг хамгаалах эрх зүйн орчин тодорхой хэмжээнд бүрдсэн гэж үзэж болно. Өнөөгийн худалдаа, арилжаа, ажил, үйлчилгээнд түргэн шуурхай байх байдлыг хангах үүднээс аж ахуйн нэгж, байгууллагууд өөрийн худалдаа, үйлчилгээнд стандарт нөхцөлийг түгээмэл хэрэглэж байна.

Гэрээний стандарт нөхцөлийн талаар онолын хүрээнд олон үзэл баримтлал байдаг. Гэрээний стандарт нөхцөлийг өргөн утгатай гэдэг талаас үзвэл түүнд илүү өргөн утга агуулсан тодорхойлолт байх хэрэгтэй гэж үзээд гэрээний аль нэг тал нь нийтлэг үйл ажиллагаандаа зориулан байнга хэрэглэхээр урьдчилан бэлтгэсэн, аливаа харилцагчтай гэрээ байгуулах санал болгодог ба тус нөхцөлийг хэрэглэгч тал гэрээний агуулга болгох хүсэл зоригийг илэрхийлсэн гэрээний нөхцөл гэж тодорхойлсон байдаг.

Гэрээний стандарт нөхцөлийн тодорхойлолтоос

үзэхэд гэрээний стандарт нөхцөлийг гэрээ байгуулах явцад бус, гэрээг байгуулахаас өмнө нэг талаас урьдчилан тодорхойлон тогтоосон байх, тодорхой бус тооны, олон удаа буюу нэг төрлийн гэрээнд хэрэглэхийн тулд боловсруулж бэлтгэсэн байх, түгээмэл болон хийсвэр шинж чанартай байх, хэрэглэгч тал тус нөхцөлүүдийг гэрээний агуулга болгохоор хүссэн байх зэрэг үндсэн шинжийг агуулсан байна.

Гэрээний стандарт нөхцөлийг тайлбарлах асуудлыг Иргэний хуульд заасан боловч үйлчлүүлэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалахын тулд илүү нарийвчилсан эрх зүйн зохицуулалтыг хийх шаардлага гарч байна. Энэ шаардлагыг гэрээний эрх зүйг ерөнхий зарчмын хүрээнд хангаж болох боловч практик дээр шүүх уг асуудлыг дээрх хүрээнд авч үзэх эсэх нь эргэлзээтэй зүйл юм.

Гэрээний стандарт нөхцөлийг хүчин төгөлдөр бус гэж үзэхийн тулд шүүх зөвхөн Иргэний хуулийн 202 дугаар зүйлийг мөрдлөг болгох нь хангалтгүй юм. Иймд Иргэний хуулиар хуульчилсан зохицуулалтыг иргэний эрх зүйн харилцаанд баримталдаг зарчмыг гэрээний стандарт нөхцөлийг хүчин төгөлдөр бусад тооцоход Иргэний хуулийн 202 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн нэгэн адил мөрдлөг болгон хэрэглэх боломжтой.

Товчилсон үгс

BGH-Bundesgerichtshof
БНТУ-Бүгд Найрамдах Турк Улс
ИХ- Иргэний хууль
ОХУ- Оросын Холбооны Улс
НҮБ- Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага
ХБНГУ- Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс
ХЗҮТ- Хууль Зүйн Үндэсний Төв
s-Sayfa

²⁵ Kaplan, I. Banka sözleşmeleri hukuku Cilt. I, Ankara 1996, s.82

²⁶ Kaplan, I. Banka sözleşmeleri hukuku Cilt. I, Ankara 1996, s.83

²⁷ Чингэлтэй дүүргийн шүүхийн 2006 оны 431 тоот шийдвэр.

1. ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ОЙЛГОЛТ

Үндсэн хууль бол иргэдийн үндсэн эрхийг баталгаажуулж үндсэн эрхэд тулгуурласан үнэт зүйлсэд үндэслэсэн биеэ даасан улс болохыг үндэслэж ардчилсан ёсыг эх үндэс болгож төрийн эрх бүхий байгууллагын эрх хэмжээг хязгаарлалт, тэнцвэрийн хяналтын системийг дамжин хэрэгжих төрийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх гол суурь хууль юм. Гэвч олон төрлийн ашиг сонирхол бүхий нийгэм, эдийн засгийн харилцаа, улс төрийн зөрчилдөөн зэргээс Үндсэн хууль нь төрийн дээд хууль байх, үр нөлөөгөө хэвээр хадгалах нь амар бүс хэрэг бөгөөд БНСУ-аас авахуулаад дэлхийн бүхий л улс орны түүхэн хөгжлийг авааад үзэхэд иргэдийн үндсэн эрхэд суурилсан үнэт зүйлсэд тууштай үргэлжлүүлэх ёстой төрийн эрх мэдэл харин ч эсрэгээр нөхцөл болзол тавьж, дэрэнгүлчилж, ард түмний үндсэн эрхийг үл ойшоох явдал гарсаар байна. Ийм нөхцөл байдалд төрийн бүх эрх мэдлийг Үндсэн хуульд нийцүүлэн Үндсэн хуулийн дээд хүчин чадлын эрх мэдлийг баталгаажуулж, ингэснээр иргэдийн үндсэн эрхийн хамгаалалтыг илүү нарийн, боловсронгуй болгох гэсэн цаг үеийн шаардлагаар бий болгосон шүүх юм.

Өнөөгийн эрх чөлөөт ардчилсан улс оронд Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтолцоо нь Үндсэн хуулийн биелэлтийг хангах Үндсэн хуулийн хамгаалалтын арга хэрэгсэл болохын хамт, төрийн эрх мэдэл, эрх хэмжээг хянах бүрэн эрхтэй байдаг. Ийм учраас Үндсэн

БНСУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн судлаач
СОН ИН ХЁГ

БНСУ-ЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН АРГА АЖИЛЛАГАА БА ПРОЦЕСС

хуулийн шүүхийн тогтолцоо нь төлөөллийн тогтолцоо, эрх мэдэл хуваарилах тогтолцоо, сонгуулийн тогтолцоо, орон нутгийн өөрөө удирдах тогтолцоо зэргийн хамтаар засаглалын салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг, зарчим гэж ойлгогддог.

2. ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийн дээд хүчин чадал бүхий заалтыг гол удирдлагаа болгодог. Энэ нь Үндсэн хууль бол улс орны бүтэц зохион байгуулалт, засаглалыг тогтоосон төрийн дээд хууль бөгөөд төрийн байгууллагын батлан гаргах эрх зүйн хэм хэмжээ Үндсэн хуультай зөрчилдвөл Үндсэн хуулийг удирдлагаа болгож, түүнд нийцсэн байх ёстой гэсэн үзэл баримтлал байдаг. Энэ үзэл баримтлалын дагуу АНУ-ын Холбооны дээд шүүх 1803 онд Мэрбэрийн хэрэг (Marbury v. Madison) Үндсэн хуулийг тайлбарлах шүүх засаглалын эрх хэмжээнд үндэслэж парламентын батлан гаргасан хуулийг Үндсэн хууль зөрчсөн хэмээн тунхаглаж, энэ байр суурь нь өнөөг хүртэл шүүхийн жишиг хууль (прецедент)-аар хөдөлшгүй байр суурийг эзэлж байна.

Нөгөө талаас, ард түмэн төрийг удирдах онол болон парламентын онол хүчтэй ноёрхсон Европт парламентын батлан гаргасан хуульд Үндсэн хууль зөрчиж буй эсэх талаар хяналт тавих нь тохиромжгүй боломжгүй гэж үзэж байв. Хэд хэдэн улс орон (тухайлбал, 1911 оны Португаль)-д АНУ-ын Үндсэн

хуулийн нөлөөгөөр жирийн шүүхэд шүүхийн хяналтын тогтолцоог оноосон асуудал байсан боловч удаан үргэлжилж чадаагүй ба 1920 онд анх удаа Ханнс Кельзений нөлөөгөөр Австрид Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх маргааныг хянах эрх бүхий Үндсэн хуулийн дагнасан шүүх байгуулагдсан.

Гэвч Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтолцоо жинхэнэ утгаараа одоогийн дүр төрхөө олж улс оронд бүрэлдсэн нь Дэлхийн II дайны сүүлч үе юм. Германы Бонны Үндсэн хууль нь үндсэн эрхийг шууд төрийн дээд байгууллагын эрх хэмжээг заасан хуулиар тодорхой тогтоож, нөгөө талаас жирийн шүүхээс тусгайлан нь Үндсэн хуулийн хэрэг маргааныг шийдвэрлэх онцгой эрх бүхий холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийг байгуулсан. Ямар нэг хяналт хязгаарлалтад баригдаагүй улс төрийн эрх мэдлийн дэгдээсэн дайны гамшгийг мэдэрсэн Германы ард түмэн Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан үнэт зүйлсийг хэрэгжүүлж хамгаалдаг холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийг байгуулж, энэхүү шүүх нь ч Үндсэн хуулийн манах-сахин хамгаалагчийн үүргээ маш сайн гүйцэтгэсэн.

Биеэ даасан Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтолцоо бүрэлдэж эхэлснээр Итали, Испани, Португаль, Польш зэрэг Европын олон орон Үндсэн хуулийн шүүхийг байгуулж, хуучин Зөвлөлт Холбоот Улсыг задарсны дараагаар улс төрийн өөрчлөгдсөн нөхцөл байдлыг даван туулсан зүүн Европын улс орон ч шинээр Үндсэн хуулиа батлан биеэ даасан Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтолцоог бүрдүүлээд байна.

Ази тивд 1988 онд БНСУ нь

Үндсэн хуулийн шүүх байгуулснаар эхлэл болж, 1990-ээд оны үед Монгол Улс, Узбекистан, Казахстан зэрэг улсын Үндсэн хуулийн шүүх байгуулагдсан (Казахстан улсын Үндсэн хуулийн шүүх нь 1995 онд Үндсэн хуулийн зөвлөл болж өөрчлөгдсөн).

3. БНСУ-ЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ХУВЬСАЛ, ӨӨРЧЛӨЛТ

а. Улсын Үндсэн хууль (Бүгд Найрамдах Улсын анхдугаар Үндсэн хууль)

Төрт улсын Үндсэн хууль нь Үндсэн хуулийн зөвлөлтэй байсан ч түүний бүрэн эрх нь зөвхөн Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхэд хяналт тавих төдий байсан. Энэхүү Үндсэн хуулийн зөвлөл нь араад жил оршин тогтносон ч үйл ажиллагаа явуулсан нь маш бага, дөнгөж 6 хэргийг хянан шалгаснаар төгссөн. Газар тариалангийн өөрчлөн байгуулалтын хуулийн 18 дугаар зүйлийн 1 дэх заалт, 24 дүгээр зүйлийн 1 дэх заалт болон "Зайлшгүй нөхцөл байдлын улмаас хийсэн гэмт үйлдэлд хамаарах тусгай арга хэмжээ"-ний 9 дүгээр зүйлийн 1 дэх заалт нь Үндсэн хууль зөрчсөн гэх дүгнэлтийг гаргаж байсан.¹

б. 1960 оны Үндсэн хууль (Бүгд Найрамдах Улсын 2 дугаар Үндсэн хууль)

1960 оны Үндсэн хууль анх удаа биеэ даасан Үндсэн хуулийн шүүхийг цогцлоосон. Үндсэн хуулийн шүүхийн бүтэц бүрэлдэхүүн нь 9 шүүгчээс бүрдэж, Ерөнхийлөгч, Дээд шүүх, Сайд нарын Зөвлөлөөс тус бүр 3 хүн сонгон томилох ба бүрэн эрхийн хугацаа нь 6 жил байв. Үндсэн хуулийн шүүх нь хууль тогтоомжид Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхэд хяналт тавьж, Үндсэн хуулийн зүйл заалтын талаар эцсийн тайлбарыг хийж, төрийн байгууллагын хоорондын эрх мэдлийн зөрчилдөөн, улс төрийн намын тараах, хариуцлага тооцох, ерөнхийлөгчийн болон Дээд шүүхийн ерөнхий шүүгчийн сонгуультай холбогдсон маргааныг хянан шийдвэрлэх эрхтэй байсан боловч БНСУ-д Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль батлагдсанаас хойш 1 сарын дараа 5 сарын 16-нд цэргийн хувьсгал гарснаар энэ шүүх нь бодитоор хэрэгжиж чадаагүй юм.

в. 1962 оны Үндсэн хууль (Бүгд Найрамдах улсын 3 дугаар Үндсэн хууль)

1962 оны Үндсэн хуулиар өмнөх хуульд заагдсан Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэн эрх дотроос Үндсэн хууль зөрчсөн хууль тогтоомжийг хянах, улс төрийн намыг тараах, сонгуулийн маргааныг Дээд шүүх, хариуцлага тооцох шийдвэр гаргах асуудлыг Сахилгын хороонд хамааруулж, эрх мэдлийн зөрчилдөөнтэй маргааныг шийдвэрлэх эрхийг хассан. Улсын дээд шүүх нь цэрэг болон цэргийн албан хаагч дайнд амь үрэгдсэн, албан үүргээ гүйцэтгэж байгаад амь эрсэдсэн, шархадсан тохиолдолд бусад хуулийн дагуу нөхөн олговор, тэжээгчээ алдсаны тэтгэмж, олговрыг авах боломжтой бол Төрийн нөхөн олговрын тухай хууль болон Иргэний хуулийн холбогдох зохицуулалтын дагуу хохирлын нөхөн олговрыг нэхэмжлэх эрхгүй болгосон Төрөөс нөхөн олговор олгох тухай хуулийн 2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг болон Шүүхийн бүтэц зохион байгуулалтын тухай хуулийн 59 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг² Үндсэн хууль зөрчсөн хэмээн шийдвэрийг гаргаж байсан.

г. 1972 оны Үндсэн хууль (Шинэчилсэн Үндсэн хууль)

1972 оны Үндсэн хууль нь Үндсэн хуулийн холбогдолтой хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх байгууллагаар Үндсэн хуулийн зөвлөлийг дахин томилсон. Үндсэн хуулийн зөвлөл нь Үндсэн хууль зөрчсөн хууль тогтоомжид хяналт тавих, хариуцлага тооцох, улс төрийн намыг тараах зэрэг бүрэн эрхтэй байсан хэдий ч Дээд шүүхэд шилжүүлэх эрхийн дагуу бодитогоор ганц ч хэрэг маргааныг

хянаж шийдвэрлээгүй юм.

д. 1980 оны Үндсэн хууль (Бүгд Найрамдах улсын 5 дугаар Үндсэн хууль)

Өмнөх хуулийн Үндсэн хуулийн зөвлөлийг тэр хэвээр нь үргэлжлүүлсэн 1980 оны Үндсэн хуульд ч Дээд шүүхэд шилжүүлэх эрх³-ийг хэвээр хадгалж, үүний дүнд 1972 оны Үндсэн хуулийн адилаар Үндсэн хууль зөрчсөн хууль тогтоомжийг хянасан ажиллагаа нэг ч гараагүй.

е. Өнөөгийн Үндсэн хууль

Дарангуйллын засгийн эрхийг эзэргүүцсэн "6 дугаар сарын хувьсгал"-ын үр дүнд 1987 онд батлагдсан Шинэ Үндсэн хууль нь дахин биеэ даасан Үндсэн хуулийн шүүхийг байгуулж, Үндсэн хуультай холбогдсон маргааныг шийдвэрлүүлэхээр тогтоосон⁴. Үндсэн хуулийн 111 дүгээр зүйлд Үндсэн хуулийн шүүх нь шүүхийн саналын дагуу аливаа хууль Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянах, эрх бүхий албан тушаалтанд хариуцлага тооцох, улс төрийн намыг татан буулгах, төрийн байгууллагын хоорондын болон төрийн байгууллага, нутгийн удирдлагын байгууллагын хоорондын эрх хэмжээний зөрчилдөөнөөс үүдэлтэй маргааныг хянан шийдвэрлэх болон хууль тогтоомжоор тогтоосон Үндсэн хуулийн холбогдолтой маргааныг хянан шийдвэрлэх эрхтэй гэж хуульчилсан.

1) Үндсэн хуулийг зөрчсөн хууль тогтоомжийг хянах эрх

Үндсэн хуулийн шүүх нь шүүхээс ирүүлсэн хүсэлтийн дагуу хууль тогтоомжийг Үндсэн хууль

¹ Дээрх бүх заалт нь Дээд шүүхээр хэрэг хянан шийдвэрлүүлэх эрхийг хязгаарласан агуулгатай байсан.

² Төрөөс нөхөн олговор олгох тухай хуулийн зүйл заалт Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар маргаж байсан 1970 оны 5 дугаар сарын 7-ны өдөр шүүхийн байгууллагын дээрх бүх заалтад өөрчлөлт орсон ба маргааныг хамтран шийдвэрлэх явцад нь Дээд шүүхээр хэрэг хянан шийдвэрлүүлэх эрхийг хязгаарласан агуулгатай байсан.

³ Төрөөс нөхөн олговор олгох тухай хуулийн зүйл заалт Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар маргаж байсан 1970 оны 6 дугаар сарын 7-ны өдөр шүүхийн байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалтын хуулийн 59 дүгээр зүйлийн 1 дэх заалтад өөрчлөлт орсон ба маргааныг хамтран шийдвэрлэх явцад Үндсэн хууль, бусад хуульд өөрөөр заагаагүй бол олонхийн саналээр шийдвэрлэнэ гэж заасан байсныг: "Хууль тогтоомж болон туслах, заавар, дорлосон Үндсэн хуулийг зөрчсөнийг тогтоосон хамтын шийдвэр нь Дээд шүүхийн бүх шатны тухайн 2/6-ийн ирцтэйгээр, орлогын шүүгчдийн 2/6 болон түүнээс дээшхи саналар дэмжсэн тооцож шийдвэрлэнэ" гэж өөрчлөн Үндсэн хуулийг зөрчсөн гэж үзэх шийдвэр гаргах саналын тоог нарийвчилсан.

⁴ Дээд шүүхэд Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх маргааныг хянан шийдвэрлэх явцад Дээд шүүхийн ерөнхий шүүгчээр зэрэглүүлсэн хамтран шүүх үүсгэгдсэн нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар шийдвэрлэх шатлуудтай гэж шийдвэрлэлтэй тэрхүү саналаар Үндсэн хуулийн зөвлөлийг идэвхгүй байх тогтоолов.

⁵ 8 дугаар сарын тэмдгийн үр дүнд иргэдийн Үндсэн эрхийн хамгаалалтын хүмүүхэгжүүлэхийн тулд Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтоолцоог байгуулах шаардлагатай гэсэн нэгдмэл үзэл баримтлал бий болсон. Гэвч бодит байдлаар дээрх үзэл Үндсэн хуультай холбогдсон маргааныг шийдвэрлэх бүрэн эрхийг олгох асуудал дээр тухайн үед улс төрийн хүчинд үзэл бодлоор хуваагдсан байв. Тухайн үед төрийн эрхийг барьж байсан Ард түмний нам хэрэв Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтоолцоог сонгохон Үндсэн хуулийн холбогдолтой өргөдлийг хянан шийдвэрлэх эрх эзэрхий олгохгүй байвтар, хэргийг сөрөг үнэмлэх нь Б.Б. Найрамдал улс нь 5 дугаар Үндсэн хуулийн дагуу Дээд шүүхэд Үндсэн хуулийн хэрэггүйн хомаруулах нь үүнтэй гэж үзэх байв. Эцэст нь улс төрийн зовшилтийн үр дүнд Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтоолцоо сонгогдсон бөгөөд бусад асуудлаас өөрөөр имар нэгэн салдгагчийн тухайн зовшилчдэд хүрсэн нь бие даасан байдалаар Үндсэн хуулийн шүүхийг байгуулсан ч гэсэн, түүнийг хувь заяа хүчинд Үндсэн хуулийн зөвлөлийн адилаар үр ойлгоогдон явцуй байна гэсэн найдвар улс төрийн хүчнүүдээр зогсохгүй болон Дээд шүүхэд хүртэл газар авч байв.

зөрчиж байгаа эсэхэд хяналт тавих эрхтэй. (Үндсэн хуулийн 111 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1 дэх заалт, Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 41 дүгээр зүйл). Энэ нь хууль тогтоомж болон түүний заалт зохицуулалт нь Үндсэн хууль зөрчиж байгаа эсэх асуудал санал илгээсэн шүүхэд хянан хэлэлцэгдэж байгаа хэрэг маргааны урьдчилсан нөхцөл болж буй тохиолдолд тухайн хэргийг шийдэж буй шүүхийн хүсэлтээр Үндсэн хуулийн шүүх тухайн хууль болон хуулийн зохицуулалт нь Үндсэн хуулийг зөрчиж байгаа эсэхийг хянан шийдвэрлэх боломжийг олгосон нарийн хяналтын тогтолцоо юм.

Гэхдээ Үндсэн хуулийн шүүхийн хууль тогтоомжийг хянах эрх нь шүүхийн санал хүсэлтийг үндэслэл болно гэсэн талаас ямар нэг шүүх хүсэлт гаргаагүй бол хэрэгжихгүй байх сул талыг агуулж байдаг. Түүнчлэн БНУ-ын 4 дүгээр, 5 дугаар Үндсэн хуулийн зөвлөлтэй байсан үеийг харвал шүүхээс санал, хүсэлт илгээх эрхэд идэвхийг байдлаар хандал хууль тогтоомжид хяналт тавих эрх бүрэн утгаар хэрэгжихгүй байсан бодит жишээ харж болно. Энэ мэт асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль (цаашид "хууль" гэх) нь хууль тогтоомжийг хянах эрхийг хэрэгжүүлэх бололцоог олгосон системчилсэн арга хэрэгсэл болсон бөгөөд энэ хуулийн дагуу шүүх Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх талаар хүсэлт гаргаагүй ч хэргийн оролцогчид маргааны үндэслэл шалтгаан болсон асуудлаар шууд Үндсэн хуулийн маргаан хянан хэлэлцэх журмын дагуу тухайн хууль тогтоомж Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудлаар хүсэлт гаргах эрх олгосон. (хуулийн 68 дугаар зүйл)

2) Эрх бүхий албан тушаалтанг эгүүлэн татах, хариуцлага тооцох эрх

Үндсэн хуульд заасан эрх бүхий албан тушаалтанг эгүүлэн татах эрх нь Ерөнхийлөгч зэрэг төрийн дээд албан тушаалтанд хандаж хууль ёсны хариуцлагыг хүлээлгэхээр Үндсэн хуульд заасан тусгай огцуулах процессын дагуу огцрохыг шаардаж, Үндсэн хуулийг хамгаалах тогтолцоо. Одоогийн хүчин төгөлдөр үйлчилж буй Үндсэн

хуулийн 65 дугаар зүйлийн 1 дэх заалтаар УИХ-д импичментийн эрхийг олгож, 111 дүгээр зүйлийн 1-ийн 2-т Үндсэн хуулийн шүүх нь эгүүлэн татах асуудлыг хянан хэлэлцэхээр хуульчилж өгсөн.

Ердийн шүүхийн хянан хэлэлцэх ажиллагааны дагуу хариуцлага ногдуулахад хүнд буюу сахилгын шийтгэл ногдуулах боломжгүй төрийн өндөр албан тушаалтан болон Үндсэн хуулиар эрх хэмжээг нь тодорхойлсон албан тушаалтан Үндсэн хуулийг зөрчсөн нөхцөлд хуулийн хариуцлага хүлээлгэх боломжтой болгосон нь тухайн үеийн улс төрийн мэдрэмжээс шалтгаалан дээр дурдсаны адил БНУ-ын 1 дүгээр Үндсэн хуулиар өндөр албан тушаалтанд шүүхийг тогтоосноос хойш маш их өөрчлөлтийг тогтолцооны хувьд даван туулж ирсэн. Албан тушаалтанд хариуцлага тооцох тогтолцоо нь байцаан шийтгэх журмын дагуу явагдах бөгөөд Эрүүгийн хуульд заасан хариуцлагын шинжийг агуулж буй мэт боловч үнэн хэрэг дээрээ захиргааны сахилгын шийтгэл хүлээлгэж буй асуудал юм.

3) Үндсэн хууль зөрчсөн намыг татан буулгах эрх

Үндсэн хууль зөрчсөн улс төрийн намыг татан буулгах тогтолцоо бол ардчилсан ёсны үнэт зүйлсийг хэрэгжүүлэх арга хэрэгсэл юм. Үндсэн хуулийн 8 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэг нь "Улс төрийн намын зорилго буюу үйл ажиллагаа нь ард түмний үнэт зүйлсэд халдсан тохиолдолд Засгийн газар Үндсэн хуулийн шүүхэд түүнийг тараах саналаа тавьж болох бөгөөд улс төрийн нам нь Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрээр тарна" гэж заасан ба улс төрийн намыг тараахыг санал болгох эрх нь Засгийн газарт, түүнийг тараах эрхийг Үндсэн хуулийн шүүхэд хамааруулсан. Улс төрийн нам нь ардчилсан улс оронд улс төрийн чухал шинжийг агуулдаг учир түүнийг тараах асуудалд энгийн эвэлдэн нэгдсэн байгууллагын тарах асуудалтай харьцуулахад тодорхой шат дамжлага, үе шат, бодит бүрэн эрхийг хүлээн зөвшөөрөхгүй байх боломжгүй учир зөвхөн Үндсэн хуулийн шүүх өөрийн шийдвэрээр тараах эрхтэй юм.

4) Эрх хэмжээний зөрчилдөөнийг хянан шийдвэрлэх эрх

Эрх хэмжээний зөрчилдөөнийг шийдвэрлэх ажиллагаа нь төрийн байгууллагын болон нийтийн захиргааны байгууллагын хоорондын бүрэн эрх, түүний хүрээ хязгаар болон хязгаарлалтыг нарийн тодорхой ялгаж өгч төрийн үйл ажиллагааг хялбаршуулах, төрийн байгууллагын хоорондын хяналт, тэнцвэрийг хадгалж Үндсэн хуулиар тогтоосон журмыг хамгаалах зорилготой арга хэрэгсэл юм.

Одоогийн Үндсэн хууль нь төрийн байгууллагын хоорондын болон төрийн байгууллага, нутгийн удирдлагын байгууллага хоорондын эрх хэмжээний зөрчилдөөнтэй холбогдсон маргааныг шийдвэрлүүлэхээр Үндсэн хуулийн шүүхэд хандаж Үндсэн хуулийн хамгаалалтын арга хэмжээний нэг хэсэг болгон төрийн байгууллага, нутгийн удирдлагын байгууллага, тэдгээрийн хоорондын эрх хэмжээний хүрээ хязгаарын маргааныг шийдвэрлүүлэхээр болсон. Гэхдээ Үндсэн хуулийн шүүх-д хариуцагчийн үйл ажиллагаа буюу эс үйлдэл нь нэхэмжлэгчид Үндсэн хууль, хууль тогтоомжоор хамааруулсан бүрэн эрхэд халдсан буюу халдах бодит аюул тулгарсан үед Үндсэн хуулийн шүүхэд эрх хэмжээний зөрчилдөөнийг арилгуулахаар хандаж болохоор заасан.

5) Үндсэн хууль зөрчсөн талаар иргэдийн өргөдлийг хянан шийдвэрлэх эрх

Үндсэн хууль зөрчсөн талаарх гомдол нь төрийн байгууллага, албан тушаалтнаас Үндсэн хуулиар хамгаалсан иргэдийн үндсэн эрхийг хамгаалах тогтолцоо мөн. Энэ тогтолцоо нь Герман зэрэг Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтолцоот урсдаг төрөл бүрийн хэлбэрээр хүлээн зөвшөөрөгдөж байдаг. Үндсэн хуулийн шүүхийн маргаан хянан шийдвэрлэх эрх бол голчлон Үндсэн хуулийн объектив дэг журмыг хамгаалах явдалд тулгуурлан үндсэн эрхийг халдлагаас шууд хамгаалах зорилготой бөгөөд иргэдээс энэ талаар шууд хандах шүүх болох Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтолцоо нь хувь хүний үндсэн эрхийг халдлагаас хамгаалах

субъектив эрхийн хамгаалалтын арга хэмжээ болон Үндсэн-хууль зөрчсөн төрийн байгууллага, албан тушаалтны үйл ажиллагааг хянах, хязгаарлах замаар Үндсэн хуулиар тогтоосон дэг журмыг хэрэгжүүлэх объектив хамгаалалтын давхардмал шинжийг агуулж байдаг.

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль ерөнхий эрх хэмжээний дагуу Үндсэн хуулийн маргаанаас гадна хууль тогтоомжийн хяналтын маргааныг давхар зохицуулж байх ба дээр дурдсаны дагуу шүүхийн санал хүсэлт илгээх идэвхигүй байдлыг хязгаарлахын тулд болон шүүхийн шийдвэрт Үндсэн хуулийн шүүхээс тавих хоригийн Үндсэн хуулийн шинжтэй асуудлын зарим хэсгийг арилгах боломжтой БНСУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтолцооны онцлог хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хэлбэр болно.

4. ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

A. Үндсэн хуулийг хамгаалах ажиллагаа

Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагаа дундаас хамгийн чухал зүйл бол Үндсэн хуулийг хамгаалах асуудал юм. Үндсэн хуулийн хэрэгжилтэд саад тогтвор болох Үндсэн хуулийн гол дайсан нь төрийн эрх мэдэл, хүч чадал байх боломжтой хэдий ч үүгээр хязгаарлагдахгүй хувь хүн эсвэл байгууллага болон улс төрийн нам байх ч боломжтой учир эдгээр Үндсэн хуулийн ил, далд бүх дайснаас Үндсэн хуулийг хамгаалдаг. Эрх хэмжээний зөрчилдөөн, хариуцлага тооцох, Үндсэн хууль зөрчсөн улс төрийн намыг тараах, үндсэн эрхийг хэрэгжүүлэх зэрэг нь төрийн байгууллага, албан тушаалтнаас Үндсэн хуулийг хамгаалах арга юм.

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХ ҮНДСЭН ХУУЛИЙН хамгаалалтыг хангалттай хэрэгжүүлэхийн тулд Үндсэн хуулийн далд дайсангагчдаас гарч ирж болох бүх төрөл хэлбэрийн Үндсэн хууль зөрчсөн үйлдлийг нэгийг ч үлдээлгүй хамрах ёстой байтал шүүхийн хянан шийдвэрлэх хэргийг Үндсэн хуулийн шүүхийн хянан шийдвэрлэх объектоос ялгаж байгаа өнөөгийн тогтолцоо нь энэ тал дээр Үндсэн хуулийн хамгаалалтын хоосон орон зайг агуулж байгаа юм.

B. Эрх хэмжээг хязгаарлах, хянах ажиллагаа

Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийн дэг журамжсан хүрээг даван гарах гэсэн улс төрийн Үндсэн хуулиас гарсан чиг хандлагын эсрэг хүчтэй арга хэрэгсэл болдог. Үүнтэй зэрэгцэн Үндсэн хуулийн шүүх улс төрийн хүчний үйл ажиллагааг үргэлжид Үндсэн хуулийн дэг журамд нийцүүлэхийн тулд ажиглаж, хянах шинжтэй байдаг. Мөн Үндсэн хуулийн шүүх нь өнөөгийн төрийн эрх мэдэл хуваарилах ёсыг хэрэгжүүлэх орчин үеийн хэлбэр болохын хувьд чухал ач холбогдолтой эрх мэдлийг хянах хэрэгсэлд тооцогддог. Өөрөөр хэлбэл, Үндсэн хуулийн шүүх тогтолцоо нийгмийн бүтцийн өөрчлөлт болон олон ургалцын төрийн нэгдмэл эрх мэдлийн өнөөгийн байдлад сонгодог эрх мэдэл хуваарилах тогтолцоо үнэн утгаараа хэрэгжиж чадахгүй байгаа энэ нөхцөлд эрх мэдлийг хянах, хязгаарлах шинэ арга хэрэгсэл юм. Ялангуяа эрх чөлөөт ардчилсан улс төрийн дэг журам доторх олонх цөөнхийн эрх мэдлийг хянах энэ арга хэрэгсэл нь цөөнхийг хамгаалах хэрэгдлүүр болох боломжтой. Жишээлбэл, улс төрийн цөөнх (парламентын гишүүн, сөрөг хүчнийхний эвсэл зэрэг)-д эрх мэдлийн зөрчилдөөнийг арилгуулахаар нэхэмжлэл гаргах эрхийг олгосон нь олонхийн эрх мэдлээс хамгаалах хүчтэй хяналтын үр нөлөөг бий болгож байна.

B. Үндсэн эрхийг хамгаалах ажиллагаа

Үндсэн хуулийн шүүх бол төрийн эрх мэдлийн үндэс болон төрийн үйл ажиллагааны зөв байдлыг баталгаажуулах явцад иргэдийн эрх чөлөө, эрхийг хамгаалдаг. Ялангуяа Үндсэн хуулийн шүүх-д маргаан шийдвэрлүүлэх нь иргэдийн үндсэн эрхийн хамгаалалтыг хангах гол механизм юм. Мэдээжийн хэрэг нэгдүгээрт, жирийн шүүхэд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаагаар иргэдийн үндсэн эрх хамгаалагдаж хэрэгжих хэдий ч шүүхээс хуулийг буруу хэрэглэх явдлаар дамжин үндсэн эрхэд халдсан тохиолдолд хамгийн сүүлийн шатанд Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх үе шатанд хамгаалалтыг авах боломжийг олгох

ёстой. Эцэст нь Үндсэн хуулийг зөрчсөн хуулийг батлахгүй байх, үндсэн эрхийг хязгаарласан хууль тогтоомжийг хязгаарлах зэрэг үндсэн эрхийн хамгаалах тогтолцоо ч Үндсэн хуулийн шүүхэд хамаарч үр нөлөө нь бүрэн утгаар хэрэгжих боломжтой. Эндээс Үндсэн хуулийн шүүх нь төрийн бүх эрх мэдэл зүй зохистой үйлдлийн үндэслэл болохын хамт, төрийн эрх мэдлийн хамгийн дээд зорилго болох иргэдийн үндсэн эрхийг хамгийн бодит байдлаар бататган хамгаалж өгдөг тогтолцоо гэж үзэж болно.

Г. Улс төрийн эв найрамдлыг хамгаалах

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХ Үндсэн хуульд заасан дэг журмаас гажих гэсэн улс төрийн хүчнүүдийн хоорондын эрх мэдлийн төлөөх тэмцлийг Үндсэн хуулийн дэг журмын хүрээнд эв найрамдлын журмаар үнэт зүйлсийг хамгаалахдаа хэрэм цайзын үүрэг гүйцэтгэх ба улс төрийн шинжтэй зөрчлийн уур амьсгалыг зөөлрүүлэгч болж, түүнчлэн нийгмийн нэгдэх, нийлэх үйл явцыг илүү бататгаж өгдөг. Ялангуяа эрх мэдлийн зөрчилдөөнийг шийдвэрлэх болон Үндсэн хууль зөрчсөн улс төрийн намыг татан буулгах ажиллагаагаар дамжуулан Үндсэн хуулийн асуудалтай холбогдох улс төрийн шинжтэй асуудлуудыг шийдвэрлэх боломжтой ба өмчүүхэн ч гэсэн "улс төрөөс гадуур" халдах аюул бүхий улс төрийн хэрэг маргаанууд Үндсэн хуулийн шүүхээр дамжин шийдвэрлэгдсэнээр улс төрийн хувьд тайван байх үр дүнтэй юм. Түүнчлэн улс төрийн хийжиг том хүчин Үндсэн хуулийн шүүхээр дамжин үзэл баримтлалаа тодорхой нарийн болгох бололцоог олгосноор төрийн эрх мэдлийг зохистой байлгахад тус дөхөм болдог.

5. ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХЭД МАРГААН ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ ПРОЦЕСС

A. Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны онцлог

Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь Үндсэн хууль, Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх журам зэрэгт тусгайлан заасан зохицуулалт

байхгүй бол Үндсэн хуулийн шүүхийн мөн чанарт үл харшлах хүрээнд Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагаатай холбогдсон хууль тогтоомжийг баримтална. (Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 40 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг). Мөн албан тушаалтанд хариуцлага тооцох тухайд Эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны хууль тогтоомж, эрх мэдлийн зөрчилдөөний маргааныг шийдвэрлэх болон иргэдээс ирүүлсэн өргөдөл гомдлыг шийдвэрлэхэд Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль тогтоомжийг баримтлах бөгөөд ингэхдээ ИХШХШ хууль тогтоомж эрүүгийн байцаан шийтгэх, захиргааны хэрэг маргаан шийдвэрлэх хууль тогтоомжтой зөрчилдөхгүй байх хүрээнд хэрэглэдэг.

Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэхдээ өөр хэрэг маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хуулийг баримтлах нь "зөвхөн Үндсэн хуулийн шүүхийн мөн чанарт харшлахгүй байхаар хязгаарлагдах учир Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэхдээ өөр төрлийн маргаан шийдвэрлэх журмыг баримтлах боломжгүй болох асуудалтай тулгарч болно. Энэ тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүх өөрт шаардлагатай маргаан шийдвэрлэх ажиллагааг журам болон шийдвэрлэх бие даан гаргаж болдог. Тухайлбал, хууль тогтоомжийг Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхийг хянах нарийн ажиллагаанд хамаарах ажиллагааг дуусгавар болсон гэж үзсэн хэдий ч объектив Үндсэн хуулийн дэг журмыг сахин хамгаалахын тулд шаардлагатай нөхцөлд дахин хянан шийдвэрлэх шаардлагыг хүлээн зөвшөөрөөд өмнө гаргасан шийдвэрээ тэр чигээр гаргасан, эсвэл Үндсэн хуулийн шүүхэд гаргасан өргөдлөө буцаасан буюу эрхийг хамгаалсны ашиг тус алуу болсон ч Үндсэн хуулийн тайлбарыг хийхийн тулд уг шийдвэрийг гаргах эсэх зэрэг асуудал нь Үндсэн хуулийн шүүхийн өөрийнх нь мөн чанарт нийцэж буй эсэхэд холбогдсон асуудал үүсэх боломжтой юм.

Доор Үндсэн хуулийн шүүхэд хууль тогтоомж Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянах ажиллагааг

голлон авч үзье.

Б. Хууль тогтоомж Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянах ажиллагаа

1) Хууль тогтоомж Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянуулахаар оролцогчдоос өргөдөл гаргах

Жирийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэгдэж байх явцад уг хэрэг маргаанд хамаарах хууль болон хуулийн заалт нь Үндсэн хуулийг зөрчиж байна гэж үзсэн хэргийн оролцогч уг хэргийг хянан шийдвэрлэж буй шүүхэд өргөдлөө гаргана.

2) Шүүхээс Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянуулах хүсэлтийг илгээх шийдвэр

Өргөдлийг хүлээн авсан хэргийг харьяалах шүүх Үндсэн хуулийг зөрчсөн байна гэж үзсэн хууль тогтоомж нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх асуудал бол уг хэрэг маргааны гол үндэслэл болж байгаа ба Үндсэн хууль зөрчсөн байх магадлалтай гэж үзвэл шийдвэр гаргах журмын дагуу Үндсэн хуулийн шүүх шүүхэд хянуулахаар хүсэлт илгээх шийдвэрийг гаргана. Түүнчлэн уг хэргийг харьяалж буй шүүх бүрэн эрхийнхээ хүрээнд ч өөрөө санаачлан уг шийдвэрийг гаргах хуультай. Гэхдээ дээрх хоёр нөхцлийн аль альд Дээд шүүхээс өөр шүүхийн зүгээс Үндсэн хуулийн шүүхэд хянуулахаар гаргаж буй хүсэлт нь заавал Дээд шүүхээр дамжсан байхыг шаардах (ҮХШТХ-ийн 41 дүгээр зүйлийн 5 дах хэсэг) учир харьяалах шүүх нь уг хүсэлтийн эх хувийг Дээд шүүхэд илгээх ба энэ нь зөвхөн процессын асуудал тул Дээд шүүх шийдвэрлэх эрх байхгүй.

Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянуулахаар гаргаж буй хүсэлтийг зарчмын хувьд шүүхэд хянан хэлэлцэгдэж буй тодорхой хэргийн хянан шалгалт нь хангалттай хийгдсэн байх ба тухайн хэргийг зохицуулсан хууль тогтоомжийн ерөнхий хэлбэр тодорхой болж Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхээс хамааран шүүхээс гарах шийдвэрт нөлөөлөхүйц бол илгээнэ. Тэгэхгүй бол нөхцөл байдлаас шалтгаалан ийнхүү Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянуулах шаардлаггүй байсан байх боломжтой юм.

Нөгөө талаас, шүүх Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянуулахаар хүсэлтийг буцаасан тохиолдолд

Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянуулахаар шүүхэд өргөдөл гаргасан хэрэгт хамаарах этгээд Үндсэн хуулийн шүүхэд хянуулахаар өргөдөл гаргаж болно. Энэ тохиолдолд дээрх этгээд тухайн хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх явцад гаргасантай адил тайлбарыг дахин Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянуулахаар өргөдөл гаргахдаа гаргаж болохгүй байдаг. (Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 68 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг)

3) Тухайн хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зогсоох

Шүүхээс Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянуулахаар хүсэлт илгээсэн тохиолдолд холбогдох хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг Үндсэн хуулийн шүүхээс Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх дүгнэлт гартал тул зогсооно. Гэхдээ зөвхөн шүүхээс яаралтай шийдвэрлэх шаардлагатай гэж үзвэл эцсийн шийдвэрийг гаргахаас бусад ажиллагааг хийхийг зөвшөөрдөг (ҮХШТХ-ийн 42 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг). Түүнчлэн дээрх хянан шийдвэрлэх ажиллагааг тул зогсоох хугацаа нь эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны мөрдөн шалгах хугацаа (Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 92 дугаар зүйлийн 1, 2 дах заалт, Цэргийн шүүхийн тухай хуулийн 132 дугаар зүйлийн 1, 2 дах заалт) болон ИХШХШ ажиллагааны шүүхийн шийдвэр мэдэгдэх хугацаа (ИХШХШТХ-ийн 199 дүгээр зүйл) хүнд хамаарахгүй (ҮХШТХ-ийн 42 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг).

4) ҮНДСЭН ХУУЛЬ зөрчсөн эсэхийг хянуулахаар шүүхээс гаргасан хүсэлтийн илгээх болон санал хүргүүлэх

Хууль Үндсэн хууль зөрчиж буй эсэхийг хянуулахаар шүүхээс хүсэлт гаргасан тохиолдолд тэрхүү хүсэлтийг Хууль зүйн яамны сайд болон хэргийн оролцогчдоод хувийг хүргүүлнэ (ҮХШТХ-ийн 27 дугаар зүйлийн 2 дахь заалт). Үүний дараа хэргийн оролцогч, хэрэгт хамаарах этгээд болон Хууль зүйн яамны сайд Үндсэн хуулийн шүүхэд тухайн хууль тогтоомж Үндсэн хуулийг зөрчсөн эсэх талаар саналаа гаргаж өгч болдог (ҮХШТХ-ийн 44 дүгээр зүйл). Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмын 56 дугаар зүйл). Мөн Үндсэн хуулийн шүүхээр

хянан шийдвэрлэгдэж буй маргаанд холбоотой төрийн байгууллага, албан тушаалтан болон олон нийтийн байгууллага тус бүр өөрийн саналыг илэрхийлж болох бөгөөд Үндсэн хуулийн шүүх нь эдгээрээс өөрийн саналаа гаргахыг шаардаж болон ба шаардлагатай гэж үзсэн тохиолдолд тухайн хэрэг маргаанд холбогдох этгээдийн санал гаргах эрхийг мөн хязгаарлаж болдог (маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмын 10 дугаар зүйл). Нөгөө талаас хүсэлтийг гаргасан шүүх нь өөрийн саналыг илэрхийлж болно (маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмын 55 дугаар зүйл).

5) Нотлох баримт, холбогдох бичиг баримт бүрдүүлэхийг шаардах Шүүх бүрэлдэхүүний шийдвэрээр төрийн байгууллагаас болон олон нийтийн байгууллагаас хэрэгт ач холбогдолтой мэдээллийг лавлах буюу бичиг баримтыг ирүүлэхийг шаардах эрхтэй (ҮХШТХ-ийн 32 дугаар зүйл). Түүнчлэн шүүх хууль тогтоомж нь Үндсэн хууль зөрчиж байгаа эсэхийг хянуулахаар хүсэлтээ гаргасны дараа ч маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд ач холбогдол бүхий бичиг баримт зэргийг Үндсэн хуулийн шүүхэд гаргаж өгч болно (маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмын 55 дугаар зүйл). Хууль тогтоомж Үндсэн хууль зөрчиж байгаа эсэхийг хянан шийдвэрлэх тохиолдолд шүүх хуралдаан явуулах болзлыг хангаж байгаа эсэх болон Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг тогтоосон шийдвэрийг гаргахын тулд тухайн хэрэг маргааны агуулгыг нарийн тодорхой мэдэх хэрэгтэй тохиолдол байдаг учир шаардлагатай үед тухайн шүүхээс хэргийн хавтаст хэрэг болон нотлох баримтыг илгээхийг шаардаж болно.

6) Аман мэтгэлцээн болон бичиг баримтыг хянан шинжлэх Хуулийн 30 дугаар зүйлийн дагуу албан тушаалтанд хариуцлага тооцох, улс төрийн намыг татан буулгах, эрх хэмжээний зөрчилдөөнийг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь аман мэтгэлцээний журмаар, хууль тогтоомж Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх маргаан болон Үндсэн хуулийн шүүхэд ирүүлсэн гомдлын дагуу явагдах хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь бичиг

баримтыг шинжлэх журмаар явагдах ба шүүх бүрэлдэхүүн шаардлагатай гэж үзвэл мэтгэлцээний журмаар явуулж болохоор хуульчлагдсан. Аман мэтгэлцээний журмаар явагдах тохиолдолд өмнө нь мэдүүлж өгсөн нэр бүхий этгээд шүүх хуралдаанд шууд оролцохдоо хэргийн бодит байдлыг ойлгож, ухамсарлах, зөрчилдөх явдал гарах ба явцад нотлох баримтыг задлан шинжилснээр шүүх хуралдааныг шуурхай, зүй зохистой явуулах боломжтой байдаг. Мөн хэргийн оролцогчид мэтгэлцээний явагдах нөхцөл байдлыг ч ойлгох боломжтой. Гэхдээ Үндсэн хуулийн шүүхэд хандсан хэрэг маргааны дийлэнх хувийг эзэлдэг хууль тогтоомж Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх маргаан болон Үндсэн хуулийн шүүхэд ирүүлсэн гомдлын дагуу явагдах хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хувьд аман мэтгэлцээнийг явуулах шаардлагагүй хэрэг маргаан байхгүй байдаг хэдий ч бүх маргааныг аман мэтгэлцээнийг явуулах гээвэл шүүх бүрэлдэхүүний ажлын ачаалал үүсэх бөгөөд одоогийн энэ хуульд бичиг баримтад задлан шинжилгээ хийх явдлыг зарчим болгож мэргэжлийн, дадлага, туршлагатай оролцогчийн байр суурь, мэдүүлгийг сонсох зэрэг шалтгаанаар аман мэтгэлцээнийг оролцуулж болохоор заасан.

7) Хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа

Ажил хэргийн хувьд хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэхээр шилжүүлэх гэж буй Ерөнхий шүүгч нь тухайн хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх шаардлагатай байгааг бичгээр хийж шүүгч бүрт тараана. Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь эхлээд ерөнхий шүүгч тухайн хэрэг маргааны талаарх агуулгыг товч танилцуулж хянан хэлэлцэх ажиллагааг явуулсны дараа хамгийн сүүлд шийдвэрийг батлан гаргана. Энэ шийдвэрт эхлээд ерөнхий шүүгч өөрийн саналыг гаргаж дараа нь түүний дараах шүүгч санал гаргах дарааллаар тус тусын саналыг гаргасны дараа шүүх хуралдааны даргалагч хамгийн сүүлд өөрийн саналыг гаргаж хэвшсэн байдаг.

Тусгайлан хэлбэрээр шийдвэр гаргах явцад түүний үр дүнгээс шалтгаалан Ерөнхий шүүгч шүүгчдийн олонхийн саналыг үндэслэл болгон шүүхийн эцсийн

шийдвэрийг бичнэ. Хэрэв Ерөнхий шүүгч цөөнхөд багтсан бол олонхийн санал гаргасан шүүгчид дундаас нэг шүүгч шүүхийн шийдвэрийг бичнэ. Түүнчлэн аль нэг шүүгч шийдвэрийн тодорхойлох хэсэг болон үндэслэл хэсэгт олонхийн саналаас эсрэг байр суурьтай байгаа бол түүнийг шүүх бүрэлдэхүүнд мэдэгдэж, энэ тохиолдолд олонхийн саналаар гаргасан шийдвэрийн эхийг бичих хугацааг хойшлуулж цөөнхийн саналыг бичих эрхийг олгодог. Игээд шийдвэрийн эцсийн төсөл шүүх бүрэлдэхүүнд хүрснээр холбогдох шат дарааллыг дамжин шүүхийн эцсийн шийдвэр бэлэн болдог. Шүүхийн шийдвэрт гаргасан өөрийн саналыг шүүгч өөрчлөх хүсэлт гаргавал зөвхөн шийдвэрийг гаргахаас өмнө өөрчлөх хүсэлтийг тавьж болно.

8) Шийдвэр гаргах арга зам Шийдвэр гаргах аргад хоёр төрлийн арга байх ба тэдгээр нь, нэгдүгээрт, тухайн хамаарах хуулийн нөхцөл юмуу эхэд хамаарах асуудлуудыг тус бүрчлэн шийдвэрлэж эцэст нь нэгтгэн дүгнэлт гаргах арга болон хоёрдугаарт, тухайн хуулийн нөхцөл юмуу эхэд хамаарах асуудал тус бүрээр хандах бус дүгнэлтдээ голлож нэгдмэл байдлаар шийдвэрлэх арга байдаг.

Үндсэн хуулийн шүүхийн практик нь дүгнэлтэд үндэслэл аргад тулгуурласан байдаг ба холбогдох хуулийн нөхцөл заалт болгоноор ялган шийдвэрлэх бус нэгдмэл байдлаар дүгнэлтийг гаргаж шийдвэрлэх аргыг ашиглаж байна.

Харин Германд дүгнэлтэд үндэслэл аргыг сонгосон хариуцлага тооцох ажиллагаанаас бусад нь хуулийн нөхцөл, заалт болгонд тус бүрчлэн дүгнэлт гаргаж, эцэст нь нэгдмэл дүгнэлт гаргах аргыг ашиглаж байна. Гэхдээ хуулийн нөхцөл заалтын талаар дүгнэлт гаргасан шүүгч хэргийн нөхцөл байдлын талаар бас заавал дүгнэлт гаргадаг. Энэ нь үндсэн эрхийг хамгаалахад илүү идэвхитэйгээр тус дөхөм болох зорилготой юм.

9) Шийдвэр шийдвэр хийгээд түүний үр нөлөө

Хууль тогтоомж Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанаас гарах эцсийн шийдвэрийн үндсэн хэлбэр нь татгалзах шийдвэр, Үндсэн хуульд нийцэж буйг тогтоосон шийдвэр.

Үндсэн хууль зөрчсөн энгийн зөрчил болохыг тогтоосон шийдвэр, түүнчлэн хязгаарлагдмал нийцмэл шийдвэр, хязгаарлагдмал зөрчийг тогтоосон шийдвэр. Үндсэн хуульд нийцэггүй шийдвэр (маргааны нэхэмжлэл хангагдсан эсэх болон Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх талаар гаргасан шийдвэрүүдийн төрөл бололтой. Орч) зэрэг өөр өөр хэлбэрийн шийдвэр байдаг. Үндсэн хууль зөрчсөн болохыг тогтоосон шийдвэрийн хүрээ хязгаар нь хянан хэлэлцэх ажиллагааны объектод адил байх зарчимтай. Өөрөөр хэлбэл Үндсэн хуулийн шүүх нь зарчмын хувьд "батлагддагдан гарсан хууль болон хуулийн заалт" болох "хянан шийдвэрлэх ажиллагааны үндэслэл болсон хууль болон хуулийн заалт"-д л зөвлөн Үндсэн хууль зөрчсөн хэмээн дүгнэлт гаргаж болно.

Гэвч хуулийн зүйл заалт Үндсэн хууль зөрчсөн гэсэн шийдвэрийн улмаас тухайн хуулийг бүхэлд нь хэрэгжүүлэх боломжгүй гэж үзвэл тэр хуулийг бүхэлд нь Үндсэн хууль зөрчсөн гэж үзэж болно (ҮХШТХ-ийн 45 дугаар зүйлд заасан нөхцөл). Мөн тухайн бүхэлдээ ороод зогсохгүй өөр хуулийн зүйл заалт нь тухайн маргаанд Үндсэн хууль зөрчсөн хэмээн тогтоогдсон зүйл заалттай шууд холбоо бүхий байвал тэрхүү заалтад ч Үндсэн хууль зөрчсөн гэх шийдвэр хамаарна.

Үндсэн хууль зөрчсөнд тооцогдсон хууль, хуулийн зүйл заалт нь шийдвэрээр гарсан өдрөөс эхлэн үр нөлөөгөө алдах зарчимтай. Хууль Үндсэн хууль зөрчсөнд тооцогдвол тодорхой хугацааг хүртэл хэрэгжих хугацааг олгодог. Энэ мэтээр Үндсэн хуулийн шүүхийн Үндсэн хууль зөрчсөн гэж тогтоосон шийдвэрээр хугацаа улираха аргыг зарчмын хувьд хүлээн зөвшөөрөхгүй хэдий ч буцаан хэрэглэх журмыг зохицуулсан эрүүгийн хууль тогтоомжоос тусдаа тохиолдолд хуулийн тогтвортой байдлыг чухалчилдаг.

В. Маргааныг дахин хянан хэлэлцэх эсэх асуудал

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийг дахин хянан хэлэлцэх эсэх асуудлыг тусгайлан зохицуулалт байдаггүй. Тийм учраас Үндсэн хуулийн шүүхийн гаргасан шийдвэрийг дахин хянан хэлэлцэх үү гэсэн маргаан гарч болох бөгөөд

Үндсэн хуулийн шүүх нь тухайн хянан шийдвэрлэх ажиллагааны төрлөөс хамааран агуулга болон үр дүн нь хувирах боломжтой учир дахин хянан хэлэлцэхийг зөвшөөрөх эсэх нь тухай бүр шийдэгдэхээс өөр аргагүй юм.

Ерөнхийдөө хууль тогтоомжийг хянах ажиллагаанд маргааныг дахин хянан хэлэлцсэнээр шийдвэр өөрчлөгдсөн тохиолдолд асуудал бүхий хууль, хуулийн зүйл заалттай холбоотойгоор нийт иргэдийн эрх зүйн харилцаанд хэлж болшгүй томоохон замбараагүй байдлыг үүсгэх боломжтой учир энэ тохиолдолд маргааныг дахин хянан шийдвэрлэх ажиллагаа агуулгын хувьд хүлээн зөвшөөрөгдөх боломжгүй юм.

Гэхдээ Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 68 дугаар зүйлийн 1-д шүүхэд гомдол гаргахад захираганы үйлчлэлд хамаарах төрийн эрх мэдлийн эсрэг Үндсэн хуулийн шүүхэд гомдол гарган хандсан бол Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийг дахин хянан хэлэлцэхийг шүүх бүрэлдэхүүн хориглосон хэдий ч илэрхий шударга ёсонд харшилж байвал хязгаарлагдмал хүрээнд зөвшөөрөх боломжтой юм.

Г. Шүүх ажиллагааны зардал

Үндсэн хуулийн шүүхийн хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зардлыг төрөөс даадаг (Үндсэн хуулийн шүүхТХ-ийн 37 дугаар зүйлийн 1 дэх заалт). Түүнчлэн нэхэмжлэл, өргөдлийн маягт болон бэлтгэл бичиг баримтад улсын тэмдэгтийн үнийг авдаггүй. Зөвхөн Үндсэн хуулийн шүүх-ээс оролцогчдоос ирүүлсэн нотлох баримтыг шалгах явцад гарах зардлыг Үндсэн хуулийн шүүх-д маргаан хянан шийдвэрлэх журмын дагуу өргөдөл гаргагчаас гаргуулна (Үндсэн хуулийн шүүхТХ-ийн 37 дугаар зүйлийн 1 дэх заалт).

Нөгөө талаас Үндсэн хуулийн шүүх нь өргөдөл гомдол гаргагчаас Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх журмаар тогтоосон барьцааны хөрөнгийг гаргуулахыг шаардаж болно (ҮХШТХ-ийн 37 дугаар зүйлийн 2 дах заалт).

Үндсэн хуулийн шүүх нь нэгдүгээрт, өргөдлөөс татгалзсан тохиолдолд, хоёрдугаарт, өргөдлийг буцаасан тохиолдолд тэрхүү өргөдөл нь эрхээ хэтрүүлэн ашигласан байна гэж үзсэн

тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүхэд маргаан хянан шийдвэрлэх журмын дагуу барьцааны мөнгийг бүхэлд нь, эсвэл зарим хэсгийг улсын сан хөмрөгт авч болно (ҮХШТХ-ийн 37 дугаар зүйлийн 3 дах заалт).

Д. Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд "Үндсэн хуулийн шүүх нь өргөдлийг хүлээн өдрөөс эхлэн 180 хоногийн дотор маргааныг хянан хэлэлцэж шийдвэрийг гаргана. Гэхдээ, шүүгчийн ажлын байрны асуудлаас 7 хүн бүрдэж чадахгүй бол шүүгчээр ажиллаж эхэлсэн хугацаа нь маргаан хянан шийдвэрлэх хугацаанд хамааруулахгүй" гэж заасан (ҮХШТХ-ийн 38 дугаар зүйл). Мөн шүүгчийг солих тогтоол гарсан тохиолдолд тухайн ажлын байрны хоосон байх хугацааг маргаан хянан шийдвэрлэх хугацаанд хамаарахгүй байхаар заасан (ҮХШТХ-ийн 28 дугаар зүйлийн 4 дэх заалт, 72 дугаар зүйлийн 5 дахь заалт).

Гэхдээ хуулийн 38 дугаар зүйлд заасан маргаан хянан шийдвэрлэх хугацааны зохицуулалтын хууль зүйн шинж нь нэгдүгээрт, хянан хэлэлцэгдэж буй маргааны хүнд хөнгөн, олон төрлийн, хэвшмэл бус, төвөгтэй зэрэг байдлуудыг харгалзан олон хэрэг маргааныг дээрх хугацааны дотор шийдвэрлэнэ гэдэг нь бодит байдал дээр маш хүнд байдаг, хоёрдугаарт, дээрх зохицуулалт заавал биелэх шинжтэй зохицуулалт гэж үзвэл түүнийг зөрчсөн шийдвэрийн үр нөлөө хийгээд түүнд тулгарч асуудлын талаар тусгайлан зохицуулалт байх ёстой хэдий боловч байхгүй, гуравдугаарт, эцсийн шийдвэрийн зоран тунхаглах хугацааг тогтоосон ИХШХШ тухай хуулийн 199 дүгээр зүйлийг баримталж байгаа зэрэг шалтгаанаар бодит дүнд иргэдийн Үндсэн эрхийн хамгаалалтыг хүчирхэгжүүлэхийн тулд Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтолцоог байгуулах шаардлагатай гэсэн нэгдмэл үзэл баримтлал бий болсон. Гэвч бодит байдал дээр энэ заалтыг хэлбэрийн төдий авч үзэж байна.

**Тагнуулын ажилд
хяналт тавих объектив
шаардлага**

Монгол Улсад "Тагнуулын ба гүйцэтгэх ажлын үйл ажиллагаа" гэж нэрлэгддэг ихэвчлэн нууцаар явагддаг төрийн байгууллагуудын үйл ажиллагааг хяналтад байлгаж хууль тогтоомж, хүний эрхийг зөрчүүлэхгүй байх боломж 1992 оны шинэ Үндсэн хууль ба тагнуулын болон гүйцэтгэх ажилд холбогдох бусад хууль батлагдсанаас хойш бий болсон нь тусгай албадын үйл ажиллагааг хуульчлах, хуулийн баазыг бий болгох олон улсын стандартад нэгдэн орсон чухал алхам болсон.

Өнөө үед дэлхийн олон улс өөрсдийн тагнуулын ба аюулгүй үйл ажиллагааг зохицуулдаг хууль тогтоомжийн бааз бий болгох оролдлого хийж байна. Судлаач Ханс Борн, Иан Лей нар өөрсдийн судалгааны номдоо¹ Босни ба Герцеговени, Словен, Литва, Эстони ба ӨАБНУ-ын тусгай албадын үйл ажиллагааг зохицуулсан олон жишээг дурдсан байна. Гэвч тэдгээр нь өөр хоорондоо ихээхэн ялгавгартайг судлаачид ажиглажээ.

Эдгээр судлаач "Ардчилал аль хэдийнээ тогтсон улсуудын хувьд ч аль нэгэн улс үндэстний түвшинд тусгай албадын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх шалтгаар бүрэн эрхээ хэтрүүлэх боломжийн тухай айдас, эсхүл тусгай албадын ажилтай

Тагнуулын ерөнхий газрын дээд сургуулийн Судалгаа, эрдэм шинжилгээний төвийн ахлах судлаач Л.Батдолгор

ТАГНУУЛЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНД ТАВИХ ХЯНАЛТ, ТҮҮНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

холбогдсон дулиант хэрэг явдал санаа зовоодгийг гайхаад байх зүйл биш. Харин шилжилтийн үед байгаа улсуудын аюулгүй байдлын байгууллагууд олонтаа өнгөрсөн үеийн хүчирхийллийн ул мөрийг агуулж байдаг" гэж цохон тэмдэглэсэн байна. Олон улс орон өөрсдийн тагнуулын ба аюулгүй байдлыг хангах байгууллагын үйл ажиллагааг зохицуулах хууль тогтоомжийн баазыг үндсэндээ сүүлийн хорин жилд бий болгосон. Нилээд олон улс өөрийн дотоодын тусгай албадын үйл ажиллагааны хууль тогтоомжийн баазыг дурамжхан, жишээ нь Их Британи улс МИ-6-гийн аюулгүй байдлыг хангах тухай хуулийг 1994 онд², цөөхөн улс цэргийн тагнуулын үйл ажиллагааг зохицуулсан хуулийг³ ба тагнуулын албадын үйл ажиллагааг зохицуулах хуулийг⁴ Мөн Нидерландын хуулийн 5 дугаар зүйл, ӨАБНУ-ын Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль баталсан байна.

Тагнуулын үйл ажиллагаа явуулах эрх бүхий байгууллагын ажиллагаанд хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллагын зүгээс тагнуулын байгууллага ба түүний ажилтан үйл ажиллагаандаа хуулиа хэрхэн сахин биелүүлж байгаад хяналт тавих тухай Тагнуулын

байгууллагын тухай, гүйцэтгэх ажлын тухай ба бусад хуульд тодорхой хуульчлан тусгасан нь тагнуулын байгууллагууд тагнуулын үйл ажиллагааг хавтгайруулан хэрэглэх, нийгмийн дотор нийтээрээ харилцан бие биеэ хардаж, сөрдэхээс хамгаалах баталгаа болсон юм⁵.

"1947 онд АНУ-д Үндэсний аюулгүй байдлын хууль /National Security Act/-ийг АНУ-ын Конгресс баталж, Ерөнхийлөгч үзэглэснээр АНУ-ын тусгай албадын талаарх гол чухал ач холбогдолтой эрх зүйн анхны акт хүчин төгөлдөр болсон⁶. Судлаачдын үзэж байгаагаар тусгай албадын тухай энэ эрх зүйн акт тусгай албад ба түүний үйл ажиллагааг хуульчилсан, мөн үүний зэрэгцээгээр тусгай албадад төрийн дээд байгууллагаас хяналт тавих боломжийг нээж өгсөн анхны хууль болжээ. Энэ үеэс эхлэн дэлхийн олон улс орон тусгай албадын үйл ажиллагааг хуульчилж эхэлсэн ба тусгай албадын үйл ажиллагаанд хяналт тавих боломжтой болж эхэлжээ.

Монгол Улсын Аюулгүй байдлыг хангах тухай хууль 1992 онд батлагдсаны дараа тагнуулын ажилд тавих

¹ Ханс Борн, Иан Лей. Подотчетность правовые нормы, опыт и рекомендации. 2005

² Эдгээр хууль бас радио техникийн тагнуулын албадын үйл ажиллагааг зохицуулна. GCHQ

³ Нидерландын Аюулгүй байдлын ба тусгай албадын байгууллагуудын тухай хуулийн 7 дугаар зүйл.

⁴ Мөн хуулийн 5 дугаар зүйл, ӨАБНУ-ын Үндэсний аюулгүй байдлын байгууллагуудын стратегийн тухай хууль. 1994.

⁵ П.Батдолгор, М.Батсайхан. Гүйцэтгэх ажил, УБ, 2000.

⁶ Ц.Баярсайхан. Америкийн Нэгдсэн Улсын тусгай албад. Гарын зөвлөгөө, УБ, 2007

хяналтын талаар зарим судлаач санал бодлоо онол-практикын бага хурал дээр хэлж байсан.

"Хуульд хэд хэдэн зүйл арай л бүрхэг, дулим тусгагдав уу гэж санагдаж байна. **Нэгдүгээрт**, улсын аюулгүй байдлыг хангах төрийн захиргааны төв байгууллагын үйл ажиллагаанд хууль тогтоох байгууллагын зүгээс хяналт тавих хэлбэр, арга хэрэгсэл, эрх хэмжээний заагийг нарийн тогтоосонгүй. Үүнийг зохицуулах эрх зүйн ямар ч баримт үгүй тул дахиад "хар практикаар" нэг хэсэгтээ явсны улмаас хаана, хаанаа алдаж эндэж болзошгүй мэт санагдлаа. **Хоёрдугаарт**, улсын аюулгүй байдлыг хангах байгууллага ба түүний ажилтны хүлээх харуцлага, тэдгээрийн үйл ажиллагаанд хоршлого зүйл нь хэт ерөнхий тусгагдсан байна. Энэ нь нэг талаасаа эрх мэдлээ хэтрүүлэн хэрэглэх, нөгөө талаас бүрхэг байгаа нь хариуцлагаас эмээх идэвхгүй байдалд орох, улмаар гүйцэтгэх ёстой үүрэг, эдлэх ёстой эрхээ эдлэх боломжгүй болгож болзошгүй юм"⁷

Тагнуулын ба тусгай албадын үйл ажиллагаанд тавих хяналтыг олон улсын хэмжээнд дөрвөн түвшинд авч үздэг байна.

Нэгдүгээр түвшинд тавих хяналт: Тусгай албадын дотоод хяналт байна. Энэ түвшинд хууль ба Засгийн газрын бодлого, тусгай албадын удирдлагын бүрэн эрх ба үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, мэдээлэл ба биет зүйлүүдтэй хуулийн дагуу харилцах, өөрт ноогдсон "онцгой бүрэн эрх"-ийг хуульд нийцүүлэн ашиглах, дотоод заавар захирамжийг биелүүлэх тийм үйл ажиллагааг багтаана. Дотоод хяналтын ажиллагаа нь улмаар гүйцэтгэх гүйцэтгэх ба хууль тогтоох эрх мэдэл, хараат бус хяналтын байгууллагуудын зүгээс ардчилсан хяналтыг хэрэгжүүлэх үндэс болж өгнө. Дотоод хяналтын механизм нь Засгийн

газрын бодлого амьдралд хэрхэн үр ашигтай, мэргэшсэн байдлаар хуульд үндэслэн явагдах баталгааг бий болгоно.

Хоёрдугаар түвшингийн хяналт: Гүйцэтгэх эрх мэдлийн зүгээс тавих хяналт байна. Гүйцэтгэх эрх мэдэл өөрийн анхаарлыг тусгай албадын үйл ажиллагааны зорилт ба үүрэгт анхаарлаа хандуулна.

Тусгай албадын үйл ажиллагаанд тавих сайдын хяналт (манайд бол ерөнхий сайдын хяналт), тусгай албад нууц операц явуулж байгаа байдал, олон улсын түвшинд тусгай албадын хамтын ажиллагаа хэрхэн явагдаж байгааг ажиглах асуудлыг оруулаад гүйцэтгэх эрх мэдэл тусгай албадын ажлын тодорхой зорилт ба хийх гэж буй ажилд анхаарлаа төвлөрүүлж, бүрэн эрхээ тусгай албад хэтрүүлэх бололцоо олгохгүй байх аюулгүй байдлыг тогтолцоог бий болгоно.

Гуравдугаар түвшингийн хяналт: Парламентад хамаарах ба парламентын хяналт барьж саатуулах, сөрж зогсоох тогтолцоонд чухал үүрэгтэй ба тусгай албадын талаар ерөнхий бодлого барьж, санхүүжилт хууль ёсны эсэхэд хяналт тавина. Ихэнх улсад тусгай албадын үйл ажиллагааг парламентаар баталсан хуулиар зохицуулна.

Дөрөвдүгээр түвшингийн хяналт: Иргэдийн зүгээс (омбудсмен, эсхүл парламентийн дэргэдэх хүний эрхийн бүрэн эрхэт төлөөлөгчдөөр дамжуулан) тусгай албадын үйл ажиллагаанд бие даасан үнэлэлт өгөх, татвар төлөгчдийн зүгээс мөнгө тусгай албадын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэхэд ашиглагддаг учраас (бие даасан аудитын байгууллагаар дамжуулан) бие даасан хянагч нарын зүгээс хяналт тавина.

Монгол Улсын тагнуулын ба гүйцэтгэх ажлын байгууллагын дотоод хяналт

Монгол Улсын гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 22.3-т гүйцэтгэх ажил эрхэлсэн байгууллагын дарга нь гүйцэтгэх ажилд тавих дотоод хяналтыг хэрэгжүүлэх. Тагнуулын байгууллагын тухай хуульд зааснаар ТЕГ-ын дарга "ТЕГ, түүний үйл ажиллагаанд хяналт тавина (15.1.7), мөн халхачийн байгууллагын үйл ажиллагаанд хяналт тавина гэж заасан нь тагнуулын байгууллагын дотоодын хяналтыг хуульчилсан заалтууд юм.

Тагнуулын алба, нэгж бүхий төрийн байгууллага үйл ажиллагааныхаа явцад тагнуулын үйл ажиллагаанд хяналт тавиад зогсохгүй, тагнуулын үйл ажиллагааг хуулийн дагуу зохион хэрэгжүүлэх, түүний явц, үр дүнг баримтжуулахад тал бүрийн дэмжлэг тусалцаа үзүүлэх шаардлагатай байдаг. Ажилтнуудын мэдлэг боловсрол, мэргэжлийн түвшинг дээшлүүлэх нь тагнуулын үйл ажиллагааны үр өгөөжийг нэмэгдүүлэхэд багагүй ач холбогдолтой.

Тагнуулын байгууллагын дотоод хяналтын үйл ажиллагааны эрх зүйн хэм хэмжээний үндэслэл. Тагнуулын байгууллагын тухай хууль (15.1.7), Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль (22.3)-д үндэслэсэн тагнуулын үйл ажиллагаанд байгууллагын дотоод хяналт тавих ажлын журмыг тагнуулын байгууллагуудын хэм хэмжээний актуудаар тогтоодог (эдгээр акт ихэвчлэн нууцын зэрэглэлтэй байдаг).

Тагнуулын байгууллагын дарга тагнуулын үйл ажиллагаанд дагаж мөрдөх зааврыг (ийм зааврууд ихэвчлэн

⁷ УАХБ-ын 70 жилийн ойг угтаж зохиосон "Ардчилал, хууль ёс-аюулгүй байдлыг хангах байгууллага" сэдэвт онол-практикийн бага хурлын материалын эмтгэл. С. Бар, Монгол Улсын Үндсэн хуульд аюулгүй байдлыг хангах ажлын эрх зүйн үндсийг тодорхойлсон нь. 1992 он, 58 дахь тал

нууцын зэрэглэлтэй байдаг) хуульд нийцүүлэн гаргах, биелэлтэд нь хяналт тавих ажлыг зохион байгуулах үүрэг хүлээнэ. Тагнуулын байгууллагын тухай хуулийн 15.1.3. Мөн хуулийн 15.1.10-д заасны дагуу ТЕГ-ын дарга халхавчийн байгууллагын үйл ажиллагаанд хяналт тавих үүрэг хүлээсэн.

Гүйцэтгэх ба хууль тогтоох эрх мэдлийн байгууллагаас тагнуулын ажиллагаанд тавих хяналт

*Тагнуулын байгууллага гүйцэтгэх эрх мэдлийн салбарт хамааралтай байдга боловч түүний үйл ажиллагааг хянахад парламент чухал үүрэг гүйцэтгэнэ.*⁸

Тагнуулын байгууллагын ардчилсан хяналт нь тагнуулын байгууллагыг төрийн мэдэлд байгуулан тодорхой нэг бүрчлэн заасан ажлын хүрээг парламентаар баталж өгснөөр эхлэнэ. Тагнуулын албаны эрх мэдлийн хэмжээ хязгаар, үйл ажиллагааны аргачлал, үйл ажиллагаагаа тайлагнах арга хэлбэрийг хуулиар тогтоож өгнө. Ихэнх улсад парламентаас тавих хяналтыг парламентын хорооны хэлбэрээр хэрэгжүүлдэг.

Зарим улсад тухайлбал, Германд гэхэд л Бундсверээс томилогдсон Бундстагийн таван депутатын бүлэг тагнуулын арга хэмжээг батламжлах зөвшөөрөл олгодог.⁹

Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 22 дугаар зүйлд Гүйцэтгэх ажлын байгууллагын үйл ажиллагаатай Монгол Улсын ерөнхийлөгч, УИХ-ын дарга, Монгол Улсын ерөнхий сайд тус тусын шугамаар танилцаж УИХ, Засгийн газар шаардлагатай гэж үзвэл өөрийн бүтэц дэх зохих нэгж, албан тушаалтнаар дамжуулан гүйцэтгэх ажлын байгууллагын үйл ажиллагаанд хяналт тавина гэж заасан нь төрийн дээд удирдлагын зүгээс тагнуулын ажил явуулдаг

байгууллагуудын үйл ажиллагааг удирдан зохицуулах хүрээ хязгаарыг тогтоож өгсөн явдал юм.

Тухайлбал: Тагнуулын байгууллагын тухай хуульд (16.1-д) УИХ "бүтцийнхээ зохих хэсгээр дамжуулан тагнуулын байгууллагын үйл ажиллагаанд хууль тогтоомжийг хэрхэн сахин биелүүлж байгааг хянан шалгах, тагнуулын байгууллагын даргын илтгэл мэдээллийг сонсоно" гэж заасан бол Монгол Улсын ерөнхийлөгч YAB3-ийн Тэргүүний хувьд (мөн хуулийн 16.2-т) "шаардлагатай гэж үзвэл тагнуулын байгууллагын даргын илтгэл, мэдээллийг сонсч, тэдгээртэй холбоотой үйл ажиллагаатай танилцаж, Үндэсний аюулгүй байдлын Зөвлөлийн хуралдаанаар хэлэлцэн тогтсоны үндсэн дээр үндэсний аюулгүй байдлыг хангахтай холбогдсон асуудлаар даалгавар өгнө", Монгол Улсын ерөнхий сайд (мөн хуулийн 16.3-т) "Тагнуулын байгууллагын даргын мэдээллийг сонсч, тус байгууллагыг үндэсний аюулгүй байдлыг хангах талаар тухайн төсвийн жилд анхаарч ажиллах чиглэлийг тогтоож, төрийн бодлого боловсруулахад ач холбогдол бүхий мэдээ, баримт сэлт олох, хуулиар харьяалуулсан гэмт хэргэгтэй тэмцэх талаар даалгавар өгнө" гэж хуульчилсан байна.

Тусгай албад ба аюулгүй байдлын албадын үйл ажиллагаанд хяналт тавих тодорхой мэдлэг ба туршлага болон хугацаа шаардагддаг

учраас зарим улсад парламентын бус хороог байгуулахаар шийдвэрлэсэн байна. Хорооны гишүүд нь парламентын гишүүн биш байх боловч тэдгээрийг парламент томилж, парламентын өмнө өөрийн үйл ажиллагааны талаар тайлагнана.

Хорооны гишүүдийг томилох аргууд тухайн улсын онцлогоос хамаарч өөрчлөгдөж болно. Тухайлбал, Засгийн газрын тэргүүн томилж болно (Их Британид зөвхөн сөрөг хүчний удирдагчтай урьдчилан хэлэлцсэний дараа)¹⁰, зарим улсад (жишээ нь Австралид)¹¹ гүйцэтгэх эрх мэдэл бололцоотой нэр дэвшигчдийг нэр дэвшүүлж, харин парламент тэдгээрийг эцэст нь баталдаг. Герман улс¹² болон Норвегид¹³ тухайн асуудлыг шийдвэрлэх ажлыг хууль тогтоох эрх мэдлийн байгууллага бүрэн хариуцдаг байна.

Тусгай албадын үйл ажиллагаанд тавих хяналт нэлээд эрт ардчилсан орнуудын хувьд ч харьцангуй шинэ үзэгдэл. XX зууны далаад оны дундуур чөлөөт ардчилсан улсуудын тусгай албадын үйл ажиллагаанд дахь зөрчлийг уудлан илрүүлсэн нь дэлхийн олон улсад тусгай албадын үйл ажиллагаанд хяналт тавих парламентын хороодыг байгуулахад түлхэц болж өгсөн.¹⁵ АНУ-ын дараа 1979 онд Австралид, 1984 онд Канад улсад тусгай албадын үйл ажиллагаанд хяналт тавих хуулиуд батлагдсан.¹⁶

Англиар ярьдаг улс орнуудад

⁸ Парламентын гишүүдэд зориулсан гарын авлага, 2003 он, № 5, 79 дэх тал.

⁹ 1978 оны 4 дүгээр сарын 11-ний өдөр батлагдсан "Тагнуулын үйл ажиллагаанд парламент хяналт тавих тухай" хуулийн заалт.

¹⁰ Intelligence Service Act, 1994., p. 10.

¹¹ Intelligence Service Act, 2001., p. 14. Томилголт хийхийн өмнө Ерөнхий сайд парламентад суудалтай бүх намын удирдагчтай зөвшилцөх ёстой.

¹² Law of the Parliamentary Control of Activities of the Federal Intelligence Service (PKGRG), (1978: 1992, 1999 and 2001., amended version)

¹³ Instructions for Monitoring of Intelligence, Surveillance and Security Service, (EOS) 1995/58 Section 1.

¹⁴ Leigh, J., "Three Decades of Oversight, in Born, H., Johnson, I., Leigh, J. (eds) Who is Watching Spies? Establishing Intelligence Service Accountability (Dulles, VA: Potomac Books, Inc., 2005).

¹⁵ АНУ, Герман, Нидерланд улсад 70-аад оны дунд үе хүртэл хуульчилсан парламентын хяналт шааргав байсан. Act 1984.

¹⁶ Australian security intelligence organization Act 1979; Canadian intelligence security service Act 1984.

эхэлсэн (Их Британийг оруулахгүйгээр энэ улсад 1989 онд өөрчлөлт явагдсан) шинэчлэлтийн давалгаа 1980-1990 онд Европт хүрсэн. Шинэчлэлт 1988 онд Дани улсад, 1991 онд Австрид, 1993 онд Румынд, 1994 онд Грек улсад, 1996 онд Норвегид, 1997 онд Италид явагдсан. Европын хил хязгаараас гадуур энэ салбар дахь дэвшил нэлээд удаан явагдаж байгаа боловч бусад улсад гарч байгаа шинэчлэлд анхаарал хандуулахад нааштай талууд байгаа нь судалгаагаар нотлогдож байна.

Хараат бус аудитын алба Гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагын ба парламентын санхүүгийн хяналт, шалгалтын ажил тусгай албадын төсвийг баталсны дараа ч үйл ажиллагаагаа зогсоодоггүй. Зөвхөн гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллага ч биш бас парламент нягт нямбай магадлаж шалгасан бүх бүртгэл тооцоог тайлагнах ардчилсан хяналтын нэг хэсэг болохыг үл мартан хяналт шалгалт ба аудитын чиг үүргийг хэрэгжүүлэх ёстой. Парламентын хувьд бүртгэл тооцоо, жилийн тайлан бол төрийн мөнгийг өнгөрч буй жилд хэрхэн зарцуулсныг илтгэх мэдээллийн чухал эх сурвалж болдог.

Тагнуулын ба тусгай албад төсөв хөрөнгийг хэрхэн үр ашигтай, зориулалтаар нь хуульд заасны дагуу зарцуулсныг тодорхойлох нь аудитын зорилго байх ёстой. Энэ хүрээнд мэдээллийн тодорхой эх сурвалжийг хамгаалах ба зарим тусгай арга хэмжээний нэрийг өгсөн байдлаас бусад¹⁷ тохиолдолд тусгай албад Ерөнхий аудиторын нягт нямбай шалгалтад нээлттэй байх шаардлагатай.

Аюулгүй байдлын байгууллагын төсвийг батлах, хяналт тавих талаар парламент гол үүрэгтэй байдгийг бүхий л

улс оронд хуулиар тогтоосон байдаг. Энэхүү үүрэг улс төрийн шалтгаан болон боломжоос нь хамааран улс орон бүрт харилцан адилгүй байдаг. Бодит амьдрал дээр ихэнх парламент нөлөө бүхий шийдвэр гаргах чадвар дутмаг байдаг бөгөөд аюулгүй байдлын байгууллагын төсөв хуваарилалт, зарцуулалт дахь тодорхой бус нууцлаг байдлын улмаас парламентаас явуулж буй үйл ажиллагаа нь хязгаарлагдмал болдог.¹⁸

1995 оны 3 дугаар сарын 27-ны өдөр батлагдсан Төрийн хяналт шалгалтын тухай хуульд (7.1-д) "Тагнуулын байгууллага ... түүнчлэн цагдаагийн гүйцэтгэх албанд төсвийн хөрөнгийн зарцуулалтыг Төрийн хянан шалгах хорооны дарга болон УИХ-аас итгэмжилсэн албан тушаалтан хянана гэсэн заалт бий. Хуулийн эдгээр заалт нь тагнуулын ажил явуулдаг байгууллагуудын үйл ажиллагаанд төрийн зүгээс хяналт тавих бас нэг хэлбэр билээ.

Үндсэн хуульд зааснаар бол Засгийн газарт хууль ёсыг сахиулах, иргэдийн эрх, эрх чөлөөг хангах, гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх шууд үүрэг ноогддог. Хууль ёсыг сахиулах тухай Засгийн газарт ноогдуулсан энэ үүргийн хүрээнд тагнуулын ажил явуулдаг байгууллагуудын үйл ажиллагаанд тавих хяналт, шалгалтын ажил хамаарагдана. Үүнээс гадна тагнуулын ажлын үйл ажиллагаанд хяналт тавих Засгийн газрын мэдэлд байгаа нэг чухал хөшүүрэг бол тагнуулын ажилд зарцуулах улсын тухайн жилийн төсвийг боловсруулж Улсын Их Хурлаар хэлэлцүүлж батлуулах, төсвийн гүйцэтгэлийг хянах явдал юм. Тагнуулын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлдэг байгууллагуудын дарга нар төсвийн жилд улсаас санхүүжилт авахдаа төлөвлөсөн

зардлаа тооцож үндэслэлийг нь хамгаалах үүрэгтэй. Энэ тохиолдолд Засгийн газар тагнуулын ажил явуулдаг байгууллагуудын үйл ажиллагааны үр дүн нь гаргасан зардалдаа нийцжэ байгаа эсэхэд хатуу шаардлага тавих боломжтой байдаг боловч олон улсын жишгээр парламентын хяналт давамгайлж байдаг. Үүний зэрэгцээгээр тагнуулын үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллагуудын төсөв зардал юуны өмнө, тагнуулын болон эрүүгийн нөхцөл байдал, тэдгээрт гарч буй өөрчлөлттэй уялдаатай бөгөөд тагнуулын байгууллагын удирдлага энэ бүгдийг тооцож санхүүжилт авч байх шаардлагатай. Тагнуулын үйл ажиллагааны төсвийн хөрөнгийн зарцуулалтыг төрийн хяналт шалгалтын тухай хуульд (7.1.2-т) заасан эрх бүхий албан тушаалтан шалгана гэж гүйцэтгэх ажлын тухай хуульд (15.3-т) заасныг дээр дурдсан билээ.

Шүүх эрх мэдлийн байгууллагаас тагнуулын үйл ажиллагаанд тавих хяналт

Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 11 дүгээр зүйлд "Иргэний орон байр халдашгүй байна", "Энэ хуульд заасан үндэслэл журмаас гадуур хэн ч иргэний орон байранд оршин суугчийн зөвшөөрөлгүй нэвтрэн орох эрхгүй (11.2)" , "Орон байранд хийх нэгжлэгийг прокурорын зөвшөөрлөөр энэ хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу гүйцэтгэнэ (11.3); мөн хуулийн 12.1-д "Иргэний хувийн болон гэр бүл, захидал харилцааны нууцыг хуулиар хамгаалах ба энэхүү эрхийг зөвхөн прокурорын зөвшөөрлөөр хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу хязгаарлаж болно.", мөн хуулийн 79.3-д "Эрүүгийн хэргийн талаар

¹⁷ Энэ хязгаарлалт Их Британи улсын Ерөнхий хянан шалгагч ба Ерөнхий аудиторт хамаатай

¹⁸ Парламентын гишүүдэд зориулсан гарын авлага, 2003 он, № 5. 163 дэх тал

хуульд заасан үндэслэл, нөхцөл журмын дагуу авагдсан прокурорын зөвшөөрлөөр явуулсан гүйцэтгэх ажлын шугамаар авагдсан баримт сэлтийг нотлох баримтын хэмжээнд үнэлж болох ба ингэхдээ нотлох баримтыг цуглуулах, бэхжүүлэх үйл ажиллагааны эх сурвалжийг нууцална.", мөн хуулийн "193.15-д "гэмт хэрэг, түүнийг үйлдсэн этгээдийг олж тогтоох зорилгоор хийгдэж байгаа гүйцэтгэх ажилд хууль тогтоомжоор олгосон бүрэн эрхийн хүрээнд прокурор хяналт тавина", Прокурорын байгууллагын тухай хуулийн 13 дугаар зүйлд "Улсын Ерөнхий прокурор, түүний тусгайлан эрх олгосон прокурор Гүйцэтгэх ажлын тухай хуульд заасны дагуу гүйцэтгэх ажилд хяналт тавина", Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 23 дугаар зүйлд "Гүйцэтгэх ажлын байгууллага хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах шатанд утсан харилцааг хянах, шуудан харилцааг хянах, орон байр, барилга байгууламж, газар, тээврийн хэрэгсэл, ачаа тээш, эд зүйлд нууц үзлэг хийх, нууцаар

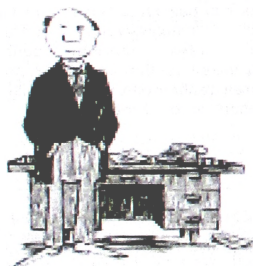
ажиглалт явуулах, нууцаар харах, сонсох техник хэрэгсэл ашиглахад Монгол Улсын Ерөнхий прокурор, түүний тусгайлан эрх олгосон прокурор бичгээр урьдчилан зөвшөөрөл өгч хяналт тавина" гэсэн заалтууд бол Монгол Улсын хуулиар олгогдсон прокурорын байгууллагаас тагнуулын ажлын үйл ажиллагаанд хяналт тавих ажлын эрх зүйн үндэс юм.

Өнөө үед тагнуулын ба гэмт хэргийг нууцаар мөрдөн шалгах ажиллагааг нарийн төвөгтэй гэмт хэрэг, түүнийг үйлдсэн илрүүлэх, гэмт хэргийн нотолгоог олж тогтоох ажиллагаанд зайлшгүй ашиглах шаардлагатай болохыг Монгол Улсын хууль хяналтын бусад байгууллагын зүгээс хүлээн зөвшөөрч, хэрэг илрүүлж шалгах практик үйл ажиллагаанд ашиглаж байна.

Гадаад улсуудын тагнуулын үйл ажиллагаатай холбоотой эрх зүйн баримт бичгүүдээс үзэхэд ялангуяа Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан хүний эрхийг хязгаарлах үйл ажиллагаанд ихэнх тохиолдолд

шүүх зөвшөөрөл өгч, хяналт тавьдаг байна. Ингэснээр тагнуулын арга, хүч, хэрэгслээр мэдээ олох, үр дүнг нь нотлох баримтын хэмжээнд үнэлж мөрдөн байцаалт, шүүн таслах ажиллагаанд хэрэглэх эрх зүйн зохицуулалт боловсронгуй болж, мөн иргэн, хуулийн этгээдийн эрхийг хууль бусаар зөрчихгүй байх асуудал улам баталгаатай болдог байна.

Тагнуулын байгууллагуудын хуулийн хүрээнд ажлаа гүйцэтгэх боломжийг хааж боогдуулахгүй харин хяналт тавих төрийн механизмыг хуулиар зөв тодорхойлж, тагнуулын байгууллагуудын чиг үүргийг тодорхой болгосноор тагнуулын арга, хүч, хэрэгслээр мэдээ, мэдээлэл олох ба үр дүнг нь нотлох баримтын хэмжээнд үнэлж мөрдөн байцаалт, шүүн таслах ажиллагаанд хэрэглэх эрх зүйн зохицуулалт улам боловсронгуй болж, мөн иргэн ба хуулийн этгээдийн эрхийг хууль бусаар зөрчихгүй байх асуудал баталгаатай болно.

Хууль зүйн үндэсний төвийн Криминологийн судалгааны секторын эрдэм шинжилгээний ажилтан
Т.ЖАРГАЛСАЙХАН

ГЭМТ ХЭРГИЙН УЛМААС УЧИРСАН ХОХИРЛЫГ НӨХӨН ТӨЛҮҮЛЭЛТИЙН ТАЛААР ЗАРИМ УЛСЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖИЙН ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэлт судалгааны ажлын хүрээнд АНУ, Англи, ХБНГУ, Япон, ОХУ зэрэг оронд гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн барагдуулах талаар хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа хууль тогтоомжид харьцуулсан судалгаа хийв.

Олон улсын хэмжээнд удирдлага болгож буй эрх зүйн баримт бичиг

- 1985 онд НҮБ-аас гаргасан "Гэмт хэрэг болон эрх мэдлээ урвуулан ашигласны улмаас хохирсон хохирогчийн талаархи шүүн таслах ажиллагааны үндсэн зарчмын тухай" тухаглалаар¹ гэмт хэргийн хохирогчдын эрх ашгийг хамгаалах, үндсэн зарчмыг тухаглахын хамт гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээдэд нөхөн төлбөр олгох, тусламж үзүүлэх, эрхийг сэргээх зэрэг үндсэн асуудлыг улс орнуудад авч хэрэгжүүлэхийг уриалсан юм.

- 1983 онд Европын Холбооноос гаргасан "Хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн хохирогчийн хохирлыг нөхөн барагдуулах тухай" конвенц нь 1988 оноос эхлэн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа. Уг конвенцид хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн улмаас учруулсан хохирлыг бусад эх үүсвэрээс барагдуулах боломжийг бол төр нь хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээдэд нөхөн төлбөр олгож байхаар заасан.

АНУ-ын Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох үндэсний холбооны зөвлөлөөс гаргасан мэдээнээс үзэхэд гэмт хэргийн улмаас хохирогчид нөхөн

төлбөр олгох хөтөлбөрийг дэлхийн 29 оронд хэрэгжүүлдэг бөгөөд гэмт хэргийн улмаас хохирсон иргэдийн хохирлыг төрөөс барагдуулах ажлыг сонгодог байдлаар нь 1964 оноос анх Шинэ Зеланд болон Англи улсад хэрэгжүүлж эхэлсэн. Өнөөгийн байдлаар өндөр хөгжилтэй АНУ, Австрали, Белги, Канад, Дани, Франц, Герман, Ирланд, Япон, Норвеги болон Швед зэрэг оронд нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөрийг амжилттай хэрэгжүүлж байна.

АНУ-ЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ

АНУ-ын Холбооны хэмжээнд 1984 батлагдсан Гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хууль (Victims of Crime Act (VOCA)² нь өнөөдрийг хүртэл хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа бөгөөд уг хуульд 1988, 1993-1997, 1999-2002 онд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан байна.

Уг хуулиар гэмт хэргийн хохирогчийн сан байгуулах, санг бүрдүүлэх, санхүүжүүлэх, хуваарилах, гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох зардал, нөхөн төлбөр олгох эрх зүйн үндэслэл, олгох журам, уг

ажлыг зохион байгуулах зэрэг асуудлыг хуульчилсан байна. Дээрхи хуульд зааснаар Холбооны хэмжээнд АНУ-ын Хууль зүйн яамны Гэмт хэргийн хохирогчийн алба нь тэтгэлэгт хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, сангийн мөнгөн хөрөнгийг хуваарилах, хэрэгжүүлэх, хяналт тавих ажлыг хариуцан ажиллаж байна.

Үүнээс гадна АНУ-ын 50 муж бүрт Гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хуулийг батлан гаргасан бөгөөд муж бүр тэтгэлэгт хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг байна.

Гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хуульд заасны дагуу гэмт хэргийн хохирогчийн сангаас хохирсон хөтөлбөрийг санхүүгийн эх үүсвэрээр хангаж байна. 1884 онд батлагдсан Гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хуулийн үзэл баримтлалын хүрээнд АНУ-ын хэмжээнд гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хуулийн дагуу муж бүр гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөр хэрэгжүүлж байгаагийн хамт уг асуудалтай холбогдсон дараах нийтлэг эрх зүйн зохицуулалт байна. Үүнд:

¹ Уг тунхаглал нь 21 заалттай бөгөөд тухаглалд гэмт хэргийн хохирогч, гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох, бусад туслалцаа үзүүлэх талаар онцлон заасан байдаг.

² 1984 онд батлагдсан гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хууль нь Victim compensation and assistant act of 1984, Pub. L. 98-473, Title II, Chapter XIV, as amended, Title 42 – The Public Health and Welfare, Chapter 112 – Victim Compensation and Assistance. Уг хууль нь нийт 7 зүйл, заалтаас бүрдэх бөгөөд хуулийн 10601 дүгээр зүйлд гэмт хэргийн хохирогчийн сан байгуулах, сан бүрдүүлэх эх үүсвэр, мөнгөн хөрөнгийг хуваарилах ажиллагаа, 10602 дугаар зүйлд гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох үндэслэл, хөтөлбөр, нөхөн төлбөр олгох зардал, 10603 дугаар зүйлд гэмт хэргийн хохирогчид туслалцаа үзүүлэх, 10604 дүгээр зүйлд захиргааны үйл ажиллагаа явуулхтай холбогдсон заалт, 10605 дугаар зүйлд гэмт хэргийн хохирогчийн албыг байгуулах, 10606 дугаар зүйлийг хүчингүй болгосон, 10607 дугаар зүйлд хохирогчид туслалцаа үзүүлэх, 10608 дугаар зүйлд гэмт хэргийн хохирогчийн шүүх хуралдаанд оролцуулахтай холбогдсон заалт бий.

Хөтөлбөр³. АНУ-ын муж бүрт гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөр хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд уг хөтөлбөрийн дагуу хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээдэд санхүүгийн тусламж үзүүлж байна. АНУ-ын Хууль зүйн яам нь Гэмт хэргийн хохирогчийн албаар дамжуулан дээрхи хуулийн дагуу хөтөлбөрийн санхүүжилт болон техникийн тусалцааг муж бүрт үзүүлдэг. Муж бүрт гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгоход дараахь нийтлэг эрх зүйн зохицуулалт байдаг. Үүнд:

Хохирогч нөхөн төлбөр авах эрх үүсэх шалгуур. Хохирогч гэмт хэргийн талаар цагдаагийн байгууллага болон хууль яналтын байгууллагад 72 цагийн дотор мэдэгдэх, эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны явцад мөрдөн шалгах болон прокурорын байгууллагатай хамтран ажиллах, ямар ч гэмт хэрэгт холбоогүй байх, хуульд заасан хугацаанд өргөдлийг гаргасан байх⁴.

Гомдол гаргагч этгээд. Ихэнх мужид нөхөн төлбөр авах шаардлагаа хангасан дараахь субъект гомдол гаргана.

- Хүч хэрэглэсэн гэмт хэрэг, хүний эрүүл мэндийн эсрэг гэмт хэрэг, хүн амины эсрэг гэмт хэргийн хохирогч, түүний гэр бүлийн гишүүд
- Гэмт хэргийн хохирогчийн төрөл садан, гадаад улсын иргэн

Гомдол гаргах журам. Хохирогч гомдлыг 1 жилийн хугацаанд гаргах бөгөөд зарим тохиолдолд хамаарахгүй нөхцөл байж болно. Өргөдөл гаргагч гэмт хэрэг гарсан муж улсын нөхөн төлбөр олгох агентлагт хандаж өргөдөл гаргана. Хохирогчийн гаргаж ирүүлсэн мэдээлэлд үндэслэн өргөдөл гаргагч хуулийн шаардлага хангаж байгаа эсэх, мөн санхүүгийн алдагдал бий болсон байдлыг агентлаг тодорхойлоно. Ихэнх мужид хохирогч нь агентлагаас нөхөн төлбөрийн хэмжээг багасгах болон татгалзсан шийдвэр гаргасан бол уг шийдвэрийг давж заалдаж болохоор хуульчилсан байна.

Нөхөн төлбөрийн хэмжээ ба олгох хязгаар. АНУ-д муж улсын хөтөлбөрийн дагуу гэмт хэргийн хохирогчид олгох нөхөн төлбөрийн

доод хэмжээ нь 10,000 ам.доллар болон дээд хэмжээ нь 25,000 ам.доллар байх бөгөөд зарим мужид⁵ нөхөн төлбөр олгох дээд болон доод хэмжээг харилцан адилгүй тогтоосон байна.

Нөхөн төлбөрт олгох зардал. Мужууд дараахь зардлыг нөхөн төлбөр олгохоор заасан байна. Үүнд:

- Эмчилгээний зардал, тахир дутуу болсон хохирогчийн цалин хөлс, сэтгэл зүйн зөвлөгөө авсан зардал, хүн амины гэмт хэргийн хохирогчийн гэр бүлд дэмжлэг үзүүлэх зардал, оршуулгын зардал.

Мужууд дараахь нэмэгдэл зардлыг нөхөн олгоно. Үүнд:

- Явж эмчилгээ хийлгэсэн, хохирогчийн урьд өмнө хийж байсан ажлыг өөрчлөх талын үйлчилгээ, гэмт хэргийн газрыг цэвэрлэх, нүүлгэн шилжүүлэх, хувийн зайлшгүй хэрэглээний эд зүйлс, нөхөн сэргээх, хуульчийн хөлс.

Яаралтай олгох нөхөн төлбөр. Зарим муж нөхөн төлбөрийг яаралтай олгодог бөгөөд санхүүгийн яаралтай хэрэгцээ тулгарсан хохиролыг шуурхай барагдуулна.

Хөтөлбөрийг санхүүжүүлэх эх үүсвэр. Дээрх хуульд зааснаар гэмт хэргийн хохирогчийн санг⁶ гэмт хэрэгтэнд оногдуулсан торгууль, гэмт хэрэгт холбогдсоны торгууль⁷, хураагдсан орлогын эх үүсвэр, хураамж зэрэг үүсвэрээс санхүүжилтийг бүрдүүлдэг байна. Зарим муж нь тодорхой орлогоос санхүүжүүлэлт хийдэг. Мужууд Гэмт хэргийн хохирогчийн албанаас санхүүжилт авдаг бөгөөд уг

санхүүжилт нь Холбооны Эрүүгийн хуулийн дагуу хийгдэж байгаа торгууль болон шийтгэлээс бүрддэг байна.

ХБНГУ-ЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ

ХБНГУ-ын хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох тухай хуулийг 1976 онд батлан гаргаж, өнөө хүртэл хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа бөгөөд мөн нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж байна. Хөтөлбөрийн дагуу хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээдэд санхүүгийн нөхөн төлбөр олгодог.

Хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох тухай хуулиар⁸ нөхөн төлбөр авахад тавигдах хууль зүйн үндэслэл, гомдол гаргах, шийдвэрлэх журам, нөхөн төлбөр олгохгүй байх үндэслэл, нөхөн төлбөр олгох зардал, гэмт хэргийн хохирогчид үзүүлэх тусламж, санхүүжүүлэх зэрэг нийтлэг асуудлыг зохицуулсан байна.

Хохирогч нөхөн төлбөр авах эрх үүсэх шалгуур⁹. Хохирогч гэмт хэргийн талаар цагдаагийн байгууллагад мэдэгдэж, хуульд заасан хугацаанд өргөдлийг гаргаж цагдаагийн байгууллагад бүртгүүлсэн байх, хохирогч цагдаагийн болон прокурорын байгууллагатай хамтран ажилласан байх.

Гомдол гаргах журам. Гомдол гаргах хугацааг тогтоогоогүй боловч 1 жилийн дотор гомдол гаргах хугацааг баримтатдаг. Хэрвээ нөхөн төлбөр олгохоор

³ Гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хуульд зааснаар гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох болон тусалцаа үзүүлэх хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж байна. Тэтгэлэгт хөтөлбөрийг зөвхөн төрийн болон ашгийн бус байгууллага хэрэгжүүлэх бөгөөд хөтөлбөрийг сонгон шалгаруулалт хийх замаар хэрэгжүүлж байна. Хөтөлбөрийг зислэн 2005 онд баталсан бөгөөд гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хуулийг хэрэгжүүлэх хөтөлбөр, түүнийх Агуулга, бүтэц: 1. Тодорхойлолт, 2. Оршил, 3. Санхүүжилтийн хуваарилалт, 4. Мужийн шалгуур, 5. Мужийн сертификат, 6. Өргөдөл шийдвэрлэх журам, үр дүнгийн тайлан, 7. Зэхиргааны зардал, 8. Санхүүгийн шаардлуул, 9. Мониторинг, 10. Санхүүжилтийг цуцлах.

⁴ Өргөдөл гаргах хугацаа 1 жил байна.

⁵ АНУ-ын Канзас мужын нөхөн төлбөр олгох хэмжээг харуулсан баримтыг хавсаргав.

⁶ Гэмт хэргийн хохирогчийн тухай хуульд заасны дагуу байгууллагдсан хохирогчийн санд байгаа мөнгөн хөрөнгөнөөс 47.5 хувийг мужийн нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөрт, 47.5 хувийг мужийн тусалцаа үзүүлэх хөтөлбөрт, мөн сангийн 5 хувийг бусад ажиллагаа, тухайлбал төсөл хэрэгжүүлэх, сургалт, техникийн тусалцаа үзүүлэх, хөтөлбөр, тэтгэлэг, үнэлэх ажил зэрэг зүйлд ажил үйлчилгээнд зориулж байна.

⁷ АНУ-ын эрүүгийн хуулиар хөнгөн гэмт хэрэгт холбогдсон бол 5 ам.доллараас 125 ам.долларын торгууль оногдуулдаг, хүнд гэмт хэрэгт 100 ам.доллараас 400 ам.долларын торгууль, байгууллагыг хөнгөн болон хүнд гэмт хэрэг хийсэн, хүн асан бол 500,000 ам.доллар, хөнгөн гэмт хэрэгт 200,000 ам.доллараар торгох үл ногдуулж байна.

⁸ 1993 оны 7 дугаар сарын 21-нд уг хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан байна.

⁹ ХБНГУ-ын Хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох тухай хуулийн 3 дугаар зүйл

батлагдвал гэмт хэрэг гарсан өдрөөс биш өргөдөл гаргасан өдрөөр нөхөн төлбөрийг олгоно.

Гадаад улсын иргэнд нөхөн төлбөр олгоход тавигдах шаардлага. Европын Холбооны улсуудын хооронд харилцан тохиролцсоны дагуу холбооны иргэд нөхөн төлбөр авах эрхтэй байна. Мөн гадаад орны иргэн ХБНГУ-тай хоёр талын хэлэлцээртэй бол нөхөн төлбөр авах эрхтэй бөгөөд мөн ХБНГУ-д албан ёсоор 3 жилийн хугацаанд амьдарч байгаа гадаадын иргэд нөхөн төлбөр авна. Харин ХБНГУ-д 3 жилийн хугацаанд амьдарч байгаа, байнга оршин сууж чадаагүй гадаадын иргэдэд тодорхой нөхцөлд нөхөн төлбөр мөн авч болно.

Хохирогч гэмт хэрэг гарсан өдөр, байршил, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол, гэмтлийн талаар цагдаагийн байгууллагад заавал мэдэгдэх ёстой байдаг. Ихэнх тоомохон хотод байдаг Дайны тэтгэвэр олгох байгууллагаас (the Versorgungsamt) нөхөн төлбөр олгох тухай өргөдлийг гаргана. Мөн ашгийн бус байгууллагаас (the Weisser Ring) өргөдөл гаргаж болох бөгөөд тэдгээр нь төрөл бүрийн туслалцааг үзүүлдэг. Дээрхи байгууллага нь гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөрийн өргөдөл гаргахад туслэх бөгөөд бусад янз бүрийн санхүүгийн дэмжлэг үзүүлнэ. Өргөдөл гаргагчийн өргөдлийг хүлээн авсгаас хойш ойролцоогоор 6 сарын дараа шийдвэр гаргасан талаар өргөдөл гаргагчид мэдэгдэнэ.

Гомдол гаргагч субъект¹⁰. Хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн хохирогч, хүн амины эсрэг гэмт хэргийн гэр бүлийн гишүүд байна.

Нөхөн төлбөр олгох хэмжээ¹¹ ба олгох хязгаар. Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох дээд хязгаарыг тогтоогоогүй.

Нөхөн төлбөрт олгох зардал. Хууль¹² болон хөтөлбөрийн дагуу эмчилгээ, асрах, нөхөн сэргээх, гэмт хэргийн хохирогч тахир дутуу иргэний амьдрах боломж буурсан бол тэтгэвэр олгох, гэмт хэргийн улмаас нас барсан этгээдийн гэр бүл, физик эмчилгээ, оршуулгын зардал, гэр бүлийн гишүүдэд олгох

нөхөн төлбөр, хохирогчийн урьд өмнө хийж байсан ажлыг өөрчлөхөд олгох төлбөр, туслалцаа зэрэг зардлыг нөхөн олгоно.

Яаралтай олгох нөхөн төлбөр. Хөтөлбөрт яаралтай нөхөн төлбөр олгох талаар тусгагдаагүй байна.

Санхүүжүүлэх эх үүсвэр. Хөтөлбөрийн санхүүжилт нь ХБНГУ-ын төсвөөс санхүүждэг байна.

АНГЛИ УЛСЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ

Англид гэмт хэргийн хохирлын нөхөн төлбөрийн тухай хуулийг¹³ (Criminal Injuries Compensation Act 1995) 1995 онд батлан гаргасан. Англид гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөртэй бөгөөд хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээд санхүүгийн нөхөн төлбөр олгодог байна.

Уг хуульд нөхөн төлбөр олгох байгууллагын эрх зүйн байдал, нөхөн төлбөр олгоход хууль зүйн шаардлага, гомдол гаргах журам, нөхөн төлбөр олгох үндэслэл, нөхөн төлбөр зардлууд, санхүүжүүлэх зэрэг асуудлыг зохицуулж өгсөн байна.

Нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөр. Английн хуульд заасны дагуу нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөрийг төрийн бие даасан байгууллага хэрэгжүүлдэг, хөтөлбөр нь хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээдэд санхүүгийн нөхөн төлбөр олгоход оршино. Хөтөлбөрт гэмтсэн хохирогч нь эрүүл мэндийн талаасаа өвчтэй байх, гэмтлийн нөхцлийг анагаах ухааны хувьд тодорхойлсон байх ёстой.

Нөхөн төлбөр авах эрх үүсэх шалгуур. Цагдаагийн байгууллагад аль болох хурдан мэдэгдэх, гэмтэл авсан хохирогч нь бодит байдлаар хүнд гэмтэл, сэтгэл санааны хохирол учруулсан байх, нөхөн төлбөр авах гомдлыг хугацаандаа гаргасан байх. Англи болон Умард Ирландад гэмт

хэргийн улмаас хохирсон гадаад улсын иргэн нөхөн төлбөр авах өргөдөл гаргах эрхтэй байдаг.

Гомдол гаргах журам. Гомдол гаргах хугацаа 2 жил байх бөгөөд Англид гэмт хэргийн улмаас гэмтэл авсан нөхөн төлбөр олгох байгууллага (Criminal Injuries Compensation Authority (CICA)), цагдаа, орон нутгийн гэмт хэргийн хохирогчид туслалцаа үзүүлэх хөтөлбөр болон орон нутгийн иргэдэд зөвлөгөө өгөх албанаас өргөдлийг авч, гомдлыг хууль болон хөтөлбөрийн дагуу гаргана. Шаардлага хангасан өргөдлийг гэмт хэргийн улмаас гэмтэл авсан нөхөн төлбөр олгох байгууллагад буюу Criminal Injuries Compensation Authority (CICA) нөхөн төлбөр олгох талаар өргөдлийг гаргаж хүргүүлсэн байна. Хөтөлбөрөөс эхний удаагийн шийдвэр нь 12 сарын дотор гарах бөгөөд өргөдлийг хянах, хэлэлцэхэд дахин хэдэн сар болж байгаад шийдвэрийг эцэслэн гаргана.

Өргөдөл гаргагчийн өргөдлийн хүлээн авч шийдвэрлэсэн талаар түүнд мэдэгдэл хүргүүлэх ба нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөрөөс 28 хоногийн дотор нөхөн төлбөрийг олгоно.

Гомдол гаргагч этгээд. Хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн хохирогч, хүн амины эсрэг гэмт хэргийн гэр бүлийн гишүүд болон төрөл садангийн хүмүүс байна.

Нөхөн төлбөрийн хэмжээ ба олгох хязгаар. Англид хөтөлбөрт заасны дагуу гэмт хэргийн хохирогчид олгох нөхөн төлбөрийн дээд хэмжээ 250,000 фунт стерлинг байх бөгөөд нөхөн төлбөр олгох доод хэмжээ 1,000 фунт стерлинг байна. Умард Ирландад нөхөн төлбөр олгох дээд хэмжээг тогтоогоогүй байна. Хэрвээ гэмт хэргийн улмаас хохирогч нас барсан бол түүний гэр бүл, ойрын төрөл саданд нөхөн төлбөр олгож болно. Англид нөхөн төлбөр олгохоор шаардлага хангасан

¹⁰ ХБНГУ-ын Хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох тухай хуулийн 4 дүгээр зүйл

¹¹ Нөхөн төлбөр олгох хэмжээг хуульд заагаагүй бөгөөд төлбөрийн тухай хуульд тодорхой заасан байдаг байна.

¹² Дээрхи хуулийн 7 дугаар зүйлд нөхөн төлбөрт олгох зардлын талаар заасан байна.

¹³ Уг хууль нь 13 зүйл, заалт бүхий хууль юм. Хуульд нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөрийг Парламентаар оруулж, батлуулахаар заасан байна.

өргөдөл гаргагчид 11,000 фунт стерлинг нөхөн төлбөрт авах эрхтэй байдаг. Харин хэрвээ өргөдөл гаргагч нэгээс дээш байвал тус бүр 5,500 фунт стерлинг нөхөн төлбөр авна. Умард Ирландад шаардлага хангасан өргөдөл гаргагч бүрт 12,000 фунт стерлингийн нөхөн төлбөрийг гэр бүлд олгож дэмжлэг үзүүлдэг. Английн хуульд зааснаар нөхөн төлбөрийн хэмжээг тарифт суурилсан үнэлгээг хэрэглэхийн гадна гэмт хэргийн хохирогчийн амьжиргааны алдагдал, өөр нэмэгдэл зардал, хүнд гэмт хэргийн хохирол зэрэг нэмэгдэл зардал олгох ба гэмт хэргийн хохирол нөхөн төлөх тариф¹⁴ нь 1-25 түвшинтэй байна.

Нөхөн төлбөрт олгох зардал.

Хөтөлбөрийн дагуу гэмт хэргийн хохирогчид дараахь зардлыг нөхөн төлбөр хийх журмаар олгоно. Үүнд:

- Өвдөлт болон шаналлын төлбөр, тахир дутуу болсон хохирогчийн цалин хөлс, эмчилгээний зардал (хэрвээ үндэсний эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэх буюу бусад эх үүсвэрээс үйлчилгээ авах боломжгүй бол), сэтгэл зүйн зардал (хэрвээ үндэсний эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэх буюу бусад эх үүсвэрээс үйлчилгээ авах боломжгүй бол), оршуулгын зардал, хүч хэрэглэсний улмаас эд хөрөнгө болон тоног төхөөрөмжид хохирол учруулсан, орон сууцны нөхцлийг өөрчлөх, аялалын зардал, тахир дутуу хохирогчийн нөхөн сэргээлтийн зардал (хэрвээ үндэсний эрүүл мэндийн үйлчилгээ үзүүлэх буюу бусад эх үүсвэрээс үйлчилгээ авах боломжгүй бол), гэр бүлд олгох нөхөн олговор, хүн амины эсрэг гэмт хэргийн улмаас хохирогчийн гэр бүлийн санхүүгийн алдагдлын дэмжлэг, 18 наснаас доош шаардлага хангасан өргөдөл гаргагчид эцэг эхээ алдсаны төлбөр гэх мэт.

Яаралтай олгох нөхөн төлбөр. Хөтөлбөрт эцсийн шийдвэр гаргах хүртэлх хугацаанд нөхөн төлбөр олгох асуудал тодорхой бус байвал явцын нөхөн төлбөр олгож болно. Тухайлбал, хохирогчийн эмчилгээний оношилгоо тодорхой бус байгаа нөхцөл байвал.

Санхүүжүүлэх эх үүсвэр. Хөтөлбөр нь Засгийн газраас

санхүүжилт, татвар төлөгчийн орлогоос хийдэг.

ЯПОН УЛСЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ

Япон улс нь гэмт хэргийн хохирогчид төлбөр олгох тухай хууль нь 1980 онд батлагдсан бөгөөд харин одоо үг хуулийг Санхүүгийн болон бусад туслалцаа үзүүлэх тухай хууль гэж нэрлэх болсон байна. Япон улс нь гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөртэй бөгөөд гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээдэд санхүүгийн нөхөн төлбөр олгодог юм.

Японд Үндэсний нийтийн хамгаалах газрын гэмт хэргийн хохирогчийн алба нь гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох ажлыг эрхлэн хуулийн дагуу хэрэгжүүлдэг байгууллага юм. Мөн Үндэсний цагдаагийн байгууллага нь мөн уг ажлыг хариуцан ажиллаж байна.

Хохирогч нөхөн төлбөр авах эрх үүсэх шалгуур. Хохирогч гэмт хэргийн талаар цагдаагийн байгууллагад хэзээ ч мэдэгдэж болно. Өргөдөл гаргагч 2 жилийн дотор гэмт хэрэг гэж үзсэн буюу гэмт хэрэг гарснаас 7 жилийн дотор өргөдөл гаргасан байх, гомдлыг цагдаагийн байгууллагад гаргана.

Гомдол гаргах субъект. Гэмт хэргийн улмаас хүнд гэмтэл учирсан бөгөөд хууль ёсоор Японд улсад амьдарч байгаад гэмт хэргийн улмаас нас барсан этгээдийн гэр бүлийн гишүүд, гадаад улсын иргэн нь гэмт хэрэг гарах үед Японд хууль ёсоор байсан иргэн нөхөн төлбөр авах өргөдлийг гаргаж болно.

Гомдол гаргах журам. Цагдаагийн газарт заавал гомдол гаргана. Цагдаагийн байгууллага нь гэмт хэргийн улмаас учруулсан хохирлыг тогтоосон байна. Гомдол гаргагч өргөдлийн маягтыг цагдаагийн байгууллагаас авч, гомдол гаргагч өргөлдөө харьяа нийтийн хамгаалах байгууллага руу тухайн өргөдөл гаргагчийн оршин суугаа цагдаагийн байгууллагаар дамжуулан хүргүүлсэн байна. Өргөдлийг хүлээн авсан

байгууллага нь ойролцоогоор 5 сарын дараа шийдвэр гаргах бөгөөд мөн 2 долоо хоногийн дараа өргөдөл гаргагчид зохих хэмжээний төлбөрийг олгоно.

Нөхөн төлбөрийн хэмжээ ба олгох хязгаар. Хохирогчийн гэр бүлд 10,179,000 иений болон боломжит олговорт 12,730,000 иен олгоно.

Амьд гарсны нөхөн төлбөр. Нас барахын өмнөх гаргасан эмчилгээний зардлын нөхөн төлбөрт 10,790,000 (2001 оны 7 дугаар сарын 1-ний дараа үйлдсэн гэмт хэрэгт 15,730,000 иен) олгоно. Хөдөлмөрийн чадваргүй болсон нөхөн төлбөрт 12,730,000 иен (2001 оны 7 дугаар сарын 1-ний дараа үйлдсэн гэмт хэрэгт 18,492,000 иен) олгоно.

Нөхөн төлбөрт олгох зардал. Хөтөлбөрийн дагуу эмчилгээний зардал, цалин хөлс, гэмт хэргийн улмаас нас барсан этгээдийн гэр бүлд олгох нөхөн олговоргүй бүхэлд нь олгодог байна.

Яаралтай олгох нөхөн олговор. Хэрвээ хөтөлбөрт яаралтай шийдвэр гаргах боломжгүй бол, мөн гэмт хэргтэн болон гэмт хэргийн хохирол тодорхой бус байвал өргөдөл гаргагчид урьдчилсан нөхөн олговрыг хөтөлбөрийн дагуу санал болгоно.

Санхүүжүүлэх эх үүсвэр. Хөтөлбөр нь үндэсний төсвөөс санхүүждэг. Гэмт хэргийн улмаас өнчин болсон хүүхдэд гэмт хэргийн хохирогчид дэмжлэг үзүүлэх туслах сангаар дамжуулан тэтгэлэг олгодог.

ОХУ-ЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ

ОХУ нь 2004 онд хохирогч, гэрч болон бусад эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаанд оролцогчдын төрийн хамгаалалтын тухай хуулийг батлан гаргаж, 2005 оны 1 дүгээр сараас эхлэн хүчин төгөлдөр мөрдөж байна. 2006 оноос эхлэн Засгийн газраас хөтөлбөр хэрэгжүүлж байна.

¹⁴ Дээрх хуулийн 2.2 дугаар зүйлд тарифын үнэлгээг үндэслэн нөхөн төлбөр олгохоор заасан байна.

Хохирогч нөхөн төлбөр авах эрх үүсэх шалгуур. Эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаанд оролцож байгаагийн улмаас хамгаалалтад байгаа этгээд нас барсан, гэмтэл учруулсан болон бусад эрүүл мэндэд хохирол учруулсан бол нийгмийн хамгааллын арга хэмжээ хэрэглэх үндэслэл болно.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаанд оролцож байгаагийн улмаас хамгаалалтад байгаа этгээдийн амь насыг хөнөөх, хүч хэрэглэхээр заналхийсэн болон эд хөрөнгийг устгах үндэслэл бүхий мэдээ байгаа, нас барсан, гэмтэл учруулсан болон эрүүл мэндэд хохирол учруулсан байх.

Дээрх хуулиар тодорхой нөхөн төлбөрийн хэмжээг¹⁶ заагаагүй бөгөөд бусад хуульд заасан нөхөн төлбөр олгох хэмжээгээр олгохоор заасан байна.

Нөхөн төлбөрт олгох зардал:

- Эмчилгээний зардал, тахир дутуугийн нөхөн төлбөр, боломжит оршуулгын зардал, хүч хэрэглэсэн гэмт хэргийн улмаас эвдэрч сүйдсэн эд хөрөнгө болон тоног төхөөрөмжид.

Санхүүжилт. Хөтөлбөрийн санхүүжилтийг улсын төсвөөс санхүүжүүлэхээр хөтөлбөрт¹⁷ заасан байна.

Харьцуулсан судалгааны товч дүгнэлт

1. Судалгаанд хамрагдсан орнуудын хууль тогтоомжид хүч

хэрэглэсэн, хүчирхийлэлтийн гэмт хэргийн улмаас бие махбодид хүнд, хүндэтгэр гэмтэл авсан хохирогчид нөхөн төлбөр олгохоор хуульчилсан байна. Эд хөрөнгийн хохирлыг барагдуулахгүйгээр хууль тогтоомжид заасан байна.

2. Гэмт хэргийн хохирогч нөхөн төлбөр авах шалгуур, эрх зүйн үндэслэлийг хууль болон нөхөн төлбөр авах хөтөлбөрт тодорхой байдлаар зохицуулсан байна.

3. Судалсан орнуудын нөхөн төлбөрийн санхүүжилт, сангийн мөнгөн хөрөнгийг бий болгох, хуваарилах талаархи эрх зүйн зохицуултыг хууль тогтоомжид тусгагдсан байна.

4. Судалсан орнуудын нөхөн төлбөр олгох зардлыг хууль тогтоомжид нарийвчлан зохицуулсан бөгөөд эмчилгээний зардал, хөдөлмөрийн чадамж алдсаны улмаас хохирогчийн цалин хөлс, сэтгэл зүйн зөвлөгөө авсан зардал, хүн амины эсрэг гэмт хэргийн хохирогчийн гэр бүлд дэмжлэг үзүүлэх зардал, оршуулгын зардал зэрэг нийтлэг зардалд нөхөн төлбөр олгохоор зохицуулсан байна.

5. Судалгаа хийсэн ихэнх орны хууль тогтоомжид нөхөн төлбөр олгох доод болон дээд хязгаарыг тогтоосон байдаг бөгөөд хэрэгжүүлж байгаа хөтөлбөрт гэмт хэргийн хохирогчид хэрхэн нөхөн төлбөр олгох асуудлыг тодорхой зохицуулалтыг оруулсан байна.

6. Судалсан орнуудад нөхөн төлбөр олгох ажлын зохион байгуулалт, тогтолцоо, төрийн байгууллагын чиг үүрэг зэрэг асуудлыг хууль тогтоомжоор зохицуулсан байна.

7. Судалсан орнуудын хувьд нөхөн төлбөр олгох ажлыг зохион байгуулах тогтолцоог хуульчилсан бөгөөд бодлогын хүрээнд төрийн эрх бүхий байгууллага уг ажлыг хариуцан хэрэгжүүлэхээр хууль тогтоомжид заасан байна.

8. Судалсан орнуудад нөхөн төлбөр олгох хөтөлбөрийг төрийн болон төрийн бус байгууллагыг сонгон шалгаруулалт хийх замаар хэрэгжүүлэх чиг хандлага ажиглагдаж байна.

9. Судалсан орнуудын хуулийн зохицуулалтаас үзэхэд гэмт хэргийн хохирогч даатгал болон бусад эх үүсвэрээс хохирлоо барагдуулсан нөхцөлд хохирогчид нөхөн төлбөрийн хэмжээг багасгах аль эсвэл олгохгүй байхаар зохицуулсан. Үүнээс үзэхэд гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөрийг давхардуулан олгохгүй байх зарчмыг баримталдаг байна.

10. Судалсан орнуудын хууль тогтоомжид нөхөн төлбөр авах хууль зүйн үндэслэл, нөхөн төлбөрт олгох зардал, нөхөн төлбөрийн хэмжээ, хязгаар, нөхөн төлбөр олгох ажлын зохион байгуулалт, санхүүжилт зэрэг нийтлэг хуулийн зохицуулалтыг хууль тогтоомжид тусгаж өгсөн байна.

¹⁶ Дээрх хуулийн 15 дугаар зүйлд нийгмийн хамгааллын арга хэмжээ авахаар заасан байна.

¹⁷ Хөтөлбөрт 64,86 сая рублийг нөхөн төлбөрт олгохоор заасан байна.

Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох зөвлөлийн 2005-2006 жилийн тайлангаас хэсэгчлэн авав.

АНУ-ЫН КАНЗАС МУЖ

Тусламж

Хохирогчид олгох нөхөн төлбөр, бусад нэхэмжлэлийн гэмт хэргийн улмаас гэмтэл авсан буюу нас барсан хохирогчийн нөхөн төлбөрт олгох дундаж хэмжээ нь 25.000 ам.доллараас хэтрэхгүй байна.

Нөхөн төлбөрт олгох зардал ба хязгаар

• Эмчилгээний зардал – үүнд эмчилгээний тусламж авахад тээврийн зардлыг оруулан нөхөн төлбөр олгох дээд хэмжээ нь 25.000 ам.доллар.

• Сэтгэцийн буюу сэтгэл мэдрэлийн

эмчилгээний зардал – эмнэлэгт хэвтэж эмчлүүлэх, асрахад 10.000 ам.доллар, гадуур эмчлүүлэх үйлчилгээнд 3500 ам.доллар, хүн амины эсрэг гэмт хэргийн хохирогчийн гэр бүлийн үй гашуу, эмчилгээний зардалд 1000 ам.доллар байна. Нийт эрүүл мэндийн эмчилгээний нэг цагт зарцуулах хөлс нь 60 ам.доллар байна.

• Хохирогчид учруулсан эдийн засгийн хохирол, цалингийн алдагдал болон өөрчлөлтийн үйлчилгээний долоо хоногт 400 ам.доллар

• Оршуулга болон түүнтэй холбогдсон зардал 5.000 ам.доллар

• Нүүлгэн шилжүүлэх – хууль яналтын байгууллагын санал болгосон боломжит зардлаар

• Нөхөн сэргээх үйлчилгээ – 25.000 ам.доллар

• Хуульчийн хөлс - өргөдөл бэлтгэхэд нэг цагийн хөлс нь 45 ам.доллар

• Хувцас болон ор дэвсгэрийн хэрэгслийг өөрчлөх боломжит зардлыг баримтаар

Өвдөлт болон шаналлын зүйлд нөхөн төлбөр олгохгүй.

Эд хөрөнгөд учруулсан хохирлыг нөхөн төлбөр олгохгүй.

ХЗҮТ-ийн Олон улсын эрх зүйн секторын эрдэм шинжилгээний ажилтан П.Баяр

ХУДАЛДААНЫ ЗОХИЦУУЛАЛТ БА ХҮНИЙ ЭРХИЙН ОЛОН УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙД ЭЗЛЭХ БАЙР СУУРЬ

ТОЙМ

Зах зээлийн урьдчилан харж болох ба тогтвортой байдлын нөхцлийг бүрдүүлж, хангах болон үйлдвэрлэл, худалдаа ба үйлчилгээнд худалдааны саад тогторыг аажмаар үгүй хийх болон хүний эрхийг хамгаалах бол дэлхийн II дайны дараах дэлхийн дэг журам болон энх тайвныг тодорхойлж байна гэхэд болно. 1947 онд ТХЕХ болон 1948 онд Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалыг баталсан нь хоёр бүтэц нь өөрийн гэсэн аргаар өөрийн логик ба байгууллагаар хөгжсөн байна. Шууд хэлэхэд, Брэттон Вудсын байгууллагууд (Дэлхийн банк, Олон Улсын Валютын Сан ба ТХЕХ) дэлхийн эдийн засгийн асуудалд анхаарч байсан¹ бол НҮБ нь илүү өргөн улс төрийн асуудалд анхаарсан байдаг. Гэсэн хэдий боловч дайны дараах түүхээс харахад худалдааг чөлөөлөх нь хүний эрхийг хэрэгжүүлэх, хамгаалахыг өсөн нэмэгдүүлсэнтэй зэрэгцэн оршиж ирсэн байна.

Худалдааны зохицуулалт ба хүний эрх нь хоёулаа олон улсын эрх зүйн хөгжилд хүчтэй хувь нэмэр оруулаад байна. Олон арван жилийн туршид дээрх хоёр нь зэрэгцэн орших асуудал болон тодорхойлогдож байсан гэхэд болно. Тухайлбал, НҮБ-ын зүгээс апартейдын асуудалд цэг тавих болон хүний эрхийг сайжруулах зорилгоор эмбарго тавьж байсан нь харилцаа холбоог бий болгосон юм.

Худалдаа ба хүний эрх бол цогц асуудал юм. Шалгуур нь гүн гүнзгий бөлгөө. Худалдааны зохицуулалт ба хүний эрхийн харилцааны өөр өөр түвшинд хамаарах асуудлууд авч үзвэл дор дурдсан үндсэн түвшинд асуудлыг авч үзэх шаардлагатай юм.

- Үндсэн хуулийн онол: философийн, соёлын ба эрх зүйн үндэслэл дотоодын болон олон улсын эрх зүйн хүрзэн дэх худалдаа ба хүний эрхийн харилцаа хоорондын харилцааны асуудал болно;

- Олон улсын байгууллага ба институт хоорондын хамтын ажиллагаа ба эрх зүйн эрх мэдлийн хүрээний институтын асуудал;

- Худалдааны зохицуулалт дахь хүний эрхийн асуудал ялангуяа ДХБ-ын маргаан шийдвэрлэх болон зөвшөөрөгдсөн худалдааны сансгаар дамжуулан хууль хэрэгжүүлэх асуудал;

- Хүний эрхийн зохицуулалт ба шийдвэр гаргахад худалдааны эрх зүйн статус юм. Хүний эрх олон талт худалдааны тогтолцооны зарчим ба хэрэгцээг хэрхэн тооцоолох вэ?

- Хувийн салбар дахь худалдаа ба хүний эрхийн хариуцлага.

Хүний эрх болон худалдааны эрх зүй нь угаас өөр өөр мөн чанартай юу эсвэл хоёулаа үндсэн хуулийн төрлийн үндсэн эрх эрх чөлөөг тогтоож байдаг уу?

А. Ижил талууд: Хүний эрх ба худалдааны эрх чөлөөний үндсэн хуулийн хамгаалалт

Хүний эрх ба худалдаа хийх эрх чөлөө нь тухайн улсад үндсэн хуулиар баталгаажсан байдаг. Худалдааны эрх чөлөөг үндсэн хуулиар хамгаалсан явдал нь зөвхөн эдийн засгийн болон улс

төрийн үндэслэлтэй биш бөгөөд мөн хүний нэр төр, хувь хүний бие даасан байдал болон чөлөөт хөгжлийг хүндэтгэхэд үндэслэсэн байдаг. Хүний нэр төрийг тухайлбал, ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 1 дүгээр зүйл болон 2004 оны Европын Үндсэн хууль батлах гэрээний 2 дугаар зүйлийн 61-д тодорхойлохдоо хувь хүний ёс зүйн болон зохистой бие даасан байдал, халдашгүй байдал болон хариуцлагыг хүндэтгэн үзэх хэмээн тодорхойлсон байдаг ба хувь хүний эрх чөлөөг дээд зэргээр, адил тэгш хамгаалах хууль зүйн хамгаалалтыг үндэсний, олон улсын болон улс хоорондын үндсэн хууль ёсоор дамжуулан эрх зүйн субъект болгож эрх олгох, хүмүүс хоорондын аливаа харилцаанд эрх мэдлийг дур зоргоор хэрэглэхийг хязгаарлах, хувь хүний болон ардчилсан тусгаар тогтнолыг эрх зүйт ёсны дагуу хамгаалах нь "ёс зүйн хатуу тушаал" болж харагдах болох юм.²

Хүний эрхийн салшгүй гол цөм болох jus cogens мөн чанараас гадна ерөнхий олон улсын эрх зүй нь хүний эрхийн эрх зүй олон улсын худалдааны гэрээнээс дээгүүр шатлан захирах ёс байхыг хүлээн зөвшөөрдөггүй. ДХБ-ын дүрэм журам бол Европын холбооны түгээмэл зах зээлийн хуулийн адилаар хэлбэр болон хүчин зүйлсийн хувьд олон талт бөгөөд хүний эрхийн чухал үнэт зүйлс болох эрх чөлөө, үл ялгаварлах, энх тайвнаар зэрэгцэн орших, эрх зүйт ёс зэргийг хамгаалаад зогсохгүй хүрээлэн буй орчин болон хүний эрхийн холбогдолтой гэрээ, хэлэлцээрээс эрх зүйн хувьд давуу эрх мэдэлтэй байх ёсгүй юм.³ Дараалсан гэрээ хоорондын (тухайлбал, lex posterior derogate

¹ ОУВС ба Дэлхийн банкны гэрээний заалтууд нь улс төрийн хүчин зүйлийг тооцогүй гэдгийг илэрхийлж тогтоосон ба үйл ажиллагаа нь зөвхөн эдийн засгийн үндэслэлээр үндэслэнэ.

² Kant, The metaphysics of morals, in I Kant (n 3), 133. Тэгш эрх чөлөөг үндэсний, олон улсын болон улс хоорондын үндсэн хуулийн баталгааны хэрэгцээний тухай Кантын ёс зүйн өмөөрөл.

³ J. Pauwelyn, Conflict of Norms in Public International Law. How WTO Law Relates to Other Rules of International Law (2003).

legi priori, lex specialis derogat legi generali) харилцааны тухайд олон улсын эрх зүйн дэглэм нь хүний эрхийн болон олон улсын худалдааны гэрээ хоорондын эрх зүйн харилцааны талаар олон асуулыг нээлттэй орхиж байгаа юм. НҮБ-ын дүрэм, НҮБ-ын төрөлжсөн агентлагууд болох ОУХБ, ЮНЭСКО-ийн эрх зүй болон хүний эрхийн хуульд нь НҮБ-ын бүх гишүүн орон хүний эрхийг хамгаалж, хөхиүлэн дэмжинэ гэсэн байдаг.⁴ НҮБ-ын олон улсын эрх зүйн дагуу хүний эрхийн үүргийн хүрээг тодорхойлох гэсэн оролдлого одоогоор бүтэлгүй болоод байгаа билээ. (Тухайлбал, НҮБ-ын Эдийн засаг, нийгэм соёлын эрхийн пактыг соёрхон батлаагүй 50 гаруй орон байна). Өдгөө оршиж буй реалист сургуулийнхан олон улсын эрх зүйг тусгаар тогтносон улсуудын эрх үүргийн тогтолцоо гэж үзсэн хэвээр байгаа ба хүний нэр хүндийг бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрч дэлхий дахинд, бус нутгийн хэмжээнд болон үндэсний хэмжээнд хүний эрхийн баримт бичгийн гол эх сурвалж болон хүний эрхийн гол цөм болгосноо хойш улс орны (терийн) эрх үндсэн хуулиар хүний эрхээр хязгаарлагдсан гэдэгтэй санал нийлдэггүй хэвээр байгаа юм.⁵ Худалдааны дүрэм журмыг худалдаа хийж буй улс орнуудын хүний эрхийн үүргтэй холбон тайлбарлах аваас НҮБ-д хүний салшгүй эрхийг бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрсний үр дүнд болон хүний эрхийг хамгаалах НҮБ-ын болон улс орнуудын эрх зүйн практик, Европын хүний эрхийн шүүхийн шийдвэр ёсоор хүний эрхийн гэрээ нь улс орнуудад бус эрх зүйн субъект болохын нь хувьд хувь хүнд үндэслэсэн үндсэн хуулийн дэг журмын хэсэг болсон гэдгийг НҮБ-д ч хүлээн зөвшөөрөх болсон.⁶ НҮБ-ын хүний эрхийн эрх зүйг хэрэгжүүлэхэд одоогийн байгаа тогтолцоо нь төгс бус байгаа, НҮБ-ын гишүүн орнууд болон байгууллагуудын хүний эрхийн үүрэг ба практикыг урт хугацаанд харж байх НҮБ-ын хүний эрхийн эрх зүйг НҮБ-ын хүний эрхийн үндсэн хууль болгон хувиргах шаардлагатай байгаа юм.

Тийм нөхцөлд тухайн үндсэн хууль нь НҮБ-ын эрх зүйн субъект болохын нь хувь иргэдийн тусын тулд НҮБ-ын гишүүн орнуудыг болон

байгууллагуудын эрх мэдлийг хязгаарлах юм. Олон улсын эрүүгийн эрх зүй, хүмүүнлэгийн эрх зэрэг хувь хүнийг эрх зүйн этгээд гэж үздэг олон улсын эрх зүйн салбарууд байгаа нь шинээр үүсч буй глобал захиргааны эрх зүйг улам хөгжих үндэс болж байна.⁷

Б. Хүний эрх ба худалдааны эрх зүй нь нэгдмэл эсвэл тусдаа зохицуулалт уу?

Чөлөөт худалдааны үр ашгаас татгалзах биеэ даах чадвартай, баян улс нэг ч үгүй юм. Бүх улс орнуудын сайн сайхан байдал нь чөлөөт худалдааны эрх зүйгээс шалтгаалдаг бөгөөд хүний эрхийг хангаж чадах хангалуун байдлыг бий болгох эрх зүйн үндэслэл болдог юм. Хэдийгээр ДХБ-ын дүрэм, журам нь хүний эрхийг хүлээн зөвшөөрөх чухал ач холбогдолтой байж болох боловч (хоол хүнс, боловсрол, эмчилгээ, мэргэжлийн эрх чөлөө гэх мэт хувь хүний эрх) худалдааны эрх зүйд хүний эрхийн заалтууд ДХБ-ын эрх зүйд илт заагаагүй юм. ДХБ байгуулах тухай гэрээний зорилгоос эхлээд зөвхөн эдийн засгийн бус хэд хэдэн журмыг тогтоосон байдаг ба ТХЕХ-ийн XX дугаар зүйл, ТҮЕХ-ийн XIV дүгээр зүйл, ХХОӨӨХ-ийн 8 дугаар зүйлд тус тус "олон нийтийн эс зүйг мөн эрүүл мэндийг хамгаалах шаардлагын үүднээс" хязгаарлалт тогтоохыг зөвшөөрсөн байдаг бөгөөд ингэхдээ хүний эрх нь дотоодын эс олон нийтийн эс зүйн хэсэг эсвэл хүний эрхийн эрх зүйгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлж байгаа эсэх нь чухал бус юм.

ДХБ-ын Маргаан шийдвэрлэх байгууллага нь хүний эрхийн маргаантай асуудалтай нэг бус удаа тулгарч байсан билээ.⁸ ДХБ-ын эрх зүйд хүний эрх болон худалдааны дүрэм журмын илэрхий холбоо байдаггүй бол зах зээл болон хүний эрхийн нэгдсэн зохицуулалт олон улсын үндсэн хуульд байдаг ба тухайлбал Европын холбооны үндсэн хуулийн гэрээнд мөн биеллээ олсон байдаг байна. Ихэнх Үндсэн

хуульд худалдааны эрх чөлөөг тухайн улс орны хэмжээнд хамгаалж, иргэдийн эсрэг ялгаварлах аливаа байдал гаргахыг үндэсний байгууллагуудад зөвшөөрөхийг хориглодог.

Үндэсний Үндсэн хуулиар зах зээл болон худалдааны эрх чөлөөг хамгаалахаар зохицуулсан байдаг нь хүний эрхтэй адилаар үндсэн хуулийн дараах сонирхлын олонхийн шийдвэрт үлдээгээгүй юм. Герман, Швейцарь зэрэг зарим холбооны улсын үндсэн хуулиар худалдааны эрх чөлөөг иргэний үндсэн хуулийн эрхээр хамгаалдаг⁹ бол АНУ зэрэг зарим улсын Үндсэн хуульд худалдааны эрх чөлөөг илт заагаагүй боловч дотоод зах зээлийг үндсэн хуулиар хамгаалдаг.

Тухайлбал, Европын холбооны эрх зүйд нийгмийн зах зээлийн эдийн засгийн үндсэн хуулийн хүрээ бол хүний эрх ба үндсэн эрх, эрх чөлөө болж хүлээн зөвшөөрөгддөг. Иргэний, улс төрийн, эдийн засгийн, нийгмийн, соёлын хүний эрхийн хуваагдашгүй чанар ба үндсэн эрх чөлөөг ЕХ-ны эрх зүйд НҮБ-ын эрх зүйгээс илүүтэй хүлээн зөвшөөрөгдсөн байдаг. Жишээлбэл, бараа, үйлчилгээ худалдах, худалдан авах эрх чөлөө, хувийн өмч, үйлдвэрлэл, худалдаа, хөрөнгө оруулалтын эрх чөлөө, өрсөлдөөний эрх чөлөө ба өрсөлдөөний үл ялгаварлах нөхцөлийг 2004 оны ЕХ-ны Үндсэн хуулийн гэрээнд хуулийн дагуу хамгаалсан байдаг бол НҮБ-ын Хүний эрхийн эрх зүйд тусгаагүй байна. Хүний эрх ДХБ-ын эрх зүйд суурилсан дэлхий худалдааны тогтолцоон дахь бараа, үйлчилгээ, хөрөнгийн үйлдвэрлэл, хуваарлахад хамааралтай бөгөөд ДХБ-ын эрх зүй ба НҮБ-ын хүний эрх зүйн алинд ч энэ талаар дурьдаагүй юм.

В. Хувь хүний эрх чөлөө, төрөл зүйл ба өрсөлдөөн нь хүний эрх ба худалдааны эрх зүйн нийтлэг асуудал болох нь;

Хүний эрх ба жам ёсны эрхийн ялгаа нь хүний эрхийн эрх

⁴The United Nations and Human Rights, UN (1995); I Seidenman, Hierarchy in International Law (2001)

⁵E. U. Petersmann, Constitutional Primacy and Indivisibility of Human Rights in International Law, In S. G. G. (ed), International Economic Governance and Non-Economic Concerns (2003) 211-296

⁶E. U. Petersmann, How to Reform the UN System? Constitutionalism, International Law and International Organizations, Journal of International Law 1997, 421-474.

⁷B. Kingsbury/N. Knirsch/R. Stewart, The Emergence of Global Administrative Law, Institute for International Law and Justice New York University, Working Paper (2004) 1

⁸E. U. Petersmann, Human Rights and the Law of the World Trade Organization, Journal of World Trade (2003), 242-261

⁹M. Hillel/E. U. Petersmann (eds), National Constitutions and International Economic Law (1991)

зүй нь хүний эрхийг тогтоодоггүй харин баталгаажуулдаг бөгөөд ядуурлыг бууруулах болон дэлхийн эдийн засгийн салбарт тухайлбал, бүх нийтийн хүний эрхийг хамгаалахад НҮБ-ын өнөөгийн хүний эрхийн эрх зүй зохистой байгаа эсэх асуудлыг мөн баталгаажуулдаг. Хүний эрх хувь хүний болон ардчилсан олон ургальч үзлийг хамгаалдаг ба өрсөлдөөнийг гарцаагүй бий болгодог нь хязгаарлагдмал нөөц баялгийн талаар өрсөлдөөнт мэдрэхүйтэй холбон тайлбарлаж болох юм. Эдийн засагт ч улс төрд ч тэр хүний эрхийг зохицуулж, ардчилсан хууль тогтоомж болон шүүхийн хамгаалалтаар харилцан тэнцвэртэй болох хэрэгтэй байдаг. Ардчиллын үнэлэмж, үндсэн хуулийн уламжлал болон боломжит эдийн засгийн нөөц баялаг нь улс орон бүрт харилцан адилгүй байдаг. Холбогдох үндсэн хуулийн, хууль тогтоомжийн, захиргааны болон эсвэл хүний нэр хүнд ба хүний эрх тухайлбал худалдааны эрх чөлөөний шүүхийн тайлбар, хамгаалалт нь мөн хуульд заасны дагуу улс орон бүрт ялгаатай байна.

Өнөөдөр хэдийгээр хүний нэр хүндийг төрөлхийн салшгүй эрх хэмээн бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрч НҮБ-ын олон тооны хүний эрхийн баримт бичигт тусгалаа олсон боловч хүний эрхийг хуульчлан тодорхойлох нэр хүндийг чиг үүрэг утга учир нь асуудалтай хэвээр л байна. Тодорхой түхэн нөхцөл байдал ба ардчиллын үнэлэмж зэргээс хамаарч "амьд явах, эрх чөлөө ба өмч" (Жон Локк болон АНУ-ын Үндсэн хуулийн 4 дүгээр нэмэлт), "амьд явах, эрх чөлөө ба аз жаргалтай байх" (АНУ-ын тусгаар тогтнолын тунхагт дурдснаар), "эрх чөлөө, тэгш байдал ба ахан дүүсийн барилдлага" (1789 оны Францын Хүний ба Иргэний эрхийн тунхаглал дурдснаар), "хүний нэр хүнд, эрх чөлөө, тэгш байдал ба эв нэгдлийн бүх нийтийн үнэт зүйл" (ЕХ-ны Үндсэн эрхийн дүрэмд дурдснаар) хүний нэр хүндийг төрөлхийн салшгүй эрх хэмээн хуульчилж болох юм гэдэг дээр санал нэг бүс байдаг.

Эдийн засгийн ухааны урт удаан уламжлал ёсоор бол Адам Смитээс эхлээд Фридрих Хаекар дамжин Нобелийн шагналт Амартия Сэн нар үзэхдээ ерөөсөө

зах зээлийн эдийн засаг ба эдийн засгийн тогтвортой байдал бол эдийн засгийн туйлын зорилго ба ерөнхий сайн сайхныг таньж мэдэх хамгийн үр дүнтэй арга болох хувь хүний эрх, эрх чөлөөнд боломж олгох ба хөхиүлэн дэмжих хэрэгсэл юм гэсэн байдаг.¹⁰ Гэхдээ эдгээр сэтгэгчдийн ойлголт нилээд зөрүүтэй байсан ба Либерал Смитийн эрх чөлөөний ойлголт (хувийн эрх чөлөөнд хөндлөнгөөс халдах ёсгүй), Хаекийн үндсэн хуулийн ойлголт (хувь хүний дур зорын эсрэг эрх чөлөө нь үндсэн хуулийн, хууль тогтоомжийн болон шүүхийн баталгаа болж байдаг), Сэний хувь хүний позитив эрх чөлөөний нийгмийн эрх олгосон ойлголт болон хувь хүний холбогдох ойлголтууд (тухайлбал, атомт, биеэ даасан хүн эсвэл эдийн засаг, нийгмийн харилцаанд суулгасан хувь хүмүүс) байсан юм.¹¹

Хувь хүний эрх чөлөөний болон эдийн засгийн үндсэн хуулийн эрх зүйн хамгаалалт нь зах зээлийн өрсөлдөөн, хэрэглэгчдийн болон үйлдвэрлэгчдийн ашигтай байдлыг хангахаас дутуугүй чухал асуудал бөгөөд тухайлбал, эрх чөлөө, хувийн өмч, өрсөлдөөнийг үл ялгаварлах нөхцөл, нээлттэй зах зээл, нийгмийн шудрага ёс болон бусад эдийн засгийн болон улс төрийн эрх мэдлийг урвуулан ашиглахаас урьдчилан сэргийлэх чадвар бүхий үр дүнтэй ба нийгмийн шудрага эдийн засгийн төлөө үндсэн хуулийн угтвар нөхцлүүд юм.¹² Энэ нь яг л төрийн эрх мэдлээс хүний эрхийг хэрхэн хамгаалахтай адилаар эдийн засгийн эрх чөлөөг хамгаалахын тулд эрх зүйн хамгаалалтын ямар хүрээнд тогтоох вэ хэмээх асуулт байдаг.¹³

Хөгжил бол позитив эрх чөлөө гэдэг утгаараа эдийн засаг ба улс төрийн эрх чөлөө болон нийгмийн боломж (тухайлбал, боловсрол, эрүүл мэндийн халамж хүртэх) хоорондын олон холбоосыг гаргаж

ирж байна.¹⁴

НҮБ-ын Хөгжлийн тайлангаас харах аваас хүний эрх ба үндсэн хуулийн эрх чөлөө нь иргэний зөвхөн ардчилсан иргэн болгоод зогсохгүй хөрөнгө оруулалт, хадгаламж, хангалуун байдлыг бүтээгч хөдөлмөрийн салбар, хэрэглэгчдээр залуурдуулсан өрсөлдөөний бий болгох өдөөгч болж чадсныг дурдсан байна.¹⁵ НҮБ-ын төрөлжсөн байгууллагауд тухайлбал, ОУХБ, ДЭМБ, ЮНЕСКО, ХХАБ нь өөрсдийн зорилгыг тодорхойлоход хүний эрхийн нэр томьёог илэрхий дурдсан байдаг бол бусад Дэлхийн банк зэрэг байгууллагууд "хүний эрх үгүй бол тогтвортой хөгжил гэж үгүй", "хөгжил үгүйгээр хүний эрхийн харилцан уялдаа бүхий цогц системийг шинэ шатанд гаргах боломжгүй" гэх зэргээр бодлогодоо тусгасан байдаг.¹⁶ ДХБ-ын эрх зүйд хүний эрх гэж шууд заагаагүй боловч бүх гишүүн орнууд үүрэг амлалтаа нийцүүлэн бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн эрхийг хүндэтгэх, хамгаалах ёстой.

Г. Хүний эрхийн эрх зүй ба худалдааны эрх зүй нь олон улсын "давхар" эрх зүйн дэг журам болох нь;

XVIII зуунаас хойш хүний эрхийг Үндсэн хуулиар хүлээн зөвшөөрөхөөс өмнө хувийн гэрээний эрх зүй, гэм хорын эрх зүй, хувийн өмчийн эрх, худалдааны эрх зүй (lex mercatoria) үндэсний болон үндэстэн хооронд бараа, үйлчилгээ, капиталыг үйлдвэрлэж, худалдах, түгээхэд эрх олгож байсан юм. Хууль ёсны төрийн эрх нь иргэдийн эрхээс үүдэлтэйгээс олон улсын худалдааны эрх зүй нь хүний салшгүй эрхийг бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрсөнтэй нийцүүлэн төр төвтэй улс хоорондын эрх, үүргийг зохицуулах олон улсын эрх зүйгээс илүүтэйгээр хүний эрх ба хүмүүсийн бие даасан байдал дээр үндэслэсэн байх ёстой.¹⁷

¹⁰ A Sen, *Rationality and Freedom* (2002), eg ch 17 on "markets and freedoms"; F A Hayek, *The Constitution of Liberty* (1960).

¹¹ "Economic considerations are merely those by which we reconcile and adjust our different purposes, none of which, in the last resort, are economic (except those of the miser or the man for whom making money has become an end in itself)".

¹² P Pettit, *Republicanism: A Theory of Freedom and Government* (1997); J B Davis, *The Theory of the Individual in Economics* (2003).

¹³ D Hildebrand, *The Role of Economic Analysis in the EC Competition Rules*, 2nd edn (2002), 99-101.

¹⁴ G Amato, *Antitrust and the Bounds of Power: The Dilemma of Liberal Democracy in the History of the Market*, 1997; E U Petersmann, *Theories of Justice and the Constitution of International Markets*, in Symposium on the emerging Transnational Constitution, *Loyola Law Review* (2003) 407-459.

¹⁵ A Sen, *Development as Freedom* (1999) eg chs 5 and 7 on the importance of democracy for preventing famines and other "market failures".

¹⁶ Хүний хөгжлийн индэкс 2000. Хүний эрх ба хүний хөгжил, НҮБ-ын ХХ (2000).

¹⁷ Development and Human Rights, *The Role of the World Bank*, World Bank (1982) 2.

¹⁸ Cf Petersmann (n 9).

Д. Олон улсын худалдааны эрх зүйд хандах "Үндсэн хуулийн хандлага"-ын ач холбогдол;

"Янз бүрийн түвшин дэх үндсэн хуулийн баталгаа"-ны замаар хувь хүний эрх чөлөө болон шүүхийн арга хэрэгслийг эдийн засгийн салбарт ч ялгаагүй хамгаалдаг ХБНГУ болон Европын үндсэн хуулийн эрх зүйн онцгой агуулгыг АНУ зэрэг Англо-Саксоны орнуудын Үндсэн хуулийн эрх зүйгээс илүү үр дүнтэй, иж бүрэн аргаар хувь хүний эрхийн хууль тогтоомжийн болон захиргааны хязгаарлалтын эсрэг гаргаж тавьж байгаа юм.¹⁸

Тухайлбал, хил дамнанас худалдаа болон шударга бус өрсөлдөөний эсрэг хууль нь захиргааны эрх зүйн хэсэг болох ба төрийн нэг байгууллага удирдаж гаалийн байгууллага шиг ажилладаг. Тухайн худалдаа болон өрсөлдөөний хууль нь эдийн засгийн зүй зохистой байдалаар зохицуулагддаг өөрөөр хэлбэл, ихэнхдээ хүний эрх болон нийгмийн шударга байдлыг авч үзэлгүй хэрэглэгчдийн эрх ашиг болон эдийн засгийн үр дүнтэй байдлыг хөхиүлэн дэмждэг. Гэсэн хэдий боловч Европын өрсөлдөөний тухай хуулиар өрсөлдөөний бодлогын зорилгыг тодорхойлохдоо зөвхөн макро эдийн засгийн ашигтай үзүүлэлтүүд (жишээлбэл АНУ-д) бус мөн эдийн засгийн эрх чөлөө болон нийтлэг зах зээлийг хамгаалах зорилгыг тусгасан байдаг.¹⁹

ЕХ-ны эрх зүй нь цаашлаад хүний эрх нь "нийгмийн зах зээлийн эдийн засаг"-ийг шаарддаг болохыг хүлээн зөвшөөрсөн байдаг (2004 оны ЕХ-ны Үндсэн хуулийн гэрээний 1-3 дугаар зүйл) ба энэ нь олон улсын өрсөлдөөнд ялагдагчдын үндсэн хэрэгцээг хангахыг баталгаажуулах болон эрх мэдэлгүй, ардчилсан оролцоо, нийгмийн шударга ёс байхгүй ядуу, эмзэг хүмүүсийг хамгаалах баталгааг бий болгосон байх ёстой байдаг. Ер нь²⁰ хэрэглэгчдээр жолоодуулсан эдийн засгийн зах зээлийг хангалуун, сайн сайхны төлөө явуулахын төлөө иргэний эдийн засаг, нийгмийн эрхийн Үндсэн хуулийн баталгаа нь иргэдээр жолоодуулсан улс төрийн зах зээлийн иргэний ба улс төрийн эрхийн Үндсэн хуулийн баталгаанаас дутуугүй ач

холбогдолтой юм.

II. Зах зээлийн эрх чөлөө хүний эрхийн нэг хэсэг мөн үү?

Хүний эрхийг бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн нь хүний нэр хүндээс үүсэлтэй үүднээс "байх эрх чөлөө" нь хүний эрх болохын хувьд наад зах нь хувь хүний өсөн дэвшиж хөгжихөд шаардлагатай байгааг тэр хүрээнд хамгаалалтыг шаардаж байдаг. "Ямар нэг юмтай байх эрх чөлөө", үйлдвэрлэх, эзэмших, худалдах эсвэл бараа, үйлчилгээг хэрэглэх нь "нэр хүнд"-ээс үлүү "үнэ"-тэй байж болох юм. (Кантын томьёоллоор).

А. Зах зээлийн эрх чөлөөний ёс зүйн үндэслэл

Эдийн засагчид болон хүний эрхийнхэн үзэхдээ өмчийн эрх болон зах зээлийн эрх чөлөөг хадгаламж, хөрөнгө оруулалт, бараа, үйлчилгээг илүү үр дүнтэйгээр үйлдвэрлэж, хуваарилах хэрэгсэл гэсэн байдаг. Мөн зарим хуульч эдийн засгийн үр ашгийг байдал болон хэрэглэгчийн хэрэгцээг хангах нь хүний үнэт зүйлсийн (хязгаарлагдмал бараа, үйлчилгээнд төлбөр хийх хүний хүсэл эрмэлзэл гэж эдийн засагчид үзсэн байдаг.) төлөө үйлчилж, нийгмийн шударга ёсонд онцгой чухал гэж үздэг.²¹ Жон Локк өмчийн эрхийг өмгөөлөн бичихдээ бусдын эрх болон үндсэн хэрэгцээг зөрчилгүй үйлдвэрлэсэн өртөг бүхий бараагаар (өөрөөр хэлбэл, нэмэгдсэн өртөг бүхий бараа) хангаж буй хүний хөдөлмөрийн үр шимд олгож буй ёс зүйн гарчиг юм гэсэн байдаг.²² Гегелийн эрхийн философид үзэхдээ өмчийн зардал төсөвлөх, өмчлөх, өмчөөсөө салах нь тухайн нэг зүйлтэй холбоотойгоор өмчлөгчийн хүсэл сонирхол, хувийн байдал, бие даасан байдал, хувийн хөгжлийн илэрхийлэл болохын хувьд өмчийн эрхийг нь хүндлэх ёстой ба хувь хүнийг өмчийнх нь хүрээнд хүлээж ойлгож авах бусад хүмүүст бол хувь хүний харилцаанд өмч нь тухайн хувь хүний бие даасан болон хувийн

байдал, нийгмийн зүгээс хүлээж авах хүндэтгэлийн оршихуйн бүрэлдэхүүн хэсэг байж болох ба нөгөө талаас өмчийг нь салгана гэдэг өмчлөгчийн хувийн байдалд халдаж буй хэрэг мөн гэсэн байдаг.²³

Өмчийн эрх нь өмчийг хөдөлгөх эрхийг мөн агуулдаг болохын хувьд өмчийн эрхийн эдгээр эрх зүйн хамгаалалтын ёс зүйн хамаарал нь мөн хувийн зах зээл дээр бараа нийлүүлэх болон барааг нийлүүлэхийг шаардах хувийн эрхийг адил хамгаалах юм.

Б. Зах зээлийн эрх чөлөөний Үндсэн хуулийн хамгаалалт;

Нобелийн шагналт эдийн засагч фон Хаекийн хэлсэлчлэн Үндсэн хууль нь нийтийн болон хувийн эрх мэдлийг дур зоргоор хэрэглэхийг хязгаарласан болон эдийн засгийн зах зээлийн зөв чиг үүргийг хамгаалсан шударга үйл ажиллагааны ерөнхий дүрэм болох юм.²⁴

В. Хүний эрх зах зээлийн эрх чөлөө болох нь;

Хувь хүний хүний эрхийн ойлголт нь нийгэмд үүрэг хүлээсэн (ХЭТТ 29 дүгээр зүйл) нийгмийн амьтан болохын хувьд бие биеийнхээ өмнө ахан дүүсийн сэтгэлээр харьцах ёстой (ХЭТТ 1 дүгээр зүйл) гэдэг нь бусад хувь хүмүүстэй хөдөлмөрийн салбарт өрсөлдөх замаар ашиг нэмэгдүүлэх зорилгоор өөрийн сонирхлыг хэрэгжүүлэх хувь хүний эдийн засгийн ухагдахуунтай нийцэхгүй байгаа юм. НҮБ-ын хүний эрхийн баримт бичиг нь хүний эрхийн эрх зүйн хамгаалалтыг нийтийн бүтээгдэхүүнийг (эрх зүйт ёс, ардчилал) хамтын нийлүүлэлт бүхий улс төрийн зах зээлтэй нягт харилцан уялдаа бүхий эдийн засгийн зах зээлд (хязгаарлагдмал бараа, үйлчилгээ, капиталын эрэлт, нийлүүлэлт) хөгжилд нэмэр болдог болохыг үл хайхардаг. Жишээлбэл, эдийн засгийн хэлцлийн өртөг нь эрх зүйн баталгаатай шууд

¹⁸ M. Hill/E. U. Petersmann (in 20) and eg E. J. Eberle, Dignity and Liberty, Constitutional Visions in Germany and United States (2001); R. Alexy, A Theory of Constitutional Rights (2002) ch 7.

¹⁹ G. Meni, Article 81 EC and public Policy, Common Market Law (2002); 1057-1099; G. Amato (in 33).

²⁰ E. U. Petersmann, Constitutional Economics, Human Rights, and the Future of the WTO, *Aussenwirtschaft* (Swiss Review of International Economic Relations) (2003) 49-91; A. Sen, Development as Freedom (1999).

²¹ R. Posner, The Economics of Justice (1981); E. U. Petersmann, Morality: Human Rights and International Economic Law Towards Cosmopolitan Market Integration Law? In H. D. Asmussen/R. Seese (eds), *Recht und Ethos in Zeiten der Globalisierung* (2004) 53-86.

²² The essay concerning the true origin, extent and end of civil government in J. Locke, Two Treatises of Government (1689); Paria 2741.

²³ W. F. Hegel, The Philosophy of Right (translated by Knox) (1965); J. E. Penner, The Idea of Property in Law (1997);

²⁴ F. von Hayek, The Constitution of Liberty (1960), id., Law, Legislation and Liberty (1980).

хамааралтай байдаг. Эдийн засгийн шалтгаан нь (хадгаламж ба хөрөнгө оруулалт) хувь хүний хууль зүйн эрх (хүнийн өмч) ба эрх зүйн бөгөөд шүүхийн хамгаалалтаас хамаарна. Ихэнх хүний харилцаа сонгох эрх чөлөө, хязгаарлагдмал болон зохистой ашгийг дээд цэгт нь хүргэх шинж чанартай байдаг. Тэгэхээр хүний эрх (үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, ажил, мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, ардчилсан оролцооны эрх чөлөө гэх мэт) эдийн засгийн өрсөлдөөний үндсэн хуулийн хамгаалалтад чухал шаардлагатай зах зээлийн эрх чөлөө (тухайлбал, үзэл бодлын зах зээл ба ардчилсан сонгуулийн улс төрийн зах зээлд оролцох) гэж ойлгож болно. Зах зээлийн эрх чөлөөний Үндсэн хуулийн онцлогийг хүний эрхийн хуульчид анзааралгүй өнгөрч үл болно.

Г. Худалдааны эрх чөлөө үндсэн эрх болох нь

ХБНГУ. Швейцари зэрэг зарим улсын Үндсэн хуулийн тогтолцоонд ажил мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох эрх Үндсэн хуулийн баталгаа шиг өмчөө худалдаж борлуулах эрх зэргийг өөртөө агуулсан өмчийн эрхийн Үндсэн хуулийн хамгаалалт нь бараа, үйлчилгээг хуулийн дагуу худалдах эрхийг хамгаалдаг. 2004 оны ЕХ-ны Үндсэн хуулийн гэрээнд үүнтэй адил Үндсэн хуулийн баталгаа ЕХ-ны түвшинд баталгаажуулж, "хүн, үйлчилгээ, бараа ба капитал чөлөөтэй хөдөлж байх эрх" –г "үндсэн эрх чөлөө" (1-4 дүгээр зүйл) гэж хамгаалсан юм. Эдийн засгийн хөгжлийг Нобелийн шагналт эдийн засагч Амартя Сэний дэвшүүлснээр зөвхөн тоо хэмжээ, макро эдийн засгийн нэр томъёогоор бус илүү өргөн утгаар хувь хүний хөгжлийн төлөө позитив эрх чөлөө ба хүний нөөц бололцоогоор тодорхойлох ёстой юм.²⁵

Худалдааны эрх чөлөөг Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан явдал нь ХЭТТ-ын "аливаа хүн энэхүү тунхаглалд заасан эрх, эрх чөлөөг тусгаан нийгмийн болон олон улсын дэг журмаас хүртэх эрхтэй" гэж заасан 28 дугаар зүйлд бүрэн эрх зүйн ач холбогдол өгч байгаа юм.

Д. ТХЕХ ба ДХБ-ын Үндсэн

хуулийн чиг үүрэг нь эрх чөлөө, үл ялгаварлах, эрх зүйт ёсны баталгаа болох уу?

Эдийн засагчдын олонхын үзэж байгаагаар ядуурал оршин тогтнож байгаагийн шалтгаан нь олон улсын худалдаанд байгаа бус харин тухайн улсын дотоод шалтгаан болох муу засаглал, муу хүн амын бодлого, газар зүйн онцлог, шашны болон соёлын уламжлал зэргээс үүдэлтэй болохыг тэмдэглэхийн зэрэгцээ "Эдийн засгийн амжилт нь тухайн улсын чадвараас шалтгаалдаг болохын хамтаар улс бүрийн чадвар янз бүр байгаа нь хувь хүмүүсийн тэгш бус байдал байх үр нь болж байгаа юм"²⁶ гэж оношилсон байна. Жонн Роулс зэрэг эрх зүйн философчдын авч үзсэнчлэн "хүний үндсэн хэрэгцээ болон хүний эрхийг ард түмний дунд хангаагүй дотоодын эдийн засгийн зохицуулалт бол шударга бус бөгөөд дэлхий дахины ядуурлыг даван туулахын тулд дотоод шатгааныг арилгах хэрэгтэй бөгөөд юуны өмнө олон улсын чиг үүрэгт нийцэхүйц үндэсний бодлого ба үндэсний байгууллага ядуу орнуудад шаардлагатай юм."²⁷

Мөн "Дэлхийн эдийн засагт оролцох оролцоогоо нэмэгдүүлснээр хөгжиж буй орнууд сүүлийн хорин жилд орлогоо нэмэгдүүлж, хүн амынх нь дундаж наслалт нэмэгдэж, боловсролын хувьд ахисан"²⁸ гэсэн үзүүлэлтээс харахад ДХБ байгуулах тухай гэрээний оршилд байдаг "амьдралын нөхцлийг дээшлүүлэх...ба бараа, үйлчилгээний үйлдвэрлэл, худалдааг нэмэгдүүлэх" гэсэн зорилгын биелэл буурай хөгжилтэй орнуудад харагдаж байгаа нь ДХБ-ын зайлшгүй шинжийг илтгэж байна. Худалдааны эрх чөлөөний Үндсэн хуулийн баталгаа нь төрийн хүнд суртлыг үл хайхардаг тэр бүх боломжийг олгож буй ТХЕХ болон ДХБ-ын дүрэм журмаас бодит боломж, сайн сайхныг худалдаа эрхлэгчид, хөрөнгө оруулагчид, үйлдвэрлэгчид болон хэрэглэгчдэд олгож чадах юм.

III. Хүний эрхийн чиг үүрэг ДХБ-ын баталгаа болох ба худалдааны эрх зүйгээр хүний эрхийг олж авах нь

Олон улсын эдийн засгийн гэрээг тайлбарлахад үндэсний болон олон улсын хүний эрхийн эрх зүйн хамаарлыг НҮБ-ын Хүний эрхийн дээд комиссарын олон тооны тайланд тайлбарлан үзүүлсэн байдаг ба Оюуны Өмчийн Эрхийн Худалдаатай холбогдох гэрээ²⁹, Хөдөө Аж Ахуйн Хэлэлцээр³⁰, Үйлчилгээн дэх худалдааны ерөнхий хэлэлцээр³¹ зэрэг ДХБ-ын гэрээ, олон улсын хөрөнгө оруулалтын гэрээнүүдийн³² хүний эрхийн тал дээр болон бие болон оюун санааны эрүүл мэндийн боломжтой дээд стандартыг эдлэх хүн бүрийн эрхэд³³ нөлөөлж буй худалдааны эрх зүйн үр нөлөөг гүлхүү анхаарсан байна.

Олон улсын чөлөөт худалдааны дэглэмийн хүний эрхийн чиг үүрэг

НҮБ-ын Хүний Эрхийн Дээд Комиссарын гаргасан тайлангаар худалдаанд хандах хүний эрхийн доорх хандлагыг уриалж байна:

- Хүний эрхийг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих явдлыг тусгай заалт бус чөлөөт худалдааны зорилго болох;
- Чөлөөт худалдаа хувь хүнд хэрхэн нөлөөлж байгаа үр нөлөөг судлах болон хувь хүний эрх ялангуяа эмзэг иргэд болон бүлгийн эрхийг анхаардаг худалдааны эрх зүй ба бодлогыг бодож олох;
- Улс орнууд зөвхөн худалдааны эрх зүйд хэлэлцгээж болон бодлого тогтоогчоор бус мөн хүний эрхийн үндсэн гол үүрэг гүйцэтгэгч байх үүргийг либеральчлах үйл явцад оролцох;
- Өсөн нэмэгдэж буй худалдааны либеральчлал болон хүний эрхийг хүлээн зөвшөөрөх явдал нэмэгдэж буй харьцааг

²⁵ A Sen, *Rationality and Freedom* (2002) eg ch 17 on "markets and freedoms".

²⁶ M Wolf, *Why Globalization Works* (2004) 320

²⁷ J Rawls, *The Law of Peoples* (1989) and for a thorough criticism – T Pogge, *Realizing Rawls* (1989); id, *The Incoherence between Rawls' Theories of Justice*, 72 *Fordham Law Review* (2004) 37-38, 106-120.

²⁸ N Stern, *Introduction to: Development, Trade and the WTO*, World Bank (2002); Global Economic Prospects and the Developing Countries: Making up World Trade Work for the World's Poor, World Bank (2002).

²⁹ The Impact of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights on Human Rights, E/CN.4/Sub.2/2001/13 (27 June 2001).

³⁰ Globalization and its Impact on the Full Employment of Human Rights, E/CN.4/2002/54 (15 January 2002).

³¹ Liberalization of Trade in Services and Human Rights, E/CN.4/Sub.2/2002/9 (18 June 2002).

³² Human Rights, Trade and Investment, E/CN.4/Sub.2/2003/9 (2 July 2003).

³³ Report by the Special Rapporteur Paul Hunt on his Mission to the WTO, E/CN.4/2004/49/Add.1 (1 March 2004).

зохистой байлгах;

v. Хүний эрхийг хэрэгжүүлэхэд үзүүлж буй чөлөөт худалдааны үр нөлөөг тогтмол шалгах байхыг шаардах;

vi. Хүний эрхийг хүлээн зөвшөөрөх болон чөлөөт худалдаан дахь эрх чөлөөний тусын тулд олон улсын хамтын ажиллагааг хөхиүлэн дэмжих.

Дээд Комиссар мөн хүний эрхийг хүндэтгэх (тухайн эрхийг эдлэхэд хөндлөнгөөс саад болохгүй байх), хамгаалах (тухайн эрхийг гуравдагч этгээдээр зөрчүүлэхгүй байх), хангах (хууль тогтоомжийн, захиргааны, төсвийн, шүүхийн болон бусад тухайн эрхийг бүрэн хүлээн зөвшөөрөхөд чиглэсэн арга хэмжээ авах) үүргүүдийн алгааг гаргасан. Илтгэл, тайлангуудаас харахад ДХБ-ын хэлэлцээрийн олон тооны заалт ДХБ-ын гишүүн улсуудад зохицуулах эрх олгосон нь хүний эрхийн эрх зүйн дагуу үүрэг болж болох юм. Тухайлбал, ус, хоол хүнс, шаардлагатай эм тариа, анхан шатны эмнэлгийн тусламж болон боловсролын үйлчилгээг боломжийн үнээр хүртэх хүний эрхийг хангаж, хамгаалах юм.

IV. ДХБ-ын эрх зүйн үндсэн хуулийн элемент

Үндэсний Үндсэн хууль болон олон улсын гэрээнүүд тухайлбал, ЕХ-ны гэрээ, НҮБ-ын дүрэм зэрэг нь үндсэн хуулийн 3 гол техникийг ашигладаг.

1) Үндсэн хуулийн ба үндсэн хуулийн дараахь сонголтын ялгаа

2) Үндсэн хуулийн дараахь дэг журмаас илүүтэйгээр Үндсэн хуулийн дэг журмыг эрх зүйн дээгүүр түвшинд үндсэн хуулиар зөвшөөрөх (НҮБ-ын дүрмийн 103 дугаар зүйл, ДХБ-ын хэлэлцээрийн 16 дугаар зүйлийн 3 ба 4 дүгээр хэсэг)

3) Ямар нэгэн ялгаваргүйгээр бүгд заавал биелүүлэх ёстой үндсэн хуульд ёсны ерөнхий ба хийсвэр мөн чанар.

Ардчилсан үндсэн хуульд ёс нь нэмэлт 5 үндсэн хуулийн зарчмаар тодорхойлогддог:

1. Эрх зүйт ёсны шаардлага;
2. Хүний нэр хүнд ба хүний эрхийг хүндэтгэх;

3. Ардчилсан өөрөө удирдах ёс;

4. Эрх мэдэл зааглах буюу бусад хэвтээ ба босоо түвшинд хяналт, тэнцвэрийг хангах (нэмэлт шаардлага);

5. Шаардлагатай нийгмийн зөвшилцлийг бий болгож хадгалах урьдач нөхцөл болох "нийгмийн шударга ёс".³⁴

ДХБ-ын эрх зүй нь "Үндсэн хуульд ёсны" албан ёсны 3 шалгуур шинжийг хангадаг. Үүнд:

· Урт хугацааны "Үндсэн хуульд ёс" ба "Үндсэн хуулийн дараах" шийдвэр гаргах хоорондын ялгаа нь зөвшилцлөөр эсвэл олонхийн саналаар шийдвэр гаргах энгийн процедураас (ДХБ-ын гэрээний IX зүйл) илүүтэйгээр ДХБ-ын гэрээний хүчин төгөлдөр болох ба нэмэлт, өөрчлөлт оруулах илүү нарийн шалгуурт (X, XIV зүйл) тусгалаа олсон байдаг.

· ДХБ байгуулах тухай гэрээ нь ДХБ байгуулах тухай гэрээний хавсралт болох олон талт худалдааны гэрээний зөрчилдөөнтэй заалтуудаас эрх зүйн хувьд давуу эрхтэй (16 дугаар зүйлийн 3) болоод зосгохгүй мөн ДХБ-ын гишүүдийн дотор "хууль тогтоомж ба захиргааны үйл ажиллагаа"-г хэрэгжүүлэхэд гарч буй зөрчилдөөнтэй асуудлуудад эрх зүйн удирдлага болох (XVI дугаар зүйлийн 4) ба ДХБ-ын шийдвэр гаргах хүрээг эрх зүйн хувьд хязгаарладаг (IX, X дугаар зүйл).

· ДХБ-ын дүрэм журам нь ерөнхийдөө хувийн худалдаа эрхлэгчид, хөрөнгө оруулагчид, үйлдвэрлэгчид болон хэрэглэгчдийн төлөө худалдааны эрх чөлөө (ТХЕХ-ийн II, XI дүгээр зүйл, ТҮЕХ-ийн XVI дугаар зүйл), үндэсний нэн тааламжтай нөхцөл (ТХЕХ-ийн I дүгээр зүйл, ТҮЕХ-ийн II дугаар зүйл, ОӨХХ-ийн 4 дүгээр зүйл), үндэсний нөхцөл (ТХЕХ-ийн III дугаар зүйл, ТҮЕХ-ийн XVII дугаар зүйл,), хувийн өмчийн эрх (Оюуны өмчийн эрхтэй холбогдох хэлэлцээр), эрх зүйт ёс ба өргөн утгаар "олон нийгмийн бараа"-г (ТХЕХ-ийн XVIII-XXI зүйл, ҮЕХХ-ийн XIV, ОӨХХ-ийн 6-8, 30-31, 40 дүгээр зүйл) хамгаалдаг юм.

· Цаашид эрх чөлөө, үл ялгаварлах, эрх зүйт ёс ба иргэний тусын тулд нийгмийн аюулгүй байдлын арга хэмжээний баталгаа болох үндсэн хуулийн баталгааг бэхжүүлэхийн тулд доорх саналыг гаргах болох тухай судлаач Тэтэрсманн дэвшүүлсэн байдаг. Үүнд:

· ДХБ-ын шинэ үүрэг амлалт бий болголгүйгээр ДХБ-ын гишүүн орнууд нь өдгөө байгаа бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хүний эрхийг хүндэтгэх үүрэг амлалт авсан ДХБ-ын тунхаглал батлах;

· ДХБ-ын холбогдох үүрэгтэй холбогдуулан дотоодын хууль тогтоомжинд тайлбар хийхийг дотоодын шүүхэд эрх олгохыг ДХБ-ын гишүүн орны хүлээх үүрэг болгох;

· Үндэсний эрх зүйн тогтолцоонд эрх чөлөө, үл ялгаварлах, эрх зүйт ёс ба нийгмийн аюулгүй байдлын тодорхой ба нөхцөлт бус ДХБ-ын баталгааг хэрэгжүүлэхийг хууль ба шүүхэд олгосноор тодорхой засгийн газар хоорондын маргаанаас зайлсхийж харилцан хоёр талын гэрээ байгуулж болох юм.

ДХБ-ын гишүүдийн бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хүний эрхийн үүрэг нь Засгийн газар хоорондын ДХБ-ын эрх зүйг эрх чөлөөний Үндсэн хууль ба эрхэд суурилсан "нийгмийн зах зээлийн эдийн засаг" болгон хувиргахыг уриалах юм. Үндсэн хуулийн ардчилал үгүйсгэр ардчилал цаг үргэлжид тогтворгүй байж ирсэнтэй адил хүний эрх болон үл ялгаварлах, хэрэглэгчдэд суурилсан өрсөлдөөн ба нийгмийн шударга ёсыг хамгаалдаг эдийн засгийн үндсэн хуулийг хүндэтгэхгүйгээр зах зээлийн эдийн засаг зөв голдирлоор явж чадахгүй юм.

³⁴ E U Petersmann, European and International Constitutional Law: Time for Promoting "Cosmopolitan Democracy" (in the WTO, in G de Burca/ Scott (eds), The EU and WTO (2001) 81-110.

МУИС-ын Хууль зүйн сургуулийн Олон улсын эрх зүйн тэнхимийн багш,
хууль зүйн магистр Э.Байгаль

МОНГОЛ УЛС БА ХБНГУ ДАХЬ ХӨРШИЙН НӨЛӨӨЛЛИЙН ЭСРЭГ ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ХАМГААЛАЛТ ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

Нийгмийн амьдралын нэгэн чухал шинж чанар нь хүмүүс хамтран ойр дөт амьдрах өөрөөр хэлбэл хөрш зэргэлдээ амьдрах явдал юм. Энэ нь суурин соёл иргэншилтэй улс үндэстнүүдийн хувьд илүү тод харагддаг бол Монгол Улсын хувьд цоо шинээр хөгжиж байгаа иргэний эрх зүйн нэг харилцаа гэж хэлж болно. Нүүдэлчдийн аж төрөх ёсноос суурин соёл иргэншил рүү шилжээд дөнгөж 100 орчим жил болж байгаа тэрчлэн хувь этгээд эд хөрөнгө өмчлөх эрхтэй байх эрхийг дөнгөж 1992 онд л Үндсэн хуулиар олгосон зэргээс улбаалан эд юмсын ба өмчийн эрх зүйн маш олон шинэ ойлголт, зохицуулалт 2002 онд батлагдан гарсан Иргэний хуульд тусгагдсан билээ. Эдгээрийн нэг нь хөршийн эрх зүй, хөршийн нөлөөллийн эсрэг иргэний эрх зүйн хамгаалалтын асуудал юм. Хөршийн эрх зүй, хөршийн нөлөөллөөс хамгаалах эрх зүйн зохицуулалтын талаар Монгол Улсад урьд өмнө төдийлөн их судлагдаж байгаагүй. Харин 1992 онд иргэний эд хөрөнгө өмчлөх эрхийг Үндсэн хуулиар баталгаажуулж, иргэнд газар өмчлөх эрхийг олгосноор хөршийн эрх зүй, хөршийн нөлөөлөлтэй холбоотой маргаан нэлээдгүй гарах болсон бөгөөд энэ шинэ ойлголтыг нарийвчлан судлах шаардлага тавигдаж байна.

Хөршийн нөлөөлөл гэдэг нь иргэний эрх зүйд нэлээд чухал, нөгөө талаас зарим нэг ухагдахуун нь ихээхэн маргаантай байдаг сэдэв юм. Энэ сэдэв нь эрт дээр үед, тодруулбал бүр Ромын эзэнт гүрний үед л яригдаж эхэлсэн бөгөөд, Ромын хуульчид хөршийн нөлөөллөөс үүдэлтэй маргааныг шийдвэрлэхийг хичээж байсан байна. Тухайлбал, Ром хотын нэгэн иргэн бяслагны худалдаачны бяслаг үйлдвэрлэх газраас гарч буй үнэр нь орон сууцна өмчлөх эрхээ бүрэн хэрэгжүүлэхэд нь саад болж байгаа тухай зарга мэдүүлж байжээ¹. Энэхүү зарга буюу нэхэмжлэлийн дагуу Ромын хуульч Аристо нэгэн дүгнэлтийг үндэслэсэн бөгөөд энэ

нь, аливаа этгээд өмчийнхөө хувьд өөрийн хүссэн, юу дуртайгаа хийж болох хэдий ч зөвхөн бусдын өмчид сөргөөр нөлөөлж болохгүй гэсэн утгатай байжээ. Энэ үед аж үйлдвэр бараг хөгжөөгүй байсантай уялдан дээрх хөршийн зүгээс учруулах сөрөг нөлөөллийн төрөл нь зөвхөн ус, үнэр, хог, бохир ус зэргээр хязгаарлагдаж байсан юм. Ийм ч учраас хөршийн нөлөөллөөс үүдсэн эрх зүйн маргаан нь тийм ч эддрээтэй хэцүү байгаагүй бөгөөд хуульчид ч үүнийг хялбархан шийдвэрлэж чадаж байсан байна. Энэ нь, хэрэв сөрөг нөлөөлөл нь өдөр тутмын амьдралын үйл явцаас урган гарч байгаа бөгөөд ердийн боломжит хэмжээнээс хэтрээгүй бол өмчлөгч тухайн нөлөөллийг хүлцэх ёстой гэсэн шийдэл байв². Ромын эзэнт гүрний үед бий болсон энэхүү үзэл баримтлал нь өнөөдөр ч сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах эрх зүйд чухал нөлөө үзүүлсэн гэж хэлж болно.

А. Хөршийн нөлөөллөөс хамгаалахтай холбогдсон нийтийн эрх зүйн зохицуулалт

Хөршийн нөлөөлөл, хүрээлэн буй орчны сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах эрх зүйн зохицуулалтын нэг онцлог нь дан ганц иргэний эрх зүйн хэм хэмжээгээр бус нийтийн эрх зүйн хэм хэмжээгээр хамгаалагдаж байдгаар илэрнэ. ХБНГУ-д орны сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах тухай тусгайлан хууль батлан мөрдөж байгаа бол манай улсад Агаарын тухай хууль /1995 он/, Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль /1995 он/ зэрэг тусгайлан хуулиар энэ харилцааг зохицуулдаг.

1. Орчны сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах тухай Холбооны улсын хууль ба Монгол Улсын холбогдох хууль тогтоомж

Дэлхийн хоёрдугаар дайны дараа аж үйлдвэрийн эрчимтэй хөгжлийн улмаас хөршийн нөлөөллийн асуудал улам хурцаар тавигдаж эхэлсэн. Тиймээс Холбооны Засгийн газар Орчны сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах тухай Холбооны улсын хуулийг боловсруулсан бөгөөд энэ хууль

1974 оны 4 дүгээр сарын 1-нд хүчин төгөлдөр болжээ. Энэ хуулийн гол зорилго нь агаарын бохирдол, дуу чимээ, доржилт, сэгсрэлт болон эдгээртэй адилтгах хүчин зүйлсийн улмаас хүрээлэн буй орчинд учирч болох хор хөнөөлтэй бохирдлоос хамгаалах явдал юм.

Сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах гол зорилго нь юуны өмнө хүн, түүний эрүүл мэндийг хамгаалахад оршдог. Ийнхүү хамгаалахын тулд хүрээлэн буй орчин, тодруулбал ургамал, хөрс газар, ус, агаар мандал нь ердийн хүн хэвийн амьдрах чадахаар цэвэр байх ёстой. Эдгээрээс гадна соёл болон түүнтэй адилтгах бусад үнэт зүйлсийг хамгаалдаг. Энэ хуульд заасан сөрөг нөлөөлөл гэдэгт дуу чимээ, гэрэл, дулаан, цацраг гэх мэт болон төсөөтэй бусад нөлөөлөл хамаарна. Албаны нэгэн тайлбарт өгүүлснээр төрөл, хэмжээгээрээ нийтэд байх хөрсдөө үлэмж сөрөг байдал буюу үлэмж их ачаалал бий болгож байх нөлөөллийг сөрөг нөлөөлөл буюу immission гэж нэрлэнэ гэсэн байна³.

Ер нь сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах эрх зүй нь нэг талаас иргэний эрх зүйн, нөгөө талаас нийтийн эрх зүйн зохицуулалтыг агуулдаг. Иймээс дээрх хуулийг батлагдан хүчин төгөлдөр болсны дараа Иргэний хуулийн 906 дугаар зүйл 1994 онд дахин нэг удаа өөрчлөгдсөн. Энэхүү өөрчлөлтийн дагуу хэрэв нийтийн эрх зүйн дагуу хүрээлэн буй орчны стандартын өгөгдлөөс хэтрээгүй бол чухал биш нөлөөлөл байна гэж үздэг.

Монгол Улсын хувьд хэдийгээр дээр дурьдсан тусгайлан хуулиуд үйлчилж байгаа боловч эдгээр хууль хүн, байгаль орчин, амьтан ургамал зэрэг хүн амьдрахад зайлшгүй шаардлагатай эрүүл, аюулгүй орчин бүрдүүлэх эрх зүйн баталгаа болж чадахгүй байна. Үүний хамгийн тод жишээ нь, Агаарын тухай хууль батлагдаад 12 жил болж байгаа боловч, энэ хуулиар хамгаалагдах ёстой эрх зүйн үнэт зүйлс буюу хүний эрүүл аюулгүй орчинд

¹ Spangenberg, in: AcP 1826, S. 264, 269

² Spangenberg, in: AcP 1826, S. 287.

³ Gleaser, Meins, S. 29

амьдрах эрх, өнөө үеийнхэн болон ирээдүй үеийнхний ашиг сонирхол огтхон ч хамгаалагдах чадахгүй байгааг өглөө болгон биднийг утдаг "саарал утаан хошиг" гэрчилнэ. Иймээс тусгайлан хууль тогтоомжоос данс орчны сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах эрх зүйн цогц хамгаалалтыг бий болгох, тодруулж хэлбэл сөрөг нөлөөллийн байж болох бүхий л төрөл зүйлийг нарийвчлан дурьдаж, эдгээрээс нийтийн эрх зүйн хэм хэмжээний дагуу хэрхэн хамгаалагдаж болох талаарх эрх зүйн зохицуулалт шаардлагатай байна.

Б. Нэр томъёо Imission буюу сөрөг нөлөөлөл

1. ХБНГУ-ын Орчны сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах тухай хуульд хэрэглэгдэж буй нэр томъёо

Уг гарлын хувьд Imission хэмээх үг нь Imissio хэмээх латин үгнээс үүсэлтэй бөгөөд үйл үг нь оруулах гэсэн утгыг илэрхийлдэг байна. Энэ нэр томъёонд хүн, амьтан, ургамал, газар хөрс, ус, агаар мандал, түүнчлэн соёлын болон бусад үнэт зүйлсэд нөлөөлж буй агаарын бохирдол, дуу чимээ, дорилт, гэрэл, дулаан, туяа цацраг болон эдгээртэй адилтгах нөлөөллийг ойлгоно /Орчны сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах тухай Холбооны улсын хууль 3 дугаар зүйл/.

Орчны сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах тухай хууль болон Иргэний хуулийн тайлбарт дээрх нэр томъёонд өгсөн тодорхойлолтууд нь бараг адилхан боловч тэдгээрийн хэрэглэгдэх хүрээ, түүгээр хамгаалагдаж буй эрх зүйн үнэт зүйлс нь ялгаатай байдаг.

2. Монгол Улсын Иргэний хуульд хэрэглэгдэж буй нэр томъёо

Монгол Улсад хөршийн эрх зүй, хүрээлэн буй орчны сөрөг нөлөөллөөс хамгаалахтай холбоотой эрх зүйн зохицуулалт төдийлөн хөгжөөгүй байгаатай холбогдон энэ талаарх нэр томъёо ч тогтоогүй байна. Иргэний хуулийн 135 дугаар зүйлийг "Хөршийн нөлөөллийг хориглон хязгаарлах буюу хориглон хязгаарлах үл болох хэмээн нэрлэсэн байна. Хөршийн нөлөөлөл гэдэгт чухам ямар төрлийн нөлөөллийг ойлгож байгаа нь хуульд тодорхой бус тусгагджээ. Үгийн утгаар авч үзвэл нөлөөлөл гэдэг нь эерэг болон сөрөг ямар ч

төрлийн нөлөөлөл байж болох юм. Хамгийн гол нь энэхүү нөлөөлөл нь хүн, өмчид буюу өмчлөх эрхэд ямар байдлаар нөлөөлсний үндсэн дээр энэхүү нөлөөллийн эсрэг хамгаалуулахаар шаардах эрхтэй буюу эрхгүй тодорхойлох ёстой. Тэрчлэн хөршийн нөлөөлөл гэдэгт чухам "ямар ямар төрлийн нөлөөллийг хамааруулах, тэр нь хүний үйлдлээс болон байгалийн нөлөөгөөр үүсэж байгаа тохиолдлыг хэрхэн ялгаж авч үзэх талаар тодорхой дурьдаагүй байна.

В. Монгол Улсын Иргэний хуулийн 135 дугаар зүйл дэх хөршийн нөлөөлөл ба ХБНГУ-ын Иргэний хуулийн 906 дугаар зүйл дэх сөрөг нөлөөлөл

Хувийн эрх зүй дэх сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах зохицуулалт нь хөршийн эрх зүйд хамаарадаг бөгөөд Иргэний хуулийн 906 дугаар зүйлд зохицуулагдсан байдаг, харин Монгол Улсын 2002 онд батлагдсан Иргэний хуулийн 135 дугаар зүйлд тусгагдсан байна.

1. ХБНГУ-ын ИХ-ийн 906 дугаар зүйл ба МУ-ын ИХ-ийн 135 дугаар зүйлийн зорилго, үүрэг

906 дугаар зүйлийн гол зорилго нь үл хөдлөх эд хөрөнгө эзэмшигчид эд хөрөнгөө хамгийн боломжит байдлаараа ашиглах боломжийг олгож, ингэснээрээ хөршүүдийн ялгаатай сонирхлыг тэгшитгэх явдал юм. Иргэний хуулийн 903 дугаар зүйлийн дагуу хүн бүр өөрийн үл хөдлөх хөрөнгийн хувьд дуртайгаа хийх эрхтэй. Харин энэхүү эрхээ хэрэгжүүлэхдээ хөршийн үл хөдлөх эд хөрөнгөд хортойгоор нөлөөлөх, түүнчлэн хөрш үл хөдлөх хөрөнгийн дээр байгаа хүний эрүүл мэндийн хувьд таатай байдалд нь саад болохуйцаар ашиглаж байвал энэхүү эрх нь 1004 дүгээр зүйл дэх үйлдлийг болиулах буюу саад болж буй нөхцлийг арилгуулахаар шаардах эрхээр хязгаарлагдана.

Байнга өсөн нэмэгдэж буй хүн амын төвлөрөл, техникийн үсрэнгүй хөгжлөөс шалтгаалан улам хурцдаж буй нөлөөллийн улмаас энэ зүйлийн практик ач холбогдол нь улам бүр нэмэгдэж байгаа юм.

Монгол Улсын ИХ-ийн 135 дугаар зүйл нь бүхэлдээ хөршийн нөлөөллөөс хамгаалах эрх, эсхүл түүнийг хүлцэх үүргийг зохицуулж өгсөн байна. Гэхдээ дээр дурьдсанчлан чухам ямар нөлөөллөөс хамгаалуулах эрхтэй нь

хуульд тодорхой тусгагдаагүй бөгөөд хөршийн нөлөөлөл гэдэгт ямар ч төрлийн нөлөөллийг ойлгож болно. Харин хуульд бус, Иргэний хуулийн тайлбарт дурьдсанаар "...135 дугаар зүйлд заасан нөлөөллөөс болж хохирсон өмчлөгчид тодорхой утгавр нөхцөл бий болсон үед тухайн нөлөөлж буй үйлдлийг зогсоохыг шаардах эрх болон хөршийн газрын онцлогоос үүдсэн аюулыг зайлуулахыг шаардах эрх олгожээ" гэснээс үзэхэд ямар ч байсан сөрөг нөлөөллийг хөршийн нөлөөлөл гэдэгт ойлгож болохоор харагдаж байна. Гэсэн хэдий ч энэ талаар Улсын дээд шүүхийн албан ёсны тайлбар гарах үед л хөршийн нөлөөлөл гэдэгт юуг хамааруулж байгаа нь тодорхой болно.

ИХ-ийн 101 дүгээр зүйлийн 101.1-д зааснаар "өмчлөгч нь бусад этгээдэд хууль буюу гэрээгээр олгогдсон эрхийг зөрчихгүйгээр, хуулиар тогтоосон хэмжээ хязгаарын дотор өмчлөлийн зүйлээ өөрийн үзэмжээр чөлөөтэй эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулах бөгөөд аливаа халдлагаас хамгаалах эрхтэй" гэсэн нь ХБНГУ-ын хууль дахь зохицуулалттай утга санааны хувьд ижил байна. Энэхүү эрхээ хэрэгжүүлэхдээ өмчлөгч нь хөршийн газар нутаг болон эд хөрөнгө, хэвийн амьдрахад нь сөргөөр нөлөөлж болзошгүйгээр ашиглаж болохгүй ба ИХ-ийн 101 дүгээр зүйлийн 101.1-д заасан эрх нь ИХ-ийн 106 дугаар зүйлийн 106.2-оор хязгаарлагддаг. Өөрөөр хэлбэл бусад өмчлөгчийн өмлөх эрхээ хэрэгжүүлэхд нь саад болохооргүйгээр эзэмшиж, ашиглах ёстой. Гэхдээ дан ганц өмчлөгч ч бус, ИХ-ийн 92 дугаар зүйлийн 92.1-д зааснаар шударга эзэмшигч ч мөн хөршийн сөрөг нөлөөллөөс үндэн эзэмших ашиглах эрх нь хөндөгдөж байгаа тохиолдолд тухайн нөлөөллийг болиулах буюу арилгуулахаар шаардах эрхтэй.

2. ИХ-ийн 135 болон ХБНГУ-ын ИХ-ийн 906 дугаар зүйлд заасан сөрөг нөлөөллийн төрөл

Хуульчдын дунд ноёрхож буй үзлэр бол сөрөг нөлөөлөл гэдэгт "нэг бол үл хөдлөх эд хөрөнгө болон түүн дээр оршин буй эд зүйлд хор хохирол учруулахуйцаар нөлөөлөх, эсвэл тухайн үл хөдлөх эд хөрөнгийн дээр байгаа хүмүүсийн

* Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар, 534 дэх тал

эрүүл мэндийн хувьд таатай байх нөхцөлд нь саад болох буюу бие организмын хувьд аягүй байдал үүсгэж байгаа, зөвхөн илт мэдрэгдэхүйц бөгөөд жинлэх боломжтой нөлөөллийг³ авч үздэг.

Энэхүү тодорхойлолтыг 1911 онд Эзэнт гүрний дээд шүүх шийдвэрлэсэн нэгэн тохиолдолын шийдвэртээ дурьджээ. Гэвч энэ үеээс хойш нийгэм, аж үйлдвэр техник, түүгээр ч барахгүй хүмүүсийн хүрээлэн буй орчинд хандах хандлага, ухамсар маш их өөрчлөгдсөн. Иймээс ч энэ тодорхойлолтыг бага зэрэг хуучирсан гэж хэлж болно. Бусад тайлбар болон ном зохиолуудад нөлөөлөл гэдгийг мөн л байгалийн шинжлэх ухааны шинжүүдээр нь тодорхойлсон байна.

Хуульд заасан нөлөөлөл нь илт мэдрэгдэхүйц байх ёстой бөгөөд өөр нэг үл хөдлөх эд хөрөнгөөс үүсэн гарч байх ёстой. Энэ тохиолдолд өөр үл хөдлөх эд хөрөнгө гэдэг нь заавал хил залгаа эд хөрөнгө байх албагүй.

Хуульд нөлөөллийн зарим нэг төрлийг тодорхой нэрлэсэн бөгөөд энэ нь, хуй, уур, үнэр, утаа, хөө тортог, дулаан, дуу чимээ, дорилт болно. Дээр дурьдсанчлан эдгээр нь бүх л нөлөөлөл биш бөгөөд эдгээртэй адилтгаж болох төсөөтэй нөлөөлөл ч энд хамаарч болно.

Монгол Улсын Иргэний хуулийн 135 дугаар зүйлийн 135.1-д хөршийн нөлөөллийн төрлийг нарийвчлан зааж өгөөгүй. Тэр байтугай нөлөөлөл гэдэгт юуг ойлгох талаар тогтооход ч хүндрэлтэй байгааг Иргэний хуулийн тайлбарт дурьдсан байна⁴. Тайлбар дуу чимээ, барилгын тоос шороо, дорилт, гэрэл, цахилгаан соронзон долгион болон бусад долгион, хөршийн газарт ургаж байгаа модны навч нөгөө хөршийн хашаанд унах зэрэг тохиолдлуудыг сөрөг нөлөөлөлд хамааруулдаг тухай дурьдсан боловч энэ нь албан ёсны тайлбар биш учраас хэрэглэж болох эсэх нь эргэлзээтэй. Иймээс хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах замаар ямар ямар төрлийн сөрөг нөлөөллийн эсрэг иргэний эрх зүйн хамгаалалт хэрэглэж болохыг тодорхой зааж өгөх, эсхүл Улсын дээд шүүхээс тайлбар гаргахдаа энэ талаар дэлгэрэнгүй зааж өгөх шаардлагатай байна. Ерөнхийдөө ИХ-ийн 135 дугаар зүйл нь сөрөг нөлөөллийг бүхэлд нь хамруулан

зохицуулж чадаагүй. Хөршийн эрх зүй, хөршийн нөлөөллийн эсрэг иргэний эрх зүйн хамгаалалтын талаар асар их туршлагатай, арвин практик бүхий европын орнуудын эрх зүйн зохицуулалт, практикийг судлан энэ талаархи эрх зүйн зохицуулалтыг илүү тодорхой болгох нь зүйтэй болов уу.

3. Төсөөтэй нөлөөлөл

Төсөөтэй нөлөөлөл гэдэгт юуг ойлгох вэ гэдэг асуулт зайлшгүй тавигдана. ХБНГУ-ын Иргэний хуулийг боловсруулах явцад энэ асуултыг нээлттэй үлдээсэн бөгөөд "хуульд гол жишээнүүдийг дурьдсан бөгөөд эдгээрийн цаашдын хөгжлийг тогтоох нь практикийн асуудал" хэмээн Иргэний хуулийн төслийг боловсруулах ажлын хэсгийн протоколд тэмдэглэсэн байдаг.

Холбооны дээд шүүх энэхүү төсөөтэй нөлөөлөл гэдгийг дараах байдлаар тодорхойлсон "ИХ-ийн 906 дугаар зүйлд тодорхойлсонтой харьцуулж болохоор, өөрөөр хэлбэл жинлэх боломжгүй, ерөнхийдөө байгалийн замаар дамжиж байгаа илт мэдрэгдэхүйц нөлөөллийг хэлнэ". Холбооны дээд шүүхийн шийдвэр болон ном зохиолуудад ургамалын нөлөөлөл, долгион, цахилгаан соронзон долгион, ионжсон цацраг, борооны усаар урсаж ирж буй химийн бодисын үлдэгдэл зэргийг адилтгаж болох нөлөөллийн тоонд дурьдсан байдаг. Харин сүүлийн жилүүдэд адилтгах нөлөөлөлийг тодорхойлсон тодорхойлолтыг нэлээд шүүмжлэх болсон бөгөөд учир нь тэрээр гагцхүү байгалийн шинжлэх ухааны нэр томъёо, нөлөөллийг дурьдсан бөгөөд энэ нь өнөөдрийн өндөр хөгжсөн нийгэм, улам бүр нарийн болж буй хүрээлэн буй орчинд хандах хандлага, ухамсрын хувьд төдийлөн хангалттай тайлбар болж чадахгүй гэж тайлбарлаж байна.

Монгол Улсын Иргэний хуулийн 135 дугаар зүйлд дээр дурьдсанаар нөлөөллийн төрлийг тогтоож өгөөгүй бөгөөд үүнтэй холбогдоод төсөөтэй нөлөөллийн тухай яригдахгүй. Иргэний хуулийн тайлбарт ч төсөөтэй нөлөөллийн талаар дурьдагдаагүй байна.

Г. ИХ-ийн 106.1 болон 1004 дүгээр зүйлийн дагуу сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах эрх

ХБНГУ-ын ИХ-ийн 1004 дүгээр

зүйлд заасан actio negatoria буюу үйлдлийг болиулах буюу саад болж буй нөхцлийг арилгуулахаар шаардах эрх нь Ромын эрх зүйн үед анх бий болсон. Энэхүү заалтыг хэрэглэхийн тулд дараах шаардлага тавигддаг.

- Өмчид сөргөөр нөлөөлж байх;

- Энэхүү сөргөөр нөлөөлж буй болон өмчлөх эрхээ бүрэн хэрэгжүүлэхэд саад болж буй нөхцөл нь хүний үйлдлээс шалтгаалсан байх;

- Дурьдсан нөхцөл байдал нь үргэлжилж байх.

Харин ИХ-ийн 1004 дүгээр зүйлд заасны дагуу өмчлөгч нь хүлцэх үүрэг хүлээсэн бол дээрх шаардах эрхийг хэрэгжүүлэх боломжгүй юм.

Хөршийн нөлөөллөөс хамгаалуулахаар шаардах эрхийн үндэслэл нь Монгол Улсын Иргэний хуулийн 106 дугаар зүйлийн 106.2-т тусгагдсан байна. Энэ заалтыг хэрэглэхэд дараах урьдчилсан нөхцөл бүрдсэн байх ёстой. Үүнд:

- шаардлага гаргаж буй этгээд нь өмчлөгч буюу эзэмшигч байх ёстой;

- өмчлөх эрх нь өмчлөлийн зүйлээ эзэмшихтэй холбоогүй боловч ямар нэгэн байдлаар зөрчигдсөн байх;

- энэхүү зөрчсөн үйлдэл буюу нөлөөлөл нь этгээдийн үйлдлээс шалтгаалсан байх⁵.

Дээр дурьдсан урьдчилсан нөхцлүүд бүрдсэн тохиолдолд хөршийн нөлөөллийн эсрэг ИХ-ийн 106.2-ийн дагуу амжилттай хамгаалж чадна. 106.2 нь гагцхүү өмчлөгчийн шаардах эрхийн үндэслэлийг заасан бол эзэмшигч нь хөршийн нөлөөллөөс хамгаалуулахаар шаардах эрхтэй юу гэсэн асуулт гарч ирнэ. Эзэмшигчийн шаардах эрхийг ИХ-ийн 92 дугаар зүйлийн 92.1-; зааж өгсөн. "Шударга эзэмшигчийн эд хөрөнгө түүний эзэмшилд нь байгаа боловч эзэмших, ашиглах эрхээ хэрэгжүүлэхэд хэн нэгэн этгээд саад болж байвал уг саадыг арилгуулахаар өмчлөгчийн нэгэн адил шаардах эрхтэй.

1. Хүлцэх үүрэг

Уг нь өмчлөх эрхэд халдалгүйгээр өмчид сөргөөр нөлөөлж буй байдлыг imission буюу сөрөг нөлөөлөл гэж үздэг. Гэхдээ бүхий л сөрөг нөлөөллөөс

³ Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар, 535 дугаар тал.

⁴ Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар, 427-436 дугаар талыг харьцуулан үзэх үү.

хамгаалуулахаар шаардах эрхгүй бөгөөд энэ нь ХБНГУ-ын IX-ийн 906 болон 1004 дүгээр зүйлд тусгалаа олсон байдаг.

IX-ийн 906 дугаар зүйлд, өмчлөгч ямар хэмжээний сөрөг нөлөөллийг хүлцэх үүрэгтэй, ямар шалгууруудыг үндэслэн тэрээр нөгөө үл хөдлөх эд хөрөнгийг эзэмшигч буюу ашиглагчаас зохих хэмжээний нөхөн төлбөр шаардах эрхтэй байхыг зохицуулсан. Эндээс юуны өмнө тухайн сөрөг нөлөөлөл нь ноцтой буюу ноцтой бус эсэх, түүнчлэн тухайн орчинд түгээмэл тархаж байгаа эсэхийг тодруулах шаардлага гарч ирнэ. Хэрвэ тухайн орчинд түгээмэл бөгөөд ноцтой буй нөлөөлөл байна гэж үзвэл үүний эсрэг хамгаалуулахаар шаардах эрх үүсэхгүй /906 дугаар зүйлийн 1.2. харин мөнгөн хэлбэрээр нөхөн төлбөр шаардах эрхтэй байдаг. Гэхдээ энэхүү сөрөг нөлөөллийг үүсгэж байгаа газрыг буюу үл хөдлөх эд хөрөнгийн тухайн орчинд түгээмэл бус байдлаар ашигласнаас ийнхүү сөрөг нөлөөлөл үүсэж байвал уг нөлөөллийг арилгуулахаар шаардах эрх нөгөө талд үүсдэг.

Хершийн нөлөөллийг хүлцэх үүргийг Монгол Улсын IX-ийн 135 дугаар зүйлийн 135.1-д зохицуулсан байна. "Хөрш залгаа эд хөрөнгийн нэг талын өмчлөгч буюу эзэмшигч нь өөрийн эд хөрөнгөө ашиглахад саад болохооргүй нөгөө талын зайлшгүй шаардлагатай нөлөөллийг хориглон хязгаарлаж болохгүй". Эндээс харахад хүлцэх үүрэгт тавигдах шаардлага нь хершийн зүгээс үзүүлж буй нөлөөлөл нь зайлшгүй шаардлагатай байх ёстой байна. Зайлшгүй шаардлагатай байх ёстойгоос гадна 135 дугаар зүйлийн 135.2-т зааснаар зайлшгүй шаардлагатай нөлөөлөл нь ноцтой байсан ч хүлцэх үүрэгтэй байдаг бөгөөд гэхдээ уг ноцтой нөлөөлөл нь уг хөрш залгаа газар нутгийг тухайн орчинд түгээмэл буюу нийцсэн байдлаар ашигласан эсэхээс хамаарч хүлцэх үүрэгтэй эсэхийг тогтоодог. Ихэнх тохиолдолд тухайн сөрөг нөлөөлөл бий болгож буй газрыг ямар зориулалтаар хэрхэн ашиглах талаар тогтоож өгсөн захиргааны байгууллагын шийдвэр байгаа эсэх нь энэ асуудлыг шийдвэрлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Харин тухайн захиргааны байгууллагын

шийдвэр хуульд нийцэж гарсан эсэхийг энд хянах шаардлагатай.

Хүлцэх үүрэгтэй эсэхийг тодорхойлоход тухайн нөлөөлөл ноцтой эсэх тухайн орчинд түгээмэл эсэхийг тодруулах шаардлагатай байдаг.

Ноцтой ба ноцтой бус нөлөөлөл

ХБНГУ-ын IX-ийн 1004 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан шаардах эрх нь зөвхөн ноцтой бөгөөд тухайн орчинд түгээмэл бус тохиолдолд, эсвэл ноцтой боловч тухайн орчинд түгээмэл, харин эдийн засгийн хувьд хэрэгжүүлэх боломжтой арга хэмжээний үр дүнд түүнийг багасгах буюу бүрмөсөн алга болгох боломжтой нөхцөлд л хэрэгжинэ. Эндээс тухайн нөлөөлөл ноцтой бөгөөд тухайн орчинд түгээмэл бус эсэхийг тогтоох шаардлага гарч ирнэ. Уг нь үүнийг тодорхойлоход зориулсан тусгайлан хуулийн заалтууд байдаг бол шийдвэрлэхэд өртхөн ч бэрхшээлгүй, жишээ нь үйлдвэрийн яндангаас гарч буй утаа, хорт хий нь ямар түвшинд байх боломжтойг өөрөөр хэлбэл утаа, хийнд байх хорт бодисын хэмжээний хязгаар хэд байх, эсвэл ойролцоох онгоцны буудал, автомашины замын зүгээс гарч буй дуу чимээ нь хэдэн децибелл байхад хүний сонсох эрхтэн болон гэртээ амар тайван амьдрахад муугаар нөлөөлөхгүй байх гэх мэт⁷.

Тухайн нөлөөлөл ноцтой эсэхийг тодорхойлоход ердийн дундаж хүний дүгнэлтийг харгалзах ба харин хэт мэдрэгч эмзэг хөршүүдийн гомдоллож байгаа тодорхой сөрөг нөлөөллийг харгалзан үздэггүй⁸.

Хэрвэ үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөгч аливаа нөлөөллийг бий болгож буй үйлдлийг болиулахаар нэхэмжлэл гаргасан бол тэрээр тухайн сөрөг нөлөөлөл нь түүний хөрш газрын зүгээс үүсэлтэй гэдгийг нотлох ёстой ба харин хариуцагч нь тухайн үүсгэсэн сөрөг нөлөөлөл нь ноцтой буюу ноцтой бус эсэхийг нотлох үүрэгтэй болдог.

Монгол Улсад үйлчилж буй хүчин төгөлдөр хуулиуд ч гэсэн дээрхтэй адил ямар тохиолдолд нөлөөлөл ноцтой гэж тооцогдох талаар хуульд тусгайлан заалт буюу хэмжээс байхгүй, харин зарим тохиолдолд тусгайлан журам гаргаж зохицуулж болох талаар

заасан байна. Тухайлбал, Агаарын тухай хуулийн 7 дугаар зүйлд "...агаар бохирдуулах бодисын хүлцэх агууламж, агаарт үзүүлэх физикийн хортой нөлөөллийн түвшний хэмжээ, түүнчлэн хөдөлгөөнт эх үүсвэрийн төрөл бүрээс агаарт гаргах бохирдуулах бодисын хүлцэх агууламж, физикийн хортой нөлөөллийн түвшний хэм хэмжээ, тэдгээрийг тодорхойлох аргыг стандартаар тогтооно" гэж заажээ. Энэ хэсэгт зааснаас хортой нөлөөллийн хэм хэмжээ хэтэрч болохгүй талаар, өөрөөр хэлбэл тогтоосон стандартаас хэтэрч болохгүй / Агаарын тухай хууль 7 дугаар зүйлийн 7.3/ бөгөөд хэдийн хэр хэмжээгээр хортой нөлөөлөл нэмэгдсэн эсэхийг бас л стандартын дагуу тогтооно.

Орчинд түгээмэл эсэх

Хершийн газраас үүсэж байгаа ноцтой сөрөг нөлөөлөл бүр нь түүний эсрэг шаардлага гаргах нөхцөл болж чаддаггүй бөгөөд энд ноцтой эсэхээс гадна тухайн орчинд түгээмэл эсэх, эсвэл үл хөдлөх эд хөрөнгийг тухайн орчинд ашиглагдагс өөр байдлаар ашигласнаас болж байна уу гэдгийг тогтоох болно. Үүнийг тодорхойлоход юуны түрүүнд тухайн үл хөдлөх эд хөрөнгийг тухайн орчинд тодорхой байдлаар ашиглаж болохыг зөвшөөрсөн албаны зөвшөөрөл шаардлагатай. Хэрвэ ийм зөвшөөрөл байгаа бол тухайн орчинд түгээмэл байдлаар ашиглаж байна гэж харин ийм зөвшөөрөл байхгүй бол тухайн орчинд түгээмэл бусаар ашиглаж байна гэж үзнэ.

Тухайн орчинд түгээмэл нөлөөллийг зарчмын хувьд хүлцэх ёстой бөгөөд гэхдээ энэ нь эдийн засгийн хувьд хэрэгжүүлэх боломжтой арга хэмжээний үр дүнд түүнийг багасгах буюу бүрмөсөн арилгах боломжтой байж болох юм. Тухайлбал, шинэ технологийн ашиглан үйлдвэрийн яндангаас гарах утаа, хийг багасгах буюу хорт нөлөөллийг нь саармагжуулах, төвийн дулаан болон бохирын шугамд холбоосноор хэрхэлж гарах нүүрсний утааг багасгах гэх мэт. Энд гол нь эдийн засгийн хувьд хэрэгжүүлэх боломжтой, өөрөөр хэлбэл тухайн сөрөг нөлөөллийг арилгахад эдийн засгийн хувьд хүндрэл бэрхшээл учрахгүй байх

⁷ Meisner/Ring/Gutz, Nachbarrecht in Bayern § 13, Rdn. 21.

⁸ Meisner/Ring/Gutz, Nachbarrecht in Bayern § 13, Rdn. 21, Baur/Stamer, Sachenrecht § 25 Rn 27

гэдгийг харгалзан үзэх шаардлагатай /906 дугаар зүйл 2 дахь хэсгийн 1 дэх өгүүлбэр/. Олон тохиолдолд сөрөг нөлөөллийг эдийн засгийн болон техникийн шалтгаанаар багасгах болон арилгах боломжгүй байдаг. Ийм тохиолдолд өмчлөгч буюу нэхэмжлэгч сөрөг нөлөөллийг хүлцэх ёстой бөгөөд харин зохих хэмжээний нөхөн төлбөр шаардах эрхтэй /906 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2 дахь өгүүлбэр/.

Монгол Улсын Иргэний хуулийн 135 дугаар зүйлд нөлөөллийн орчинд түгээмэл эсэхийг харгалзан үзэх эсэх талаар зохицуулаагүй байна. Уг нь сөрөг нөлөөлөл тухайн орчинд түгээмэл эсэх асуудал нь түүнийг тодорхойлсноор өмчлөгч буюу эзэмшигч тухайн нөлөөллөөс хамгаалуулах эрхтэй эсэхийг тодорхойлох нэг чухал шалгуур болдог бөгөөд европын орнуудын хууль тогтоомжид тогтсон практик юм. Тухайлбал, үйлдвэрийн дүүрэгт амьдардаг хүн үйлдвэрээс гарах утаа буюу дуу чимээ сөргөөр нөлөөлж байна хэмээн түүнийг болиулахаар шаардлага гаргах эрхгүй юм, учир нь тухайн орчин нь үйлдвэрийн дүүрэг, тэнд дуу чимээ болон тоосжилт их байх нь анхнаасаа ойлгомжтой байдаг. Гэхдээ Улаанбаатар хотод өвлийн цагт ялгардаг нүүрсний утаа нь хэдийгээр орчинд түгээмэл, айлууд аж төрөхөд зайлшгүй шаардлагатайгаар эд хөрөнгөө ашиглахаас үүдэн гарсан нөлөөлөл боловч энэ нь хүний эрүүл мэндэд ноцтой хор хохирол учруулдаг. Иймээс орчинд түгээмэл нөлөөлөл болгоныг хүлцэх боловч эвхийн хэмжээнээс хэтэрсэн нөлөөллийн хувьд мөнгөн хэлбэрээр нөхөн төлбөр шаардах, эсвэл учирсан хохирлоо нөхөн төлүүлэхээр шаардаж болно.

Нөлөөлөл нь ямар тохиолдолд эвхийн хэмжээнээс хэтэрсэн гэж тооцогдохыг тогтооход маш олон талын нарийн судалгаа шаардагддаг. Иргэний хуулийн тайлбарыг бичсэн ХБНГУ-ын шүүгчид энэ талаар тайлбар тодорхой дурьдаж өгсөн ³ бөгөөд түүнийг манай улсын шүүхийн практикт хэрхэн хэрэглэх, шүүхээс хэрхэн тайлбарлах нь цаашин энэ талаархи эрх зүйн зохицуулалт боловсронгуй, тодорхой болоход шийдвэрлэх нөлөөтэй болно.

2. Мөнгөн хэлбэрээр нөхөн төлбөр шаардах эрх

ХБНГУ-ын Иргэний хуулийн 906 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт "тухайн нөлөөлөл нь үл хөдлөх эд хөрөнгийг тухайн орчинд түгээмэл байдлаар ашиглаж байгаагаас үүдэлтэй, эсхүл түүний нөлөөллийг арилгах нь эдийн засгийн хувьд боломжгүй байгаа тохиолдолд мөнгөөр нөхөн төлбөр шаардах эрхтэй" гэсэн байна. Өөрөөр хэлбэл хэдий хүлцэх үүрэгтэй ч нөлөөлөл байж болох эвхийн хэмжээнээс хэтэрсэн тохиолдолд нөхөн төлбөр шаардаж болдог.

Монгол Улсын Иргэний хуулийн 135.2 дахь хэсэгт нөлөөлөл нь ноцтой боловч энэ нь нөгөө тал эд хөрөнгөө ердийн зориулалтаар ашиглаж зайлшгүй шаардлагаар үүсэж байгаа, энэ нөлөөлөл нь ноцтой, өөрөөр хэлбэл ердийн ашиглалтын үед байж болох эвхийн хэмжээнээс хэтэрсэн гэж үзсэн тохиолдолд мөнгөн хэлбэрээр нөхөн төлбөр шаардах эрхтэйг заасан байна. Өнөөдөр практикт талууд тохиролцсон мөнгөн хэлбэрээр нөхөн төлбөр өгч авах нь элбэг бөгөөд энэ нь ялангуяа орон сууцны дунд шинээр орон сууц болон барилга барихтай холбогдсон маргааны үеэр тод харагддаг. Шинээр барих гэж буй орон сууц буюу барилга байшин нь орон сууцнуудын дунд байгаа тохиолдолд заримдаа эргэн тойрны орон сууцны цонхоор орж ирэх нарны гэрлийг хаах, явган хүний зам талбайг эзэлж байгаа үед барилгын компани нь оршин суугчдад тохиролцсон нөхөн төлбөрийг төлдөг.

3. Хохирол нөхөн төлөхийг шаардах эрх

Үл хөдлөх эд хөрөнгө өмчлөгч буюу эзэмшигч нь тухайн эд хөрөнгөөр орчинд үл нийцсэн байдлаар ашигласнаас болж, нөгөө этгээдэд ноцтой хохирол учирсан тохиолдолд гэм хор учруулснаас үүсэх үүргийн дагуу хохирлыг нөхөн төлүүлэхээр шаардах эрх нь нээлттэй байдаг. Энэ тохиолдолд ХБНГУ-ын Иргэний хуулийн 1004 болон 823 дугаар зүйл хамт хэрэглэгддэг. Жишээ нь, орон сууцны цонхонд тулгаж барилга байшин барьснаар цонхоор орж ирэх нарны гэрэл хаагдах бөгөөд тухайн цонхыг нээх болон ердийн зориулалтаар нь ашиглах

боломжгүй болно. Энэ нь тухайн орон сууцны зах зээлийн үнийг үлэмж хэмжээгээр унагаж болох юм. Энэ тохиолдолд эрх нь зөрчигдсөн гэж үзэж буй өмчлөгч буюу эзэмшигч нь энэхүү хохирлоо нөхөн төлүүлэхээр нэхэмжилж болно.

Монгол Улсын Иргэний хуульд ч энэхүү практикийг хэрэглэж болохоор харагдана. Дээр дурдсан жишээ нь өнөөдөр алхам тутамд тохиолдож байгаа бөгөөд өмчлөгч эрхээ хэрхэн хамгаалах талаар мэдлэггүй, барилга эзэмшигчийн эсрэг захиргааны шүүхэд нэхэмжлэл гаргах замаар уг сөргөөр нөлөөлөл буй үйлдлийг зогсоохыг оролддог. Захирааны шүүхэд нэхэмжлэл гаргахаас гадна уг нөлөөллөөс болж учирсан хохирлоо арилгуулахаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргаж бүрэн болох ба энэ хохирлыг эд хөрөнгөд учирсан хохирлод тооцож болох юм. Энд ИХ-ийн 106.2 дугаар зүйлтэй хамт ИХ-ийн 497.1 хэрэглэгдэнэ. Харин ИХ-ийн 497 дугаар зүйлийг хэрэглэхийн тулд сөрөг нөлөөлөл бий болгож буй үйлдэл нь хууль зөрчсөн үйлдэл байхыг шаардана.

Дүгнэлт

Суурин соёл иргэншилтэй улсын хувьд ийм төрлийн нөлөөлөлтэй холбоотой асуудал маш нарийн судлагдсан байдаг бөгөөд эрх зүйн хувьд маргаантай байсан ихэнх асуудал нь бүрэн шийдэгдсэн. Харин одоо хуульчдын дунд маргаан тарьж буй гол сэдэв нь бодит бус сөрөг нөлөөлөл буюу сэтгэл зүйг ёс суртахуун, гоо зүйн мэдрэмжид сөргөөр нөлөөлөхийн эсрэг шаардах эрхтэй эсэх асуудал болж байна. Харин манай улсын хувьд хөрсний эрх зүйн зохицуулалт 2002 онд батлагдсан одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй иргэний хуульд энэ тусгагдсан шинэлэг зохицуулалт учир тодорхойгүй буюу бүрхэг асуудал төлбөр, энэ талаар шүүхийн практик ч төдийлөн тогтож амжаагүй байна. Иймээс хөрсний эрх зүй, хөрсний нөлөөллийн асуудал, хүрээлэн буй орчныг сөрөг нөлөөллөөс хамгаалах эрх зүйн зохицуулалтын талаар бусад улсын хууль тогтоомж, шүүхийн практикийг судлан, Монгол Улсад энэ талаарх эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй, тодорхой болгох нь чухал байна.

³ Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар, 537 дэх тал

МУИС-ийн Хууль зүйн
сургуулийн Олон улсын эрх зүйн
тэнхимийн ахлах багш В.Оюумаа

НОТАРИАТЫН ҮЙЛДЭЛ ХИЙХ НЬ КОНСУЛЫН ҮҮРЭГ

Монгол Улс нь 149 улстай дипломат харилцаатай. Консулын харицааны тухай 1963 оны 4 дүгээр сарын 24-ний Венийн конвенц нь 1967 оны 3 дугаар сарын 19-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр болсон бөгөөд манай улс 1988 онд нэгдэн орсон. Уг конвенцийн 5 дугаар зүйлийн 5.а-д /Томилогч улс түүний иргэдийн ашиг сонирхлыг хүлээн авагч улсад олон улсын эрх зүйн дагуу хамгаалах 5.е-д Нотариатын үйлдэл хийхээр заасан байдаг. Мөн 14 улстай хоёр талт консулын конвенцийг байгуулсан байдаг. Дээрх конвенцод заасан консулын чиг үүргийн нэг нь томилогч улсын хуулийн хүрээнд нотариатын үйлчилгээ үзүүлэх үүрэг явдал юм. Манай улсын хувьд энэхүү үүргийг Монгол Улсын Дипломат албаны тухай хууль /2002 он/, Нотариатын тухай хууль /1997 он/ болон Гадаад хэргийн сайдын 2001 оны 70 дугаар тушаалаар баталсан Монгол Улсын Өргөмжит консулын тухай журам зэргээр илүү тодорхой зохицуулсан. Энэхүү консулын чиг үүрэг нь олон улсын түвшинд нэгэнт тогтсон чиг үүрэг төдийгүй хилийн чанадад ажиллаж амьдарч байгаа өөрийн улсын иргэдийн эрх ашгийг хамгаалахад чухал юм. Консулын гүйцэтгэх нотариатын чиг үүргийн ач холбогдол улам бүр өсч байгааг дурдах нь зүйтэй юм. Энэ нь манай улсын иргэд

хилийн чанадад сурч, ажиллаж, амьдрах явдал өссөнтэй ч холбоотой.

Хилийн чанадад байгаа манай улсын иргэдийг эрх зүйн харилцаанд оролцоход гол үүрэг нь болж байдаг консулын чиг үүргийг Нотариатын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулснаар хязгаарлахад хүрч байгаа нь өөрийн улсын иргэдийн эрх ашиг зөрчигдөхөд хүрч тэр хэмжээгээр чирэгдэл, хүндрэл учрах нь тодорхой байна. Тухайлбал, гадаад улсад байгаа иргэд эх орондоо байгаа эд хөрөнгийн эрхээ шилжүүлэх, худалдах, бэлэглэх үйлдэл хийхдээ заавал өөрийн биеэр хүрэлцэн ирэх, тодорхой бичиг баримтаа эх хувиар нь явуулах шаардлагатай болж байгаа нь мэргэжил, мэдлэгээ дээшлүүлэн сурч байгаа болон хууль ёсны дагуу болон хууль бусаар оршин сууж, ажил хөдөлмөр эрхлэн амьжиргаагаа дээшлүүлэх гэж байгаа иргэдийн эрх ашгийг бодолцохгүй байж болох уу.

Мөн манай улс 18 улстай Эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх гэрээ байгуулсан. Эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх гэрээ бүхий улс орнуудын хувьд гэрээнд оролцогч талууд "эрх бүхий байгууллагаар баталгаажуулсан орчуулга, бичиг баримтын хуулбарыг талуудын нутаг дэвсгэр дээр ямар нэгэн нотолгоогүйгээр хүлээн

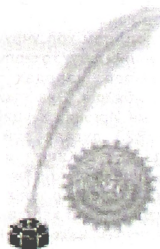
зөвшөөрөх"-өөр заасан байдаг. Үүнээс *харилцан хүлээн зөвшөөрөх асуудалд* ч гэсэн хүндрэл гарч болохыг үгүйсгэж болохгүй юм.

Манай улсын хувьд энэ үүргийг хэн гүйцэтгэх вэ?, Гадаад хэргийн яамны Консулын хэлтэс үү? Энэ нь түүний чиг үүрэг мөн үү... гэдэг асуудал зүй ёсоор гарч ирнэ.

Эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх тухай гэрээ байгуулаагүй, энэхүү гэрээний дагуу дээрх "хүлээн зөвшөөрөх" асуудлыг тохиролцоогүй улсуудад манай улсын иргэн сурч, ажиллаж амьдрах тохиолдолд бичиг баримтын үнэн зөвийг "нотариатч" гэрчилснийг Монгол Улсын нотариатч гэрчилсэн үнэн гэж баталгаажуулдаг. Тэрнээс биш Гадаад хэргийн яам нотариатын чиг үүргийг хэрэгжүүлээд байгаа явдал биш юм. Тус яаманд тийм чиг үүрэг байхгүй шүү дээ.

Нөгөө талаас *улс өөрийн бүрэн эрхийн хүрээнд олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээсээ татгалзаж* байгаа нь хэр үр дагавар авчрах талаар ч бас төсөл санаачлагчид бодох хэрэгтэй юм.

Мөн хилийн чанадад ажиллаж амьдарч байгаа өөрийн улсын иргэдэд ямар хүндрэл чирэгдэл учирч болох талаар тэдний эрхийг хэрхэн хөндөж байгаагаа ч хууль санаачлагчид бодож үзэх хэрэгтэй юм.

МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн ахлах багш
Д.Янжинхорлоо

ЯАГААД ЗАРИМ ХЭЛЦЛИЙГ НОТАРИАТЧ ГЭРЧЛЭХ ЁСТОЙ ВЭ?

Үндсэн хууль нь бүх хуулийн суурь нь болж, түүнд хүчин төгөлдөр үйлчилж буй бүх хууль нийцэж байх ёстой. Энэ шинжээр нь Үндсэн хуулийг "малгай" хууль гэдэг бол Иргэний хууль нь зохицуулах харилцаа, ач холбогдлоороо Үндсэн хуулийн дараа орох, хоёрдогч Үндсэн хууль гэдэгтэй нийтээр санал нийлдэг билээ.

ХЗДХЯ-наас өргөн барьж, УИХ-ын чуулганы эцсийн хэлэлцүүлэгт орохоор хүлээгдэж буй Нотариатын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгаар Иргэний хуулиар нотариатчаар заавал гэрчлүүлэхээр тусгасан хэлцлүүдийг нотариатчаар гэрчлүүлэхгүй болгох нь ямар сөрөг дагавартай болоод яагаад зарим хэлцлийг нотариатчаар гэрчлүүлэх шаардлагыг хуулиар тавьдаг вэ?

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын хооронд хийгдэж буй хэлцлийг ямар хэлбэрээр хийхийг /амаар, бичгээр, нотариатчаар гэрчлүүлэх, мөн бичгээр байгуулж нотариатчаар гэрчлүүлсний дараа эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэх гэсэн хэлбэрийн шаардлагыг энд ойлгоно/ Иргэний хуульд заасан байдаг.

Өдөр тутам хийгддэг, бага үнийн дүнтэй, хиймэгц хэрэгжих хэлцлийг амаар хийхэд хангалттай бөгөөд чирэгдэл багатай, энд дэлгүүрээс эд зүйлс худалдаж авах, таксигаар үйлчлүүлэх гэх мэт энгийн хэлцлүүд орно.

Харин урьдаас талууд эрх үүргээ тохиролцдог, тодорхой цаг хугацаанд хэрэгжих зарим гэрээний хувьд талуудыг тохиролцоогоо цаасан дээр буулгаж, гарын үсгээ зуран баталгаажуулахыг хууль тогтоогч шаарджээ. Энд тухайлбал, ажил гүйцэтгэх гэрээ, хөдөлмөрийн гэрээ, түрээсийн гэрээ зэрэг тодорхой тооны гэрээ орно. Бичгээр

байгуулахыг шаардсанаар талуудын хооронд маргаан гарвал гэрээ нь маргааныг шийдвэрлэх эх сурвалж, гэрээ байгуулах үеийн хүсэл зоригийг бодитоор тогтоох ач холбогдолтой.

Тэгвэл амьдралд зөвхөн бичгээр байгуулах нь хангалттай бус, тухайн хэлцлийг хөндлөнгийн, хараат бус хуульч-нотариатчаар гэрчлүүлэх шаардлагатай гэрээнүүд гэж бий. Энэ жишг аль ч улсад дагаж мөрдөгддөг бөгөөд "Иргэний" хууль гэсэн утгаараа иргэдийн эрх ашгийг хамгаалахад чиглэгддэг юм. Эдгээрт юуны өмнө хэд хэдэн өмчлөгчтэй, төрөөс нэг удаа үнэгүй хувьчилж өгсөн гэр бүлийн гишүүдийн дундын өмчлөлийн орон сууц, газар зэрэг үнийн дүн ихтэй хэлцэл орно. Эдгээр хэлцлийн эрх зүйн үр дагаврыг /энэ хэлцлийг хийснээр өмчлөх эрх дуусгавар болж буй тухай, хэлцлийг буцаах боломжгүй болох тухай, эсхүл барьцаанд тавьснаар эцэст нь хураагдах аюул тулгарах зэрэг/ хөндлөнгийн хуульч-нотариатчийн доргэд дахин сайтар эргэцүүлэн бодох боломж олгохын тулд Иргэний хууль, бусад хуулиар нийм цөөн тооны ач холбогдол ихтэй хэлцэлд нотариатчаар гэрчлүүлэх шаардлага тавьдаг нь хэлцлийг хийж буй этгээдүүдийн эрх ашгийг хамгаалахад чиглэгддэг. Учир нь хуулиар, гагцхүү нотариатч тухайн хэлцлээс гарах эрх зүйн үр дагаврыг талуудад тайлбарлан таниулах, хэлцэлд биеэр оролцох ёстой өмчлөгч этгээдүүдийг бүгдийг байлцуулах үүрэг хүлээдэг бөгөөд энэхүү үйлдлийг гэрчлэхдээ талуудын хүсэл зориг чөлөөтэй бүрэлдсэн эсэх /заналхийлэл, хүчирхийллийн дор гарын үсгээ зурж буй эсэх/, түүнчлэн эрх зүйн чадамж нь сарнисан эсэхийг /мансуурсан, согтуу, эсхүл өвчний учир хийж буй үйлдлийнхээ учир холбогдлыг ойлгох чадвар нь алдагдсан эсэх/ хянаж, эрх ашиг нь хөндөгдөх бусад этгээд бий эсэхийг тодруулж баймааж тухайн бичгээр байгуулсан гэрээнд төрийн сүлдтэй тамга дарж тухайн хэлцлийг эргэлт

буйцалтгүй баталгаажуулдаг. Энэ ажиллагаандаа мэргэжлийн алдаа гаргасан бол нотариатч өөрийн хөрөнгөөр хариуцахаар заасан байдаг. Тиймээс ч мэргэжлийн хариуцлагын даатгалд заавал хамрагдах хуулийн заалттай.

Энэхүү хэлбэрийн шаардлага нь эцсийн эцэст иргэний эрх зүйн итгэл үнэмшлийг хамгаалах зарчимд үйлчилдэг юм. Учир нь галууд ийнхүү хөндлөнгийн хуульчаар хянуулсны эцэст байгуулсан гэрээг эргэж буцаах, цуцлагдана гэсэн айл аюулыг, хийгдсэн гэрээндээ бүрэн төгс итгэж болдог байх ёстой гэж үздэг. Эрх зүйн тогтвортой байдлын нэгээхэн хэсэг нь батлагдсан хуулиуд тогтвортой үйлчлэхээс гадна хэлцэл хүчин төгөлдөр байх нөхцөл хангагддаг байх явдал билээ.

Энэ ч зарчмын үүднээс нотариатчаар гэрчлүүлсэн гэрээний эх хувийг нь улсын архивт хадгалаулах нь нэгэнт хийгдсэн гэрээнээс буцах, түүнийг засварлах, устгах явдлаас сэргийлэх, шүүхэд хүчин төгөлдөр нотлох баримт болох үр дагавартай.

Саяхны нэгэн жишээг аваад үзье. Нотариатын хууль тогтоомжоор хуулийн этгээдийн гэрээ, дүрмийг нотариатч гэрчилсний дараа татварын алба бүртгэдэг журамтай байсныг өөрчилж, нотариатчаар гэрчлүүлэх шаардлагагүй болгоод хэдэн жилийн нүүр үзэж байгаа билээ. Хэрэв дамлуурсан олон хадгаламж зээлийн хоршоодын гэрээ, дүрмийг нотариатч гэрчлэх хуулийн шаардлага хэвээр байсанаар бол хэн нэг этгээд тухайн хоршооны гишүүн мөн эсэх, гэрээ дүрмийг нь батлахдаа нотариатч эрх, үүрэг, хариуцлагыг нь тайлбарлан таниулснаар тухайн хуулийн этгээдийн эрсдлийг үүрэх гишүүн болох эсэхээ тухайн үед хохирогч нар шүүн тунгаах боломж олдож, ингэснээр өдий олон тооны иргэд хохирогч болохоосоо өмнө өөрийн үйлдлийг сайтар бодож үзэх байсан биз ээ.

Нийслэлийн Баянзүрх дүүргийн
нотариатч Е.ГУЛЬЖАН

НОТАРИАТЫН ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ХӨЛС, ТАРИФ НЬ ИРГЭДЭД ТӨЛБӨР, ХУРААМЖИЙН ДАРАМТ БОЛООГҮЙ

Сүүлийн үед "Нотариат иргэдэд шаардлагагүй шат дамжлага, төлбөр, хураамжийн дарамт болж байна" гэсэн мэдээ, ярилцлага гарч иргэдийг төөрөгдүүлж байна. Иймд үнэн зөв мэдээллийг иргэдэд өгөх нь зүйтэй гэж үзэв. Нотариат, Эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн газрын тарифыг харьцуулж үзье л дээ.

Жишээ нь: Үл хөдлөх хөрөнгөө барьцаалж банкнаас зээл авахаар очиход үл хөдлөх хөрөнгө барьцаалагдаагүй, өөр үүрэг ноогдоогүй гэсэн лавлагаа шаардана. Хүсэлт гаргасан, гарын үсэг нь мөн гэдгийг нотариатч 1500 төгрөг авч гэрчилнэ. Эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн газарт 5000 төгрөг, ачаалалтай тул голдуу яаралтай гэж 10000 төгрөг төлж лавлагаа авна. Газар, амины сууц гэвэл 20000 төгрөг төлнө.

Та 1000 сая төгрөгийн зээлийн гэрээ хийсэн бол нотариатад 50 мянган төгрөг төлж, гэрчлүүлээд, Эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн газарт 200 мянган төгрөг төлнө. Том зээлдэгч 2 тэрбум төгрөгийн зээл авахад нотариат нь 200 мянган төгрөг авдаг /нотариат ашгийн бус байгууллага учир дээд хэмжээг ХЗДХ-ийн сайдын тушаалаар хязгаарласан байдаг/ бол, Эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн газар нь 2.0-4.0 сая төгрөгийн хураамж /дээд хязгаар гэж байхгүй/ авч байгаа нь нотариатын хөлстэй харьцуулбал Эд хөрөнгийн эрхийн улсын бүртгэлийн газар 4-5 дахин, заримдаа 10 дахин их төлбөрийг Засгийн газрын 2003 оны 213 дугаар тогтоолоор баталсан тарифаар авч байгаа. Бизнес эрхлэгчид ЭХЗУБГ-ын энэхүү хураамжид бухимдаж байдаг. Төлбөр, дарамтаас чөлөөлье гэвэл юуны өмнө ЭХЗУБГ-ын

хураамжийг хянах, шинэчлэн тогтоох нь Засгийн газрын өөрийн эрх мэдлийн хүрээнд зохицуулчих асуудал.

Нотариатын тарифыг 2 удаа шинэчилсэн, одоо ХЗДХ-ийн сайдын 2003 оны 192 дугаар тушаалаар үйлчилгээний хөлс авдаг.

Нотариатын үйлчилгээний хөлс тийм ч их биш. Цалингийн ижил түвшинтэй, ОХУ-д нотариат нь итгэмжлэлд 15000 төгрөг, хуулбарт 5000 төгрөгтэй дүйцэх хураамж авч байхад бид итгэмжлэлд 2000 төгрөг, хуулбар 400 төгрөгөөр гэрчилдэг нь даруй 7-10 дахин бага. Түүнчлэн төрийн үйлчилгээ үзүүлдэг Иргэний бүртгэл, Газрын алба зэрэг байгууллагад авдаг хураамжуудаас бага байгаа.

Нотариат нь архивын материалаа төрийн хамгаалалтад буюу улсын архивт жил бүр төлбөр төлж хадгалуулдаг, архивын байгууллага бидний баримтаас төлбөртэй үйлчилгээ үзүүлдэг. Тухайлбал, 2007 онд нотариатын архивын баримтаас ойролцоогоор 1300 иргэн, хуулийн этгээд эрхээ хамгаалуулах, нотлох баримт бүрдүүлэх зорилгоор лавлагаа авсан нь энэ хэмжээгээр төрд тодорхой орлого оруулсан гэсэн үг. Нотариатын үйлчилгээг өдөр тутмын хэрэгцээ болгон авахгүй, нэг айл нэг л удаа орон сууц авна, хүүхдийн мөнгө авахад төрсний гэрчилгээний хуулбарыг 18 нас хүртэл нэг л удаа авна.

Төрийн нэг албан хаагчийн зардалд төрөөс зарцуулж буй мөнгөтэй харьцуулсан тооцоог үзвэл нэг нотариатч нь төрийн нэг албан хаагчийн зардлын 70-80 үеэстэй тэнцэхүйц хэмжээний

орлоготой. Тэгээд татвар, нийгмийн даатгал, түрээс, холбоо, хэвлэл, утас, канон, архивын зардал, харуул хамгаалалт гэх мэт бүх зардлаа өөрсдөө хариуцахаас гадна болзошгүй эрсдэлтэй холбогдсон хариуцлага хүлээх тул даатгалын санд нилээд хэмжээний мөнгө төвлөрүүлэх шаардлагатай байдаг юм.

Нотариатын үйлдлийг илүү, шат дамжлага гэж байгаа нь мэргэжлийн байгууллага, судлаач, нотариатчдын саналыг аваагүйтэй холбоотой болов уу? Нотариатын танхимын гишүүд хилд нэг удаа ээлжит хурлаа жилд, зарчмын олон санал дэвшүүлдэг хэдий ч бодлого боловсруулдаг хүмүүс нь бидний урилгыг хүлээн авч оролцдоггүйгээс мэдээлэл дутмаг байгаа явдалд харамсаж байна.

Хуульч-нотариатч нь иргэд хоорондын хэлцэл нь хуульд нийцэж байгаа эсэхэд дүгнэлт хийж, гарах үр дагавраас сэрэмжлүүлдэг, мэргэжлийн туслалцаа, зөвлөгөө өгдөг, хуулийг сурталчилдаг, тайлбарлан таниулах явцдаа эрх зүйн хамгаалалтыг бий болгож байдаг.

Манай улсад Морегийн зах зээл эхлэл төдий байхад Иргэний хуулийн 172 дугаар зүйлийн 172.2, 109 дүгээр зүйлийн 109.2, 156 дугаар зүйлийн 156.2 дахь заалтыг хөндөх гэж байгаа нь хачирхалтай, дараа нь нийгэмд доголгосон үр дагавар гарахыг үгүйсгэхгүй. АНУ-ын эдийн засгийн уналт, банкны дампуурлын гол шалтгаан нь ипотекийн зээлийг хяналтгүй олгосноос болсон гэж олон улсын шинжээчид дүгнэж байгааг ч анхаарууштай.

Монголын Өмгөөлөгчдийн холбооны гишүүн,
Хүндэт өмгөөлөгч Д.ТОГТОХХЖАРГАЛ

ӨМГӨӨЛӨГЧДИЙН КОЛЛЕГИ БАЙГУУЛАГДАЖ ХӨГШСӨН НЬ

Шүүхээс хэргийг хэлэлцэхдээ хэрэгтний хүссэн ёсоор өмгөөлөгчийг оролцуулах ба томилж байхаар 1935 оны Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд заасан нь өмгөөлөх үйл ажиллагаа эрхэлсэн тусгай алба буюу өмгөөлөгчдийн байгууллагыг жинхэнэ ёсоор байгуулж, мээргэшсэн өмгөөлөгчид бий болгохыг шаарджээ.

Иймд БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөл 1944 оны 1 дүгээр сарын 14-ний хуралдаанаараа энэ асуудлыг хэлэлцэн 5 дугаар тогтоолоороо Шүүх Яамны дэргэд түүний орон тоонд Өмгөөлөгчдийн Коллегийг байгуулж, яамны хэлтсийн зэрэг дэвтэй байхаар тогтоосон байна.

Өмгөөлөгчдийн анхны байгууллагын дүрмийг Сайд нарын Зөвлөлөөр хэлэлцэн зөвшөөрч, Улсын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн тогтоолоор баталсан бол 1944 онд зөвхөн Сайд нарын Зөвлөлийн тогтоолоор баталжээ.

Сайд нарын Зөвлөлөөс баталсан "Өмгөөлөгчдийн Коллегийн дүрэмд: өмгөөлөгч нар нь иргэд, албан байгууллагад хууль зүйн зөвлөгөө, тодорхойлолт, тайлбар өгөх, тэдний гуйлт хүсэлтээр өргөдөл, гомдлын болон бусад бичиг баримтын эх зохиож өгөх, ялтан, иргэний нэхэмжлэгч хариуцагч нарын төлөөнөө өмгөөлөл хийх зэрэг гол үүргийг гүйцэтгэхээр тодорхойлжээ.

Өмгөөлөгчдийн Коллеги нь

хуулийн этгээдийн эрхтэй байх бөгөөд Шүүх Яамны сайдын баталсан гишүүдээс бүрдэхээр заасан байна. Мөн гишүүн байх хүн нь хууль зүйн дээд боловсролтой буюу сургууль, курс төгссөн, Шүүх Яамны дэргэд дадлага хийсэн хүмүүс байх ажээ. Үүнээс үзвэл Өмгөөлөгчдийн Коллегийн гишүүн нь олон нийтийн байгууллагад гишүүн элсэж ажиллах журмаар бус Шүүх Яамны сайдын баталж, чөлөөлж, сахилга хариуцлага хүлээлгэж болох хэлбэрээр ажилладаг гишүүдээс бүрдэж байсан байна.

Өмгөөлөгчдийн Коллегийн гишүүд нь Сайд нарын Зөвлөлөөс баталсан "Өмгөөлөгч нараас ард олон ба албан хийгээд олон нийт түүнчлэн үйлдвэрийн газруудад үзүүлэх хууль цаазын тусламжийн хөлсийн журмын тухай заавар"-ын дагуу иргэд, байгууллагад үзүүлсэн эрх зүйн тусламжийн хөлсийг хураан авч улсын орлогод тушааснаар улсаас цалин авдаг байжээ. (Энэ заавар нь үндэсний түүхийн архивын ф-284. №1 х/н 392-т бий.)

Өмгөөлөгчдийн Коллеги нь анхны буюу 1944 оны дүрмийн дагуу 1952 оныг хүртэл ажиллахдаа орон нутагт салбар байгуулаагүй бөгөөд зөвхөн Шүүх Яамны дэргэдэх Коллегидоо 1-2 орон тоотойгоор ажиллаж байсан байна. Энэнь Шүүх Яамны жил жилийн орон тоо төсвийн баримтаар батлагдаж байна.

Тухайлбал <<Шүүх явдлын яам ба Улсын Дээд Шүүх таслах газрын 34 оны (1944) албан хаагчдын орон тооны төлөвлөгөөнд Өмгөөлөгчдийн Коллегийн эрхлэгч 1, Өмгөөлөгч 5>> гэж бичсэн байна. Энэ бол анхны орон тоо байсан бөгөөд цаашид 1945 онд 3, 1948, 1949, 1953 оны орон тооны төлөвлөгөө, гүйцэтгэлд 2 орон тоог байгуулан ажиллаж байжээ.

Шүүх Яамны дэргэдэх Өмгөөлөгчдийн Коллегийн дарга, эрхлэгчээр хэн хэн ажиллаж байсныг үндэсний түүхийн төв архивт байгаа. (фонд 284) Шүүх Яамны жил жилийн орон тоо, цалингийн төлөвлөгөө болон сар бүр цалин олгож байсан хүснэгтээс үзвэл:

◆ 34 он (1944) оны 2 дугаар сараас. Ханд.

◆ 36 он (1946) оны 5, 6 сард Лувсанцэнд

◆ 36 он (1946) оны 6-12 сард Өлзийхутаг

◆ 37 он (1947) оны 1 дүгээр сараас 1949 оны 12 дугаар сард Даваасанбуу

◆ 1953 оны 5-12 сард Ханд ажиллаж байсан байна.

Өмгөөлөгчдийн Коллегийн анхны дарга (цалингийн хүснэгтэд эрхлэгч гэж бичсэн байв.) Ханд нь 1951-1952 онд Шүүх Яамны зохион зааварлах хэлтсийн орлогч, Боловсон хүчний тасаг, хэлтсийн даргаар ажиллаж байсан баримт байгаагаас үзвэл 1950, 1951 онд Өмгөөлөгчдийн Коллегийн дарга хэн байсан нь тодорхойгүй байна.

Өмгөөлөгчдийн Коллегийн ажилтнууд нь энэ үед олон

нийтийн өмнө улсын яллагчтай таслах эрүүгийн хэрэгт өмгөөлөгчөөр оролцохоос хэтрэхгүй байснаас ард иргэдэд мэргэжлийн төрөл бүрийн зөвлөгөө өгөх, хуулийн суртал нэвтрүүлэг хийх, албан үйлдвэрийн газарт хууль цаазын зөвлөгөө туслалцаа үзүүлэх тодорхой ажил хийгдээгүй байжээ, гэж Өмгөөлөх Коллегийн даргаар ажиллаж байсан Г.Бяраадамба 1968 онд бичсэн "Өмгөөлөл, хууль цаазын зөвлөгөө" номдоо бичсэн байна.

Өмгөөлөгчдийн байгууллагын үйл ажиллагааг шинэчлэн өргөжүүлэх, зохион байгуулалтыг нь боловсронгуй болгох зорилгоор 1952 онд Өмгөөлөгчдийн байгууллагын дүрмийг шинэчлэн баталжээ.

Сайд нарын Зөвлөлийн 1952 оны 7 дугаар сарын 25-ны 253 дугаар тогтоолоор баталсан дүрмээр уг байгууллагыг "БНМАУ-ын Өмгөөлөх байгууллага" гэж өөрчлөн нэрлэжээ.

Сайд нарын Зөвлөлийн тогтоолд <<Яллагдаж байгаа хүмүүсийг өмгөөлүүлэх эрхээр хангахаар заасан Үндсэн хуулийн 66 дугаар зүйлийг биелүүлэх ба ард олон хийгээд албан үйлдвэрийн газар, байгууллагуудад хууль цаазын туслалцаа үзүүлэх зорилгоор аймаг хотуудад хууль цаазын консультацтай Өмгөөлөгчдийн Коллегийг Улаанбаатар хотод байгуулахаар заажээ.>>

Ийнхүү тодорхойлсон зорилгоос үзвэл өмгөөлөх байгууллагыг орон нутагт салбартай, иргэд байгууллагад зөвлөгөө өгөх ажлыг эрхэлж, өмгөөлөх үйл ажиллагаа явуулдаг байхыг болгосон байна.

Өмгөөлөх байгууллагын үйл ажиллагааг шинэ дүрмээр тодорхойлохдоо өмнөх дүрмийн гол санааг хадгалахын зэрэгцээ олон нийтийн байгууллагын үндсэн шинжийг тод болгон тусгажээ.

Тухайлбал: Өмгөөлөх Коллегийг Шүүх Яам ерөнхийд нь

удирдах боловч, Өмгөөлөх Коллегид гишүүн элсүүлэх, арга хэмжээ авах асуудлыг бүх гишүүний хурлаас сонгогдсон Тэргүүлэгчдээс шийдвэрлэж байх, өөрийн бүх асуудлыг жил тутамд хуралдах бүх гишүүний хурлаараа шийдвэрлэж байх зэрэг эрхийг олгосон байна.

Дүрэмд Өмгөөлөх байгууллага бол өмгөөлөх үйл ажиллагаа эрхэлсэн хүмүүсийн сайн дурын нэгдэл мөн гэж тодорхойлсон нь чухал заалт байжээ.

БНМАУ-ын Өмгөөлөх байгууллагын шинэ дүрмийн утга агуулаа нь Өмгөөлөгчдийн Коллегийг Шүүх Яамны бүрэлдэхүүнээс тусгаарлан харьцангуй бие даасан байдлаар үйл ажиллагаагаа явуулахад чиглэсэн байх тул 1953 оноос шинэ зохион байгуулалтад шилжсэн байна.

Дүрмийн дагуу Өмгөөлөгчдийн бүх гишүүний анхдугаар хурлыг хуралдуулан даргаар нь Давагчойсодын Сүрэнжавыг баталсан бололтой. Энэ хурлын баримт нь хадгалагдан үлдсэнгүй.

1957 оны 9 дугаар сарын 9-нд хуралдсан Өмгөөлөх Коллегийн бүх гишүүний II хурлаар 1954 оны 3 дугаар сарын 29-нөөс хойш хийсэн ажлын тайланг хэлэлцээд гаргасан тогтоолд "Дүрмийн ёсоор бүх гишүүний хурлыг жил тутамд хийх ёстой байтал 3 жил болсон нь ардчиллыг зөрчсөн хэрэг" хэмээн буруушаажээ. Энэ хуралд Д.Сүрэнжав тавьсан илтгэлдээ << I хурлыг хийж байх үед 10 өмгөөлөгчтэй байсан бол өнөөгийн энэ хуралд Өмнөговь аймгаас бусад 16 аймаг, нийслэл Улаанбаатар хотоос 22 өмгөөлөгч оролцож байгааг тэмдэглэжээ.

Бүх гишүүний II хуралд оролцсон бүх өмгөөлөгч болон Шүүх Яамны орлогч сайд Содномцэрэн, Хотын шүүхийн дарга Мижиддорж, Шүүх Яамны ажилтан Төмөржав нар оролцон үг хэлж, өмгөөлөх байгууллагын үйл ажиллагааг өргөжүүлэх,

хурлаа заасан хугацаанд нь хийж, ажилдаа дүгнэлт хийж зорилтоо тодорхойлж байхыг чухалчилжээ. (Өмгөөлөх Коллегийн бүх гишүүний II хурлын баримт Үндэсний түүхийн төв архивын сан хөмрөгийн 331 тольон хадгаламжийн нэгжийн 01-д бий.)

Өмгөөлөх Коллегийн бүх гишүүний II хурлаас Тэргүүлэгчдэд болон даргад хэн хэнийг сонгосон талаар тодорхойгүй боловч 1958 оны орлого зарлагын төсвийг баталсан Тэргүүлэгчдийн хурлын тогтоолд: Дарга Сүрэнжав, нарийн бичгийн дарга Дугаржав, гишүүн Ойдов, Найдан хэмээн гарын үсэг зурсан байна. (Үндэсний түүхийн төв архив ф-331. х/н 02)

Өмгөөлөх Коллеги нь ийнхүү өөрийн асуудлаа бүх гишүүний болон Тэргүүлэгчдийнхээ хурлаар хэлэлцэн шийдвэрлэж байсан нь Шүүх Яамнаас хараат байсан нь өөрчлөгдсөнийг харуулж байна.

Өмгөөлөх Коллегийн бүх гишүүний III хурал 1959 оны 6 дугаар сарын 29-нд хуралдаж Өмгөөлөх Коллегийн дарга Д.Сүрэнжав, Шалган байцаах комиссын дарга Рэнчинсамбуу нар илтгэл тавьж хэлэлцүүлсэн байна. Энэ үе бол Өмгөөлөх байгууллагыг ерөнхий удирдлагаар хангаж байсан Шүүх Яам 1959 оны 5 дугаар сарын 25-нд татан буугдаж удирдлага нь Улсын дээд шүүхэд шилжсэн үе байлаа.

Бүх гишүүний VI хурал өмгөөлөгчдийн орлого, цалин хөлсний асуудалд ихээхэн анхаарч, өмгөөлөгчийн олсон орлогоосоо авдаг шимтгэл 50 хувь байсныг өөрчлөн 70 хувь болгож харин ажил хавсарч байгаа консультацуудад (өмгөөлөгч, зөвлөгч) 50 хувь байхаар тогтоожээ. Мөн Коллегийн дарга, нарийн бичгийн дарга нарт байгууллагад орсон орлогоос даргад 150, нарийн бичгийн даргад 100 төгрөг (сар бүр байх) олгож байхаар

тогтоожээ.

Зохион байгуулалтын асуудал хэлэлцэн Коллегийн даргад Д.Сүрэнжав, нарийн бичгийн даргад Ц.Дугаржав (Цэрэнгийн, Дугаржав гэдэг эмэгтэй байх) нарыг, Шалган байцаах комиссын даргад Баяндэлгэр, гишүүдэд Очир, Санжмятав нарыг сонгожээ.

Өмгөөлөх Коллегийн бүх гишүүний хурлууд нь өөрийн байгууллагын талаар тулгамдаж байгаа асуудлыг авч хэлэлцэж байсан бөгөөд IV хурал нь 1961 оны 12 дугаар сарын 27-нд хуралдаж үйл ажиллагаандаа дүгнэлт хийж, зохион байгуулалтын асуудлаар нарийн бичгийн даргаа өөрчлөн Даваасамбууг сонгожээ.

Бүх гишүүний V хурал нь 1963 оны 9 дүгээр сарын 14-нд хуралдан хот хөдөөгөөс 27 хүн оролцож зохион байгуулалтын асуудалдаа өөрчлөлт хийж Коллегийн даргаар хууль цаазын дунд сургуулийн хичээлийн эрхлэгчээр ажиллаж байсан ЗХУ-д хуулийн дээд сургууль төгссөн Дамдингийн Хорлоог сонгон Тэргүүлэгчдийг нь өргөтгөн Дамдинбазар, Найдан, Гүнчэн, Пэрэнлэй, Шалган байцаах комисст Чимэд (Хуулийн дунд сургуулийн багш асан Чимэд байх Д.Т), Дугаржав, Пунсал нг бүрэлдэхүүнтэйгээр сонгожээ.

Энэ хуралд 18 аймгийн шүүхийн дарга нар, Цэргийн шүүхийн дарга, Хотын прокурор, Хотын намын хорооны ажилтан Балдан-Иш, Намын Төв Хорооны ажилтан Иш нар оролцсон нь Хуулийн Төв байгууллагууд болон намын байгууллагаас анхаарал тавьж байсныг харуулж байна.

Өөрөөр хэлбэл БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн 1952 оны 253 дугаар тогтоолоор батлагдсан Өмгөөлөх байгууллагын дүрмийн хэрэгжилт хэрхэн хэрэгжиж байгаад анхаарлаа хандуулсан хэрэг бизээ.

1967 оны 10 дугаар сарын 25-нд

өмгөөлөгчдийн бүх гишүүний VI хурал болжээ. Энэ хуралд өмнөх хурлаас сонгогдсон дарга илтгэл тавиагүй, харин шинээр **сонгуулахаар** бэлтгэсэн дарга Г.Бяраадамба илтгэл тавьсан байна. Хуралд Өмгөөлөх Коллегийн бүх гишүүн 38 өмгөөлөгч ирээхээс 4 өмгөөлөгч хүндэтгэх шалтгаантай байснаас ирээгүй ажээ.

Тайлангийн хугацаа нь БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн 1965 оны 6 дугаар сарын 30-ны өдрийн 243 дугаар тогтоолоор батлагдсан Өмгөөлөх байгууллагын тухай дүрэм болон ард иргэд, албан газар, байгууллагад хууль цаазын зөвлөгөө туслалцаа үзүүлсний хөлсийг Өмгөөлөх байгууллагад төлөх журмын тухай зааврыг хүлээн авч хэрэгжүүлсэн 2 жилийн ажиллагааг давхар дүгнэсэн хурал байлаа.

Өмгөөлөх байгууллагын дүрмээр иргэд, байгууллагад хууль цаазын зөвлөгөө өгөх ажил өмнөх жилүүдийнхээс өсөж 18 аймаг, 4 хотод 100 гаруй байгууллагад эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх ажил хийгдэж болж, Өмгөөлөх байгууллагын боловсон хүчний тоо нэмэгдсэн, өмгөөлөх, төлөөлөх үйл ажиллагаанд ахиц гарч эхэлсэн үе байв.

Хурлаас дэвшүүлсэн гол зорилт нь нэгэнт бий болж эхэлсэн үйл ажиллагааг цаашид улам өргөжүүлэн чанаржуулах, мэргэжлийн боловсон хүчнээр бэхжүүлэх, Өмгөөлөх байгууллагыг улсын тотац (тэтгэлгээс)-аас гаргаж аж ахуйн тооцоонд оруулах явдал гэж үзжээ.

Зохион байгуулалтын асуудал хэлэлцэн Коллегийн Тэргүүлэгчдээр Гомбын Бяраадамба, Дамбадаржаагийн Тогтохжаргал, Цэдэн-Ишийн Даваасамбуу, Балдангийн Пэлжээ, Доржийн Хөөт, Шалган байцаах комиссыг Гүнсэнгийн Жадамба, Чисрэнгийн Найдан, Лувсангийн Жамбал нарын бүрэлдэхүүнтэй сонгосон байна.

Өмгөөлөх Коллегийн VII хурал нь үндсэндээ VI хурлаас дэвшүүлсэн зорилтыг дүгнэж, шинэ зорилт дэвшүүлсэн байна.

Бүх гишүүний VII хурал 1971 оны 12 дугаар сарын 29-нд болж, өмнөх хурлын шийдвэр болон БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн 1965 оны 243 дугаар тогтоолоор баталсан дүрмээ хэрэгжүүлэх талаар хийсэн ажлын тухай илтгэлийг Өмгөөлөх Коллегийн дарга Г.Бяраадамба өөр ажилд шилжсэн тул Өмгөөлөх Коллегийн даргын үүрэг гүйцэтгэгч бөгөөд Тэргүүлэгчдийн нарийн бичгийн дарга Д.Тогтохжаргал уг илтгэлийг тавьж хэлэлцүүлжээ.

Илтгэлд "Өмгөөлөгчдийн Коллеги нь өмнөх хурлаас дэвшүүлсэн зорилтоо амжилттай хэрэгжүүлж, санхүүгийн талаар бэхжин улсын тотацаас гарч аж ахуйн бие даасан тооцоонд шилжлээ" гэсэн дүгнэлт хийсэн нь цаашдын хөгжилд нөлөөлөхүйц чухал үйл ажиллагааг илэрхийлсэн дүгнэлт байв.

Зохион байгуулалтын асуудал хэлэлцэн Коллегийн Тэргүүлэгчдэд Дамбадаржаагийн Тогтохжаргал, Яамын Ламзав, Пэрэнлэйн Долгор, Цэдэн-Ишийн Даваасамбуу, Балдангийн Пэлжээ, Ондовын Огнон, Нянгарын Лувсанцэдэн, Шалган байцаах комисст Гүнсэнгийн Жадамба, Б.Бадарч, Цэвээндоржын Тунгалаг нарыг сонгон батлав.

БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1972 оны 12 дугаар сарын 7-ны 247 дугаар зарлигаар хуулийн хороог татан буулгаж, Шүүх Яамыг дахин байгуулав.

Дахин байгуулагдсан Яаманд харьяалагдах байгууллагын нэг нь БНМАУ-ын Өмгөөлөх байгууллага байсан юм.

Шүүх Яамыг байгуулах болсон зүй ёсны шаардлагуудын нэг нь тус улсад хууль зүйн албыг шинээр байгуулах явдал байсан бөгөөд энэ албаны эрхлэх

ажил үүргийн зарим хэсгийг Өмгөөлөгчдийн байгууллага гүйцэтгэж байв.

Өмгөөлөгчдийн бүх гишүүний VII хурлын анхаарлын төвд байсан асуудлын нэгэн хэсэг нь өмгөөлөгчдийн үйл ажиллагааг шинээр улс ардын аж ахуйд байгуулагдаж буй хууль зүйн албатай уялдуулах явдал байсан байна.

Өмгөөлөгчдийн бүх гишүүний VIII хурал нь 1974 оны 12 дугаар сарын 13-нд хуралдаж өөрийн үйл ажиллагаандаа дүгнэлт хийж цаашдын зорилтоо тодорхойлжээ.

Бүх гишүүний хурал дүрмийн дагуу зохион байгуулалтын асуудал хэлэлцэн Өмгөөлөх Коллегийн Тэргүүлэгчдэд Цэдэн-Ишийн Даваасамбуу, Дамбадаржаа, Паламын Амаржаргал, Равдангийн Цэвээн, Яамын Ламжав, Гүнсэнгийн Жадамба, Б.Нянаабаатар нарыг, Шалган байцаах комисст Нянгарын Лувсанцэдэн, Лувсангийн Жамбал, Цэвээндоржийн Тунгалаг нарыг сонгон баталжээ.

Өмгөөлөх Коллегийн бүх гишүүний IX хурал нь Өмгөөлөгчдийн байгууллагын 50 жилийн ойтой уялдан 1978 оны 6 дугаар сарын 28-нд хуралдсан онцлогтой байв.

Хурал дүрмийн дагуу үйл ажиллагааны тайлан, ШБК-ын илтгэл, зохион байгуулалтын асуудлаас гадна Монголын Өмгөөлөх байгууллагын дүрмийн төслийг хэлэлцснээрээ онцлогтой байв. Үүнээс өмнөх бүх хурал нь өөрийн дүрмийнхээ талаар бүх гишүүнийнхээ хурлаар хэлэлцэн санал өгч байсан удаагүй ажээ.

Өмгөөлөх Коллегийн тайлан илтгэлд өмгөөлөх, төлөөлөх, хууль зүйн зөвлөгөө өгөх ажил өмнөх 3 жилд багагүй амжилт олж шүүхээр шийдвэрлэсэн эрүүгийн хэргийн 96.3-98.5 хувьд өмгөөлөгч оролцуулж, хэргийн баримтыг яллагдагчид танилцуулах үед өмгөөлөгч оролцох ажиллагаа 73 хувьд

хүрснийг онцлон тэмдэглэжээ.

Зохион байгуулалтын асуудал хэлэлцэн Өмгөөлөгчдийн Коллегийн Тэргүүлэгчдэд Лувсандашийн Зэгвээ, Цэдэнгийн Тунгалаг, Дуламын Бямбажав, Доржбатын Чинбат, Я.Гүрсүрэн, Д.Шархүү, Бүдрагчаагийн Туваан, Э.Чулуунбат, Бадрахын Цэдэндамба, Шалган байцаах комисст Д.Нямдорж, Н.Лувсанцэдэн, Д.Сумъяа нарыг сонгон баталжээ.

Өмгөөлөгчдийн Коллегийн дүрэм ёсоор Өмгөөлөгчдийн бүх гишүүний X хурал 1981 онд хуралдсан байж болох юм.

Энэ хурлын баримт архивт үлдээгүй учир энд оруулж чадаагүй болно.

Харин хурлын тайлангийн 3 жил нь өмгөөлөх, зөвлөгөө өгөх үйл ажиллагаанд багагүй ахиц дэвшил гарч ялангуяа хот хөдөөд хууль зүйн зөвлөгөө туслалцаа авдаг байгууллагын тоо өссөн байна.

Иймд 1979 оны 4 дүгээр сараас Монголын Өмгөөлөгчдийн байгууллага давхар эрхэлж байсан албыг тусгаарлан Улаанбаатар хотын Хууль зүйн зөвлөгөө өгөх газрыг 20 гаруй өмгөөлөгчтэйгээр тусгаарлан байгуулж, даргаар нь Улсын дээд шүүхэд боловсон хүчний эрхлэгчээр ажиллаж байсан Бүдрагчаагийн Тувааныг томилон ажиллуулсан байна.

Улаанбаатар хотын Хууль зүйн зөвлөгөө өгөх газар нь 100 шахам байгууллагад эрх зүйн зөвлөгөө туслалцаа үзүүлж, нийслэлийн шүүх болон районуудын шүүх, Ардын цэргийн болон Дотоодын цэргийн шүүхэд шүүгдэгчийг өмгөөлж, прокурор, цагдан сэргийлэх байгууллагад мөрдөгдөж байгаа хэргийн яллагдагчийн урьдчилсан мөрдөн байцаалтад оролцох зэрэг гол үүргийг гүйцэтгэж байжээ.

Улаанбаатар хотын Хууль зүйн зөвлөгөө өгөх газрыг Бадрахын Цэдэндамба, Цэдэнгийн Тунгалаг, Ядмаагийн

Нямжав нар дарааллан удирдсан бөгөөд Я.Нямжав нь Улаанбаатар хотын Өмгөөлөгчдийн Зөвлөлийг зохион байгуулан удирдаж байсан байна.

Монголын Өмгөөлөгчдийн байгууллагын удаа дараагийн дүрмийн дагуу тус байгууллагын дээд эрхийг барих байгууллага нь болох "Өмгөөлөгчдийн бүх гишүүний хурал" нь энэ нэрээрээ сүүлийн удаа 1984 оны 12 дугаар сарын 17-нд хуралджээ.

Энэ хуралд Өмгөөлөх Коллегийн бүх гишүүн 143 өмгөөлөгч хүрэлцэн ирэхээс 132 нь ирсэн байна.

Хуралд МАХН-ын Төв хороо, АИХ-ын Тэргүүлэгчид, Сайд нарын Зөвлөлөөс болон Шүүх Яам, хуулийн бусад байгууллагын удирдах ажилтан 20 гаруй хүмүүс урилгаар оролцжээ.

Мөн ЗХУ-ын Эрхүү хотын төлөөлөгч Исоев Николай Дмитриевич, Болгарын өмгөөлөгч Георгий Янев Бахчеванов нар оролцсон нь нэгэн онцлог байжээ.

Монголын Өмгөөлөгчдийн Коллегийн дарга Л.Зэгвээ бүх гишүүний хуралд тавьсан тайлан илтгэлдээ өмнөх хурлаас дэвшүүлсэн зорилтоо амжилттай биелүүлснийг тэмдэглээд бүх гишүүний тоо 16.3 хувиар өсч, хууль зүйн дээд боловсролтой өмгөөлөгчдийн эзлэх хувь 57.1-д хүрснийг онцлон дурджээ.

Тайлангийн хугацаанд (1978-1980 онд) бүх шүүхээс таслан шийдвэрлэж байгаа эрүүгийн хэргийн 99.7 хувьд өмгөөлөгч оролцож, хууль зүйн зөвлөгөө туслалцаа авдаг байгууллагын тоо 510 д хүрсэн амжилт байгаа боловч иргэний шүүх хуралд нэмэмжлэгч, хариуцагчийг төлөөлөн оролцох явдал ахиц олоогүй байгаад дүгнэлт хийсэн байна.

Тус хурал зохион байгуулалтын асуудал хэлэлцэн Өмгөөлөгчдийн Коллегийн Тэргүүлэгчдэд Содовсүрэнгийн Нарангэрэл, Доржбатын Чинбат, Ядмаагийн Нямжав, Төмөртийн Өнөр, Лувсандашийн Зэгвээ,

Ануарын Съез, Цэдэнгийн Тунгалаг нарын 7 хүнийг сонгон улмаар Тэргүүлэгчдийн хурлаас даргад Лувсандашийн Зэгвээ, Тэргүүлэгчдийн нарийн бичгийн даргад Доржбатын Чинбат нарыг сонгожээ.

Мөн Шалган байцаах комисст Замбалын Маамхүү, Цэвээний Дугаржав, Бат-Очирын Дандар нарыг сонгосон байна.

БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1978 оны 10 дугаар сарын 30-ны 256 дугаар зарлигаар баталсан Монголын Өмгөөлөгчдийн Коллегийн дүрмийн 14,15 дугаар зүйлд Өмгөөлөх Коллегийн бүх гишүүний хурал нь Коллегийн дээд байгууллага мөн гээд 3 жилд нэг удаа хуралдана гэж заасан боловч 1988 онд бүх гишүүний бус тэдгээрээс сонгогдсон төлөөлөгчдийн бүрэлдэхүүнтэй Анхдугаар Бага Хурлыг 1988 оны 6 дугаар сарын 27-нд хуралдуулжээ.

Энэ хурал нь дээр дурдсанаас гадна Өмгөөлөгчдийн байгууллагын 60 жилийн ойн үйл ажиллагаатай давхацсан онцлогтой байв.

Монголын Өмгөөлөгчдийн Коллегийн гишүүдийн анхдугаар бага хуралд хот, хөдөөгийн байгууллагаас 101 төлөөлөгч сонгогдсоны 100 төлөөлөгч хүрээлцэн ирж хуралджээ.

Хуралд Коллегийн тайлан, илтгэл, Шалган байцаах комиссын илтгэлээс гадна Монголын Өмгөөлөгчдийн Коллегийн хөдөлмөрийн тооцоо журмыг хэлэлцсэн байна.

Харин Өмгөөлөгчдийн Коллегийн тайлан илтгэлийг бүх гишүүний XI хурлаас сонгогдсон дарга Л.Зэгвээ биш, шинээр сонгогдох Ж.Бямбажав тавьж хэлэлцүүлжээ.

Ж.Бямбажав тайлан илтгэлдээ:

- Өмгөөлөгчдийн байгууллагын бүтцэд дээд мэргэжилтэй өмгөөлөгчдийн эзлэх жин 60.4 хувьд хүрч үлдэх хэсэг нь хууль зүйн дунд

мэргэжлийн боловсон хүчнээр бэхэжлээ.

- Орон тооны бус өмгөөлөгчдийн тоо 200 хүрч тэдний 40 хувь нь мэргэжлийн хуульчид болов.
- Манай өмгөөлөгчид эрүүгийн шүүх хуралд 100 хувь оролцож, шүүгдэгчийн эрх ашгийг хамгаалж байна.
- Өмгөөлөгчдөөс шүүх бүрэлдэхүүнд тавьсан санал таслан шийдвэрлэх тогтоолд тусгалаа олох явдал өмнөх тайлангийн тоотой харьцуулбал 3.5 хувиар өсч өмгөөллийн ажиллагааны чанарт ахиц гарлаа.
- Эрх зүйн зөвлөгөө тусалцаа үзүүлдэг байгууллагын тоо 600-д хүрлээ.
- Улаанбаатар хотын Хууль зүйн зөвлөгөө өгөх газар өргөжин 6 районд хууль зүйн зөвлөгөө өгөх салбар газрууд байгуулагдан 130-аад үйлдвэр аж ахуйн газарт зөвлөгөө өгөх болов.
- Өмгөөлөгчдийн Коллегийн санхүүгийн үндсэн фонд 23.5 хувиар өсч 95.5 мянгад хүрлээ гэх мэт дүгнэлтийг хийгээд цаашдын зорилтыг тодорхойлохдоо:
- Өмгөөлөл, хууль зүйн зөвлөгөө өгөх, иргэдэд эрх зүйн тусалцаа үзүүлэх ажлын чанарыг тавигдаж байгаа шаардлагын хэмжээнд хүртэл сайжруулахад гол анхаарлаа төвлөрүүлэн Өмгөөлөх байгууллагын үйл ажиллагааг олон түмэнд ил тод, нэр хүнд сайтай болгох
- Ажлын сайн арга барилыг цаг алдалгүй илрүүлэн олж дэлгэрүүлэх, өмгөөлөгчдийн ажилд өөрчлөлт гаргах ажлыг төлөвлөгөөтэйгээр авч

хэрэгжүүлэх

- Өмгөөлөгчдийн байгууллагын үйл ажиллагааны шинжлэх ухааны үндэслэлийг сайжруулах судалгааны аргыг өргөн хэрэглэхэд тусалцаа үзүүлэхийн тулд Монголын Өмгөөлөгчдийн Коллегийн Тэргүүлэгчдийн дэргэд эрдэм шинжилгээний орон тооны бус группыг байгуулах

- Улаанбаатар хотын Хууль зүйн зөвлөгөө өгөх газрыг райончлон иргэд, байгууллагад ойртож гэрээт үйлдвэр, аж ахуйн байгууллагад эрх зүйн тусалцаа үзүүлэх ажлыг тухайн байгууллагын үйл ажиллагаатай уялдуулан хөгжүүлэх зэрэг олон чухал санааг дэвшүүлж, хурлаас гарах тогтоолд тусгагджээ.

Монголын Өмгөөлөгчдийн Коллегийн анхдугаар Бага Хурал зохион байгуулалтын асуудал хэлэлцэн Монголын Өмгөөлөгчдийн Коллегийн тэргүүлэгчдээр Жанлавын Бямбажав, Цэдэнгийн Тунгалаг, Ганжуурын Ганболд, Даваасамбуугийн Дүгэрсүрэн, Жавзангийн Наранцэцэг, Ануарын Съез, Сорогжоогийн Төмөр нарын 7 хүнийг сонгон баталжээ.

Мөн Шалган байцаах комисст Чогсомын Буриад, Замбалын Маамхүү, Нансалын Мөнхжаргал нарыг сонгон баталсан байна.

Тэргүүлэгчдийн хурлаар Коллегийн даргад Ж.Бямбажав, орлогч даргад Д.Дүгэрсүрэн Тэргүүлэгчдийн нарийн бичгийн даргад Г.Ганболд нарыг сонгон баталжээ.

Ийнхүү Монголын Өмгөөлөгчдийн Бага Хурал шинэчлэлийн уур амьсгалын дор хуралдан цаашид өмгөөлөгчдийн байгууллагыг улам ардчилж шинэ орчинд үйл ажиллагаагаа явуулах эхлэлийг тавьжээ.

ЖАЙКА-ГИЙН “ЭРХ ЗҮЙН ШИНЭТГЭЛ ТУСЛАЛЦАА” ТӨСЛИЙН ТОВЧ ТАЙЛАН

Жайка-гийн Эрх зүйн шинэтгэл туслалцаа төслийн өнөөг хүртэл зохион байгуулсан сургалт, семинаруудын тайлангийн заримыг толилуулж байна.

Нэг. Мorigива Ясүтомо /Японы Нагоягийн их сургуулийн хууль зүйн тэнхимийн судлаач/, Хачисука Таро /Японы Айчи мужийн хууль зүйн товчооны өмгөөлөгч/ нар Өмгөөлөгчдийн холбоог бэхжүүлэх хөтөлбөрийн хүрээнд “Хуульчийн ёс зүй” нэртэй онол, практикийн сургалтыг 2007 оны 9 дүгээр сарын 10-19-ний хооронд зохион байгуулав.

Сургалтын зорилго нь:

- “Хуульчийн мэргэжлийн ёс зүй” гэдэг нь “Хувь хүний ёс зүй”-гээс ялгаатай гэдгийг баталгаажуулах;
- Иргэдэд итгэл төрүүлэх хуулийн байгууллагыг бэхжүүлэхийн тулд хуульчийн ёс зүй төлөвшүүлэх;
- Хуульчийн ёс зүйн олон улсын стандартын талаарх ойлголтыг хүргэх явдал байлаа.

Улаанбаатарт сургалт зохион байгуулсан эхний өдөр 34 хуульч, 2 дахь өдөр 65 хуульч оролцсон ба тэд ийм сургалт дахин явуулахыг санал болгож байлаа.

Хөвсгөл аймагт зохион байгуулсан 3 хоногийн сургалтад 48 хүн оролцсон.

Бидний явуулсан семинарыг оролцогчид шимтэн сонсож, аль болох ойлгохыг хүсч байсан ба эргэлзээтэй асуудал гарсан нөхцөлд

идэвхитэй мэтгэлцээн өрнүүлж байлаа. Оролцогчдын мэтгэлцэж байгаа байдал болон түүний өрнөлт, лекц, семинарын явцад оролцож буй идэвхи зэргээс харахад энэ сургалтын хувьд бидний тавьсан зорилго биелэгдсэн гэж үзэж байна.

“Хуульчийн ёс зүй” номыг монгол хэл рүү хөрвүүлсэн 2 дахь хэвлэлтийг Хөвсгөл аймагт болон Улаанбаатар хотод сургалтад оролцогчдод уг номыг урьдчилан хувиалан тарааж, Улаанбаатар хотод оролцогчдын сургалт дууссаны дараа номыг нь тараан өгсөн.

Төлөвлөгөө болон хэрэгжилтээс гарсан ямар нэгэн зөрчилдөөн гараагүй.

Японд энэ чиглэлээр хичээл заадаг судлаач болон өмгөөлөгч нар Монголын хуульчад мэргэжлийн ёс зүй ямар байх ёстой талаар болон ажил үүрэгтээ хэрхэн хандах талаар тодорхой зааж чадсан гэж үзэж байна. Үүний үр дүнд дээр дурьдсан хөтөлбөрийн хүрээнд холбогдох хуулийн шинэчлэлт, Эвлэрүүлэн зуучлалын төвийн үйл ажиллагааг дэмжих зэргээр дэд бүтцийг бэхжүүлэхийн зэрэгцээ хамгийн гол зүйл болох “Өмгөөлөгчийн ёс зүйг баталгаажуулах” гэсэн суурь үндсийг тавьж чадсан гэж бодож байна. Ялангуяа Хууль зүйн үндэсний төв дараа жил ийм сургалтыг дахин явуулах талаар хүсэлт гаргасан зэргээс харахад энэхүү төслийн үйл ажиллагаа хичнээн чухал болохыг харж болно.

Хуульчид мэргэжлийн ёс зүй, хувь хүний ёс зүй гэдгийг сайтар ялган ойлгохгүй байна.

Ялангуяа өмгөөлөгчийн заавал эзэмших ёстой ёс зүй болох “Нууцыг хадгалах үүрэг” болон “Ашгийн төлөө бус байх” зэрэг асуудлын талаар ойлголт сул. Мөн шүүгч, прокурор, нотариатч, өмгөөлөгчөөс бусад мэргэжлийн хүмүүс оролцсон ба тус бүртээ хууль, шүүхийн систем ямар үүрэгтэй байх мөн түүнчлэн эрх чөлөөт нийгмийн хувьд ямар чухал үүрэгтэй байдаг талаар ойлголт хангалтгүй байна гэсэн сэтгэгдэл төрлөө.

2 сая 500 мянган хүн амтай, хүмүүс нь бие биеэ тандаг жижиг улсын хувьд жирийн иргэдийн ёс зүйгээс ялгаатай мэргэжлийн ажил гэдэг утгаараа ёс зүйн талаар мэдэх судлах нь хялбар биш байх. Гэвч энэ ялгааг ойлгож, мэргэжлийн ёс зүйг эзэмших нь хүн чанар, гэвчээрт хамааралгүй, хуульчийн нийгэмд хүлээх үүргийн зайлшгүй байх ёстой үүрэг юм. Ийнхүү сургалт зохион байгуулахдаа анхнаас нь зааж сургах ба хуулийн чиглэлээр сургалт явуулдаг их, дээд сургуулиуд “Хуульчийн ёс зүй” хичээлийг заавал сонгон суралцах хичээл болгох шаардлагатай гэж үзэж байна.

• Бидний энэхүү сургалтыг зохион байгуулахад Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, МУИС-ийн Хууль зүйн сургууль болон ялангуяа Хууль зүйн үндэсний төв сайн ажилласныг тэмдэглэх нь зүйтэй.

• Цаашид энэ чиглэлээр сургалт зохион байгуулахдаа сургалтад оролцох хүсэл, сонирхолтой хүмүүсийг оролцуулах нь чухал юм. Мөн энэ байдлаар сургалтаа

үргэлжлүүлэх үү? эсвэл дасгал сургуулилтын хэлбэрээр явуулах уу? гэсэн асуудлын сүүлийн хувилбар оновчтой хэдий ч дасгалжуулагч хүний сургалтын систем, ажлын байр зэрэг нь хангагдаагүй байгаа, сургах орчин нь хангалттай бүрдээгүй. Нөгөө талаас Монголд 2000 орчим хуульч байдаг ч энэ удаагийнх шиг 65 хүн оролцвол хамрах сургалтыг дахин 1 удаа явуулснаар богино хугацаатай 3 сургалт явуулсантай дүйхэд ба энэ нь Монголын нийт хуульчийн 10 хувь нь сургалтад хамрагдсантай адил гэсэн үг юм.

Одоохондоо мэргэжилтнийг томилж, сургалт явуулснаас тохиромжтой хүнийг сонгон түүнийг багшийн сургалтад хамруулан турших, мөн энэ жилийнхтэй адил сургалтыг орон нутагт болон Улаанбаатар хотод нэг удаагийн томилолтоор хоёр газарт сургалт явуулж, оролцогчдын тоог улсын хэмжээнд нэмэгдүүлэх гэсэн чиглэлээр бодлого явуулах хэрэгтэй байна.

- Сургалт явуулахаар томилогдон ирсэн ажилтан өдөр тутмын ажилдаа хэрэгжүүлэх шаардлагатай ба Өмгөөлөгчдийн холбооны ажил, мэргэжлийн ёс зүйн түвшинг улам хэвшүүлэх, түүнчлэн Япон улсад хуульчдыг "Хуульчийн ёс зүйн чиглэл"-ээр сургах зэрэг болно. Ингэж чадвал чухал ач холбогдолтой болно.

- Хууль, шүүхийн эрх мэдлийг хүчирхэгжүүлэх жинхэнэ утгаараа биеэ даасан байдлыг баталгаажуулах нь ард түмний төлөө гэдгийг хууль шүүхийн системийн гол албан тушаалтнууд болох хуульчид мэдэх ёстой.

- 1994 оноос хойш Монголын хуульч, эрдэмтэн, судлаачид харилцаа тогтоосон "Моригива" сүлжээгээр дамжуулан урьдчилан уулзаж байсан нь амжилтад хүрсэн гэж бодож байна. Энэхүү харилцаа төслийн

үр дүнд ихээхэн нөлөө үзүүлснийг энд дахин дурдууштай.

Сургалтад оролцогчид энэ удаагийн сургалтын үр дүнгийн талаар сэтгэл хангалуун байсан ба дахин ийм сургалт явуулахыг хүсч, хойшид агуулгыг өргөжүүлж, хугацааг уртасгах, жишээг оновчтой бөгөөд тодорхой болгох зэрэг санал, хүсэлтийг тавьж байлаа.

Хоёр. Монгол дахь суурин төлөөлөгчийн газрын дарга Мориа Цүтөмүгийн шийдвэрээр урт хугацааны мэргэжилтэн Ийзүка Миха 2007 оны 9 дүгээр сарын 11-16 хүртэл 6 хоног ХЗҮТ-өөс Хөвсгөл аймгийн цагдаагийн хэлтэст хандсанаар тус аймгийн Хатгал сумын Алтаргана баазад "Хуульчийн ёс зүйн семинар" орон нутгийн сургалтыг зохион байгуулав.

Сургалтад оролцогчид аймаг тус бүрээс өмгөөлөгч 3, цагдаагийн байгууллагын ажилтан 3, шүүгч, прокурор, нотариатч, шийдвэр гүйцэтгэчийг нэг аймгаас нийт 10 орчим хүн оролцуулахаар төлөвлөж байсан хэдий ч аймаг, орон нутгаас дээрх мэргэжлийн 48 хүн оролцов.

Японоос ирсэн багш нарын хувьд орон нутагт ажиллахад бага зэргийн хүндрэл гарсан /хоол болон усанд орох талаар/ боловч нөхцөл байдлыг ойлгон сайхан дурсамжтай үлдэх болно гэж байв.

Сургалтын үеэр "Нууцыг чандлан хадгалах" гэсэн хэсэг дээр хүнсний бүтээгдэхүүний компанийн зөвлөх өмгөөлөгч нь чанаргүй материалаар хийсэн бүтээгдэхүүн нь өвчин үүсгэх болоод үхэлд хүргэх аюултай гэдгийг мэдсэн нөхцөлд ч нууцыг хадгалах үүрэгтэй гэсэн нь хуульчдад содон байсан бололтой.

Мөн компанийн захирлаас болон ажилтнаас хүсэлт ирсэн

нөхцөлд гарах үр дүнгийн ялгааны талаар бодож байгаагүй нь нилээн шинэ содон байсан бололтой.

Өмгөөлөгчийн үйлчлүүлэгч хэрэг үйлдээд түүнийг нь нотлох баримтаар нотолсон ч гэсэн түүнийг хэрэг үйлдээгүй гэх нөхцөл дээр сонирхолтой буюу гайхалтай байсан. Онолын талаас бус практикийн талаас асуусан асуултад оролцогчид илүү идэвхтэй оролцож байсан ба нөгөөтэйгүүр жишээ бодлогыг ойлгоход цаг их зарцуулж байсан. Энэ нь орчуулагчаас шалтгаалсан зүйл байж болох талтай.

Хөвсгөл нуурын хажууд байсан болохоор сургалтад хамрагдахаас илүү байгалийн сайхныг үзэхээр явах хүн байж магадгүй гэсэн бага зэргийн сөрдлэг байсан хэдий ч огт тийм явдал гарсангүй. Харин ч сургалтад идэвхтэй оролцсон.

2 дахь өдрийн сургалт дууссаны дараа хүн бүрт сертификат гардуулан өгч, өргөн хүрээний үдэшлэг зохион байгуулсан.

3 дахь өдрийн үдээс өмнө сургалтын талаар асуулт, хариулт, сэтгэгдэл хэлэх боломж олгосноор оролцогчид талархлын үгээ хэлсэн юм.

Багш нар энэ удаагийн сургалт дараагийн сургалтын бэлтгэл ажил гэж ойлгож болно хэмээн тайлбар хийв.

Гурав. Япон улсын Айчи мужийн "Сакай хууль зүйн товчоо"-ны өмгөөлөгч Танабэ Масанори Монголын Өмгөөлөгчдийн холбооны үйл ажиллагааг дэмжих төслийн хүрээнд "Эрх зүйн шинэтгэл, туслалцаа" нэртэй сургалтыг 2008 оны 1 дүгээр сарын 21-26-ны хооронд зохион явуулав.

Шүүхийн шийдвэрийг ашиглах гэдгээс урьд нь "Хэргийг цэгцэлж бодох" гэдэг мэдлэг эзэмшээгүй хуульч олон байна. Японы зохигчдын үзэл хэргийг цэгцэлж үзсэн байдлаас харахад

илт буруу гарсан шийдвэрийг жишээ болгон өгөхөд ихэнх оролцогч "Буруу шийдвэр биш байсан" гэж үзэж байснаас энэ чиглэлийн сул талыг сайтар мэдэх боломж олдсон юм.

Дээрхтэй холбогдох жишээг бодож үзэхэд хуулийн нөхцөл болгоноор нь ангилан бодох талаар хэлж чадахгүй байсан. Энгийн байдлаар ерөнхийд нь мэдрэмжээрээ дүгнэж байгааг харахад аргагүй гэж бодох үе байлаа. Эрх зүйн боловсрол олгох анхан шатны байгууллагад асуудал байна гэж бодож байна. Ижил бодлогыг тодорхой хэрэг дээр 3 зохигчтой нөхцөлд, шүүхийн зохигчдоос бусад хүнд хариуцлагыг бодож шийдвэр гаргаж байгаа нь эрх зүйн боловсролыг анхнаасаа буруу эзэмшсэнтэй холбоотой гэж үзэх үндэслэлтэй.

- Илэрхий хүний эрхийг дээдлэх үзэл нь илүү бөгөөд баланс барьсан шийдвэр гаргахад саад болж байна гэж дүгнэх тохиолдол олонтаа гарсан юм. Тухайлбал, ажилтан болон ажил олгогчийн хооронд гарсан маргааны жишээн дээр ажилтныг хамгаалах үзэл нь давуу гарах ба ажил олгогчийн ажилд авах эрхийн талаар огт анзаарахгүй байх, хог боловсруулах байгууламжийн жишээн дээр тухайн байгууллага байгаль орчныг бохирдуулж, иргэдэд хор хөнөөл учруулна гэсэн мэдрэмж нь хэт давамгайлах, газрын өмчлөлтэй газар ашиглалтын эрх чөлөө болон хог боловсруулах үйлдвэр нь нийгэмд шаардлагагүй зэргийг огт анхаарахгүй байгаа нь ажиглагдсан.

- Одоогийн бодит байдалд шүүхийн шийдвэрийг ашиглах бол гадаад орны шүүхийн шийдвэрийг иш татах нь олон бололтой. Энэ нь өөрийн орны шүүхийн шийдвэр тийм ч нээлттэй бус байгаа нь аргагүй зүйл юм.

Гэхдээ шүүгчийн хувьд өмгөөлөгчийн гаргасан баримт,

шүүхийн шийдвэрийг ашиглах, авч үзэх гэдэг нь цөөн бололтой. Энэ нь гадны орны шүүхийн шийдвэр учраас гэсэн шалтгаан гаргаж ирвэл аргагүй гэж болох боловч өөр шүүгчийг өрсөлдөгч маягаар үзэх нь гол шалтгаан ба хуулиа л дагасан шийдвэр гаргаж байвал өөр шүүгчийн шийдвэрийг үзэх шаардлагагүй гэсэн үзэл нь буруу юм. Гэвч жишгийн хуулийг дагадаг улсын хувьд тэр ухааныг тус тус шүүгчид сайтар ойлгуулж, Улсын дээд шүүх ч үүнийг харгалзан үзэхгүй бол тэр бүр шүүхийн жишгийг дагах гэсэн ойлголтыг төлөвшүүлэх асуудал нь төвөгтэй болох юм.

- Монголын хуульчдад Төвөгтэй хэргийг цэгцлэх талаар сургалт явуулах шаардлагатай гэж үзэж байна. Юуны түрүүнд зохигчдын хооронд маргаан байхгүй хэсгийг гарган ирж асуудлын голыг тодорхой болгох шаардлагатай. Энэ асуудлыг мөн анхан шатанд нь зааж сургах шаардлагатай.

- Шүүгчийн шүүхийн шийдвэрт хандах сэтгэлгээг өөрчлөх шаардлагатай байна. Өмгөөлөгч хичнээн шүүхийн шийдвэрийг авч ашиглах гэсэн ч шүүгч түнхийг авч үзэхгүй бол жишгийг ашиглах орчин бүрдэхгүй гэсэн асуудлыг сургалтад оролцогчид хэлж байсан юм.

Япон улс эх газрын эрх зүйн системтэй улс хэдий ч жишгийн тогтолцоог эрх зүйн системдээ хэрхэн оруулсан бэ гэдэг нь гайхалтай ч Англи, Америк зэрэг улсад шүүхийн тогтолцоо нь ардчилсан үзэлд үндэслэсэн байдаг ба хувь хүн бүр шилдэг шүүгчийг хүндэтгэх, шүүгчид итгэдэг нь тэрхүү тогтолцоог бүрдүүлэх үндэс нь болжээ.

Зарим улсад тодорхой нэгэн шүүгчийг хүндэтгүүлэх гэдэг нь хялбар биш байдаг ч Монголын хувьд эртнээс гардаг Улсын дээд шүүхийн тайлбарыг дагаж мөрддөг шиг заншил тогтсон байгаа тул хуулийн тайлбарыг жинхэнэ бодит шүүхийн

шийдвэрээр өөрчлөх алхмыг давснаар жишгийг ашиглах тогтолцоо бүрдэнэ гэвэл тийм ч хэцүү зүйл биш байх болно гэж бодож байна.

Дашрамд дурдахад Вьетнам улсад "Жишгийн тогтолцооны тухай Япон-Вьетнамын хамтарсан тунхаг бичиг" байдаг бөгөөд эртнээс жишгийн тогтолцоог нэвтрүүлж гэж зорьж байгаа ба энэ нь амжилттай хэрэгжвэл Монголд ч энэхүү арга тохиромжтой гэж үзэж байна.

- Нээлттэй болсон шүүхийн шийдвэрийг даруй нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

Оролцогчид шүүхийн шийдвэрийг хэрэглэж үзсэн ба цаашид ч ашиглана гэсэн шаардлага байгааг олж мэдсэн юм.

Гэхдээ иргэний хэргийн жишгийн тухайд гэхэд өнөөг хүртэл дөнгөж 300 гаруй хэрэг нээлттэй болсон ба бүх хэргийн тухайд жишгийг судалж ашиглах тохиолдол хэт цөөн байна.

Шүүхийн шийдвэрийн эмхтгэлийг хэвлэгдэн гарах хэвлэлтийн хурдыг сайжруулах шаардлагатай байгаа ба хөрш зэргэлдээх улс болох Хятадад тийм эмхтгэл маш эрэлт хэрэгцээтэй байгаагаас харахад Монголд ч гэсэн эрэлт хэрэгцээ их болох магадлал өндөр болно гэж үзэж байна.

- Цаашлаад чанарын өндөр түвшинд ашиглаж сурах боловсролыг олгох шаардлагатай.

Энэ удаагийн сургалтад хамрагдагсад жишгийг ашиглах талаар ерөнхийдөө ойлгож байгаа боловч энэ нь дөнгөж анхан шатны түвшинд байгаа тул энэ хэргийн шийдвэр иймэрхүү байдлаар гарах ёстой гэсэн түвшинд мэдлэгтэй байна.

Жишгээс тухайн шүүгчийн гаргасан онолыг тодорхойлж бусад хэрэгт авч хэрэглэх, хэд хэдэн хэргээс тодорхой нөхцлийг гаргаж ирэх, хэд хэдэн жишгийг харьцуулан өөрт ашигтай байх

бүтэц, нөхцөлийг гаргаж ирэх зэрэг үйлдэл нь нилээн дасгал сургууль хийсний үндсэн дээр олох зүйл ч лекц сонсох төдийхнөөр сурчих зүйл биш, хэлэлцүүлэг, мэтгэлцээн явууллаа ч хангалттай ойлгож мэдэхгүй. Иймд бодит дасгал, сургууль хийх зэргээр аль болох цаг зав гарган суралцан шаардлагатай байна. Дашрамд хэлэхэд гарын авлага бэлэн байгаа тул үүнийг ашиглан дасгал хийж чадах боловсон хүчнийг бэлтгэх шаардлагатай байна.

- Төвийн болон орон нутагт явуулж байгаа сургалт чанарын ялгаатай байгаа тул орон нутгаас суралцагч оролцуулна гэдэг нь нилээн үр дүнтэй байх болов уу гэсэн сэтгэгдэл төрлөө.

- Оролцогчдын үг хэлэх байдлыг хязгаарлах талаар болон гар өргөн хэлэх, хариулт хэлж байгаа хүнтэй зэрэгцэн яриулахгүй байх талаар зохицуулалт хийх нь олон улсын хурал, чуулганд биеэ зөв авч явахад бэлтгэл болох болно гэдгийг анхаарах шаардлагатай байна гэж бодож байна.

Мөн энэ удаагийн сургалтад тэдний гар утсыг унтраалгаагүй тул сургалт дундуур утсаар ярих явдал элбэг байсан тул цаашид энэ талаар анхаарах хэрэгтэй.

Дөрөв. Мэргэжилтэн Ийзүка Миа "Шүүхийн жишгийг хэрэгт ашиглах тухай" сэдэвт семинарыг Монголын хуульчид ялангуяа өмгөөлөгчдөд урьд нь гарсан шүүхийн шийдвэрийг одоогийн хэрэгт авч хэрэглэн гарах үр дүнг нь тооцоолох, эсрэг талаа ятган ойлгуулахад ашиглах арга хэлбэрээр нь мэдлэг олгох зорилгоор 2008 оны 1 дүгээр

сарын 23-24-ний өдөр Хууль зүйн үндэсний төвд богино хугацааны мэргэжилтэн 2, орчуулагч 3, урт хугацааны мэргэжилтэн 1 хүн зохион байгуулж, Өмгөөлөгчдийн холбооны бүх аймгийн зөвлөлийн дарга болон бусад нийт 25 хүн, шүүгч 2 хүн, их сургуулийн багш, "Шүүхийн шийдвэрийн эмхтгэл" төслийн 3 ажилтан оролцов.

Хоёр өдрийн турш Монголын хуульчдад зориулан сургалтыг зохион явуулсан. Оролцогчид орон нутгийн өмгөөлөгчдийн зөвлөлийн дарга нар байсан ба ийм семинарт урьд нь оролцож байгаагүй бөгөөд шинэ сэтгэлгээнд эргэлзэж байгаа байдал ажиглагдлаа.

Жишээ бодлого бодуулах үеэр өөрсдийн үзэл бодлыг чангаар илэрхийлж, энэ байдлаас шалтгаалан зарим үед сургалтын дунд лекц тасрах явдал гарч байлаа. Тухайн үед зохигчдын мэдүүлэг болон нотлох баримт зөрүүтэй нөхцөлд шүүгч хэрхэн дүгнэж, шийдвэр гаргах вэ? гэсэн хэсэг өмнөх жишгээс нөхцөлийг гаргаж ирэх, түүндээ үндэслэн өөр хэргийн гарах үр дүнг тооцоолох гэдэг талаар өнөөг хүртэл бодож байгаагүй байснаас тэр үү жишээ ашигласан багшийн асуултад олон санал гарч ирж байсан ч Японы хуульчдын бодож гаргахтай ижил санаа гаргах нь цөөн байсан юм. Ялангуяа бусдыг хууль бусаар хорих гэмт хэрэг гэж үзэх стандартын (ямар байдалд, хэр хугацаагаар саатуулсан бол хорьсон гэж үзэх вэ гэсэн) талаар шүүхийн шийдвэрийг олон дахин ашигласны үндсэн дээр шийдвэр гаргахаас өөр замгүй байдаг ба

нэг шийдвэр нь тухайн нөхцөл байдал болон хугацааны их багаас шалтгаалан өөрт ашигтай эсвэл ашиггүй болох тал бий.

Гэхдээ нэг жишээ өгч түүнийг прокурорын болон өмгөөлөгчийн байр сууринаас харахад дэвшүүлэх санал нь өөр байх ба ийм байдлаар тус тусад нь санал гаргах чадвар сул байсан.

Семинарын төгсгөлд оролцогчдоос 4 хүн гарч бусад хэргийн шийдвэрийг өөрийн хэрэгт ашиглаж байсан талаар жишээ гарган энэ хэдийгээр энгийн байсан ч өөр хэргийн шийдвэрийг баримт болгон ашигласнаа танилцуулсан юм.

Гэхдээ Монголын шүүхийн шийдвэр өнөөг хүртэл нээлттэй бус байсан тул олонх жишээ нь гадаад орны шүүхийн шийдвэрийг ашигласан байсан. Мөн баримт хүлээн авсан шүүх ч аль болох гадны шүүхийн шийдвэрийг ашиглахгүй гэсэн хандлагатай ба эсрэгээр хүлээн авч түүнээс бүр өөр шийдвэр гаргасан гэсэн жишээ ч олон байгаа бололтой.

Сургалтаар заасан сэдвийг бүрэн дүүрэн ойлгосон эсэх талаар санал асуулга явуулахад тийм хариулт байхгүй ч цаашдын ажил хэрэгтээ ашиглаад үзье, сонирхолтой семинар боллоо гэж байлаа.

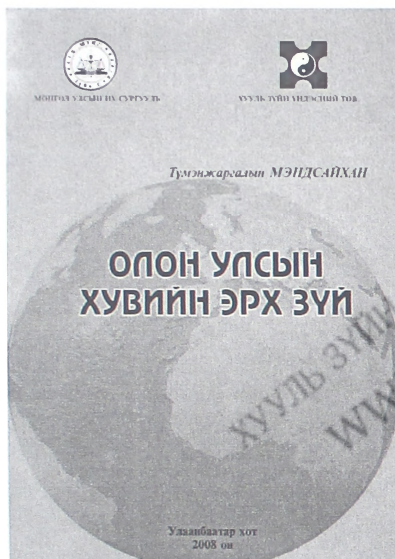
Энэхүү үзэл нь хуульчид, зохигчид болон шүүх байгууллагыг ятгах ухуулах, эсвэл шүүгч олон хүний хүлээн зөвшөөрөхүйц шийдвэр гаргахад чухал шаардлагатай зүйл бөгөөд хойшид ч энэ чиглэлээр үргэлжлүүлэн сургалт явуулах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Товчлон авсан Р.Болормаа

ХУУЛЬ ЗҮЙН ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭН
www.nli.gov.mn

ШИНЭ НОМ

Олон улсын шинжтэй хувийн эрх зүйн хэрэг маргааныг зөв оновчтой шийдвэрлэхийн тулд тухайн харилцаанд илүү нягт холбоо бүхий гадаад улсын хуулийг хэрэглэж болохыг олон улс хүлээн зөвшөөрч, үндэсний хууль тогтоомждоо энэ талаарх зохицуулалтыг тусгах болжээ.

Сүүлийн үед олон улсын худалдаа, тээвэр, төлбөр тооцоо болон бусад түгээмэл харилцааны талаарх эрх зүйн зохицуулалтыг олон улсын түвшинд ижилтгэх, нэгдмэл гэрээ конвенц боловсруулах үйл явц эрчимтэй өрнөж, түүнд Монгол Улс нэгэн адил идэвхтэй оролцож эхэлсэн. Иймээс иргэний эрх зүйн хүрээнд хамаарах олон улсын гэрээг судлах, шүүх арбитрын практикт түүнийг зөв тайлбарлан хэрэглэх шаардлага нэмэгдэж байна.

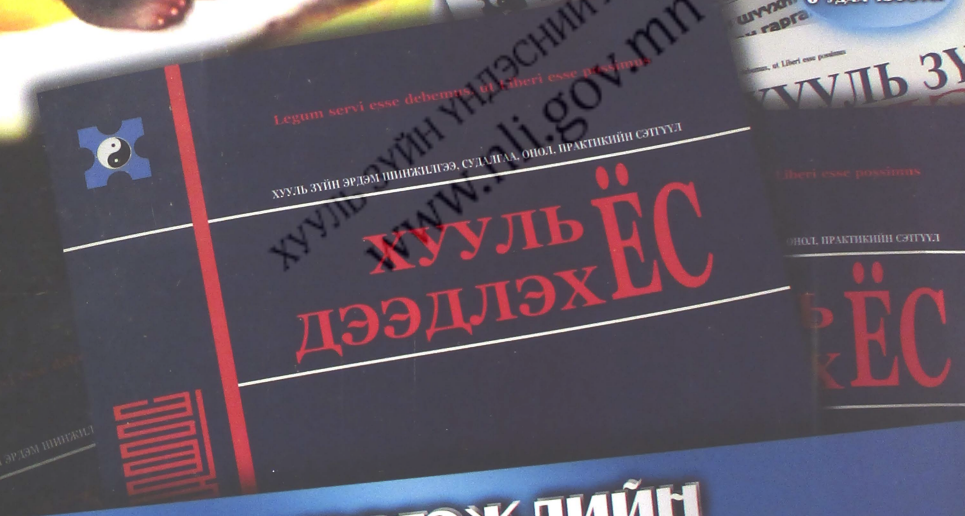
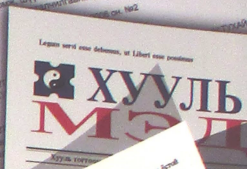
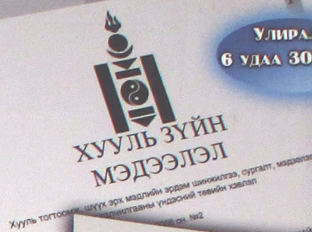
Олон улсын хувийн эрх зүй өнөөдөр хууль зүйн бүх их, дээд сургуульд заавал ордог мэргэжлийн суурь хичээл болоод байгаа бөгөөд тус хичээлийн үлгэрчилсэн хөтөлбөрийг боловсруулж, хичээлийн төлөвлөгөө, сэдвийн

хуваарилалт, судлах эх сурвалж, тулгуур ойлголт, хяналтын асуулт, оюутныг үнэлэх аргыг дэлгэрэнгүй тодорхойлсны үндсэн дээр энэхүү номыг гаргажээ. Уг номд хичээлийн 12 сэдвээр бэлтгэсэн товч лекц, бодлого болон 450 гаруй сорилгыг багтаан оруулсан байна.

Энэхүү ном хууль зүйн их, дээд сургууль, коллежийн оюутан суралцагчдад зориулагдсанаас гадна шүүгч, өмгөөлөгч, бизнесийн салбарт ажиллаж буй хуулийн зөвлөх, олон улсын бизнес эрхлэгч нарт олон улсын хувийн эрх зүйн талаарх ойлголт мэдлэгээ бататгахад туслах болно.

ХОЛБОО БАРИХ УТАС: 319144

УЛИРА.
6 удаа 30

МЭРГЭЖЛИЙН ЦОРЫН ГАНЦ ХЭВЛЭЛ

УЛИРАЛД
1 удаа 2100төг

КАРИЛЦАХ УТАС: 315736

ФАКС: 315789